

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİR FETVÂ TERCİH VE TAHRÎC ÖRNEĞİ OLARAK SÜNBÜL
SİNAN EFENDİ’NİN *RİSÂLE-İ TAHKÎKİYYE’Sİ*

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yunus BOZBUĞA

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Pehlul DÜZENLİ

Temmuz/2019

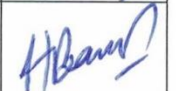
T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİR FETVÂ TERCİH VE TAHRÎC ÖRNEĞİ OLARAK SÜNBÜL
SİNAN EFENDİ’NİN *RİSÂLE-İ TAHKÎKİYYE*’Sİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yunus BOZBUĞA (167213009)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez 23.07.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Pehlul DÜZENLİ	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi (Asıl)	Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi (Asıl)	Dr. Öğr. Üyesi İrfan İNCE	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: BİR FETVA ELEŞTİRİSİ OLARAK SÜNBÜL SİNAN EFENDİ’NİN *RİSÂLE-İ TAHKÎKIYYE’Sİ*

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 199 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 26/06/2019. tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %.20’dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı SOYADI : Yunus BOZBUĞA
Öğrenci Numarası : 167213009
Ana Bilim Dalı : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih).

Sema Ünal

Danışman

(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Dr. Öğr.Üyesi Pehlul Düzenli

ÖNSÖZ

XV ve XVI. yüzyıl tasavvuf hayatında önemli kişilerden biri olan Sünbül Efendi, Halvetî tarikatının İstanbul’da kök salmasına yardımcı olan şahsiyetlerden biridir. Bu sayede, Koca Mustafa Paşa Cami bile kendi ismiyle anılır hale gelmiş ve bu mekân, insanların ziyaretgâh yerlerinden biri olmuştur. İrşad vazifesine başladığı devirlerde birçok padişah ve şeyhülislâmı da gören kişilerden biridir. Tarikatın başına geçmesiyle uzun süreden beri tasavvuf ve fıkıh ilminin taraftarlarının tartıştığı kimi konuların merkezinde kendisi de yer almıştır.

Tezimiz, fıkıh-tasavvuf tartışmalarının odağında olan raks, devran ve cehrî zikir konularını ihtiva eden Sünbül Sinan’ın *Risâle-i Tahkîkiyye*’sinin bu tartışmalarda nerede durduğunu ve bu eserin bir fetvâ eseri olup olamayacağını inceleyen bir çalışmadır. Bu yönüyle eser, devrin fıkıh-tasavvuf tartışmalarının boyutunu bize gösteren önemli eserlerden biridir. Bu tartışma dönemini önemli kılan bir diğer özellik ise raks, devran ve cehrî zikir konularında mutasavvıflara karşı Kemalpaşazâde ve İbrahim el-Halebî gibi fıkıh âlimlerin eserlerinin aynı tarihler içerisinde kaleme alınmasıdır. Çalışmamız da XV. ve XVI. yüzyıllardaki raks, devran ve cehrî zikir meselelerinde Sünbül Sinan’ın katkılarını ortaya çıkarma hedefiyle hazırlanmıştır.

Bu çerçevede tezimiz üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Sünbül Efendi’nin hayatı detaylı bir şekilde yazılmış ve eserlerinin tespit edilebilen nüshaları hakkında malumat sunulmuştur. İkinci bölümde *Risâle-i Tahkîkiyye*’nin tespit edilebilen nüshaları zikredilmiş ve metninin tercümesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise fetvâ usûlü bağlamında tercih metodu ve bir fetvâ eseri olabilirliği açısından *Risâle-i Tahkîkiyye*’de takip edilen usûle yer verilmiştir. Bu bağlamda raks, devran ve cehrî zikir meselelerinde Sünbül Efendi’nin benimsediği yaklaşıma karşıt delil olarak zikrettiği iddialar da somut birer örnek olması açısından bu kısma eklenmiştir. Son olarak bu bölümde eserin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Öncelikle ilmî hayatımda ve tez yazım aşamasında yardımlarını ve desteklerini benden esirgemeyen, çeşitli yönlendirmeleriyle bana yol gösteren ve tezimi okuyan saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Pehlül DÜZENLİ hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tezimle ilgili bana yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN’e ve bugüne kadar yetişmemde emeği olan hocalarıma ve aileme de müteşekkirim. Araştırmalarım esnasında kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan İSAM Kütüphanesi personeline de teşekkür ederim. Ayrıca tezimin her aşamasında yanımda olup tezimi okuyan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili refikam Hande Nur Hanım’a şükranlarımı sunarım.

Yunus BOZBUĞA

20/07/2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu.....	1
2. Çalışmanın Önemi	2
3. Çalışmanın Amacı.....	5
4. Araştırmanın Hipotezleri	7
5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri	7
6. Literatür İncelemesi	9

BÖLÜM 1: SÜNBÜL EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ ve SÜNBÜLİYYE TARİKATI

1.1. Hayatı.....	10
1.1.1. Doğum Tarihi ve Yeri	10
1.1.2. Tahsili.....	11
1.1.3. Tasavvufî Hayatı	14
1.1.5. Kişiliği.....	23
1.1.6. Vefatı.....	24
1.1.7. Eşi ve Çocukları	25
1.1.8. Halifeleri	25
1.2. Eserleri	25
1.2.1. Risâle-i Tahkîkiyye	25
1.2.2. Atvârü’s-Seb’a	25
1.2.3. Risâle fî Hakkı’t-Tevhîd	27
1.2.4. Risâle fî Hakkı’d-Devran	29
1.2.5. Tarikatnâme.....	34
1.2.6. Vasiyyetnâme	36
1.3. Sünbüliyye Tarikatı.....	36
1.3.1. Sünbül Efendi Öncesi Halvetî Tarikatın Teşekkülü.....	36
1.3.2. Sünbül Efendi Dönemi Sünbüliyye Tarikatı	38
1.3.3. Sünbüliyye Tarikatının Prensipleri	40

BÖLÜM 2: RİSÂLE-İ TAHKÎKİYYE

2.1. Risâle-i Tahkîkiyye’nin Nüshaları.....	43
2.1.1. Arapça Nüshalar.....	43
2.1.2. Osmanlı Türkçesi Nüshalar	51
2.2. Risâle-i Tahkîkiyye Tercümesi	54
2.2.1. [Giriş]	54

2.2.2. Birinci Bölüm.....	57
2.2.3. İkinci Bölüm.....	84
2.2.4. [Sonuç]	90

BÖLÜM 3: FETVÂ USÛLÜ AÇISINDAN SÜNBL SİNAN'IN TERCİH VE TAHRİCLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Fetvâ Usûlü'nde Tercih ve Tercih Usûlü.....	92
3.1.1. “Fetvâ” Kavramı	92
3.1.2. “Fetvâ”nın İctihat ve Kaza ile İlişkisi	93
3.1.3. Fetvâ Verme Ehliyetine Sahip Kişilerin Sınıflandırılması.....	94
3.1.4. Fetvâ'da Tercih ve Tercih Usûlü.....	96
3.2. Raks/Devran ve Semâ Tartışmaları	100
3.2.1. XV. Asra Kadar Raks ve Devran Tartışmaları.....	101
3.2.2. Sünbl Efendi Dönemi Devran/Raks ve Cehrî Zikir Tartışmaları.....	119
3.3. Sünbl Efendi'nin Raks ve Devran Hakkındaki Görüşleri.....	126
3.3.1. Devran/Raks	127
3.3.2. Cehrî Zikir	139
3.3.3. Evleviyet Bakımından Cehrî Zikir	148
3.3.4. Muarızlardan Gelebilecek İtirazlara Verilecek Cevaplar.....	152
3.4. Risâle-i Tahkikiyye'nin Kaynakları.....	158
3.4.1. Tefsir Kaynakları	158
3.4.2. Hadis Kaynakları.....	161
3.4.3. Fıkıh Kaynakları.....	162
3.4.4. Tasavvuf Kaynakları	169
3.4.5. Lügat Kaynakları.....	171
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	175
ÖZGEÇMİŞ.....	193

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Adı geçen müellif
a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
db.	: Demirbaş
DBİA	: Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.n.	: Hadis no
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi Yayınevi
k.s.	: Kaddesallahu sırrehu
Krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh/anha/anhum
r.h.	: Rahmetullahi aleyh
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın Yeri yok
Yay.	: Yayınevi/Yayınları
yy.	: Yüzyıl

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin <i>Risâle-i Tahkîkiyye</i> 'si
Tezin Yazarı: Yunus BOZBUĞA Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Pehlul DÜZENLİ
Kabul Tarihi: 23.07.2019 Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 193 (tez) + (ekler)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bu tez, XV ve XVI. yüzyıl Halvetî tarikatı Sünbülüyye kolunun kurucusu Sünbül Sinan Efendi'nin <i>Risâle-i Tahkîkiyye</i> adlı eserinin fetvâ usûlü açısından değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, önemi, amacı, hipotezi ve kaynaklara ait bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümünde Sünbül Sinan'ın hayatı detaylı bir şekilde kaleme alınmış ve eserleri tanıtılmıştır. Eserler tanıtılırken kaynaklarda rastlayamadığımız Sünbül Sinan'ın vasiyetnâmesi de çalışmamızda zikredilmiştir. İkinci bölümde, <i>Risâle-i Tahkîkiyye</i> metninin tercümesi yapılmış, metinde geçen ayet numaraları belirtilirken hadislerin tahrîci de yapılmıştır. Akabinde <i>Risâle-i Tahkîkiyye</i>'de tasavvufî konulardaki açıklamalar tasnife tabi tutulmuştur. Son olarak üçüncü bölümde, Sünbül Sinan'ın Hanefî mezhebi fetvâ usûlünde tercih metotları ve <i>tabakâtü'l-fukahâya</i> yer verilmiştir. Sünbül Sinan'ın eseri de bu metot bağlamda değerlendirilerek incelenmiştir.
Anahtar Kelimeler: Sünbül Sinan, <i>Risâle-i Tahkîkiyye</i> , raks, devran, cehrî zikir, fetvâ.

Yalova University Insitute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Sunbul Sinān Efendi's <i>Risāla al-Tahqīqiyya</i> As an Example of Preference and Takhrij a Fatwā	
Thesis Author: Yunus BOZBUĞA	Advisor: Assist. Prof. Pehlul DÜZENLİ
Date of Acceptance: 23.07.2019 Total Number of Pages: vii (pre text) + 193 (main body) + (appendices)	
Department: Basic Islamic Sciences	Field of Study: Basic Islamic Sciences
This thesis, it is worked on Sunbul Sinān Efendi's <i>Risāla al-Tahqīqiyya</i>, the founder of Sūnbūliyye branch of Halvetî sect on 15th and 16th century, with the aim of assessing the work in terms of fetwa method. Our study consists of an introduction and three chapters. In the introduction, it is mentioned about the topic, importance, purpose, hypothesis and sources of the thesis. In the first chapter, Sunbul Sinān Efendi's life is written out in detail and his works are introduced. While introducing his works, it is mentioned about his testament that we couldn't see in the sources. In the second chapter, the translation of <i>Risāla al-Tahqīqiyya</i> is made, the numbers of verses from the Quran in the text are shown and takhrij of hadiths are made. Also, sufic statements in <i>Risāla al-Tahqīqiyya</i> are classified. Lastly in the third chapter, Sūnbül Sinan's methods that he preferred about fatwa system of Hanafî doctrine and <i>tabaqât al-fukahâ</i> are included. Sunbul Sinān's work is examined in context of this method.	
Keywords: Sunbul Sinān, <i>Risāla al-Tahqīqiyya</i> , sufi dance (raqs), sufi whirling (dawran), dhikr jahri, fatwā.	

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Tarih boyunca tasavvuf ve fıkıh disiplinleri arasında çeşitli teorik tartışmalar olduğu bilinmektedir. Tartışmaların boyutu, dini ayinlerin ruhanî ve biçimsel tezahürleri hakkında gerçekleşmiştir. Bunun içeriğini, tasavvufta müridlerin yetiştirilmesi maksadıyla kullanılan iki türlü eğitim metodu oluşturmuştur. Bunlardan birisi cehrî (açık) zikir, diğeri ise hafî (gizli) zikirdir. Hareketsiz ve sessiz olarak yapılan hafî zikir için, “kalbî zikir” de denilmiştir. Hareketli ve sesli olarak yapılan cehrî zikir için ise, “semâ ve devran” denilmektedir. Sûfîlerin aralarında icra ettikleri ikinci tür zikir, âlimlerin bir kısmı tarafından eleştirilmiş ve yapılan bu icranın İslam dini açısından uygun olup olmadığı tartışılmıştır.¹

Bu tartışmaların uzun süre İslam âlimlerini meşgul ettiğini, âlimlerin bu konular hakkında verdikleri eserlerden görmemiz de mümkündür. Yapılan tartışmaların hem uzun soluklu hem de eserlerin içerik bakımından zengin olması, bu alanda yapılan ve yapılacak olan çalışmaları önemli kılmaktadır.

Dönemi ve kişiyi esas alarak hazırladığımız çalışmamızın içeriği ise, Osmanlı Devleti’nin yükseliş döneminde İslam dünyasında da güncelliğini koruyan bu meseleleri konu alan *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eserdir. Raks, devran ve cehrî zikir konularını ele alan *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eser bağlamında, İstanbul’da Halvetî tekkesinin başında bulunan Sünbül Sinan Efendi’nin nerede durduğunu, eserini bir fetvâ tercih ve tahrîc örneği olarak inceleyebilmemizin mümkünlüğünü tespit etmeye çalışacağız.

Tartışılan semâ, raks ve devran kelimelerinin kavramsal tahlili ise şöyledir:

Arapça bir kelime olan **semâ**, **سمع** /se-me-‘a kökünden gelmekte olup *işitmek, dinlemek* manasına gelmektedir. İsim olarak ise, *şarkı, güzel ses, nağme, raks, vecd, çalgılı ve şarkılı ziyafet* anlamlarına gelmektedir.² Terim olarak ise, *sûfinin kendisine gelen vâridi işitmesi ve işittiğini kalbe aktarması, sûfîlerin tertip ettiği musiki ve zikir meclisleri, tasavvuf ehlinin cezbe halinde ayakta zikretmeleri* anlamlarına gelmektedir.³

Arapça bir kelime olan **raks**, **رقص** /ra-ke-sa kökünden gelmekte olup *Oynamak, (müzik eşliğinde) dans etmek, devenin hareket etmesi, şarabın kaynaması* anlamlarına

¹ Reşat Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 25 [2010/1], s. 123.

² Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y., VIII, 162-65; Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma’rûf bi-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kurân*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1431/2010, s. 248-49; Ebu’l-Hüseyn Ahmed d. Fâris b. Zekerîyya, *Mekâyîsu’l-Luga*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Kahire: Dâru’l-Hadis, 1429/2008, s. 417.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1991, s. 138-39; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yay., 1997, s. 220, 629-30; Semih Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVI, 455; Öngören, a.g.m. s. 124.

gelmektedir.⁴ Terim olarak ise, “*Musiki nağmelerinin saikiyle meydana gelen vecd halinin insanın organlarına yayılması*” manasında kullanılmıştır.⁵

Arapça bir kelime olan **devran**, دور/de-ve-ra lafzının kökünden gelmekte olup “Bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak” anlamına gelmektedir.⁶ Terim anlamı ise, “Cehri zikir yaparken dönmek ve hareket etmek”, “Sûfinin gayri ihtiyari olarak yerinden fırlayıp dönmesi” ve “Ayin esnasında dervişlerin ayakta dönme, baş ve bel bölgelerini hareket ettirme ve cezbeye gelerek toplu haldeki zikirleri” anlamlarına geldiği gibi yapılan zikrin şeklini de ifade eden bir terimdir.⁷ İhtiyarî (iradeli) olarak yapılan devran, ilk sûfiler tarafından hoş görülmemiştir. Ancak daha sonra tarikat mensupları irade gösterilerek yapılan devrana, usûlüne uygun ve içten yapılması şartıyla sakıncalı bakmamışlardır.⁸ Devran zikri (devranî zikir) yapılan tekkeler *devranî tekkeler* olarak, devran yapan dervişler de *devranî derviş* olarak isimlendirilmiştir. Her devrani tekkenin bir devr usûlü bulunmaktadır. Dönerek zikretmedeki amaç, bu yolda Hakk’a erme gayesidir.⁹

Yukarıda zikredilen devrana; Kâdirî, Rifâî ve Halvetî tarikatlarının ayinlerinde rastlanmaktadır. Mevlevîlerde ise devranla, “*Ayakta dervişin kendi etrafında dönmesi*” kastedilmiştir. Ayakta icra edilen devran esnasında, ney, kudüm ve bendir gibi musiki aletleri kullanılarak okunan ilahilerin dinlenmesi sebebiyle, yapılan ayinler *semâ ve devran* ismiyle ifade edilmiştir. Bu kelimeler zaman zaman birbirini yerine de kullanılmıştır. Ayrıca “semâ ve devran” yerine “raks ve devran” denildiği, zikre karşı görüş bildirenler tarafından kullanıldığı da görülmektedir.¹⁰

2. Çalışmanın Önemi

Fıkıh ve tasavvuf ilişkisi, metot ve problemleri bakımından aralarında bazı geçişkenliklerin yanında gerginlikleriyle de İslam düşüncesinin gelişiminde büyük katkılar sağlamışlardır. Sağladıkları bu büyük katkılar arasında *zâhir-bâtın* tartışmaları yer almış ve bu tartışmalardan tefsir, hadis, kelam, fıkıh, fıkıh usûlü, tasavvuf ve mezhepler tarihi gibi birçok alan, disiplin, yöntem ve içerik olarak etkilenmiştir.¹¹

İnsanın diğer insanlarla ve Allah ile ilişkilerinde dış iradeyi esas alan ve içtihad ve rey ile nesnel olmaya çalışan fıkıh ile bütün prensiplerinde niyet ve kişinin iç halini esas alan öznel yapısıyla tasavvuf arasında gerçekleşen tartışmalar önceki dönemlerde de görüldüğü gibi,

⁴ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 42-3; Fâris b. Zekeriyya, *Mekâyîsu'l-Luga*, s. 348; Nebi Bozkurt, “Oyun”, *DİA*, 2007, XXXIV, 15.

⁵ Ceyhan, “*Semâ*”, XXXVI, 456; Abdürrezzak el-Kâşânî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2004, s. 304; Zafer Erginli (Editör), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yay., 2006, s. 891-94.

⁶ İbn-i Manzûr, *a.g.e.*, IV, 295; Fâris b. Zekeriyya, *a.g.e.*, s. 304.

⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 222; Uludağ, “Devran”, *DİA*, 1994, IX, 248.

⁸ Uludağ, *a.g.m.*, IX, 248.

⁹ Nuri Özcan, “Devran”, *DİA*, 1994, IX, 249.

¹⁰ Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, s. 124.

¹¹ Ferhat Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, s. 73.

Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir.¹² Bu tartışmalar, sadece fıkıh ilmiyle kalmamış, kelam ve hadis gibi ilimlerle de ilişki içerisinde olması sebebiyle onlar içerisinde de yer almıştır.¹³ Ayrıca konumuz içerisinde yer alan meseleler, yukarıda zikredildiği şekliyle sadece Osmanlı Devleti zamanında vuku bulmamış günümüzde de devam etmiş, konular hakkında geçmişten günümüze birçok eser telif edilmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde tasavvufî düşünce; devlet adamları, ulemâ ve halk arasında kabul görmüş bir yaşam tarzı olmuştur.¹⁵ Ayrıca, sûfiler savaflara padişahlarla beraber katılmış ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli roller üstlenmişlerdir. Bundan dolayı da padişahlar, tasavvuf ehline hürmet göstermiştir.¹⁶ Devlet ile sûfiliğin birbirlerini maddi ve manevi yönden desteklemeleri sebebiyle Mevleviyye, Nurbahşiyye, Kadiriyye, Bayramiyye, Bektaşîyye ve Nakşibendiyye Anadolu topraklarında ve toplumunda hızlı bir şekilde yayılmıştır.¹⁷

Ancak kuruluş dönemindeki yüzyıllarda tasavvuf mensuplarıyla bazı olumsuz ilişkiler de olmuştur. Orhan Bey zamanında ki Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) olayı¹⁸, yine Orhan Gazi'nin tasavvuf ehlinden Abdal, Torlak ve Babâîler hakkında da tahkikat yaptırması, inanç ve görüşlerinde aykırılık taşıyanları devletin topraklarından sürmesi bunlardan bazılarıdır.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin tarikatlara karşı olumsuz davranışlarının bir diğer nedeni isyanlardır.²⁰ Bir diğer etkenin Yavuz Sultan Selim'in İslâm medeniyetinin geliştiği toprakları fethedip buralardaki âlimleri İstanbul'a getirmesiyle olduğunu iddia edenler de olmuştur. Konu hakkında Şükrü Özen şunları ifade etmiştir:

Yavuz'un Mısır seferi sonrası İstanbul'a gelen, daha doğrusu bizzat Yavuz tarafından getirtilen Arap (Hanefî) ulemâ kendi bölgelerindeki fikhî tartışmaları İstanbul gündemine taşımışlardı.

¹² Koca, "Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf", s. 82.

¹³ Bu konuda hazırlanan çalışmalar için bkz. Ali Ataç, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993; Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1986.

¹⁴ Eski dönemlerde de vuku bulan tasavvufî tartışmalar, görüş ve davranışları hakkında değerlendirmelerde bulunan şu eserler inceleyebilir: İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, thk. Seyyid Cümeily, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1414/1994, s. 160-402; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetavâ: Kitâbü't-Tasavvuf*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî, Riyad: Matabiü'r-Riyad, 1381/1962, XI, 5-24, 116-119, 156-373, 395-401, 531-537, 557-608, 620-646; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Yay. Orhan F[uad] Köprülü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s. 195-231; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yay., 1998, s. 54-57.

¹⁵ Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde/İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Yay., 1983, s. 89-90; Yusuf Halaçoğlu, *XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: y.y., 1991, s. 127-28, Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar", *Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, yıl 1, sy. 2, 1999, s. 7-8, Ahmet İnanır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen "Risâle fî Hakkı'd-Devran ve'r-Raks"ın Aidiyet Sorunu", *Usûl-İslam Araştırmaları*, İstanbul, Temmuz-Aralık 2010, sy.14, s. 156.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK), 1988, III, 348-49.

¹⁷ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet, Ulemâ (XVI. yy)*, İstanbul: İz Yay., 2000, s. 245-64.

¹⁸ Bu görüşler hakkında detaylı bilgi almak isteyenler ayrıca şu eserlere bakabilirler: Fahrettin Öztoprak, *Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazanlar: İlk Kaynaklara Göre 1412-1481*, İstanbul: Kamer Yay., 1994; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, 1992, V, 331-34; Koca, *a.g.m.*, s. 94-5.

¹⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 531; Koca, *a.g.m.*, s. 93.

²⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 229-451; Koca, *a.g.m.*, s. 95.

Bu ulemânın bizce en kayda değer ismi olan İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur* eseriyle Osmanlı fıkıh geleneğine damgasını vurmuştur. Osmanlı coğrafyasında, onun tartışmaya açtığını düşündüğüm İbnü'l-Arabî'nin tekfir edilip edilemeyeceği veya raks ve devranın caiz olup olmadığı gibi meseleler fıkıh gündemini uzunca bir süre meşgul etmiştir. Aleaddin Arabi ve Zenbilli Ali Efendi raksa caiz derken, İbn Kemal'in şeyhülislâmlığının ikinci yılı olan 934 tarihinde, İbrahim Halebî bir eser yazarak²¹ raksı haram ilan etmiştir.²²

Osmanlı'da semâ, devran ve cehrî zikir tartışmalarına ise, ilk olarak İbn Battuta'nın (ö. 770/1368) *Seyahatnâme*'sinde yer verdiği²³ veya ilk hadisenin Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşandığı nakledilmiştir. Bu bağlamda Şeyhülislam Molla Gürânî (ö. 893/1488), İstanbul'da kendisi adına yaptırılan câmi-tevhidhânedeki faaliyetleri esnasında Zeyniyye tarikatı şeyhi Muslihiddin Mustafa'nın (Vefâ, ö. 896/1491) devran ile zikir icra ettirmesine tepki göstermiştir. Bundan dolayı da Molla Gürânî ile Zeyniyye tarikatı şeyhi Vefâ ile aralarında tartışmalar yaşandığı zikredilmiştir.²⁴ Sünbül Sinan Efendi'nin mensup olduğu Halvetîler, Anadolu topraklarına, Yahya Şirvânî (ö. 869/1410)'in halifeleri vasıtasıyla XV. yüzyılda gelmişlerdir.²⁵ İran'da Safevîler ile silsile yönünden birleşen Halvetîler, Safevîler'in Şîî görüşleri benimsemeleri ve kendilerinden olmayanlara gösterdikleri baskılar sonucunda Anadolu ve Mısır bölgelerine göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti de Safevîlerin Şîî görüşlerine karşı, ehl-i beyt sevgisine önem veren Halvetîleri onlara karşı desteklemiştir.²⁶

Osmanlı devletinde yapılan tartışmalar sadece bahsedilen konular düzleminde kalmamış, vahdet-i vücud, ilham, istimdâd, râbîta, hulûl, vâsîta, hatmü'n-nübüvve, Hızır, Mehdîlik, kahve ve tütün gibi keyiflendirici maddelerin kullanımı ve kimi kıyafetlerin giyilmesi gibi konularda da olmuştur.²⁷ Bu dönemde çalışmamızın özünü oluşturan raks, semâ ve devran hakkında yazılan eserlerin başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz:

Raks, semâ ve devran lehinde yazılan eserler: Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) *Sırru'd-Deverân*'ı (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, db.:1498, vr. 1-28), Muhammed b. Mahmud el-Aksarayî'nin (ö. 899/1494) *Risâle fî Beyânî Deverânî's-Sûfîyye*'si (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, db.: 438, vr. 1-35), Kınalızâde Alâeddin Ali Çelebi'nin (ö. 980/1572) *Risâle fî Hakkı'd-Deverân ve'r-Raks*'ı (Süleymaniye Ktp., Harput, db.: 11, vr. 1-25), Aziz Mahmud el-Hüdayî'nin (ö. 1038/1628) *Keşfü'l-Kına' an Vechi's-Semâ*'ı (Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, db.: 4349/12).

²¹ Bu zikredilen eser İbrahim el-Halebî'nin *Risâletü'r-Raks ve'l-Raks li-Müstehilli'r-Raks* (Süleymaniye Ktp., M.Hafid Efendi, db.: 453) adlı eseridir.

²² Şükrü Özen, "16. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları", *Sahn-ı Semandan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2017, s. 23-4.

²³ Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Abdillâh İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, trc. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004, I, 15.

²⁴ Öngören, "Muslihuddin Mustafa", *DİA*, 2006, XXXI, 270; a.mlf., *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 84.

²⁵ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 19-20.

²⁶ Tahsin Yazıcı, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1956, sy. 2, s. 87; Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarihi Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, sy. XXXIX, s. 546.

²⁷ Bu konuda diğer alanlarla ilgili eserler için bkz. Koca, "Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf", s. 83-87.

Semâ, devran ve raks aleyhinde ise: Hüsâmeddin Hüseyin b. Abdurrahman'ın (ö. 926/1520) *Risâle fî Raksi'l-Mutasavvife*'si (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, db.: 2818, vr. 39-41), Zenbilli Ali Cemâlî'nin (ö. 932/1525) *Risâle fî Deverâni's-Sûfiyye ve Raksihim*'i (Süleymaniye Ktp., Esaf Efendi, db.: 1456, 3601, 3612, 3783; Carullah Efendi, db.: 2086), Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Risâle fî Deverâni's-Sûfiyye ve Raksihim*'i (Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, db.: 327, vr. 210-212), İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *er-Rahsu ve'l-Vaks li-Müstahilli'r-Raks*'ı (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, db.: 2074, vr. 20b-27a), Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) *Deverân-ı Sûfiyyeye Dair Fetvâ*'sı (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, db.: 1036, vr. 52-53), Birgivî'nin (ö. 981/1573) *er-Risâle fî'z-Zikri'l-Cehrî*'si (İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1988) gibi eserler kaleme alınmıştır.²⁸

3. Çalışmanın Amacı

Sünbül Sinan Efendi'nin görüş ve karşı görüşleri şer'î deliller ile ele alarak fikhî bir bakış açısıyla incelediği cehrî zikir, raks ve devran konusu güncelliğini hala korumakta olduğundan, *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eserini çalışmayı uygun gördük. Sünbül Sinan'ın fikhî görüş ve fetvâlarını değerlendirip, takip ettiği metodu *Risâle-i Tahkikiyye*'sindeki fetvâ usûlü açısından incelemeye çalıştık.

Yaşadığı devirde tarikatının uygulamaları bakımından tartışma konularının merkezinde yer alan Sünbül Sinan, menkıbelerinde ifade edildiği gibi bu konulara bir cevap niteliğinde bu risâlesini kaleme almıştır. Sünbül Sinan ile tartışmaların odağında olan kişiler; “Molla Arap” lakabıyla bilinen Muhammed b. Ömer (ö. 938/1531), Sarıgörez Nûreddin Efendi (ö. 928/1522) ve kendisine fetvâ sorulması sebebiyle Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) olduğu zikredilmiştir. Bu dönemde Zenbilli Ali Cemâlî Efendi de Sünbül Sinan lehine verdiği fetvâ ile zikredilmiştir.²⁹ Ayrıca Sünbül Sinan, Fatih Camisi'nin imamı İbrahim el-Halebî'yle (ö. 956/1549) de aynı dönemde görüldüğünü tespit etmekteyiz. Bu konu üzerine eseri bulunmasına rağmen el-Halebî, menkıbelerde veya başka bir yerde konuyla ilişkili değinilmemiştir. Muhammed b. Ömer ve Sarıgörez Nûreddin Efendi'yle ilgili tartışmaları hayatı kısmında zikredildiği için burada tekrar zikredilmeyecektir. Bununla birlikte Zenbilli Ali Cemâlî, Kemalpaşazâde ve İbrahim el-Halebî'nin eserlerinde üzerinde durdukları noktalar ileride bahsedilecektir.

Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin şeyhülislamı ve Şeyh Vefâ'nın müridi Zenbilli Ali Cemâlî (ö. 932/1526), eserinde Halvetîlerin icra ettiği zikri aykırı bulmadığını, *Risâle fî Hakkı'd-Devran ve'r-Raks* adlı eserinde detaylı bir şekilde zikretmiştir.³⁰ Ayrıca Zenbilli Ali Cemâlî, raks ve devran aleyhinde verilen fetvâların kara bir cehaletin ve taassubun sonucu olduğunu belirtmiştir. Kin ve garazın mahsulü olduğuna da vurgu yapılmıştır. Ona göre raks ve devran, ne Kur'an ne de hadise

²⁸ Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, s. 86-7; İsmet Kayaoğlu, “Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar”, 3. Uluslararası Mevlana Kongresi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 5-6 Mayıs 2003, s. 293-94.

²⁹ Eserinin kendisine ait olup olmadığı tartışılmaktadır. Detay için bkz. İnanır, “Osmanlı'da Semâ”, s. 155-176.

³⁰ Zenbilli Ali Cemâlî, *Risâle fî Devrani's-Sûfiyye*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 01456, vr. 1b-4b.

göre haramdır. Bu husustaki delil, onun oyun olarak ifade edilmesi ve bu sebeple men edilmesidir. Hâlbuki devranı oyun olarak kabul etsek bile yine helaldir. İnsan, sakalı, sarığı, elbisesi ile oynar; ok ve yay ile de oynar ki bunlar mubahtır. Devran da bu tür mubah oyunlar cinsindendir.³¹

Zenbilli Ali Cemâli'nin vefatıyla şeyhülislamlığa getirilen Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ise devran ile icra edilen zikre karşı görüş bildiren âlimlerdendir. Bu görüşlerini *er-Risâletu'l-Mûnîrâ* adlı eserinde dile getirerek sûfîlerin devran ile ayaklarını yere vurarak zikretmelerinin ibadet olmadığı söylemiştir. Yapılan icranın *raks* olduğunu belirtmiş ve raksın haramlığına dair icmâ olduğunu ayrıca raksı helal sayanların da kâfir olacaklarını söylemiştir.³² Kemalpaşazâde ayrıca bu konu hakkında *Risâle fî Tahkîki'l-Hata ve İbtîlâi Re'yi's-Sûfiyye fî'r-Raksı ve'd-Devran* adlı bir başka risâle de kaleme almıştır. Bu risâlesinde, raks ve semânın haram oluşu hakkında önceki âlimlerden nakiller yapmıştır. İlgili nakilleri zikrettikten sonra semânın ancak bazı şartlar altında caiz olabileceğini söylemiştir: Semâ yapan dervişin ihlaslı olması, dervişin zikri gösteriş, para kazanma ve kimi nimetlerden faydalanma niyetiyle yapmaması, günah işleme alışkanlığının olmaması, içlerinde daha bıyığı ve sakalı çıkmamış gençlerin bulunmaması ve dünya menfaatini gözeten çıkarlarının olmamalarıdır. Kemalpaşazâde bu şartları saydıktan sonra ise şunu zikretmiştir:

Zamanımızda semâ'ya izin yoktur. Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) bile semâdan vazgeçerek tövbe etmiştir. Âlimlerin icmâsında olduğu gibi, raks haramdır, raksı helal sayan ise kâfirdir.³³

İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Rebiyülahır/Ocak 934/1528 yılında kaleme aldığı *Risâletü'r-Rahs ve'l-Vaks li-Müstehilli'r-Raks* adlı eserinde sûfîlerin icra ettiği devranı, Hristiyanların yaptığı raksa benzeterek haram olduğunu zikretmiş ve ibadet olarak görmenin caiz olmayacağını vurgulamıştır.³⁴ Ayrıca İbrahim el-Halebî, kaleme aldığı risâlesinde bu konu hakkında sûfîlerin yaptıkları raksı Hristiyanların yapmış olduğu eğlence türlerine benzetmiştir. Tasavvuf ehli kimselerin kendisine, “*Şarap içenlere bir şey demiyorlar, gelip semâ eden dervişleri eleştiriyorlar*” dediklerinde onlara şunu söylemiştir:

Ey miskin, eğer insaflı düşünürsen anlarsın ki bu iş şarap içmekten daha zararlıdır. Şarap içen yaptığına pişman oluyor. Ayrıca onu içtiği için halk tarafından aşağılanıyor, zillete duçar

³¹ Zenbilli, *a.g.e.*, vr. 1b-4b. Ayrıca Sünbül Efendi'nin eserlerini kütüphane kayıtlarında taradığımızda Zenbilli'nin eseriyle karıştığını fark ettik. Bu duruma sebebiyet verenin içerik bakımından cevaz veren yapıya sahip olması sebebiyle olduğunu düşünmekteyiz. Ancak eserine Ahmet İnanır tarafından yöneltilen eleştiri düzleminde bu eserin ya müellif olarak ya da eser içeriği bakımından karıştırıldığını düşünerek detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu konudaki tartışmalar için bakınız: İnanır, “Osmanlı'da Semâ”, s. 155-176. Ayrıca Dilaver Gürer, Zenbilli Ali Cemâli'nin eserinde kullandığı hadislerin kaynaklarının belli olmadığını dile getirerek eleştirmiştir. Bkz. Dilaver Gürer, “Osmanlılar'da Semâ, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risâlesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 26, 2010/2, s. 19.

³² İbn Kemal, *Risâletu'l-Mûnîre*, İstanbul: Matbaa-i Cemâl, 1308, s. 50; Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, s. 125.

³³ İbn Kemal, *Risâle fî Tahkîki'l-Hata ve İbtîlâi Re'yi's-Sûfiyye fî'r-Raksı ve'd-Devran*, Süleymaniye Ktp.: Dügümlü Baba, db.: 446, vr. 88a-b; Öngören, *a.g.m.*, s. 125-26.

³⁴ İbrahim b. Muhammed Halebî, *Risâletü'r-Rahs ve'l-Vaks li-Müstehilli'r-Raks*, Süleymaniye Ktp.: M. Hafid Efendi, db.: 453, vr. 79a-85a; Öngören, *a.g.m.*, s. 127.

oluyor. Ama sûfiler öyle mi? Yaptıkları devran'ın ibadet olduğuna inandıkları için tövbe etmeleri, pişman olmaları mümkün değil. Üstelik halkın yanında itibarları yükseliyor.³⁵

Son olarak Kemalpaşazâde, semâ ve devran hakkında son görüşünü Sünbül Sinan vefat etmeden önce ona yaptığı ziyaret esnasında zikretmiştir. Bu konuda bunu Sünbül Sinan'ın yanında yetişen Merkez Efendi'nin halifesi Ahmed Beşir Efendi (ö. 978/1570-71), semâ ve devranla ilgili risâlesinde Kemalpaşazâde'nin fetvâsını değerlendirirken şu şekilde ifade etmiştir: “Onun burada karşı çıktığı devran değil, edepsiz harekettir. Bu ise haramdır...”³⁶ Kemalpaşazâde sonrası dönemde yapılan tartışmaların azaldığı görülse de asrın ikinci yarısında 951-981/1545-74 tarihleri arasında şeyhülislamlık yapan Ebüssuûd Efendi'nin fetvâlarında bu konunun yer almasıyla zikredilen konuların tekrar tartışılmaya başladığını da göstermektedir. Nitekim Ebüssuûd Efendi'nin fetvâsı şöyledir:

Devranı ibadet addetmek ile küfür lâzım gelip, mübah addetmek ile olmadığının vechi nedir?

el-Cevab: Mubah, me'mûrun bih değildir, ibadet me'mûrun bihâ olmak muhakkaktır, mubah addeden, Hak Teâlâ hazretine “emr etti” deyu iftira eylemez ki kâfir ola, amma ibadet addeden ol lehv ü lu'b ve abes olmak ile hürmeti mukarrere olduğundan gayri, keferenin küfr-i meşhurlarına Kemal-i müşâbehî ile müşâbih olan fi'l-i kabîh ü münkeri, “Hak Teâlâ hazretinin emridir” deyu iftirâ etmek ile kâfir olduğundan gayri, mukâbelesinde sevab ricâ etmek ile tekrar kâfir olur, haram akçayı sadaka edip sevap recâ eden kimse gibi.³⁷

4. Araştırmanın Hipotezleri

Tezimiz, birkaç iddia üzerine kurulmuştur: Birincisi, “*Sümbül Sinan Efendi, raks, devran ve cehrî zikir tartışmalarında tasavvuf ehlinin yakın olduğu görüşleri savunmaktadır*”, ikincisi, “*Sümbül Sinan Efendi, Risâle-i Tahkikiyye adlı eserini raks, devran ve cehrî zikir tartışmalarında muhaliflerin iddiaları çürütmek için kaleme almıştır*” hipotezleridir. Üçüncü hipotezimiz, “*Risâle-i Tahkikiyye, Sümbül Sinan Efendi'nin yaşadığı dönemde tasavvuf ehlinin uygulamalarına yönelik verilen fetvâlara muhalif bir fetvâyı savunan eserdir*” önermesidir. Sonuncu iddiamız doğrultusunda, tezimizde *Risâle-i Tahkikiyye* bünyesinde tez ve antitez olarak zikredilen görüşler, ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Nitekim bu doğrultuda Sümbül Sinan'ın eserini “*Raks ve devran haramdır*” diyenlere cevap olarak yazdığı gösterilmeye çalışılmıştır.

5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Risâle-i Tahkikiyye temelinde XV ve XVI. yüzyıl raks ve devran tartışmalarını inceleyen çalışmamız, Sümbül Sinan'ın bu tartışmalarda fikhî bir konuyu tartışırken fikhî ve fetvâ yöntemibilimine ne kadar riayet ettiğini bize göstermeye yardımcı olacaktır. Öncelikle bu konular hakkında konuşabilmek için Sümbül Sinan'ı, eserlerini, Sümbüliye tarikatını ve *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eserini incelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda tezimizi,

³⁵ İbrahim el-Halebî, a.g.e., vr. 79a-85a; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 378.

³⁶ Beşir Efendi, *Semâ ve Devran Risâlesi*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 1352, vr. 46a; Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, s. 128.

³⁷ M. Ertuğrul Düzdâğ, *Şeyhülislam Ebüssuûd Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun: Kitabevi, 1983, s. 85-6.

zikredilen konuları önceleyerek giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibaret şekilde yazmaya gayret gösterdik.

Tezimizin giriş bölümünde; konu, önem, amaç, hipotez, yöntem ve literatür değerlendirmesi konularına değindik. Bunu yaparken de tezimizi yazış amacımızı ve konumuzla ilgili kısımları verdik. Ayrıca tezimizin temelinde cevaplarını aradığımız hipotezlerimizi naklederek Sümbül Sinan'ın yaşadığı dönemdeki Sümbüliye tarikatının tartışmalara duruşunu *Risâle-i Tahkikiyye* temelinde göstermeye çalıştık. Son olarak literatür bölümünde, Sümbül Sinan'ın biyografisinin geçtiği birinci el kaynakları kendimiz tezimizde kullanırken, son dönemde Sümbül Sinan hakkında kaleme alınan çalışmaları da kronolojik bir sırayla naklederek giriş kısmını tamamladık.

Birinci bölümünde; *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eseri kaleme alan Sümbül Sinan'ın hayatını, birinci el kaynakları kullanarak geniş kapsamlı yazmaya çalıştık. Bu manada da doğum ve vefat tarihleri hakkında kaynak yetersizliğinden doğan yanlışlıklara ve son dönem kaynaklarda zikredilen mesnetsiz tarihleri yan bilgi kaynaklarıyla besleyerek ilgili tarihleri tespit etmeye çalıştık. Hakkında dönemsal ayrımlara giderek hayatını detaylı bir şekilde ele aldık. Sümbül Sinan'ın yazdığı eserleri yazma eser kütüphanelerinden nüsha tespit ve tanıtlarını yaparak bir “Sümbül Efendi Eserleri Kataloğu” oluşturmaya çalıştık. Çalışmalarımız esnasında da kaynaklarda rastlayamadığımız ve hakkında bilgi verilmeyen “vasiyetnâme”sine ulaştık ve onun bilgilerine de yer verdik. Sümbül Sinan'ın hayatı ve eserlerini zikrettikten sonra, bağlı olduğu Halvetî tarikatında kendi adına kurduğu Sümbüli kolunun da temel özelliklerine değinerek birinci bölümü tamamladık.

İkinci bölümünde; Sümbül Sinan'ın *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eserini inceledik. *Risâle-i Tahkikiyye*'nin yazma eser kütüphanelerinde olan nüshalarını tespit ederek tanıttık. Eserin “sah” kayıtlı nüshalarından tercümesini yaptık. Eserde geçen ayetleri dipnotta belirttik. İçerisinde geçen hadislerin tahrîclerini yaparak hadislerin kaynaklarını zikrettik. Sümbül Sinan'ın metnini kaleme alırken alıntı yaptığı eserlerin asıllarına ulaşarak metin içerisinde istinsahtan kaynaklı farklılık varsa dipnotta belirterek metni daha güvenilir hale getirmeye çalıştık. Ayrıca metni tercüme ederken cümle düşüklüklerini aşmak için köşeli parantez içerisinde ([]) kimi yerleri başlıklandırdık kimi yerlere de ilavelerde bulunduk. Ayrıca metin içerisinde açıklamalarda bulunacağımız yerleri parantez içerisinde gösterdik.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise; *Risâle-i Tahkikiyye*'yi fetvâ usûlü açısından incelemeye çalıştık. Bunu da ilk başta fetvâ kavramının sözlük ve terim anlamını zikrederek başladık. Akabinde fetvâ kavramının içtihat ve kazayla olan ilişkisine değinerek aralarındaki farkları belirttik. Fetvâ verme ehliyetine sahip kişileri de Kemalpaşazâde'nin tasnifini esas alarak özetledik. Fetvâ vermede kullanılan tercih tabirlerini *Resmü'l-Müftî* temelinde ele alarak incelemeye çalıştık. Ayrıca Sümbül Sinan eserin içerisinde karşı tarafın iddia ettiği delilleri gösterdiği için, karşı tarafın iddialarını da üçüncü bölüme ekleyerek konuyu bir bütünlük içerisinde göstermeye çalıştık. Metin içerisinde geçen eserlere daha kolay ulaşılabilmesi için *Risâle-i Tahkikiyye*'nin kaynakçası olabilecek şekilde, metnin içinde geçen eserleri ve müelliflerini ilim dallarına ayırarak üçüncü bölüme ekledik. Sonuç kısmı ile de çalışmamızı tamamladık.

6. Literatür İncelemesi

Tezimizde birincil derece kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda Sünbül Sinan Efendi'nin hayatını kaleme alırken birincil kaynak olarak Sinaneddin Yusuf b. Yakub'un *Menâkıb-ı Şerîf*i, Cemâl-i Halvetî'nin, Sünbül Efendi'nin ve Merkez Efendi'nin hayatlarını menkıbeleriyle beraber yansıtması, kaynak olarak önem arz etmektedir. Aynı zamanda Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât*'ı, Harîrizâde'nin *Tıbyân*'ı ve Hüsameddin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*'ı da kendilerinden önceki sûfilerin hayatlarını yansıtmaları sebebiyle çalışmamızda ana kaynaklar arasında yer almıştır. Ayrıca Sadık Vicedânî'nin *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*'si de eser bünyesinde yer alan Halvetî silsileleriyle Sünbül Efendi ile ortaya çıkan Sünbülîlik kolunu görmemize yardımcı olan kaynaklar arasındadır. XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti tasavvuf anlayışını Prof. Dr. Reşat Öngören'in *XVI. Yüzyılda Osmanlılar'da Tasavvuf* adlı doktora tezi Anadolu topraklarında tasavvuf anlayışını görmemize ve semâ, raks ve devran tartışmalarını içeren makaleleri sebebiyle çalışmamıza önemli katkılarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş dönemlerinde semâ, raks ve devran tartışmalarını makalelerinde inceleyen Ferhat Koca'da fikhî bağlamda konu perspektifini yakalamamıza yardımcı olmuştur. Tezimizin ana konusu olan fetvâ usulünde ise tercih konusunda İbn Abidin'in (ö. 1252/1836) *Şerhu Ukûdi Resmî'l-Müftî* adlı eserini temel alarak ilgili başlıkları oluşturmaya çalıştık. Hanefî mezhep âlimlerinin tabakalarını belirlemede İbn Kemal'in *Tabakâtü'l-Fukahâ*'sını merkeze alan bir yaklaşımı benimsedik. Konumuzu içeren ikincil kaynaklarda ise Sünbül Sinan Efendi'nin hayatını ve fetvâ usulünde tercih konusuna değinen makaleler, tezler ve sempozyum bildirilerinden yararlandık.

Sünbül Sinan Efendi'nin hayatından söz eden eserler, genelde popüler çalışmalardan oluşmakta, ilmi araştırmalar ise yok denecek kadar azdır. Hayatı hakkında görebildiğimiz ilmi araştırmalar ve popüler çalışmalar şunlardır:

1. M. Asım Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hayat ve Hüviyetleri*, (4.baskı, Haz. Nurullah Kılıç), İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968.
2. Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri*, İstanbul: y.y., 1973.
3. Necati Çakıroğlu, *Büyük mutasavvıf-veli Hz.Yusuf Sünbül Sinan (k.s.)*, İstanbul: Edebiyat Cephesi Gazetecilik ve Neşriyat, 1982.
4. Cahid Baltacı, *Sünbül Efendi, Merkez Efendi ve Ramazan Efendi*, İstanbul: Sünbül Sinan Câmii Koruma Derneği (Dilek Matbaası), 1982.
5. Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*, İstanbul: Merkezefendi Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği, 1993.
6. Nazif Velikahyaoğlu (Öztürk), *Sümbüliyye Tarikatı*, İstanbul: y.y., 2000.
7. Yaşar Gürdil, *Sünbül Efendi Hayatı*, İstanbul: Fatih Ofset, t.y.
8. Abdulkadir Dedeoğlu, *Sümbül Efendi, Merkez Efendi Hazretleri*, İstanbul: Osmanlı/Fatih Yay., t.y.
9. Rahmi Serin, *Gönül Sultanları Sünbül Efendi ve Merkez Efendi*, İstanbul: Pamuk Yay., t.y.

BÖLÜM 1: SÜNBÜL EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ ve SÜNBÜLİYYE TARİKATI

1.1. Hayatı

Asıl adı Yusuf b. Ali b. Kaya Bey’dir.³⁸ Lakabı “Zeynü’-d-dîn”dir. Şeyhi Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494) tarafından “Sünbül” adının verilmesiyle, “Sünbül Sinan” ismiyle şöhret bulmuştur.³⁹ Sünbül Efendi; Harîrîzâde’de (ö. 1299/1882) “Yusuf Sinâneddîn”⁴⁰, Mecdî Efendi’de (ö. 999/1591) “Şeyh Sinâneddîn”⁴¹ ve Hüseyin Ayvansarâyî’de (ö. 1201/1787) “Sinâneddîn”⁴² adıyla zikrolunmuştur. Dedesinin ve babasının adı dışında ailesi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴³ Sünbül Sinan’ın hayatı hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmadığı *Menâkıb-ı Şerîf*’te de ayrıca zikredilmiştir.⁴⁴ Bundan dolayı hayatı, aşağıda tarihî veriler ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Doğum Tarihi ve Yeri

Sünbül Sinan Efendi’nin doğumundan şeyh olacağı döneme kadarki hayatı hakkında yukarıda zikredildiği gibi detaylı bilgilere rastlanmamaktadır. Hakkında bilgi sahibi olunan doğum tarihi ve doğduğu yerle ilgili de farklı rivayetler mevcuttur. Doğum tarihi hakkında örneğin Hüseyin Vassâf (ö. 1929) kaynaklarda 866/1462 tarihinin belirtildiğini ancak 869/1464-65 tarihinde doğmasının daha muhtemel olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Tahsin Yazıcı (ö. 2002) ise “...Çelebi Halife ile yeni tanıştığı sırada yüzünde yeni tüy bittiği...” ifadesini⁴⁶ delil göstererek 880-85/1475-1480⁴⁷ tarihinde doğmuş olması ihtimalini daha isabetli bulmuştur.

³⁸ Sünbül Sinan Yusuf, *Risâle-i Tahkikiyye*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, db.: 2073, vr. 21b-22a; Osmânîzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, db.: 2306, III, 244; Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, db.: 04536, vr. 144b; Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman Harîrîzâde, *Tıbyânı vesâilî’l-hakâik fî beyânî selâseti’t-târik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, db.:00431, II, 143b; Sâdık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337-1341/1918-1922, s. 60; Hasan Kazım, “Terâcim: Gülizâr Hakikatte Bülbül Pîr-i Tarikat-i Hazret Sünbül”, *Ceride-i Sûfiyye*, İstanbul, 1333/1914, IV, sy. 111, s. 173.

³⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Şekâyiki’n-Nûmâniyye*, İstanbul: Çağrı Yay., 1979, s. 371; Vassâf, *Sefîne*, III, 244; Hulvî, *Lemezât*, vr. 144b; Harîrîzâde, *Tıbyân*, II, 143b.

⁴⁰ Harîrîzâde, a.g.e., II, 143b.

⁴¹ Mecdî Efendi, a.g.e., s. 371.

⁴² Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî’ Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü’l-Cevâmî’*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1865, I, 162.

⁴³ Hür Mahmut Yücer, “Sünbül Sinan”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 135-6.

⁴⁴ Yusuf Sinâneddîn b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Ktp., Osmanlıca Kitap, db.: K. 01038/1, s. 44.

⁴⁵ Vassâf, a.g.e., III, 247.

⁴⁶ Hulvî, a.g.e., vr. 160b.

⁴⁷ Yazıcı, a.g.m., s. 87.

Sünbül Sinan'ın doğum yeri, kaynaklarda Merzifon⁴⁸ olarak zikredilmiştir. Ayrıca Sünbül Efendi *Risâle-i Tahkikiyye*'sinde Sünbülilik kolunun kendisine kadar olan silsilesini zikrettikten sonra kendisini *eş-Şeyh Yusuf b. Ali b. Kaya Bey el-Burlevî* olarak künyelemiştir.⁴⁹ Bununla beraber doğum yeri hakkında Merzifon civarındaki Borlu⁵⁰ üzerinde durulurken, Hamid⁵¹ ilinin Borlu⁵² veya Uluborlu⁵³ kazasında yetiştiği ve ilk tahsilini burada yaptığı da zikredilmiştir.⁵⁴ Ali Öztürk, *Tıbyân*'dan naklederek Sünbül Sinan'ın Hamideli'nin⁵⁵ Sivrililer kasabasında doğduğunu belirtmişse de⁵⁶ zikrettiği kaynaktan böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Vassâf, *“İbtidâyi tahsilleri Merzifon'dadır. Ba'dehû Isparta'ya gelip ulûm-ı âliyye ile ilm-i tefsir ü hadis taallüm etmiştir”*⁵⁷ kaydıyla doğduğu yeri ve medrese eğitimini aldığı yeri Isparta olarak nakletmiştir. Hasan Kazım ise Sünbül Efendi'nin ilk tahsilini Merzifon'da aldıktan sonra Isparta'da Efdalzâde'den (ö. 908/1503) eğitim aldığını zikretmiştir.⁵⁸

1.1.2. Tahsili

Sünbül Sinan Efendi'nin ilk tahsilini doğduğu yerde almış ve İstanbul'a gelmesiyle birlikte eğitimine burada devam etmiştir. Eğitim hayatı sadece Vassâf'ın eserinde detaylı olarak bahsedilmiştir. Vassâf ise, hangi medreseye gittiği hakkında kaynaklarda bir bilginin olmadığını ancak ilk tahsilini tamamlama isteğinin olduğunu zikretmiştir. İstanbul'a

⁴⁸ 1603 tarihinde Rum eyaletine bağlı sancaktır. Daha sonra 1847, 1865 ve 1924 tarihiyle beraber Amasya iline bağlanmıştır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 375; Mehmet Serhan Tayşi, Sünbül Efendi, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay., 1995, VIII, 41. Ayrıca Harîrizâde'de doğum yeri Merzifon verildikten sonra kaynaklardan farklı olarak *“Hamid ilinin Borlu”* bölgesinde doğduğu sonradan eğitim için Merzifon'a gidip ilimle ilgilendiğini belirtmiştir. Ancak diğer kaynaklar da dikkate alınarak incelendiğinde Merzifon'a değil de Konstantiniyye'ye gidip ilimle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Burada geçen lafzın yazım hatası olması muhtemeldir. Bkz. Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 143b-144a. Vassâf ise, ilk tahsilini Merzifon'da yaptığını daha sonra Isparta'ya gidip eğitim aldığını zikretmiştir. Krş. Vassâf, *Sefîne*, III, 244; Kazım, *“Terâcim”*, s. 173.

⁴⁹ Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkikiyye*, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, db.: 2073, vr. 22a.

⁵⁰ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 32; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa'-i Âmiri, 1333/1914, I, 78.

⁵¹ “Hamid” ilinden kasıt *Anadolu eyaletinde* bir ildir. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 7.

⁵² Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 22a; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 143b; Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 60.

⁵³ Kaynaklar genelde *Borlu* veya *Uluborlu*'dan söz etmektedir. *“Borlu”* adı 1530 yılında Bolu'ya sonra Kastamonu, Zonguldak ve Karabük'e bağlanmış ve şimdiki adı *Safranbolu* olmuştur. Diğer “Borlu” ise Saruhan'a sonra Aydın'a ve Manisa'da Demirci nahiyesine bağlanmıştır. *Uluborlu* ise 1485 yılında Hamid ilinde, Anadolu Eyaletine; 1846'da Karaman eyaletine; 1865'de Konya vilayetine; 1924'de ise Isparta'ya bağlanmıştır. Bkz. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 512.

⁵⁴ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 144b; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 143b; Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁵ Ali Öztürk ‘Hamid ili’ni “Hamideli” şeklinde okumuştur. Bu şekilde okuyanlarında olduğuna kaynaklarda rastlanmıştır. Ancak Tahir Sezen'in ‘Hamid ili’ şeklinde okuması sebebiyle o esas alınmıştır. Bkz. Tahir Sezen, *a.g.e.*, s. 218.

⁵⁶ Ali Öztürk doktora çalışmasında bu konuyla ilgili kaynak olarak *Tıbyân*'ın Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü, 430-2 demirbaş numarasıyla bulunan nüshayı kaynak göstermektedir. Yapılan incelemelerde bu bölümde bu esere rastlanamamış ancak eser tarafımızdan da kaynak gösterilen aynı kütüphanenin İbrahim Efendi bölümünün 430-2 demirbaş numarasında bulunmaktadır. Ayrıca yaptığımız incelemeler sonucunda Sünbül Sinan'ın doğduğu yerle ilgili *“Sivrililer Kasabası”* kaydına bu doktora tezinde belirtilen kaynaktan ulaşılamamıştır. Bkz. Ali Öztürk, *16. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 85.

⁵⁷ Vassâf, *a.g.e.*, III, 244.

⁵⁸ Kazım, *a.g.m.*, s. 173.

geldiği vakit ise Samatya Arap kuyusu mevkiindeki Hacı Hüseyin Ağa Câmii'sinin minberinin sağ tarafındaki köşesinde kaldığını nakletmiştir. Ayrıca bu caminin, eserini yazdığı dönemde, Sünbülî Tekkesi olduğunu ve Sünbül Efendi'nin kaldığı yer olması hasebiyle önem gösterildiğini ve ayinler düzenlendiğini de belirtmiştir.⁵⁹

Sümbül Sinan'ın İstanbul'da hangi medreseye gittiği Vassâf'ın da zikrettiği gibi bilinmemektedir. İstanbul'a geldiği zaman kaldığı Hacı Hüseyin Ağa camisinin tarihçesi incelendiğinde⁶⁰, caminin 1017/1603 tarihinde inşa edildiği görülmektedir. Bu süre ise Sünbül Efendi'nin vefat tarihinden daha geç bir döneme tekabül etmektedir. Bundan dolayı Sümbül Sinan'ın bu camide daha mescitken kaldığı, verilen tarihte bu mescidin camiye dönüştürüldüğü veya dönüştürüldükten sonra bu tarihin verildiği muhtemeldir.

Sümbül Sinan'ın İstanbul'daki tahsil hayatı esnasında, yukarıda zikredildiği gibi Fatih Sultan Mehmet (ö. 885/1481) ve Sultan II. Bayezid (ö. 917/1512) devrinin ünlü âlimi Efdalzâde'den⁶¹ eğitim aldığı⁶², *Tibyân*'da ek olarak akli ve nakli ilimleri ondan öğrendiği de nakledilmiş⁶³ ise de tarih hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Şeyhülislam Efdalzâde'nin hayatı incelendiğinde, Edirne Kadısı olmadan önce Sahn Medresesinde müderrislik yaptığı görülmektedir. 883/1478 tarihinde ise Sahn Medresesi müderrisliğinden Edirne kadılığına tayin olmuştur.⁶⁴ Efdalzâde'nin Edirne kadılığına Sahn Medresesi müderrisliğinden sonra atandığı düşünülürse, muhtemelen Edirne'den ikinci defa Sahn müderrisi olarak İstanbul'a geri çağırılmıştır. Bu dönemde de kendisi İstanbul kadılığına getirilmiştir. II. Bayezid döneminde daha da şöhreti artan Efdalzâde, 901/1496 yılında devletin şeyhülislamlık makamına tayin edilmiştir.⁶⁵ Efdalzâde'nin müderris olduğu dönem incelendiği zaman, kaynaklarda zikredilen Sümbül Sinan'ın ders alma zamanı, muhtemelen, Edirne'den ikinci defa İstanbul'a Sahn Müderrisi olarak geri döndüğü zamandır.⁶⁶ Çünkü Sümbül Sinan'ın hayatının devamında zikredilecek olan “şeyhiyle tanışınca medrese eğitimini bırakmış olması” bu durumu teyit eder mahiyettedir.

⁵⁹ Vassâf, *Sefîne*, III, 244.

⁶⁰ <https://www.istanbuldakicamiler.com/haci-huseyin-aga-camii-fatih>, 28.11.2017-14.58. Ayvansarayî'nin *Hadîkatu'l-Cevâmî* adlı eserinde bu camiyle alakalı bir bilgiye rastlanamamıştır.

⁶¹ Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde (ö. 908/1503); VIII. Osmanlı Devleti şeyhülislâmıdır. Bkz, Baltacı, “Efdalzâde”, XV, 477.

⁶² Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 32; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 371; Vassâf, *Sefîne*, III, 244; Hulvî, *Lemezât*, vr. 144b; Harîrizâde, *Tibyân*, II, 143b.

⁶³ Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 144a.

⁶⁴ M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yay., 2007 (2.baskı), s. 339; Baltacı, *a.g.m.*, XV, 476.

⁶⁵ Baltacı, *a.g.m.*, XV, 476.

⁶⁶ Yukarıda zikredilen 883-901 tarih aralıkları Sümbül Efendi'nin Efdalzâde'den eğitim aldığı tarihleri 887-91/1482-86 olarak sınırlandırdığı kanaatindeyiz.

Sünbül Sinan medrese tahsili esnasında, *Hidâye*⁶⁷ ve *Şerhu'l-Mevâkıf*⁶⁸’ı hıfz etme⁶⁹ seviyesine gelmiştir. İstanbul’da medrese eğitimi süresince “*Altmışlı medreseler*”⁷⁰ derecesine kadar çıkmış *danişmend*⁷¹ olabileceğini, *Altmışlı Medrese* seviyesi ders programlarındaki okutulan eser listesinden çıkartmaktayız.⁷² İleride bahsedilecek olan menkıbesinde “*Kendisinin odasının önünden geçmeye korktuğunuz*”⁷³ şeklinde geçen ifadeden de oda sahibi olabilecek seviyeye geldiği yani *muîd*⁷⁴’lik seviyesine çıktığı da anlaşılabilir. Aynı zamanda bunu destekler mahiyette *Lemezât*’ta Efdalzâde’nin mülazımı⁷⁵ olduğu kaydedilmiştir.⁷⁶

Sünbül Efendi’nin tasavvufi olan ilişkisi hakkında kaynaklarda, medresede ilmi faaliyetlerle meşgul olurken ilk başlarda tasavvufa yönelik karşı bir tutum⁷⁷ içinde olmasına rağmen sonradan tasavvufa karşı sevgisinin oluşmasıyla⁷⁸ veya eğitimini yarıda bırakarak geçtiği⁷⁹ şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Ayrıca Sünbül Sinan’ın Yavuz Sultan Selim Cami’nin açılışında ilk vaazı vermesi sebebiyle usta bir vaiz olduğu⁸⁰ da anlaşılmaktadır. Sünbül Sinan’ın, vaazlarında “*Devran-ı Sufiyye*” (semâ) konusunda çokça sohbet ettiği nakledilmiştir.⁸¹ Sünbül Efendi’nin ilmi seviyesi hakkında medrese eğitimi sebebiyle usûl, fıkıh, kelâm⁸² ve tefsir ilimlerinde yetkinliği olduğu da zikredilmiştir.⁸³

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197) adlı Hanefî fakihinin fıkıh ilmine dair eseridir. Bkz. Koca, “Burhâneddîn, Mergînânî”, *DİA*, 2004, XXIX, 182-3.

⁶⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ali es-Seyyîd eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) adlı Arap dili, kelam ve fıkıh âliminin kelam ilmine dair eseridir. Bkz. Sadreddin Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerîf”, *DİA*, 1993, VIII, 134-6.

⁶⁹ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 32; Vassâf, *Sefîne*, III, 244; Kazım, “Terâcim”, s. 173.

⁷⁰ Bu medreselerin eğitim sürelerinin bir yıl olduğu ve ücret olarak isimlendirmeden de anlaşıldığı gibi aldıkları yevmiye miktarı sebebiyle bu ismi almışlardır. Bkz. Baltacı, *XV-XVI Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İFAV Yay., 2005, I, 126; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1983, s. 95-100.

⁷¹ Danişmend; Farsça’dan alınıp Osmanlı medreselerinde eğitim görmekte olan talebeler için kullanılır. Bkz. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, I, 114.

⁷² Baltacı, *a.g.e.*, I, 126; Atay, *Yüksek Din Eğitimi*, s. 95-100.

⁷³ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 42-3.

⁷⁴ Muîd; müderrisin derslerini tekrarlayıp, müzakere eden yardımcıya denmektedir. Bkz. Baltacı, *a.g.e.*, I, 113. Ayrıca müderris vekili ve asistanı da denir. Krş. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yay., 2013, s. 395.

⁷⁵ Mülâzım: Medrese mezunlarına verilen isimdir. Bu isimlendirme Kanunî devrinde Ebüssuûd Efendi’nin şeyhülislamlığı sırasında çıkarttığı usûldür. Usûlün çıkartılmasındaki amaç ise medrese mezunlarının müderrislik veya kadılık görevine tayin olurken sıra gözetilmemesi sebebiyle arada haksızlığa uğrayanların önüne geçmektir. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 418.

⁷⁶ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 42; Hulvî, *Lemezât*, vr. 145a.

⁷⁷ Vassâf, *a.g.e.*, III, 245.

⁷⁸ Harîrîzâde, *Tıbyân*, II, 144a; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145a; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 371.

⁷⁹ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁰ Yazıcı, “Fetih’ten Sonra”, s. 104.

⁸¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV Yay., 1994, s. 398.

⁸² Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 45.

⁸³ Mecdî Efendi, *a.g.e.*, s. 372; Vassâf, *a.g.e.*, III, 266; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1311/1894, III, 113; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311/1894, IV, 2637.

1.1.3. Tasavvufî Hayatı

Sünbül Sinan'ın tasavvufî hayata meyletmesinde önemli olan kişinin, Cemâli Halvetî yani Çelebi Halife olduğu ifade edilmektedir. Sünbül Sinan'ın Cemâli Halvetî'yle tanışması hakkında ise farklı rivayetler mevcuttur. Yusuf b. Yakub (ö. 988/1581)'a göre gördüğü bir rüyayı tahlil ettirme maksadıyla görüştüğü⁸⁴, Harîrizâde'ye göre kendisinin gidip hizmetine girdiği⁸⁵, Hulvî (ö. 1064/1654) ve Vassâf'a göreyse medreseden Cemâl-i Halvetî'yi tanıyan bir danışmendle giderken bir tesadüf üzerine karşılaştıkları⁸⁶ yönünde farklı rivayetler bulunmaktadır.⁸⁷

Kaynaklara göre Sünbül Sinan, medrese arkadaşının devamlı bir şeyhin meclisine gittiğini gördükçe, “*Sen zelle-i bend-i sûfilerden ne umarda gidersin?*” dermiş. Sünbül Sinan, bir gün arkadaşıyla yolda giderken siyah sarıklı siyah cübbe giymiş Cemâl-i Halvetî'yle karşılaşmışlar. Kısa bir konuşmadan sonra Sünbül Sinan, şeyhten etkilenmiş ve arkadaşıyla beraber şeyhin sohbetine katılmaya gitmiştir. Bu sohbet esnasında Şeyh, “*Tâlib-i mürşide ister istemez vâsıl ve bir nazarla maksûdunu hâsıl eyler*” diyerek Sünbül Efendi'ye bakmıştır. Bu anlamlı bakışın üzerine Sünbül Efendi, vecd hali üzere bayılmış ve dersin sonuna kadar bu mest halinde kalmış. Ders sonunda Cemâl-i Halvetî mecliste hazır bulunanlara; “*Benim münkir ‘Sünbül’ümü getirin, kendi elimle cübbesini giydireyim*” diyerek Sünbül Efendi'nin cübbesini kendi eliyle giydirdiği nakledilmiştir.

Sünbül Sinan, Cemâl-i Halvetî'ye intisap ettiği günün gecesini bir rüya görür. Rüyasında kendisi ve birçok insan bir kuyunun başına toplanmış ve kovalarla su çıkarmaya çalışmaktadırlar. Sünbül Sinan su içmek isteyince su birden yükselerek kuyudan taşır ayaklarına kadar ulaşır ve Sünbül Sinan, sudan kana kana içer. Sabah olunca doğrudan şeyhinin huzuruna rüyasını anlatmak için gider. Rüyayı dinleyen şeyhi, “*Sünbül'üm başkalarının ne sıkıntılarla ulaştıkları ilahi feyzler sana kolay kılınmış. Neden bu hali meydana çıkarmıyorsun?*” deyince Sünbül Sinan, Cemâl-i Halvetî tarafından bir hücreye sokularak derhal mücahede⁸⁸ ve riyazet⁸⁹ eğitimine başlatılmıştır.⁹⁰ Sıkı bir mücahede ve riyazetle üç yılda⁹¹ veya üç yılı tamamlayarak dördüncü yılda⁹² halifelik icazetini almıştır.

⁸⁴ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 33.

⁸⁵ Harîrizâde, *Tibyân*, II, 144a.

⁸⁶ Hulvî, *Lemezât*, vr. 145a; Vassâf, *Sefîne*, III, 245; Yazıcı, “Fetih'ten Sonra”, s. 98-9; a.mlf., “Sünbülüye”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (İA)*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., 1970, XI, 237.

⁸⁷ Krş. İntisap etme ihtiyacı duyduğunu belirten (Bkz. Tayşi, *Allah Dostları*, VIII, 41) ve kendisinin tanışıp ona intisap ettiği Bkz. Mehmet Şirin Ayış, “Sünbül Sinan ve Atvâr'ı Seb'a Risâlesi Bağlamında Nefis Mertebeleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, sy. 13, VII, 122) şeklinde yukarıda bahsedilenlere ek olarak farklı görüşler de mevcuttur.

⁸⁸ Nefsin Hakk'ın rızasını kazanma yolunda her türlü isteklerine karşı koymaya mücahede denir. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 484; Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü*, Haz. İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yay., 2008, s. 993; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay., 2012, s. 259; Ethem Cebecioğlu, *Sözlük*, s.520.

⁸⁹ Nefsin huylarını güzelleştirmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum ederek onun kötü arzu ve isteklerine karşı koymaya riyazet denir. Bkz. Kâşânî, *Sözlük*, s. 277; Rasim Efendi, *Sözlük*, s. 582; Uludağ, *a.g.e.*, s. 297; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 597.

⁹⁰ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 32-3. Bkz. Bahsi geçen menkıbe bu eserde Cemâl-i Halvetî'yle tanışmasına sebep olan rivayet olarak verilmiştir. Krş. Vassâf, *a.g.e.*, III, 246; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145a; Kazım, “Terâcim”, s. 173

⁹¹ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 33.

⁹² Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 144a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 246; Yazıcı, *a.g.m.*, s. 99.

Halifelik icazeti verilince Cemâl-i Halvetî, “Başkalarının kırk senede elde ettiği Kemaliyete, Sünbül’üm üç senede ulaştı” diyerek övgüde bulunmuş⁹³ ve sürekli “Derviş işte böyle olunur” diyerek örnek göstermiştir.⁹⁴

Sünbül Sinan, Cemâl-i Halvetî’ye intisap etmesiyle müritlik yoluna girmiş ve sonucunda halife olmuştur. Yusuf b. Ali’nin “Sünbül” ismiyle bilinmesi ise Hulvî ve Vassâf’ın yukarıda naklettikleri Çelebi Halife’nin onu “Sünbül” ismiyle çağırması sonucunda gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bunun aksine Nezihe Araz, sûfimizin bu lakabının teşekkülünü farklı bir sebebe dayandırmaktadır. Ona göre Sünbül isminin konulmasında Yusuf b. Ali’nin sünbüllere karşı olan aşırı sevgisi sebebiyle bu ismin ona yadigâr kaldığını söylemiştir.⁹⁶ Vassâf’ın çocukluğundan beri ziyaret ettiği Sünbül Sinan’ın kabrinde sünbül kokuları aldığı yönündeki rivayeti⁹⁷, Araz’ın görüşlerini destekler mahiyettedir. Ancak sünbül çiçeğinin tarikatın simgesi olmasında Hasan Adlî Efendi’nin rolünün daha çok olduğu şeklinde görüşe de rastlanmaktadır. 1610-17 yılları arasında şeyhlik makamına oturan ve çiçekçilikle uğraşan Şeyh Hasan Adlî Efendi, “Şeyh Sünbülü” olarak anılan bir sünbül türü yetiştirmiştir. Yetiştirdiği sünbül çiçeği gitgide ünlenmiştir. Öyle ki Serasker Rıza Paşa, Sünbül Sinan’ın türbesini onarırken sekizgen planlı kubbenin iç yüzeyini kırk dört dilime ayrılarak mor sünbüllerle bezemiştir.⁹⁸

1.1.3.1. Mısır Dönemi

Sünbül Efendi, tasavvuf yolunda seyrüsülûkunu tamamlayıp halife olunca, Şeyhi Cemâl-i Halvetî tarafından Mısır’a irşad vazifesiyle gönderilmiştir.⁹⁹ Kaynakların bir kısmı sadece Mısır’a gittiğini¹⁰⁰ bir kısmı ise uzun bir süre Mısır’da kaldığını belirtmekle yetinerek net bir tarih vermemiştir.¹⁰¹ Bundan dolayı Sünbül Sinan’ın Mısır’da geçirdiği uzun sürenin ne kadar olduğu tespit edilememiş, kaldığı sürenin hangi yılları kapsayacağı aşağıda zikredilen tarihi veriler ışığında tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu konuda zikredeceğimiz deliller, Koca Mustafa Paşa Cami’sinin kiliseden camiye çevrilme tarihi, Cemâl-i Halvetî’nin hac yolculuğuna çıkmasına sebep olan afetlerin tarihleri ve Sünbül Efendi’nin vefat tarihi olacaktır.

Koca Mustafa Paşa Cami’sinin son cemaat yerine açılan sağ kapının üstündeki Arapça kitabede Hicrî 891/1486 tarihi, Hamîdüddin Efdalzâde tarafından yazılan hünkâr mahfili

⁹³ Lemezât’ta dört sene geçmektedir. Bkz. Hulvî, *Lemezât*, vr. 145a; Vassâf, *Sefîne*, III, 246; Kazım, “Terâcim”, s. 173.

⁹⁴ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b. Çalikoğlu, Sünbül Efendi’nin 30 yaşından sonra tasavvufa yöneldiğini söylemiştir. Çalikoğlu, *a.g.e.*, s. 11. Vassâf ise Cemâl-i Halvetî vefat ettiğinde 30 yaşında olduğunu söylemiştir. Bkz. Vassâf, *a.g.e.*, III, 246. Bu konu doğum tarihi hakkındaki ihtilaflardan dolayı çıkmaktadır. Hayatı hakkında ilgili bölümde yapılan tespitlere bakınız.

⁹⁵ Vassâf, *a.g.e.*, III, 245-6; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145a; Yazıcı, “Fetihten Sonra”, s. 98-9.

⁹⁶ Nezihe Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul: Fâtîş Yay., İstanbul, 1958, s. 268.

⁹⁷ Vassâf, *a.g.e.*, III, 242.

⁹⁸ M. Baha Tanman, Osmanlı Sûfilğinde Çiçek Sembolizminin Sanata Yansıması, *Nurhan Atasoy’a Armağan*, İstanbul: Lale Yay., 2014, s. 324.

⁹⁹ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 144a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

¹⁰⁰ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 33; Kazım, *a.g.m.*, s. 173.

¹⁰¹ Mecdî Efendi, *Şekayik*, s. 371; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 144a.

kapısının üstündeki kitabede ise 895/1489 tarihi¹⁰² yazmaktadır. Bu tarihler, dikkatle incelenerek kıyaslamaya gidildiğinde şu şekilde bir sonuçla karşılaşılır:

Cemâl-i Halvetî II. Bayezid'in davetiyle İstanbul'a geldiği zaman, Hulvî'ye göre Ayvansaray'da Gül Baba Camii¹⁰³ ismiyle bilinen o dönemde halen kilise olan¹⁰⁴ yapının yanına¹⁰⁵ veya Koca Mustafa Paşa'nın sarayına¹⁰⁶ müritleriyle beraber geçici süreyle yerleştirilmişlerdir.¹⁰⁷ II. Bayezid (ö. 918/1512) döneminde (1481-1512) kiliseleri *camiye çevirme ve şenlendirme* politikası sebebiyle kiliseler camiye çevrilmeye başlanınca¹⁰⁸ Cemâl-i Halvetî'ye de kendi isteğiyle¹⁰⁹ Koca Mustafa Paşa Cami'nin yerinde olan kilise verilmiştir. Koca Mustafa Paşa ismiyle bilinen cami, Ayvansarayî'ye göre, caminin kapısındaki kitabede yazan 891/1486 tarihinde Koca Mustafa Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür.¹¹⁰ Böylece dergâh, imaret, cami ve hamamdan teşekkül eden külliyyede, Cemâl-i Halvetî 9 sene irşad faaliyetinde bulunmuştur.¹¹¹

Diğer taraftan Cemâl-i Halvetî'nin 899/1494 tarihinde Sümbül Sinan'ın ise 936/1529 yılında vefat ettiği esas alındığında, Sümbül Sinan'ın kaynaklarda zikredilen 33 yılın¹¹² aksine, 35 yıl Cemâl-i Halvetî'nin makamında kaldığı görülmektedir. Cemâl-i Halvetî'nin 899, 900, 903, 912 yılları gibi vefat tarihleri¹¹³ arasındaki belirsizlik, Sümbül Sinan'ın 33 yıldan daha az bir süre bu makamda kalmış olma ihtimalini artırmaktadır. Bundan dolayı Cemâl-i Halvetî'nin Kâbe'ye gitmesine sebep olan olayların tarihlerinin ve vefat tarihini netleştirmenin de önemli olacağı kanaatindeyiz.

Cemâl-i Halvetî'den Kâbe'ye gitmesinin istenmesi II. Bayezid tarafından ileride zikredilen olaylar sonucunda talep edilmiştir. II. Bayezid döneminde İstanbul'da bazı kaynaklara göre tâun (veba) hastalığı yayılıp şehri sararak ekonomik durum kötüye gitmesiyle¹¹⁴ bazı kaynaklara göre deprem olunca¹¹⁵, bazı kaynaklara göreyse hem deprem hem veba olup da halkı korku sarmasıyla¹¹⁶ padişah, Cemâl-i Halvetî'ye dert ve sıkıntının geçmesi için hacca

¹⁰² Semâvi Eyice, "Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi", *DİA*, 2002, XXVI, 134.

¹⁰³ Gül Baba Camisi kiliseden camiye 895/1490 tarihinde çevrilmiştir. Bkz. Eyice, "Gül Camii", *DİA*, 1996, XIV, 224.

¹⁰⁴ Kilise'nin adı hakkında farklı görüşler olduğu için "şu" kilisedir diyerek bir kayıt altına alınmamıştır. Bkz. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 162; Eyice, *a.g.m.*, XIV, 223.

¹⁰⁵ Hulvî, o caminin yanındaki "*Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın sarayına misafir ettiğini*" ayrıca nakletmiştir. Bkz. Hulvî, *Lemezât*, vr. 141b; Yusuf Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, İstanbul: Aksarayî Vakfı Yayınları, 1995, s. 25.

¹⁰⁶ Ayrıca bu kiliseyi cami olarak da zikretmiştir. Bundan dolayı da tarihlerde uyumsuzluk olduğu izlenimi vermektedir. Bkz. Hulvî, *a.g.e.*, vr. 141b.

¹⁰⁷ Küçükdağ, *a.g.e.*, s. 25

¹⁰⁸ Eyice, Koca Mustafa Paşa, XXVI, 134.

¹⁰⁹ Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1994, s. 8.

¹¹⁰ Ayvansarayî, *a.g.e.*, I, 162.

¹¹¹ Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 57; ilgili yerdeki tespit Yusuf Küçükdağ'da, "*9 sene İstanbul'da kaldı*" şeklinde anlaşılmış ve bunun üzerine Cemâl-i Halvetî'nin 11-2 sene civarınca İstanbul'da kaldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Krş. Küçükdağ, *Pîrî Mehmed Paşa*, s. 8-9.

¹¹² Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 35; Nüreddin Efendi, *Silsiletü'n-Nûr*, Fransa Milli Ktp.: Schefer Kataloğu, db.: 09655, vr. 3a; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Vassâf, *Sefîne*, III, 247; Vicdâni, *a.g.e.*, s. 60; Kazım, "Terâcim", s. 173.

¹¹³ Vicdâni, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹⁴ Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 286; Harîrizâde, *a.g.e.*, I, 246b; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280/1864, II, 544.

¹¹⁵ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b.

¹¹⁶ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 24.

gitmesini ve dua etmesini istemiştir. Cemâl-i Halvetî de kırk müridini yanına alır. II. Bayezid tarafından kendisine verilen bir kese, bir katır ve mürid başı da üçer bin (3000) akçeyle hac yolunu tutar.¹¹⁷ *Menâkıb-ı Şerîf*'te, Cemâl-i Halvetî'ye kırk bin akçe (40000) yanındaki kırk müride ise kişi başı ellışer (50) filorî¹¹⁸ verip gönderdiği nakledilmektedir.¹¹⁹ Vezirler ve kazaskerler, Cemâl-i Halvetî ve müridlerini yolcu etmişler ve Üsküdar'a geçmeleriyle bütün sıkıntıların ortadan kalktığı nakledilmiştir. Afetler ortadan kalkınca II. Bayezid, Şeyh'in geri dönüp dervişleriyle ilgilenmeye devam etmesini istese de hem yola koyulduğu hem de yaşlandığı için hac görevini yerine getireceğini söyleyerek Cemâl-i Halvetî, hac yoluna devam etmiştir.¹²⁰

Cemâl-i Halvetî'nin Koca Mustafa Paşa cami ve tekkesine yerleştiği tarihi, caminin kiliseden çevrilme tarihi olan 891-99/1489-93 yılı esas alındığında, bu tarihler aralığında gerçekleşen olaylar hakkında kaynaklarda şu ifadeler rastlanmaktadır: İstanbul'da 894/1489 yılının 13 Safer/16 Ocak Cuma günü şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Bu deprem sonucunda tahribatın miktarı hakkında bir açıklama yapılmamış sadece depremde minarelerin ve binaların yıkılıp, hasar gördüğü¹²¹ ve sekiz (8) şiddetinde olduğu¹²² zikredilmiştir.¹²³ *Tâcü't-Tevârih*'te, tarih kaydı düşmeksizin büyük tâun hastalığının baş gösterdiğini ve bundan dolayı Cemâl-i Halvetî'den talepte bulunulduğu zikredilmiştir.¹²⁴ *Menâkıb-ı Şerîf*'te, "*Deprem ile tâun beraber gerçekleşikten sonra gönderildiği*"¹²⁵ nakledilmiştir. Cemâl-i Halvetî'nin vefat tarihinin belirlenmesinde yukarıda vuku bulan afetlerin gerçekleşme tarihlerinin yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Kaynaklara göre Cemâl-i Halvetî, II. Bayezid'in talebi sonucu hacca giderken Şam'dan üç konaklama mesafesi uzaklıkta vefat etmiştir.¹²⁶ Yazıcı ise çalışmasında tarihleri belirlemek üzere vuku bulan veba salgınına dikkat çekmiştir.¹²⁷ Konuya açıklık getirmesi bakımından Cemâl-i Halvetî'nin vefat tarihini Sünbül Sinan'ın kaynaklarda zikredilen otuz üç yıl rakamına denk gelmesinin şu şekilde açıklanabileceği kanaatindeyiz.

Cemâl-i Halvetî hac yolundayken, Mısır'da bulunan Sünbül Sinan'a haber göndererek kendisinin de Mekke'ye gelmesini istemiştir.¹²⁸ Ancak haber gönderdikten sonra vefat etmiştir. Cemâl-i Halvetî'nin hac yolunda olması o zamanlarda yolculuğun yaya, binek ve Mısır'dan gemiyle yapılması günümüz şartlarını düşündüğümüzde daha uzun süreleri

¹¹⁷ Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, 544; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 286.

¹¹⁸ İtalya'nın siyasi birliğini sağlamadan önce Floransa Kent Devleti tarafından üzerinde zambak resmi olan altın paraya denir. Osmanlı Devleti'nde ise genellikle Avrupa kökenli altın paralara bu isim verilmiştir. Bkz. Halil İnancık, "Filori", *DİA*, 1996, XIII, 106-7.

¹¹⁹ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 24.

¹²⁰ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 25.

¹²¹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Afetler*, İstanbul: Türk Sanat Tarihi Araştırmaları I, 1963, s. 380-81.

¹²² Nurettin Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri*, İstanbul: Kastaş Yay., 2004, s. 54, 179.

¹²³ Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2002, s. 68; Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri*, İstanbul: Gelenek Yay., 2003, s. 136.

¹²⁴ Sâdeddin Efendi, *a.g.e.*, II, 544

¹²⁵ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 25

¹²⁶ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 23-4, 35; Hulvî, *Lemezât*, vr. 145b; Sâdeddin Efendi, *a.g.e.*, II, 544; Vassâf, *Sefîne*, III, 247; Mecdî Efendi, *a.g.e.*, s. 286.

¹²⁷ Bkz. Yazıcı, "Fetih'ten Sonra", s. 95-6.

¹²⁸ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s.35; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

kapsamaktadır. Hac zamanının *Zilhicce* ayının ilk on gününe tekabül etmesi, yeni hicri yıla geçişe az bir sürenin kaldığının da göstergesidir. Bundan dolayı haberin hac yolunda giderken, Mısır'da bulunan Sünbül Sinan'a ulaşmıştır. Sünbül Sinan ise haberi alınca hac yoluna çıkmış ve Mekke-i Mükerrreme'deyken şeyhinin vefat ettiğini öğrenip haccını eda ederek¹²⁹ akabinde şeyhinin vasiyetini¹³⁰ de yerine getirmek için İstanbul'a gelmiştir. Hicrî yeni yılın başlamış olmasını, yolculuk süresiyle hac süresi zorunlu tutmaktadır. Bundan dolayı da yeni hicri yıla girilmiş ve tarihler de 900-1/1496-7 tarihlerine rast gelmektedir. Ayrıca kaynaklarda Sünbül Sinan'ın haberi aldıktan sonra gittiği yerler konusunda kaynaklarda Kâbe'ye gittiği¹³¹ ya da Cemâl-i Halvetî'nin Sünbül Sinan'ı İstanbul'dan Şam'a çağırdığını ancak karşılaşmadan şeyhinin vefat haberini alarak haccını yaptıktan sonra İstanbul'a döndüğü¹³² de nakledilmiştir. Bu durumda zikredilen tarihler, yeni hicri yıla girilmesinin zorunluluğunu ve Sünbül Efendi'nin İstanbul'daki şeyhlik döneminin 33 seneye tekabül etmesini mümkün kılmaktadır. Nitekim yukarıdaki tespitlerden ve tasavvufa meyledişi kısmında da nakledilen bilgilerden Sünbül Efendi'nin Cemâl-i Halvetî'yle en erken 891-2/1486-7 yılında tanışabileceği kanaatindeyiz. Dört yıl riyazet ve mücadele eğitiminden sonra Mısır'a hemen gönderildiği kabul edilirse bu tarih 895-6/1490-1 tarihine rast gelmektedir. Bu durumda Mısır'da kaldığı süre, 895-6/1490-1 tarihinden 899/1495 tarihine kadar kaynaklarda zikredildiği gibi uzun bir süreyi içermektedir.¹³³ Ayrıca Yazıcı, 910/1504-5 yılında veba salgınının olduğunu delil getirerek, Cemâl-i Halvetî'nin vefat tarihinin 912/1506-7 yılına denk geldiğini ve Sünbül Efendi'nin 33 yıllık mürşitlik süresinin daha az bir süreyi kapsadığını da iddia etmiştir.¹³⁴

Mısır'a gönderilen Sünbül Sinan'ın bu durumda en erken 895/1490 ile 899/1495 tarihleri arasında Mısır'da bulunduğu yukarıda yapılan tespitlerle zikredilmeye çalışılmıştır. Nitekim Sünbül Sinan'ın Mısır'a gittiği zaman, Memlüklü devletinin hüküm sürdüğü döneme rast gelmektedir. Bu konuyu destekler mahiyette *Menâkıb-ı Şerîf*'te Mısır'da o vakitlerde Çerkezlerin hüküm sürdüğü nakledilmiştir.¹³⁵ Ayrıca *Lemezât*'ta "*Memlüklü Sultânı Berkûk yerine Emîr Kaçmaz Sultan olmuş ve onu yaptırdığı 'Derbu'l-Ahmer'*"¹³⁶ camisinde irşad ile meşgul olmuştur"¹³⁷ ifadesi yer almaktadır. Bu durumda Sünbül

¹²⁹ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 35. *Lemezât*'ta Şam'a çağırdığı ve sonrasında öldüğü geçmektedir. Bkz. Hulvî, *Lemezât*, vr. 145b.

¹³⁰ İleride bu konu bahsedilecektir.

¹³¹ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 144a; Vassâf, *Sefîne*, III, 247.

¹³² Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

¹³³ Cemâl-i Halvetî'nin bu durumda 899/1495 yılında doğmasının daha muhtemel olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Nureddin Efendi, *Silsiletü'n-Nûr*, vr. 3a; Harîrizâde, *a.g.e.*, I, 245a.

¹³⁴ Yazıcı, "Fetih'ten Sonra", s. 95-6.

¹³⁵ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 33. Eyyübî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb'ün Kıpçak ülkesi ve Kafkasya'dan getirtirip Ravza adasında kışlalara yerleştirdiği Türklerin zamanla Eyyübî ordusunun önemli unsuru haline gelip devletin başına geçmelerinden dolayı Çerkez olduklarından *Menâkıb-ı Şerîf*'te muhtemelen bu adla nakledilmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, 2004, XXIX, 90.

¹³⁶ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=371613>, 15.01.2017-17.57. Derbu'l-Ahmer isimli camiye taramalarda ulaşamadım. Ancak bu caminin 1749-81 yılları arasında yapılan Kaçmaz İshakî Camii veya 1125 yılında inşa edilen Fatimî kentinin merkezinde yer alan el-Akmâr Camiisi'nin olabileceği kanaatindeyim. <http://www.boyutpedia.com/871/7360/el-akmar-camisi>, 15.01.2017-18.10.

¹³⁷ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Harîrizâde, *a.g.e.*, II, 144a.

Sinan'ın Mısır'da kaldığı süre daha da erken vakitlerdedir. Yazıcı'nın da ifade ettiği¹³⁸ gibi zikredilen tarihler arasında Mısır'da, el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (873-901/1468-95), oğlu el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kayıtbay (901-4/1496-8) veya el-Melikü'z-Zâhir Kansu'nun (904-5/1498-9) saltanat¹³⁹ dönemlerine rastlamaktadır. *Lemezât*'ta nakledildiği gibi el-Melikü'z-Zâhir Berkük, birinci saltanatını 784/1382 yılında, o sırada el-Melikü's-Sâlih Zeyneddin II. Haccî 784-791/1382-89 tarihinde ikinci saltanatına oturmuş ondan sonra Berkük 792-801/1390-99 tarihlerinde ikinci saltanatına geçmiştir.¹⁴⁰ Bu durumda Sünbül Sinan'ın, *Lemezât*'ta zikredilen Emir Kaçmaz döneminde değil, Seyfeddin Kayıtbay zamanında Mısır'da bulunduğu yukarıdaki tarihi verilere daha uygun düşmektedir.

Sonuç olarak bu kısımda Sünbül Efendi'nin Cemâl-i Halvetî'yle tanışması ve Mısır'da kaldığı süre tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespitler yapılırken tarihlere yardımcı olması için, Koca Mustafa Paşa Camisi, veba salgını ve vuku bulan depremin tarihlerinden de yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynaklar sonucunda Sünbül Efendi'nin 895-6/1490-1 ve 899/1495 tarihleri arasında Mısır'da kalmış olabileceği kaynaklarda görülmektedir.

1.1.3.2. İstanbul Dönemi

Sünbül Sinan'ın "*İstanbul Dönemi*", şeyhinin vasiyetini nasıl öğrendiği ve ne zaman İstanbul'a geldiği konuları üzerine yoğunlaşacaktır. Sünbül Sinan'ın şeyhinin talebi sonucunda Kâbe'ye gittiği¹⁴¹ ya da Cemâl-i Halvetî'nin Sünbül Sinan'ı İstanbul'dan Şam'a çağırdığını ancak karşılaşmadan şeyhinin vefat haberini alarak haccını yaptıktan sonra İstanbul'a döndüğü¹⁴² kaynaklarda söylenmiştir ki detayı şöyledir:

Şeyhinin talebiyle hac yoluna düşen Sünbül Sinan, Mekke-i Mükerrreme'ye varınca Şeyh'ini beklemeye koyulur. Kâbe'de beklerken, gördüğü fakir yalın ayaklı kimselerden Cemâl-i Halvetî'nin vefat ettiğini öğrenir ve "انا لله وانا اليه راجعون" der.¹⁴³ Sünbül Sinan, şeyhinin Şam yolunda "*Tebük*" ya da "*Tabut Korusu*"¹⁴⁴ bölgesinde vefat ettiğini ve kimi vasiyetlerde bulunduğunu öğrenir. Şeyhinin ölmek üzereyken vasiyetinde; mezarının hac yolu üzerine yapılması, Sünbül Efendi'nin postnişin olması ve kızı Safiye Hatun ile evlenmesini istemiştir.¹⁴⁵ Şeyhi'nin vasiyetini yerine getirmek için Sünbül Efendi, böylece İstanbul'a gelmiştir.

Hankâh'da şeyhlik makamına oturmaya gelince, halk ve yöneticiler kendisini karşılarlar. Hankâh'da üç yüz derviş o anda hazır bulunmaktadır. Gerekli ta'ziyet ve tehniyet

¹³⁸ Bkz. Yazıcı, "Fetih'ten Sonra", s. 99-100. Ancak Yazıcı camiye *Rabb al-Ahmar* şeklinde okumuş ve Sünbül Sinan'ın Mısır'a en erken gitme tarihi olarak 899 tarihini esas almıştır. Bunun sonucu olarak da postnişinde kalma süresinin daha az olduğunu iddia etmiştir.

¹³⁹ Yiğit, "Memlükler", XXIX, 93; Fatih Yahya Avaz, *Memlükler*, İstanbul: İSAM Yay., 2015, s. 59-70.

¹⁴⁰ Yiğit, *a.g.e.*, XXIX, 92.

¹⁴¹ Hulvî, *Lemezât*, vr. 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 144a; Vassâf, *Sefîne*, III, 247.

¹⁴² Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

¹⁴³ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 33-4; Tayşi, "Sünbül Efendi", VIII, 42.

¹⁴⁴ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 141b; Harîrizâde, *a.g.e.*, I, 246b; Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 58; Vassâf, *a.g.e.*, III, 230; Tayşi, *a.g.e.*, VIII, 42.

¹⁴⁵ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 26.

yapıldıktan sonra¹⁴⁶ kızı Safiye Hatun'la evlenip Koca Mustafa Paşa Cami'sindeki şeyhlik makamına oturur.¹⁴⁷ Cemâl-i Halvetî'den boşalan meşihat makamını üstlenen Sümbül Sinan¹⁴⁸, Şeyh'i gibi tarikatta içtihad yapıp¹⁴⁹ kendi adıyla anılacak “*Sümbülîyye*” tarikat kolunu İstanbul'da kurar. İstanbul'da şeyhlik makamına oturan Sümbül Sinan'ın ömrünün sonuna kadar sürdüreceği otuz üç yıllık şeyhlik dönemi de böylece başlamış olmaktadır.

II. Bayezid'in padişah olduğu dönemde şeyhliğe geçen¹⁵⁰ Sümbül Sinan, şeyhine gösterilen desteği kendisi de görmüş¹⁵¹ ve bu vazifeyi ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Bu süre zarfında irşad faaliyetinde bulunarak birçok halife ve mürid yetiştirmiştir. II. Bayezid'in Çelebi Halife ile padişah olmadan önce başlayan ilişkileri Sümbül Sinan'la da devam etmiş ve Cemâl-i Halvetî'ye gösterdiği ilgi ve alakayı ona da göstermiştir. Yerine geçen oğlu I. Selim ise ilk başta aynı desteği vermemiştir de aralarında geçen menkıbelerden anlaşıldığı üzere, bu tutumunu değiştirdiği görülmektedir. Aynı desteği görmemesinin sebebi ise I. Selim'in Koca Mustafa Paşa'ya karşı tutumudur.

Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca, seleflerinin âdetlerine uyarak¹⁵² yanında küçük vezirlerin de bulunması gerektiğinden¹⁵³ Koca Mustafa Paşa (ö. 918/1512)'yı da alıp Bursa'daki dedelerinin mezarlarını ziyarete gitmiştir. Bursa'da amcası Cem Sultan'ın (ö. 900/1495) türbesine gelince I. Selim; “*Amcam Sultan Cem'i haksız yere zehirledin*”¹⁵⁴ diyerek Koca Mustafa Paşa'ya kızmış ve idam ettirmiştir.¹⁵⁵ Kaynaklara göre I. Selim kızgınlığını idam ettirmesiyle de alamamış yaptırdığı bütün imarları da yıktırmak istemiştir.¹⁵⁶ Nitekim Koca Mustafa Paşa Cami'yi de yıktırmak için adamlar gönderdiği nakledilmiştir.¹⁵⁷

Sadece *Lemezât*'ta nakledilen¹⁵⁸ rivayete göre, Yavuz Sultan Selim camiye yıktırmak için saraydan adamlar göndermiştir. Gönderdiği adamlar Sümbül Sinan'ın heybetinden korkup emri yerine getirememişlerdir. Bunun üzerine I. Selim daha da sinirlenip “*Gidip kendim görüp de başına yıkayım*” diyerek adamlarıyla beraber yola koyulmuş, o sırada Koca Mustafa Paşa Cami'sinde müridlerini eğitmekte olan Sümbül Sinan, ilgili durumu haber almış ve müridlerini toplayarak siyah imame ve siyah cübbesiyle padişahı karşılamaya çıkmıştır. Padişah, Sümbül Sinan'ı görünce onun manevî hâli karşısında öfkesi muhabbete dönüşmüş ve musafâha yaptıktan sonra sohbet etmişlerdir. Sohbet esnasında “*Sizi ziyarete geldik*” diyen Padişah'a Sümbül Efendi, “*Padişahların emirlerinin yerine getirilmesinin*

¹⁴⁶ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 35.

¹⁴⁷ Yusuf b. Yakub, s. 35; Hulvî, *Lemezât*, vr. 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, II, vr. 144a; Vassâf, *Sefîne*, III, 247; Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 60

¹⁴⁸ Ekrem Işın, “Yusuf Sinan Efendi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, VII, 537.

¹⁴⁹ Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 34.

¹⁵⁰ Yukarıda verilen tarihler bakımından bu dönemde geçtiği kesin olarak düşünülmektedir.

¹⁵¹ Işın, “Yusuf Sinan”, VII, 537.

¹⁵² Vassâf, *a.g.e.*, III, 248; Yazıcı, *a.g.m.*, s. 101.

¹⁵³ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b.

¹⁵⁴ Veya öldürülmesine sebep olduğu düşüncesiyle idam ettirmiştir. Krş. Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b.

¹⁵⁵ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247-8.

¹⁵⁶ İdam ettirme detayları için bakınız. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 539-40; Feridun Emecen, “Koca Mustafa Paşa”, *DİA*, 2002, XXVI, 131.

¹⁵⁷ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 145b; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247-8.

¹⁵⁸ Vassâf'ta *Sefîne*'sinde bu eserden alıntılanarak ilgili rivayeti aynı şekilde nakletmiştir.

gerektiğini ve maksatlarının yerine getirilmesi için de hiç olmazsa medrese odalarındaki ocakların tepeleri yıktırılsın" demiş ve bacaları yıktırmıştır. Bu ince siyasete ve anlayışa I. Selim çok sevinip sırtındaki beyaz yün kaplı samur kürkünü çıkararak kendisine hediye etmiş ve elleriyle giydirmiştir. Saraya dönünce kendisine öfkeyle gidip bir anda nasıl tam zıttı bir tavır gösterdiği sorulunca I. Selim, “Şeyhin yanında iki adamın iki kükreyen aslan tuttuğunu görünce korktum, şeyhten hicâb ettim” dediği nakledilmiştir.¹⁵⁹ Ayrıca Sünbül Sinan’ın I. Selim yanında değerinin olduğu, I. Selim’in vefatından sonra eşi Hafsa Sultan (ö. 940/1534)’ın Manisa’da bir külliye yaptırırken Kanunî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) aracılığıyla Sünbül Sinan’dan birisini görevlendirmesini istemesinden¹⁶⁰ anlaşılmaktadır.

Koca Mustafa Paşa Cami’siyle ilgili diğer bir olay, Yavuz Sultan Selim Sarayburnu’na yazlık bir köşk yaptırmaya niyet etmiş ve bunun için de Koca Mustafa Paşa Cami’sinde bulunan yeşil somaki mermer direklerini o saraya koydurmak istemiştir. Fakat Yavuz, Sünbül Sinan’ın buna razı olmadığını öğrenmesiyle buradaki direklerden vazgeçmiş ve Mîrâhur Cami’sinin¹⁶¹ direklerini aldirtmıştır.¹⁶²

Başka bir menkıbe de I. Selim, Şam şehrini fethedince Emeviyye Camisi’nin minberinin altında mu’tekif bir zatla karşılaştığı zikredilmiştir. Onun seçkin velîlerden olduğunu anlayan I. Selim, velîyle sohbet etmiş ve sohbet esnasında velî kendisini Mısır şehrinin fethiyle müjdelemiştir. I. Selim, velî ile vedalaşırken “Acaba diyar-ı Rum’da da bu mertebede kimse var mıdır?” diye aklından geçirirken velî, “İstanbul’da Sünbül Sinan vardır ondan habersiz olma!” demiştir. Mısır’ın fethinden sonra İstanbul’a gelen Yavuz Sultan Selim’i karşılamaya Sünbül Sinan da çıkmış ve ona “Şam’daki şeyhin söylediği Sinan bu âcizinizdir” buyurunca padişah durumu hatırlamış ve bir kat daha Sünbül Sinan’a hürmeti artmıştır.¹⁶³

Yavuz Sultan Selim’in vefat etmesiyle yerine geçen oğlu Kanunî Sultan Süleyman da Sünbül Sinan’a hürmet göstermiştir. Bu durum Yavuz Sultan Selim’in tamamlamaya ömrünün vefa etmediği camiye Kanunî tamamlayınca, caminin açılışında ilk vaazı vermeye Sünbül Sinan’ın layık görülmesinden¹⁶⁴ ve annesin isteğini yerine getirmek için Sünbül Sinan’dan talepte bulunmasından da anlaşılmaktadır.

Sünbül Sinan şeyhliği dönemince camilerde vaaz vermiştir. Bu verdiği vaazların başında da Ayasofya ve Fatih camisinde Cuma günleri verdiği vaazlar gelmektedir.¹⁶⁵ Yavuz Sultan

¹⁵⁹ Hulvî, *Lemezât*, vr. 146a; Vassâf, *Sefîne*, III, 249-50.

¹⁶⁰ Emrehan Küey, “Merkez Efendi ve Sünbül Sinan”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., 2004, s. 186-7.

¹⁶¹ Mîrâhûr; saray teşkilatında hükümdara ait hayvanlarla ilgilenen teşkilatın başına bu isim verilmiştir. (Bkz. Abbas Sabbağ, Erhan Afyoncu, “Mîrâhur”, *DİA*, 2000, XXX, 141-3) Bu caminin ise İmrahor İlyas Bey Cami’sinin olması muhtemeldir. Bkz. Eyice, “İmrahor İlyas Bey Camii”, *DİA*, 2000, XXII, 228-231.

¹⁶² Son dönem yapılan araştırmalarda *Menâkıb-ı Şerîf*’e dayanarak bu menkıbeyi nakletmişlerdir. Ancak hayatı ile zikredilen tarihler uyuşmadığı için bu kısma eklenmemiştir. Bkz. Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 35-6; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 148a; Yazıcı, “Fetih’ten Sonra”, s. 102-3; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 262.

¹⁶³ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 43-4; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 147b; Vassâf, *a.g.e.*, III, 250.

¹⁶⁴ Yücer, “Sünbül Sinan”, XXXVIII, 136; Kazım, “Terâcim”, s. 174. Hasan Kazım ilk vaaz vermesini Molla Mehmed Emin’in *Gülşen-i Meşâyihî Selâtin* adlı eserinden almıştır. Ancak kaynağa ulaşılamadığı için doğrudan ondan nakil yapılamamıştır.

¹⁶⁵ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 37,41; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 146b-147a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 250.

Selim Cami'sinde de ilk vaazı vermesinin istenmiş olması, kendisini ilim ve hitabette de kanıtladığının ayrıca göstergesidir. Bazen vaaz sonrası kendisini dinleyenlerle beraber zikrullah yapıp devran bile yaptıkları nakledilmiştir.¹⁶⁶ Vaazdan sonra yaptıkları devran ve zikrullah'a o dönemde tepki gösterenler olduğu gibi onay verenler de olmuştur. Sünbül Sinan vaaz vermeye başlayıp çevresine insanları toplamaya başlayınca, Vassâf'ın ifadesiyle kendisini çekemeyenler¹⁶⁷ devranlarına itiraz etmeye başlamışlardır. Bu kimselerin başında sarışın ve kısa boylu olması sebebiyle Sarıgörez¹⁶⁸ lakabıyla tanınan İstanbul kadısı¹⁶⁹ Sarıgörez Nûreddin Efendi (ö. 928/1522) ve Molla Arab (ö. 938/1531) gelmektedir. İtiraz eden bu kimselerin Sünbül Efendi'yi engellemeye bile kalkıştıkları nakledilmiştir.¹⁷⁰

Sarıgörez Efendi, bu durumu görünce bir gün Şeyhülislam Kemalpaşazâde'ye bir mesele halinde durumu bildirip cevaplamasını istemiştir. Öngören'e göre Sarıgörez, bunu ileride nakledilecek olan olayın hezimetini sonrasında Kemalpaşazâde'ye kızgınlıkla gönderdiğini belirtmiştir.¹⁷¹ Nitekim Kemalpaşazâde, bu fetvâ talebine bid'at ve haramlık yönünde fetvâ vermeyi düşünmektedir. Bu durumu Sünbül Sinan'ın dervişleri haber alır almaz bir fetvâ çıkar da katledilirler korkusuyla hemen şeyhlerine bildirmişlerdir. Şeyhleri de “*Gam çekmeyin*” deyip daha sonra murâkebe yaparak Resulullah'ın (s.a.v.) sırrına muttali olduğunu ve bu işi birisine havale ettiğini belirterek dervişlerini sakinleştirmiştir. *Lemezât*'a göre Müftü Efendi, fetvâ evrakı onaylayıp imamesinin altına koymuş sabah namazına camiye giderken dışarı çıktığında Şeyh Yavsî Efendi'nin postnişini Şeyh Mahmud Efendi'yi¹⁷² kendisini kapıda bekler bulmuştur. Aralarında geçen konuşma sonrası imzaladığı evrağı ona verip imha etmiştir. Böylece şeyhülislamın fetvâyı uygulamaktan vazgeçtiği de rivayet edilmiştir.¹⁷³

Bu şekilde fetvâ alamayan Sarıgörez, bu sefer Fatih Cami'sinde yapılacak devrana mani olmak için Sahn medresesi âlimlerini ve başkaca kimseleri de toplamış, Sünbül Sinan'ı camiye çağırmıştır. Sünbül Sinan camiye varınca ayakta karşılaşmışlar ve ardından Sünbül Sinan, mihraba geçip oturmuş. Sağına soluna bakıp “*Ne hoş bir meclisiniz var bunun sebebi nedir?*” deyince; Sarıgörez, “*Senin dervişlerin zikir çekerken devran ederler bunun aslı ve delili nedir?*” diye söze başlamıştır. Sünbül Sinan'da; “*Bir kimsenin akli kendinde değilse bunun şerân hükmü nedir?*” diye karşılık vermiştir.

Sarıgörez, “*Bunlar akıl başta değilken mi olur?*”,

Sünbül Sinan, “*İstemsiz bir şekilde dahi hareket edenler vardır.*”,

¹⁶⁶ Hulvî, *Lemezât*, vr. 146b-147a; Vassâf, *Sefîne*, III, 250.

¹⁶⁷ Vassâf, *a.g.e.*, III, 250.

¹⁶⁸ Sarıgörez lakabını birçok eserde “*Sarı Gürz, Sarı Gerz, Sarı Gerez, Sarı Gezer*” şeklinde yanlış okumalarla karşılaşmıştır. Bkz. Mehmet İspirli, Sarıgörez Nûreddin Efendi, *DİA*, 2009, XXXVI, 152-3.

¹⁶⁹ Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*, İstanbul: Hak Kitabevi, 1971, s. 55.

¹⁷⁰ Vassâf, *a.g.e.*, III, 250.

¹⁷¹ Öngören, *Semâ ve Raks Tartışmaları*, s. 126.

¹⁷² Öngören, bu zatın Şeyh Abdurrahim Müeyyedî (ö. 944/1537-8)'nin olması gerektiğini düşünmektedir. Bkz. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 375-6.

¹⁷³ Bkz. Hulvî, *a.g.e.*, vr. 146a-b; Öngören, *a.g.e.*, s. 375-6.

Sarıgörez: “-Devrandayken- Akılları başlarında durur mu yoksa zorunlu olarak mı bu halde olurlar?”,

Sünbül Sinan: “Hayır, akılları yerindedir.”,

Sarıgörez: “Ne acayip hem akılları başlarında değil ve zorunlular hem de akılları başlarındadır?”,

Sünbül Sinan: “Sen hiç hummâya tutuldun mu?”,

Sarıgörez: “Evet” deyince,

Sünbül Sinan: “O zaman niçin hastalığın ateşi içindeyken titrerdin? O titremeleri ve sayıklamaları önleyemezken şuurun yerinde değil miydi? Ayrıca istemsiz hareket etmek şuurun gittiğini de belirtmez. Ben sizinle medresede kendi hüccresinde ders okurken sizin, hüccresinin dahi önünden geçmeye korktuğunuz Sünbül Sinan’ım. Ancak şimdi boş işlerle uğraşıyorsunuz. Koca Mustafa Paşa vezir-i âzam iken sen de medresemizde müderristin. Paşa, Cuma gecelerinde dervişlerin sohbetine katılırdı. Buna sen dahi katılırdın. Sen de cübbeni sarığını çıkartıp dervişlerle beraber semâ yapardın. O zaman bu meseleyi bilmez miydin yoksa bilirdin de Paşa’ya iyi gözükmek için mi yapardın? Nefsânî isteklerden ne elde edilir? ‘Dünya sevgisi bütün kötülüklerin başıdır’ sözü gereğince günahın başı da ayağı da sizdedir. Varın halinizde olun/bakın” deyip hepsini susturur. Bunun üzerine kalkıp minbere geçer ve hakikat üzere kısa beyanatlarda bulunur. Ardından o mecliste bulunan on sekiz danişmend, cübbe ve sarıklarını çıkartarak Sünbülî tacı ve hırkasını giyerek derviş olmaya niyet ederler.¹⁷⁴ Mecliste bulunan ulemâ, Sünbül Sinan’ın müdafaasını ve kaynak gösterdiği şerî delilleri doğru bulup susmuşlardır. Sünbül Sinan da kısa zaman sonra *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eserini kaleme alıp ulemâyâ göndermiştir.¹⁷⁵

Sünbül Sinan vefat etmeden önce ise İbn Kemal’in, geçmiş olsun dileklerini sunduğunu ve “Efendi, bizim fetvâımız sizlere değildir. Aslın[ı] bilmez mezhebi kaçık süfehâyadır” sözlerini söylediği de nakledilmiştir.¹⁷⁶ Böylece vefat etmeden tasavvuf hakkındaki cehrî zikir uygulayan tarikatlarla buluştuğu ortak noktayı¹⁷⁷ Sünbül Efendi’ye bildirdiği zikredilmiştir.

1.1.5. Kişiliği

Kaynaklarda Sünbül Efendi, sakin huylu, kâvî mezheb, celâli galip, ehl-i salâbet ve celâdet sahibi bir kimse olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁸ Nafile ibadetlere ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnetine düşkünlüğüyle bilinmiştir. Yaşadığı asırdaki şeyhlerin sultanı olduğu gibi,

¹⁷⁴ Bu bahsi geçen bölümde “Molla Arab”, “Vâiz Arab” gibi lakaplarla bilinen Muhammed b. Ömer (ö. 938/1531)’in de olduğu ve Halvetîler’in uyguladıkları devranı doğru bulmadığı için oda aleyhlerinde konuşmakta olduğu nakledilmiştir. Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 41-3; Hulvî, *Lemezât*, vr. 146b-147a; Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 144b; Vassâf, *Sefîne*, III, 251-2.

¹⁷⁵ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 147b.

¹⁷⁶ Beşir Efendi, *Semâ ve Devran Risalesi*, vr. 46a; Öngören, *Osmanlı’da Tasavvuf*, s. 380.

¹⁷⁷ Öngören, “Semâ ve Raks Tartışmaları”, s. 128.

¹⁷⁸ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 35; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

dünyaya da itibar etmez, fakirlerle ilgilenir, mücâhede ve müşahededen de keyif aldığı nakledilmiştir.¹⁷⁹

Sünbül Sinan, şeyhliği döneminde bazen odasına çekilir ve perde çekermiş.¹⁸⁰ *Lemezât*'a göreyse bir derinin içine girip odasında bu halde kalırmış.¹⁸¹ Kendisine neden böyle yaptığını soranlara, “*Peygamber ve evliya ruhları gelip odamın içine doluyorlar. Onların arasında oturmağa hicap ediyorum. Bu sebeple odama perde çekiyorum*”¹⁸² veya derinin içine giriyorum”¹⁸³ dermiş. Sünbül Sinan, müridlerinin tembellik yaptığını gördükçe, “*Ben sırtımı on sekiz yıl yere koyup da bir şeye yaslanmadım. Tahiyattaki gibi otururken uyuyup o halde, onca yılları geçirdim*”¹⁸⁴ dediği nakledilmiştir.

1.1.6. Vefatı

Ömrünün otuz üç senesini Koca Mustafa Paşa dergâhının şeyhlik makamında geçiren Sünbül Sinan, çocukluğunda Fatih Sultan Mehmet dönemini, eğitim ve tasavvufa meylettiği dönemde II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerini görmüştür. Bu dönemler aynı zamanda, Efdalzâde, Zenbilli Ali Cemâli (ö. 932/1526) ve Kemalpaşazâde gibi âlimlerin şeyhülislamlık yaptığı döneme rast gelmektedir. Kanunî Sultan Süleyman padişah olduktan dokuz yıl sonra İstanbul’da Muharrem ayının bir Pazartesi gecesı 936/1529 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁵ Fatih Cami’sinde Kemalpaşazâde tarafından cenaze namazı kıldırılarak Koca Mustafa Paşa Cami haziresine defnedilmiştir.¹⁸⁶ Yazıcı, Sünbül Sinan’ın 50-55 yaşlarında vefat ettiğini tahmin etmekte ise de¹⁸⁷ vefat ettiğinde yukarıda yapılan tespitlerden, Vassâf’ın tespit ettiği gibi 67-70 yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Vefatına dair Şeyhülislam İbn Kemal, “*Nûr ola Sünbül Sinan’ın kabri hep*” diyerek 936/1529 tarihini düşürmüştür.¹⁸⁹ Bunun dışında, “*Cânına Sünbül Sinan’ın Fatiha*”, “*Eyledi bostân-ı zühdün Sünbül’ü me’vâya azm*”, “*Cennete azm eyledi Pîr-i azîz*” gibi

¹⁷⁹ Vassâf, *Sefîne*, III, 247; Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 61.

¹⁸⁰ Vassâf, *a.g.e.*, III, 253.

¹⁸¹ Hulvî, *Lemezât*, vr. 148a.

¹⁸² Vassâf, *a.g.e.*, III, 253.

¹⁸³ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 148a.

¹⁸⁴ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 35; Vassâf, *a.g.e.*, III, 247.

¹⁸⁵ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 45; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 148a; Harîrizâde, *Tıbyân*, II, 145a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 254; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 372; Vicdâni, *a.g.e.*, s. 61; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 163; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 79; Kazım, “Terâcim”, s. 173; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 113; Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, 2637; Yücer, “Sünbül Sinan”, XXXVIII, 136; Tayşi, *Allah Dostları*, VIII, 43; Işın, “Yusuf Sinan Efendi”, VII, 537.

¹⁸⁶ Vassâf, *a.g.e.*, III, 254; Kazım, *a.g.m.*, s. 173

¹⁸⁷ Yazıcı, *Sünbülîye*, XI, 237.

¹⁸⁸ Vassâf, *a.g.e.*, III, 254.

¹⁸⁹ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 44-5; Sünbül Sinan, *Risâle fi Hakkı'd-Devran*, İBB Atatürk Ktp.: Osman Ergin Yazma Kataloğu, db.: OE_Yz_0667, vr. 70b; Vassâf, *a.g.e.*, III, 375; Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 79. Bkz. Kasidenin tamamı için ilgili dipnottaki eserleri inceleyiniz.

beyitlerle veya “*üstâd-ı ışk*”, “*feyz-i ilahî*” gibi terkip halinde tarihler de düşülmüştür.¹⁹⁰ Sünbül Sinan’ın tâc ve diğer emanetleri türbesinde halen korunmaktadır.¹⁹¹

1.1.7. Eşi ve Çocukları

Sünbül Efendi’nin ailesini de burada zikredecek olursak, kaynaklarda eşinin Cemâl-i Halvetî’nin kızı Safiye Hatun olduğu zikredilmiştir. Eşinin nerede vefat ettiği ve mezarı hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. *Sefîne*’de Sünbül Sinan’ın 19 evladının olduğunu ve muhtemelen başka eşlerinin de var olabileceği zikredilmiştir.¹⁹²

1.1.8. Halifeleri

Sünbül Efendi’nin meşhur dört tane halifesinin olduğu kaydedilmektedir: Şeyh Cemâleddin-i Akşehrî (ö. 933/1527), Şeyh Maksûd Dede (ö. 970/1562), Şeyh Çavdârî Ahmed Dede (ö. 978/1570) ve postnişini Merkez Muslihiddin Musâ Efendi (ö. 959/1552)¹⁹³, Cem Şâh Efendi (ö. ?), Cemal Efendi (ö. ?), Şeyh Ali Kefevî Alâeddin Efendi (ö. 970/1562) ve Yakub Germiyânî (ö. 979/1572).¹⁹⁴

1.2. Eserleri

Ansiklopedi maddeleri ve bilimsel araştırmalarda Sünbül Sinan Efendi’ye birtakım eserler nispet edilmiştir. İlgili kaynaklar ve yazma eser kütüphanelerinde Sünbül Sinan Efendi’ye nispet edilen eserleri şöyle sıralayabiliriz:

1.2.1. Risâle-i Tahkikiyye

Sünbül Efendi’nin semâ ve devran’ın cevazına dair yazdığı *Risâle-i Tahkikiyye* isimli Arapça eseridir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu eser ikinci bölümde ele alınacak ve nüshaları orada zikredilecektir.

1.2.2. Atvârü’s-Seb’a

Sünbül Sinan *Atvârü’s-Seb’a* adlı eserini, ilim taliplilerinin nefis mertebelerini kolay öğrenmeleri ve ezberleyebilmeleri maksadıyla kısa ve öz bir şekilde kaleme aldığını belirtilmiştir.¹⁹⁵ Sünbül Sinan eserinde, nefis mertebelerini yedili tasnif geleneğine uyarak zikretmiştir. Nefsi, yedi mertebede ele alarak zikrettikten sonra her bir mertebeyi izah

¹⁹⁰ Mecdî Efendi, *Şekâyik*, s. 372; Hulvî, *Lemezât*, vr. 148a; Vassâf, *Sefîne*, III, 256; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 79.

¹⁹¹ Vassâf, *a.g.e.*, III, 256.

¹⁹² Vassâf, *a.g.e.*, III, 256.

¹⁹³ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 45; Hulvî, *a.g.e.*, vr. 148a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 267.

¹⁹⁴ Vassâf, *a.g.e.*, III, 267.

¹⁹⁵ Sünbül Sinan, *el-Atvâtü’s-Seb’a*, İBB Atatürk Ktp.: Osman Ergin Yazma Kataloğu, db.: Oe_Yz_1458, vr. 62b.

etmiştir. Her mertebeyi bir peygamber ve bir felek ismiyle açıklayarak tek tek nefis mertebelerini açıklamıştır. Böylece bu eserinde Sünbül Efendi, nefis mertebelerine peygamber ve felek tayin etmesiyle vahdet-i vücudun geleneğinin bakış açısını devam ettirmiştir.¹⁹⁶ Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

1.2.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi

*el-Atvaru's-Seb'a*¹⁹⁷ adıyla Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, db.: 02835-002, varak: 5b-11b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, rika hatla el yazmasıdır. 250x165, 175x110 mm boyutlarındadır. Vikayesi kırmızı bez cilt üzerinedir. Eserin serlevhasında “*Hâza Risâletü Atvârü's-Seb'a Pîr'im Efendim Sultan Sünbül Sinan*” bilgisi yer almaktadır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtlarına rastlanmaktadır. Ferağ kaydında “*Tamamü'r-risâleti'l-nüşa*” bilgisi yer almaktadır. Vr. 17b'de biten Zenbilli Ali Efendi'nin fetvâsının ferağ kaydında “*Şeyhu'l-İslam Ravdû'l-en'âm Zenbilli Ali Çelebî el-Cemâli fî asr-ı Sultân Süleymân ve sene 1304*” bilgileri yer almaktadır. Müstensih olarak “*Ketebehû el-Fakîr Mustafa Âdil Şâkir mekteb-i ibtidâi'l-ûlâ*” kaydına yer verilmiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم... الحمد لله الذي خلق آدم عليه السلام خليفة في الارض... وبعده فاني اريدان ارقم اطوار قلوب بني
آدم علي سبيل الإختصار و الإقتصار هربا من التفصيل المخل

Bitiş Cümlesi:

الفناء اهل هذا المقام نجم الجلال اذا طلع محي وجوده و قتل فاذا قتل فدينه لقاء الرحمن فيكون الفناء في الفناء
فحينئذ حصل البقاء الذي لا فناء بعده الا الصورى

1.2.2.2. İBB Atatürk Kütüphanesi

a- *Risâletü'l-Etvâri's-Seb'a* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_K.001458/4, varak: 62b-72a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla yazılmıştır. 230x160, 160x100 mm boyutlarındadır. Katalog kayıtlarında eserin müellifi Yusuf Sinan b. Ali olarak geçmektedir. Kütüphane kayıtlarında ise, “*Ubeydullah b. Sünbül Sinan, istinsah tarihinde, Rebîülevvel h. 1223, Abdullah Karataş'tan satın alma*” bilgileri zikredilmiştir. Eser, sırtı yeşil krem kâğıt ciltlidir. Serlevhasında kırmızı hatla “*Hâza Risâletü Atvâr-i seb'a li'l-müellifi Hazret Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu'l-Mennân*” kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Harrarahu el-fakir el-hakir Ubeydullah b. Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu, Rebîülevvel 1223*” kaydı bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

¹⁹⁶ Ayış, a.g.e., s. 121.

¹⁹⁷ Eser isimleri kütüphane kayıtlarında geçtiği şekilde zikredilmiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي خلق آدم عليه السلام خليفة في الارض... وبعده فاني اريدان ارقم اطوار قلوب بني آدم علي سبيل الإختصار و الإقتصار هربا من التفصيل المحل

Bitiş cümlesi:

الفناء اهل هذا المقام نجم الجلال اذا طلع محي وجوده و قتل فاذا قتل فديته لقاء الرحمن فيكون الفناء في فحينئذ حصل البقاء الذي لافتا بعده الا الصورى

b- *Risâle-i Etvârü's-Seb'a* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0341/02, varak: 23b-24a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla yazılmıştır. 235x160, 170x130 mm boyutlarındadır. Cildi bez, içi ebru kâğıttır. Zahriyyesinde “*Zikir ve menâkıb ve tercüme-i ahvâl Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu'l-Mennân Efendimiz sulûk-i Sünbülîyyeleridir*” kaydı bulunmaktadır. Serlevhasında “*Besmele ve der-beyân Atvâri's-Seb'a*” yer alırken vr. 25a'da “*fî sulûki'l-salîkîn ve fî zümreti't-talibin - 20 Zilhicce 1332*” ifadelerine yer verilmiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. در بیان اطوار سبعة... واما القوم الصوفية... علي النفس باعتبارهم علي سبعة اقسام

Bitiş cümlesi:

هو الله خلقكم من النفس واحدة فمستقر و مستودع لكل واحدة من هذه الاحوال اسرار و معارف لا تنتهي بعرفها من ذاق فالعلم الرباني

1.2.2.3. Amerika Princeton Üniversitesi

“*Risālah Sharīfah fī Bayān al-Aṭwār al-Sab'ah fī Tarīq al-Taṣawwuf*” adıyla Collection of Arabic texts on the Koran, Sufism and Poetry kataloğu, db.: 3060388, varak: 17b-27a'da kayıtlıdır.

Eser Arapçadır. Eseri görme imkânımız olmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي خلق آدم عليه السلام خليفة في الارض... وبعده فاني اريدان ارقم اطوار قلوب بني آدم علي سبيل الإختصار و الإقتصار

Bitiş cümlesi:

تمت بهمت حضرة شيخ يوسف سنبل سنان وبهمت شيخ المشائخ حضرة شيخ موسى مذكر (؟)
مصلح الدين يسرنا الله عونهما في الدارين امين

1.2.3. Risâle fî Hakkı't-Tevhîd

Sünbül Sinan bu eserine, sûfilerin bir mecliste toplanarak Allah Teâlâ'yı ayakta cehrî zikretmelerinin durumu hakkında bir soruyla başlar. Sorunun devamında, âlimlerin verdiği cevapları ve birtakım delilleri nakletme usûlüyle eserini tamamlar. Soru-cevap şeklinde

kaleme aldığı eserinde, ayakta cehrî zikretmenin, zikir esnasında zâkirin aklını kaybedip kaydetmeme durumu ve benzeri konulardaki problemleri, görüşler ve deliller ışığında tartışmaktadır.¹⁹⁸ Tespit edilebilen nüshaları şunlardır:

1.2.3.1. Süleymaniye Kütüphanesi

Risâle fî 'z-Zikr adıyla Esad Efendi Kitaplığı, db.: 01761- 002, varak: 20b- 36a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 211x148, 150x75 mm boyutlarındadır. Serlevhasında eserin ismi “*Hâza Risâle-i Sünbül Efendi Kaddesallahu sırrehu*” kaydıyla yer almaktadır. Esad Efendi kitaplığında 01761-001 risâlesinin devamında gelmektedir, ferağ kaydında müellif, müstensih ve istinsah tarihi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. مشايخ الإسلام رضي الله عنهم عن جماعة صوفية مجتمعون في مجلس ذكر و
تذكير... فأجاب شيخ الإسلام سراج الدين عمر البلقيني رحم الله بانه لا إنكار عليه في ذلك

Bitiş cümlesi:

فهذه اقوال علمائنا صريحة بجواز تقبيل اليد الشيخ والعالم والسلطان وبعضهم بالسنة و بأنه المفتى به و الله
سبحانه و تعالى أعلم

1.2.3.2. İBB Atatürk Kütüphanesi

er-Risâlet et-Tevhid adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0116/1, varak: 1b-17a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, rika hatla el yazmasıdır. 235x190, 210x125 mm boyutlarındadır. Kırmızı deri ciltle kaplanmıştır. Zahriyyesinde “*Hâzâ'r-Risâle-i Tevhid min te'lîfî's-Sultan li-Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu'l-Azîzü'l-Mennân*”, serlevhasında ise “*Hâzâ Risâle-i Tevhid fî Hakkı't-Tevhîd min te'lîf Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu'l-Hannân*” kaydı bulunmaktadır. Eser içerisinde yazıların bir kısmı silik haldedir. Ferağ kaydında “*Fe-hâzihî ekvâl-ı ulemâinâ sarîhatün bi-cevaz-ı takbîlî'l-yedi's-şeyh ve'l-âlimi ve's-sultani'l-adil ve ba'zuhum bi's-sünneti ve bi-ennehu el-müftâ bihi Vallahu Subhanehu ve Teâla A'lem*” kaydı bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. مشايخ الإسلام رضي الله عنهم عن جماعة صوفية مجتمعون في مجلس ذكر و
تذكير... فأجاب شيخ الإسلام سراج الدين عمر البلقيني رحم الله بانه لا إنكار عليه في ذلك

Bitiş cümlesi:

فهذه اقوال علمائنا صريحة بجواز تقبيل اليد الشيخ والعالم والسلطان وبعضهم بالسنة و بأنه المفتى به و الله
سبحانه و تعالى أعلم

¹⁹⁸ Sünbül Sinan, *Risâle fî Hakkı't-Tevhîd*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 1761, vr. 20b-36a.

1.2.4. Risâle fî Hakkı'd-Devran

Sünbül Sinan bu eserinde sûfilerin ayakta halaka halinde şevk ve zevkle döne döne Allah Teâla'yı zikretmelerini eleştiren kimselerin olduğunu söylemektedir. Akabinde bu kimselerin bir kısmının sûfilerin devranını kâfirlerin oyununa benzettiğini, bir kısmının da raksa benzettiğini söylediklerini belirtir. Risâlesinde bu tür iddiaları deliller ışığında tartışır.¹⁹⁹ Eserin devamında Zümer suresi 73 ve 75 arası ayetler, Mü'min suresi yedinci ayet ve *Misbâhu's-Sünen* adlı eserden kimi hadislerin şerhine yer verilmiştir. Tespit edilebilen nüshaları şunlardır:

1.2.4.1. Süleymaniye Kütüphanesi

a- *Risâle-i Sünbül Efendi* adıyla Âtîf Efendi Kitaplığı, db.: 01398-001, varak: 1b-16a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. Bbxbb, bbxbb²⁰⁰ mm boyutlarındadır. Eserin cildi kırmızı deridir. Zahriyyesinde “*Risâle-i Sünbül Efendi*”, “*Ekal eksere tâbidir*” denilirken imamla cemaat ahvalinde cevap nedir? *Beyan buyurup müsâb oluna. el-Cevap, Allâhu A'lem ekal eksere tâ'bidir. Ketebehû Ebüssuûd, Ufiye anhû*”, “*Bu risâlede yazılanların her kelime ve satır sahihtir...*” şeklinde devam eden yazı ve müstensihî “*el-Fakîr Muhammed el-Fenârî ufiye anha (hu olması gerekir)*” ve temellük sahibi “*Edafu'd-daîf ve turâb-ı akdâm el-Fakîr Dervîş Muhammed Tâîba*” olduğu bilgilerine yer verilmektedir. Ayrıca Âtîf Efendi'nin mührü de bulunmaktadır. Serlevhasında “*Hâza risâle-i Hazret Şeyh Sünbül Efendi*” bilgisi kırmızı kalemle yazılmıştır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında eserin “*Cemâziyevvel ayında Cuma günü yatsı namazı vakti*” bittiği bilgisi ve “*hicrî 1028*” tarih kaydı yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالک يوم الدين إياک نعبد و إياک نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليکوز و اکاه اولکز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

تمة الرسالة في ثمانی و عشرون و الف خ الهجرة النبوية في شهر جماد الأول في ليلة الجمعة وقت العشاء

b- *Risâle-i Hz. Pîr Sünbül Sinan* adıyla Yazma Bağışlar Kitaplığı, db.: 07021, varak: 1b- 12b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 213x151, bbxbb mm boyutlarındadır. Kütüphane kayıtlarında “*Dervîş Mehmet hattı*” ve istinsah tarihinde “*Hicrî 1272*” tarih kaydı bulunmaktadır. Eserin vikayesi yeşil deridir. Zahriyyesinde silik bir yazı vardır. Serlevhasında “*Risâle-i Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan*” bilgisi bulunmaktadır. Eser

¹⁹⁹ a.mlf., *Risâle fî Hakkı'd-Devran*, Süleymaniye Ktp.: Âtîf Efendi, db.: 1398, vr. 1b-16a.

²⁰⁰ Eserin boyutlarının verilememesi sebebiyle “bbxbb” işaretiyle gösterilmiştir.

içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında “*Temmet tamâm oldu cümle envâr ile doldu el-Fakîr el-Hakîr es-Seyyid Dervîş Muhammed Âhî(?) fukara-i Sünbülî 23 Rebiulahîr 1272 sene-i hicriye*” bilgisi yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد و إياك نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليکوز و اکاه اولکز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان ...

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاد الله تعالى وإياكم آمين بحق محمد و آله اجمعين الطيبة الطاهرين آمين

c- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Esad Efendi Kitaplığı, db.: 01659-001, varak: 1b-18a’da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 207x133, 125x73 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde müstensihî “*Ya-Hû, Ketebehû el-Abdu’s-Sagîru’n-Nahîf*” kaydı vardır. Ayrıca istinsah tarihi olarak “12 Muharrem 659” kaydı da vardır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında eserin müellifi hakkında, “*el-İbâdü’z-z’aîf Sünbül Sinan bi-makam-ı Kostantiniyye*” bilgisine yer verilmiştir. Ferağ kaydının hâmiş kısmında, eserin müstensihî “*Ketebehû es-Seyyid Eyyüb*” bilgilerine yer verilmiştir. Eserin varak 18a-b, 19a-b ve 20a’daki hamîşinde, zikir ve devranla alakalı fetvâlar vardır. Varak 19a’da fetvânın ferağ kaydında, müstensih “*Muhammed b. Süleyman Râbigaf(?)*” kaydı bulunmaktadır. İstinsah tarihi olarak da silik halde “952/7” kaydı vardır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد و إياك نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليکوز و اکاه اولکز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان ...

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا فنقول بالله التوفيق و الإستعانة ان المتفتين بهذه الفتوى قد اخطاؤ خطأ فاحشا و فتويهم مزئف (?) باطل

d- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, db.: 02835-001, varak: 2b-5a’da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 210x165, 175x77 mm boyutlarındadır. Eserin cildi kırmızı bezdir. Zahriyyesinde “*Kutbu’l-ârifîn gavsı’l-vâsilîn Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu’l-Mennân Efendimizin Risâle-i Tahkikiyyesidir*”, “*Dördüncüde zikrolunan*” bilgilerine yer verilmektedir. Ek olarak Sünbülüyye silsilesi de bu kısımda bulunmaktadır. Serlevhasında “*Hâza Risâletü Hazret Şeyh Sünbül Efendi*”, “*Vefa Kütüphanesi, 1398*” bilgilerine yer verilmektedir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالک يوم الدين إياک نعبد و إياک نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليکوز و اکاه اولکز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاذ (؟) به تعالى (؟) وإياکم آمين بحق محمد و آله اجمعين الطيبة الطاهرين

e- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla M Arif/ M Murad Kitaplığı, db.: 00221-001, varak: 1b-12a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 202x141, 150x75 mm boyutlarındadır. Eserin cildi mor bezdir. Serlevhasında risâlenin ismi “*Risâle-i eş-Şeyh Sünbül Sinan Efendi rahmetullahi aleyh*” şeklinde geçmektedir. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-risâletü bi-Avnilahî Teâla*” bilgisi yer almaktadır. Varak 18a’da, risâlenin temellük sahibi hakkında “*li’l-Müftî bi-Hedniye-i (?) Kostantiniyye el-Ma’rûf bi-Ali Çelebi*” bilgisi yer almaktadır. İstinsah tarihi “*Hicrî 1290*” olarak gösterilmiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالک يوم الدين إياک نعبد و إياک نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليکوز و اکاه اولکز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

تمة الرسالة الشريفة بعون الله تعالى الملك المعين

1.2.4.2. Millet Kütüphanesi

a- *Risâle fi’l-Ezkâr ve’d-Deverân* adıyla AE SRY Kitaplığı, db.: 813/1, varak: 1b-7b’de kayıtlıdır.

Bu eser Müftü Ali Çelebi’nin Zümer Suresi 73-5 ayetlerinin tefsiri ve *Mesâbîhu’s-Sünne* adlı eserdeki ilim bahsinden kimi hadisleri içermektedir. İlgili eserin zahriyyesinde ve serlevhasında kırmızı hatla “*Risâle-i Şeyh Pîr Sünbül Sinan Efendi Kaddesallahu sırrehû*” diyerek kayıt düşülmüştür. Ferağ kaydında ise Müftü Ali Çelebi’nin eserini tamamlandığı yazmaktadır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 216x135, 140x65 mm boyutlarındadır. Sırtı bez, yüzü ebru kâğıt ciltle kaplıdır. Zahriyyesinde “*Ulûm-ı şer’iyye, 298/812*” kaydı bulunmaktadır. Mecmu’a da üç risâle daha vardır. Bunlar; “*Risâle-i Mevlana Müfti Ali Çelebi el-Cemâli fi’l-ezkâr târifü’n-nefis rahmetullahi aleyh*”, “*Risâle-i Şeyh Pîr Sinan Sünbül Efendi Kaddesallahu sırrehu*” ve “*Risâle-i Tâci’l-Müstakîmzâde Efendi*” adlı eserlerdir. Serlevhasında kırmızı hatla “*Hâzihi’r-Risâle*” kaydı vardır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-risâletü’s-şerîfe li-Mevlâna Müftî Ali Çelebi el-Cemâli*” bilgisi yer almaktadır. Varak 7b’de, “*Müstakîmzâde Sa’deddin Efendi’nin Tâc risâlesi*”nin ferağ kaydında müstensih olarak “*Hattat Mustafa Efendi*” zikredilmiştir. Aynı eserin özelliklerine sahip bir diğer eser Süleymaniye kütüphanesinde

kendine atfedilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Müftü Ali Çelebi'ye ferağ kaydında atfedilen diğer eserler ise şunlardır:

b- *Tasavvuf Risâleleri* adıyla H HAYRÎ-ABD EF Kitaplığı, db.: 00167-001, varak: 1b- 9b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 165x115, 115x65 mm boyutlarındadır. Serlevhasında “*Hâzihi’r-Risâle li’ş-Şeyhi Sinan Sünbül Efendi*” bilgisi bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-Risâletü’ş-Şerîfetü li-Mevlana Müftî Ali Çelebi el-Cemâlî*” bilgisi yer almaktadır. Devamında ise “*Hâzihi’r-Risâle li-Mevlânâ Müftî Ali Çelebi el-Cemâlî rahmetullahi aleyh*”in eseriyle devam etmektedir. Ferağ kaydında “*Harrarahû el-fakîr es-Seyyid Abdulfettah el-ma’rûf bi-imâm-ı cami-i Firûzan Ağa der Tophane-i Amire*” ve “*19 Ramazan 1015*” bilgileri yer almaktadır.

c- *Risâle fi’l-Ezkâr ve’d-Devran* adıyla AE SRY Kitaplığı, db.: 1188, varak: 1b- 4b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 210x132, 175x103 mm boyutlarındadır. Sırtı bez yüzü ebru kâğıt ciltle kaplıdır. Zahriyyesinde “*Risâle-i Sünbül Efendi Kaddesallahu sırrehu*” bilgisi bulunmaktadır. Ferağ kaydında Hicrî “*14 Şevval 1302*” tarih kaydı bulunmaktadır. Varak 4b'nin ortasında bölgesel silinmeler mevcuttur.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد وإياك نستعين والصلاة والسلام على رسوله... بليكو و
اكاه اولكز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاذ (؟) الله تعالى وإياكم آمين بحق محمد وآله اجمعين الطيبة الطاهرين آمين

1.2.4.3. İBB Atatürk Kütüphanesi

a- *Risâle fi Hakkı'd-Devran* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0116/02, varak: 18b-25a'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 235x190, 165x150 mm boyutlarındadır. Kırmızı ciltle kaplanmıştır. Zahriyyesinde “*Hâza Risâle-i Tevhid min te’lîfi’s-Sultan li-Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kaddesallahu sırrehu’l-Azîzü’l-Mennân*” kaydı bulunmaktadır. Eserdeki varak 18a'da “*Pîşvâ-yı erbâb-ı tarikat ve bozorgvâr-ı hakikat eş-Şeyh el-Kâmil ve’l-Ârif el-Fâdıl Cenâb-ı Hazret Pîrî’s-Sultân Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırruhu ve’r-reyhân Efendimizin âsâr-ı te’lîf ve bir küzîne-i latîfleri Risâle-i Devran*” ve “*eserhâne el-Fakir es-Seyyid Muhyiddin bin Şeyh Kemaleddin Sünbülî*” kaydı bulunmaktadır. Serlevhasında “*Hâza Risâle-i fi Hakkı'd-Devran min telîf Hazret Pîr Sultân Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırruhu ve’r-reyhân*” kaydı bulunmaktadır. Metin içerisinde silik yerler

mevcuttur. Ferağ kaydında “*Temmeti’r-risâle el-Hakîr es-Sünbülî*” ve silik bir mühür vardır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد و إياك نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليكوز و
اكاه اولكز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاذ (؟) الله تعالى وإياكم آمين بحق محمد و آله اجمعين الطيبة الطاهرين آمين

b- *Risâle fî Hakî’-d-Devran* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0667/15, varak: 65b-70b’de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 205x155, 165x105 mm boyutlarındadır. Kahverengi bez cilt, sırtı kırmızı, içi sarı kâğıt şekliyle ciltlidir. Serlevhasında “*Risâletü’ş-Şeyh Sinan Efendi rahmetullahi Teâla*” ve kırmızı hatla “*Raksu’s-sûfî*” kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Temmeti’r-Risâletü bi-Avnilahî’l-Meliki’l-Muîn*” ve “*Bu tarihi Kemalpaşazâde Hazretleri demişdir Sünbül Efendi -Kaddesallahu sırrehu-*” ve vefatına dair iki tane “936” tarih kaydı vardır. Varak 56’da “1177”, 58’de, “1177”, 89’da, “1231” tarih kayıtları bulunmaktadır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد و إياك نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليكوز و
اكاه اولكز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Bitiş cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاذ (؟) الله تعالى وإياكم آمين بحق محمد و آله اجمعين الطيبة الطاهرين آمين
الرسالة

c- *Risâle fî Hakî’-d-Devran* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_1477/02, varak: 1b-17a’da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 200x140, 140x80 mm boyutlarındadır. Serlevhasında kırmızı hatla “*Risâle-i eş-Şeyh Sünbül Sinan –Kaddesallahu sırrehu-*” kaydı, ferağ kaydında “*Temmeti’r-risâle*” kaydı yer almaktadır. Müftü Ali Çelebi’ye ait varak 17b-23a’daki eserin ferağ kaydında “*Temettü’r-risâletü’ş-şerife lil-Müftî bi-medine-i Kostantiniyye el-ma’rûf bi-Ali Çelebi Nevverallahu kabrehu ve ce’ale’l-cennet mesvâhu Hicrî 1044*” ve “*Harrarahu fî seneti 1292*” kaydı vardır. Varak 23b’de “*Sünbül*” mahlasıyla iki adet şiir bulunmaktadır. Varak 24a’da Kemalpaşazâde’nin Sünbül Efendi’nin vefatı üzerine yazdığı kasidesi vardır.

Baş cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. يا مالك يوم الدين إياك نعبد و إياك نستعين و الصلاة والسلام علي رسوله... بليكوز و
اكاه اولكز مؤمنلر مسلمانلر طالب حق اولان

Son cümlesi:

فلن تجد له وليا مرشدا اعاذنا (؟) الله تعالى وإياكم آمين بحق محمد و آله اجمعين الطيبة الطاهرين آمين
تمت الرسالة

1.2.4.4. Mısır Milli Kütüphanesi

Risâle Beyân-ı Cevâz-ı Deverân-ı Sûfiyye adıyla Türkçe Yazmalar Kataloğunda db: Talat 434’de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. Kütüphane kayıtlarında müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi olarak “1268/1851” tarihi belirtilmiştir. Eseri görme imkânımız olmamıştır.

1.2.4.5. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Risâle-i Sünbül Der Hakk-ı Zikir ve Devran adıyla Yazma/Nadir Eserler Kataloğunda db: NECTY 03868, 55a-57a’da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 143x106, 108x61 mm boyutlarındadır. Kağıdı ahrarlı, kahverengi meşin cildi vardır. Zahriyyesinde silik yazılar olup okunamamaktadır. Serlevhasında “*Risâle fî Hakk-ı Devranı’s-Sûfiyye*” adıyla başlık konmuştur. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında müstensih ve istinsah tarihine ait bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الملك المنان. العزيز المقتدر

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة الشريفة

1.2.5. Tarikatnâme

Tarikatnâme adıyla Sünbül Sinan’a kütüphane kayıtlarında üç adet nüsha kaydedilmiştir. Süleymaniye ve Belediye Kütüphane’si kayıtlarındaki nüshalar, Sünbül Sinan’ın dervişlerine Türkçe şiir yoluyla nasıl derviş olunacağı ve bazı nasihatlerde bulunduğu eserlerdir.²⁰¹ Üçüncü nüsha ise nesir halinde düzenlenmiştir. Bu eseri Sünbül Sinan’a intisap etmiş “*Seyyid Derviş Mehmed es-Sünbülî*” tarafından kaleme alındığı nüshada bulunmaktadır. Ayrıca eserde dervişin şeyhine karşı sorumluluklarından bahsedilmektedir. Eserin tespit edilebilen nüshaları şunlardır:

1.2.5.1. Süleymaniye Kütüphanesi

Tarîkatnâme adıyla Yazma Bağışlar Kitaplığı, db.: 07021, varak: 17b- 30b’de kayıtlıdır.

²⁰¹ a.mlf., *Tarikatnâme*, İBB Atatürk Ktp.: y.y., db.: 1561/2, vr. 10b-11a.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 213x151, bbxbb mm boyutlarındadır. Kütüphane bilgi kayıtlarında hattının “*Derviş Mehmet hattı*” olduğu ve istinsah tarihi “*Hicrî 1272*” olarak gösterilmiştir. Bu nüsha aynı kütüphanedeki “*Yazma Bağışlar*” kataloğunda bulunan “*Risâle-i Hz. Pîr Sünbül Sinan*” adlı eserin devamında yer almaktadır. Eserin cildi yeşil deridir. Zahriyyesinde silik bir yazı vardır. Serlevhasında kırmızı hatla “*Tarikât-nâme-i Hazret-i Pîr Yusuf Sünbül Sinan -Kaddesallahu sırrehu-*” kaydı yer almaktadır. Varak 30b’de ferağ kaydında müstensih ve istinsah tarihi olarak “*el-Fakîr el-Hakîr es-Seyyid Dervîş Muhammed İsa Fukarâ-i Sünbülî 25 Rebiulahir 1272*” bilgileri yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي هدانا الله الي صراط المستقيم و جعلنا من زمرة السالكين لمناهج الحق
العظيم

Bitiş cümlesi:

و الأولياء المقربين و صلي الله علي سيدنا محمد و علي آله وصحبه اجمعين و علي سائر الانبياء و المرسلين
و الحمد لله رب العالمين الفاتحة

1.2.5.2. İBB Atatürk Kütüphanesi

Tarikatnâme adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_1561/02, varak: 10b-11a’da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 220x135, 190x115 mm boyutlarındadır. Manzum metin olup, kâğıt ciltle ciltlenmiştir. Serlevhasında siyah hatla “*Mısri Niyazi hazretlerinin hatibe (?) yazılmış nüsha ve istinsah edildiği muharrer idi*” ve “*Kutbu’l-Ârifîn Sünbül Sinan Yusuf Hazretleri’nin Tarikatnâmesidir*” kaydı vardır. Ferağ kaydında “*Temmet*” kaydı bulunmaktadır. Varak 17a’daki başka bir risâlenin ferağ kaydında, istinsan tarihi olarak “*Hicrî Rebûlevvel 1019*” kaydı bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

نصيحة دكله اي درويش. طوترسك بيتترسن ايش

Bitiş cümlesi:

ايشت سن جان قولايغله. اكر درويش ايسك درويش

1.2.5.3. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi (Ankara)

Tarikât-nâme (Horde-i Tarîkât) adıyla Türkçe Yazmalar Kataloğu, db.: Yz. A 332/8, varak: 255b-257b’de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 217x170, 190x110 mm boyutlarındadır. Kartal filigranlı kâğıda yazılmıştır. Sayfalarında rutubet lekeleri mevcuttur. Yıpranmış, mıklebi düşmek üzere olan koyu kahverengi meşin bir cilt içerisindeydir. Eser nesir haldedir. Eserin serlevhasında “*Tarikât-nâme-i Hazret Şeyh Sünbül Efendi yani Horde-i Tarikat*” kaydı yer

almaktadır. Müstensihin ismi silik olduğu için okunamamıştır. İstinsah tarihi olarak “*Hicrî 1288 yılı Rebûlâhir*” ayında tamamlandığı bilgisi yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم. طريقت نامی حضرت شیخ سنبل... بس امدي خردی طريقت بودر

Bitiş cümlesi:

يا ارحم الراحمين و سلام علي المرسلين و الحمد لله رب العالمين

1.2.6. Vasiyyetnâme

Bu eserin kim tarafından kaleme alındığı kütüphane ve ferağ kayıtlarında belirtilmemiştir. Ancak serlevhasında kırmızı hatla “*Sünbül Sinan Efendi’nin vasiyyetnâmesinden yazılmıştır*” ibaresinden ve metnin muhtevassından Sünbül Sinan’ın nasihatlerini ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır.

Vasiyyetnâme adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Kitaplığı, db.: 00438-006, varak: 72b- 74a’da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, talik hatla el yazmasıdır. 198x135, bxb mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde nüsha içerisinde bulunan eserlerin isimleri zikredilmektedir. Temellük kaydı olarak “*Muhammed el-Beyreviyyi*” kaydı yer almaktadır. Eserin serlevhasında kırmızı hatla “*Sünbül Sinan Efendi hazretlerinin -Kaddesallahu sırrehu- vasiyyetnâmesinden yazılmıştır*” bilgisi bulunmaktadır. Ferağ kaydında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

سنبل سنان افندي حضرتلرنیک قدس سره العزیز وصیت نامه سندن یازلمشدر

Bitiş cümlesi:

که انوکلي جاني دوسته یاره یه. روح....صلوات

1.3. Sünbülüyye Tarikatı

Sünbül Sinan Efendi, kısa süren riyazet ve mücahede eğitiminin akabinde icazetini alarak halife olmuş ve Mısır’da irşatta bulunma vazifesiyle görevlendirilmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine İstanbul’a geri dönmüş ve şeyhinin vasiyeti üzerine Koca Mustafa Paşa’daki makamına oturmuştur. Şeyh olmasıyla beraber toplumu ve müridlerini irşad ile meşgul olmuştur. Böylece Sünbül Sinan’ın, Halvetî öğretileri üzerine bina ettiği tarikat yoluna “*Sünbülüyye*” ismi verilmiştir.

1.3.1. Sünbül Efendi Öncesi Halvetî Tarikatın Teşekkülü

Sünbülüyye tarikatı, Halvetiyye tarikatına bağlı bir alt koldur. Bundan dolayı tarikatı oluşturan temeller Halvetî öğretileri üzerine bina edilmiştir. Halvetiyye tarikatı, Ömer el-Halvetî’nin (ö. 800/1397) kurmuş olduğu bir tarikattır. Anadolu’ya Amasyalı Pîr İlyas (ö.

837/1433) tarafından getirilmiştir. Kendisinin ve halifelerinin üstün gayretleriyle ilk başta Amasya ve Tokat civarında, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (ö. 868/1463-4) Anadolu halifeleri aracılığıyla, Osmanlı Devleti topraklarında farklı silsileler ile yayılmasını sürdürmüştür.²⁰²

Halvetîliğin Anadolu'da yayılmasına sebep olan Cemâl-i Halvetî'nin asıl adı "Cemâleddin Mehmed el-Aksarayî" olup kazasker olduğu için²⁰³ "Çelebi Halife" diye de şöhret bulmuş, ancak "Cemâl-i Halvetî" adı daha ön plana çıkmıştır.²⁰⁴ Cemâl-i Halvetî'nin tarikatla tanışması, doğduğu yer Aksaray'da ilk tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a medrese tahsili almaya gelmesiyle başlamıştır. Tahsil hayatı esnasında tasavvufî hayata meylederek Yahya Şîrvânî'ye intisab etmek istemiş ancak vefat haberi üzerine, Molla Pîrî diye bilinen halifesi Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye (ö. 869/1464) intisab etmiştir. İcazetini aldıktan sonra da Amasya'ya yerleşmiştir.²⁰⁵

Çelebi Halife, Amasya'ya gelince Hâce-i Sultânî Zaviyesi kendisine tahsis edilmiştir. Amasya'da bulunduğu sırada 879/1474'te Şeyhi Pîr Mehmed-i Erzincânî'nin ölümü üzerine Halvetî şeyhliğine getirilmiş²⁰⁶ ve Halvetîliğin Amasya'da yayılmasında etkili olmuştur.²⁰⁷ Bu dönemde Amasya valisi olan II. Bayezid, kendisine hürmet gösterip²⁰⁸ zaman zaman sohbetlerine de iştirak ettiği zikredilmektedir.²⁰⁹ Fatih'in hükümdarlığı döneminde II. Bayezid, Amasya'da²¹⁰; Cem Sultan (1459-1495) ise Konya'da Karaman valiliğinde görevlerini yürütmektedir.²¹¹ O sıralar da Karamanî Mehmed Paşa'nın desteğini yanına alarak²¹² saltanatı ele geçirmeye çalışan Cem Sultan, Konyalı olan Şeyh İbn Vefa sayesinde Konya'daki âlimlerin de desteğini yanına alarak saltanat planlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durumu öğrenen II. Bayezid, Çelebi Halife'den de yardım alarak ve gelişen olaylar akabinde saltanatı ele geçirip padişah olmuştur.²¹³ Bu süre zarfında yardımlarını unutmayan II. Bayezid kendisini Kapucubaşı Mustafa Paşa'nın aracılığıyla İstanbul'a davet etmiş bunun üzerine de Cemâl-i Halvetî, müritleriyle beraber İstanbul'a gelmiştir. Cemâl-i Halvetî'nin tasavvuf tarihi açısından buradaki önemli özelliği, Halvetiyye tarikatının İstanbul'daki ilk büyük temsilcisi olmasıdır.²¹⁴ Geldikten sonra daha kilise halinde olan Gül Baba Camii'sinin yanına yerleştirilmiş ve orada irşad görevini yerine getirmeye başlamıştır.

²⁰² Kadir Özköse (editör), *Tasavvuf*, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s. 261.

²⁰³ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Şerîf*, s. 16.

²⁰⁴ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 16; Lâmiî Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns*, İstanbul: y.y., 1289/1872, s. 579; Vassâf, *a.g.e.*, III, 228; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 10.

²⁰⁵ Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, 1993, VII, 302.

²⁰⁶ Küçükdağ, *Pîrî Mehmed Paşa*, s. 7-8. Bu konuda İbrahim Halvetî'nin *Secere-i Tarikat-ı Halvetiyye* adlı eserindeki secere tasnifinde üçüncü sırada Çelebi Halife'nin ismi yer almaktadır.

²⁰⁷ Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi (Islamic Mysticism: A Short History)*, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul: Ufuk Yay., 2011, s. 247-9.

²⁰⁸ Hulvî, *a.g.e.*, vr. 141b.

²⁰⁹ Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 19; Harîrizâde, *a.g.e.*, I, 246b.

²¹⁰ Bkz. Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, 1992, V, 234-8.

²¹¹ Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan", *DİA*, 1993, VII, 283-4.

²¹² Bkz. Küçükdağ, "Karamanî Mehmed Paşa", *DİA*, 1993, XXIV, 449-51.

²¹³ Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", VII, 302; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 19-23.

²¹⁴ Tayşi, *a.g.e.*, VII, 302.

Kendisine mürid olan Koca Mustafa Paşa,²¹⁵ “şenlendirme” politikası altında kiliseler camiye çevrilirken Bizans dönemine ait *Hagios en te Krisei Manastırı*²¹⁶ adlı kızlar kilisesini²¹⁷ cami ve tekkeye dönüştürmüştür. Manastır’ın asıl adı “*Moni Tu Hagiu en te Krisei*”dir. Bizanslılara Hristiyanlığı kabul ettiren havarilerden Hagiu Andria’ya ithâfen yaptırılmıştır. Manastır, I. Basil ve VIII. Mikhail zamanlarında tamir görmüştür. 1284 yılında VIII. Mikhail’in yeğeni Teoddora tarafından Manastır arazisi üzerine Aya Andrea Kilisesi yaptırılmıştır.²¹⁸ Fatih devrinde (1453-1481) Rum Ortodoks cemaatinin elinde olduğu tahmin edilen kilise II. Bayezid döneminde Koca Mustafa Paşa tarafından cami ve tevhidhâneye, eski manastır binaları da tekkeye dönüştürülmüştür.²¹⁹ Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı için de bu manastır, “*Koca Mustafa Paşa Cami*” ismiyle bilinir olmuştur.²²⁰ Ayrıca Koca Mustafa Paşa Cami adıyla İstanbul’da iki tane meşhur cami vardır. Biri Ayvansaray’ın içindeki kale duvarına bitişik olan, içinde Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)’ın medfun olduğu camidir. Bu cami Türbedâr Vehbî tarafından yaptırılmıştır. Diğeri ise yukarıda bahsi geçen Koca Mustafa Paşa Cami’sidir.²²¹

Çelebi Halife bu camide dokuz yıl boyunca dervişlerini ve halkı irşad etme faaliyetiyle meşgul olmuştur.²²² Ancak İstanbul’u vuran veba salgınından halkın korkması ve afetlerin peş peşe gelmesi sebebiyle II. Bayezid, Cemâl-i Halvetî’nin hacca gidip dua etmesini istemiştir. Çelebi Halife yola koyulup Üsküdar’a geçince afetler ortadan kalkmıştır. Niyetinden dönmeyen Cemâl-i Halvetî, hac yoluna koyulmuş ve Şam’a iki üç menzil uzaklıktaki mesafede “*Tebük*” veya “*Tabut Korusu*” denen yerde 899/1494 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine hacca gidenlerin yolu üzere defnedilmiştir. Vefatına “*Kad mâte şâhu evliyâ*” (899) beyti tarih olarak düşülmüştür.²²³

1.3.2. Sünbül Efendi Dönemi Sünbülüyye Tarikatı

Çelebi Halife vefat etmeden önce, hac yoluna defnedilmeyi, Sünbül Sinan Efendi’nin makamına oturmasını ve Sünbül Sinan’ın kızıyla evlenmesini vasiyet etmiştir. Sünbül Sinan da vasiyetini yerine getirmek için kızıyla evlenmiş ardından Koca Mustafa Paşa Cami’sine gelip şeyhlik makamına geçmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Sünbül Sinan 33 yıl bu makamda kalmıştır. Bu süre zarfında II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman’ın saltanatını sürdüğü yılları içermektedir. Sünbül Sinan’a yaşadığı dönemin padişahları tarafından saygı gösterilmiştir. Cemâl-i Halvetî’nin destekçisi olan Koca Mustafa Paşa’nın idam ettirilmesiyle, I. Selim dönemi padişah-Halvetî ilişkileri büyük bir krizin eşiğine

²¹⁵ Bkz. Emecen, “Koca Mustafa Paşa”, XXVI, 131-133.

²¹⁶ Andreas Kilisesi olduğu da söylenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Eyice, “Koca Mustafa Paşa Camii”, XXVI, 134.

²¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Haz. Yücel Dağlı ve diğerleri.), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2003, I, 165.

²¹⁸ Baltacı, *Sünbül Efendi, Merkez Efendi ve Ramazan Efendi*, İstanbul: Sünbül Sinan Câmii Koruma Derneği, 1982, s. 6.

²¹⁹ Gülgün Uyar, Bir Risâle, Bir Menkıbe: İmam Süyûtî’ye Ait Risâlenin Işığında Çifte Sultanlar Türbesi’ne Bir Bakış, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2009, sy. XXXIV, s. 232.

²²⁰ M. Baha Tanman, Sünbül Efendi Tekkesi, *DBİA*, 1994, VII, 105.

²²¹ Ayvansarayî, *a.g.e.*, I, 162.

²²² Yusuf b. Yakub, *a.g.e.*, s. 22.

²²³ Vassâf, *a.g.e.*, III, 230; Tayşi, *Cemâl-i Halvetî*, VII, 302.

gelmişse de daha sonra I. Selim'in Sünbülüyye tarikatına intisabıyla oradaki ilişkileri gidişatın aksine daha da kuvvetlenmiştir.²²⁴ Kanunî Sultan Süleyman döneminde de annesi Hafsa Sultan'ın talebiyle külliye'nin başına Merkez Efendi'nin getirilmesi, Sünbül Sinan'ın yaşadığı dönem müddetince, devletin desteğini de yanına alarak İstanbul'un mistik kültürü üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Böylece Halvetî tarikatının İstanbul'daki en yaygın kolu²²⁵ ve ilk yerleşen tarikatı olmuştur.²²⁶ Tarikatın yaygınlaşmasıyla beraber, Sünbül Efendi Tekkesi adıyla ün kazanan Koca Mustafa Paşa Cami'si de İstanbul'daki en eski Halvetî tekkesi olması sebebiyle tüm Halvetîler arasında "Âsitâne" olarak kabul edilmiş ve ilk merkez olma özelliğine sahip olmuştur.²²⁷ Bu özelliği sebebiyle tarikatın farklı kollarına ait meşihat atamaları, 1925 yılına kadar Sünbül Efendi Tekkesi'nin onayı ile gerçekleşmiştir.²²⁸ Sünbül Sinan'ın 936/1529-30 yılında vefatıyla beraber makamına oturan halifeleri, İstanbul'da Sünbülüyye tarikatının kökleşmesini sağlamıştır.²²⁹ Kuruluşundan yakın tarihimize kadar Koca Mustafa Paşa tekkesinde şeyhlik makamına oturan şeyhlerin silsilesi şöyledir:

1. Yusuf Sünbül Sinan (ö. 936/1529-30)
2. Musa Muslihiddin Merkez Efendi (ö. 959/1552)
3. Oğlu Merkezzâde Ahmed Efendi (Ferağat)
4. Yakub-ı Germiyânî Efendi (ö. 979/1571)
5. Oğlu Yusuf Sinaneddin Efendi (ö. 987/1579)
6. Alacahisarlı Necmeddin Hasan Efendi (ö. 1019/1610)
7. Oğlu Hasan Adlî Efendi (ö. 1026/1617)
8. Seyyid Mehmed Eyyübî (ö. 1038/1628-9)
9. Kerâmeddin Efendi (ö. 1051/1641) (Hasan Adlî Efendi'nin Soyu)
10. Mehmed Alâeddin Efendi (ö. 1091/1680)
11. Mehmed Nûreddin Efendi (ö. 1160/1747)
12. Alâeddin Efendi (ö. 1171/1757) (Hasan Adli Efendi'nin soyundandır. Çocuğu olmaması sebebiyle Ferruh Kethüda Tekkesi şeyhliğine geçmiştir.)
13. Mehmed Hâşim Efendi (ö. 1199/1785) Dede
14. Mehmed Hâşim-i Sâni (ö. 1231/1816) Baba
15. Mehmed Hâşim-i Sâlis (ö. 1231/1816) (Aynı tarihte vefat etmişlerdir.) Torun
16. Yıldızzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1236/1821)
17. Mehmed Râzi Efendi (ö. 1267/1851)
18. Seyyid Mehmed Rızâeddin Efendi (ö. 1308/1891)
19. Mehmed Kutbeddin (Kutbî Dede) (ö. 1332/1914)

²²⁴ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yay., 1964, s. 448; Küey, "Merkez Efendi ve Sünbül Sinan", s. 186.

²²⁵ Tanman, "Sünbül Efendi Tekkesi", VII, 105.

²²⁶ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. yy*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 164.

²²⁷ Işın, "Sünbülilik", VII, 112.

²²⁸ Işın, *a.g.e.*, VII, 108.

²²⁹ Işın, "Yusuf Sinan Efendi", VII, 538; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yay., 2004, s. 143-5.

20. Mehmed Râzi Efendi (Yüce Sünbül) (ö. 1978) âsitâne'nin son şeyhidir.²³⁰

1.3.3. Sünbülüyye Tarikatının Prensipleri

Sünbül Sinan, tarikatında uyulması gereken kuralları *Tarikatnâme* adlı eserinde açıklamıştır. Müridlerin abdestsiz gezmeleri, Pazartesi ve Perşembe oruçlarına dikkat etmeleri ve Cuma günü gusül abdesti almaları gibi prensipleri²³¹ tarikatının şartları arasında sayar ve sülûkun kapısının bunlar aracılığıyla açılacağını dile getirir.

Ayrıca Sünbülüyye tarikatının İstanbul'da gelişmekte olan tarikat kültürüne katkıları da çoktur. Bunların başında *On Muharrem Aşûre* programları gelir. Hz. Hüseyin'in kızları olarak kabul edilen *Çifte Sultanlar*'ın adına her yılın On Muharrem günü aşure pişirip fakirlere dağıtılır. O günün sabahı diğer Sünbülî tekkesi ve ileri gelenleri tekkede toplanarak âdet üzerine sabahleyin hamama gidip müridlerin başından aşağı bir tas su dökerler. Aynı gün öğle namazı sonrası "*husamâ namazı*"²³² kılınır, hatm-i şerifler indirerek mersiyeler okunur, Hz. Hasan ve Hüseyin için su dağıtılır²³³, yatsıdan sonra da yetmiş bin adet kelime-i tevhid çekilirdi.²³⁴ Bu uygulamalar kısmen de olsa halk tarafından günümüzde de devam ettirilmektedir.

Sünbülüyye tarikatında diğer önem verilen konu zikir ayinleri ve devrandır. Sünbülüyye tarikatı, Halvetî tarikatının diğer kollarında olduğu gibi devranî zikir geleneğine sahiptir. Ancak bu tarikata mahsus "*Sünbülî Salâtı*" denen özel bir besteli salât vardır. Salâtın çıkış menkıbesine göre Sünbül Sinan şeyh olduğunu öğrenince bir bostan dolabına saklanmış, Peygamber'in (s.a.v.) ruhaniyetinden bu görevde kendisine yardıma bulunması maksadıyla salavât-ı şerif okumaya başlamıştır. Sünbül Sinan, ağır ağır dönen bostan dolabının gıcirtısına ve ritmine uyarak okumasına devam etmiş, böylece üzerindeki eziklik ve ürkeklik hâli gitmiş, huzur ve güvene kavuşmuştur. Bu şekilde okunan salâta da "*Sünbülî Salâtı*" adı verilmiştir.²³⁵ Ayrıca Sünbülî tacının oluşmasında da bu menkıbenin yerinin olduğu zikredilmiştir. Sünbül Sinan'ın içinde durduğu dolaptan çıkmasına yardım eden meleklerin kendisini başından tutarak çekip çıkarttığı zikredildiği için, diğer Halvetî taçlarına göre Sünbülî tacının baş kısmı sivri halde yapılarak bunu simgeler olmuştur.²³⁶ Sünbülî tacının tepesi beyaz, sarı, yeşil renktedir. Sünbül Sinan'ın sandukasının üzerindeki sarığının siyah renkli oluşu ise onun kutbiyetine işaret olarak yorumlanmıştır. Buna ek olarak Vassâf, bu rengi pîrân-ı izâm olması sebebiyle taktığını da zikretmiştir.

²³⁰ Sünbül Sinan, *Târikatnâme*, İBB Atatürk Ktp.: Osman Ergin Kataloğu, db.: 341, vr. 49a-52a; Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 61; Işın, "Sünbülîlik", VII, 109-11; Yücer, "Sünbülüyye", *DİA*, 2010, XXXVIII, 137-9.

²³¹ Sünbül Sinan, *Târikatnâme*, vr. 42b-49a.

²³² Hüsâmâ namazı: Kıyamet günü hak iddia edenlere mukabele cihetinde ve kabir azabından korumak için dört rekât olarak kılınır. Bkz. Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 33b-34a.

²³³ Vassâf, *Sefîne*, III, 254.

²³⁴ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 42b-49a; Vassâf, *a.g.e.*, III, 373.

²³⁵ Ömer Tuğrul İnançer, "Zikir Usulü ve Musiki: Sünbülîlik", *DBİA*, 1994, VII, 112.

²³⁶ Vassâf, *a.g.e.*, III, 234.

Açıklamasına ilavede bulunarak siyahın ana renk olduğunu ve Kâbe'nin örtüsünün siyah olmasının bu sırra işaret ettiğine dikkat çekmiştir.²³⁷

Halvetî tarikatlarında zikirden evvel Mülk süresi okumak âdettendir. Zikir ayinlerinde Mülk süresi okunduktan sonra oturarak zikir çekilir ve akabinde devrana kalkılarak ayin yapılır. İlk başta Sünbül Sinan da bu âdete uymuştur. Ancak bir Cuma günü zikir esnasında Mülk süresi okunurken Peygamber (s.a.v.) zikir meclisine teşrif buyurmuşlardır. Bu hâli fark eden Sünbül Sinan, hemen ayağa kalkmış ve cehren salat u selam getirmeye başlamıştır. Onun bu halini gören dervişler de ayağa kalkarak ona uymuşlardır. Ayrıca Vassâf'ta Sünbülî zikir ayinlerinin bu şekilde oluştuğunu eserinde nakletmiştir.²³⁸

²³⁷ Vassâf, *a.g.e.*, III, 234.

²³⁸ Vassâf, *a.g.e.*, III, 253.

BÖLÜM 2: RİSÂLE-İ TAHKÎKİYYE

Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkîkiyye*'sini raks, devran ve cehrî zikir konularında kaleme almıştır. *Risâle-i Tahkîkiyye*, menkıbelerde nakledildiğine göre Sarıgörez Nureddin Efendi'yle olan Fatih Camii'sinde meydana gelen tartışma sonrası Sünbül Efendi'nin yazacağını söylediği eseridir. Tezimize konu olan *Risâle-i Tahkîkiyye*, bu bağlamda raks, devran ve cehrî zikir konularına haram fetvâlarına tam tersi olarak cevaz veren bir eseridir. Tarih boyunca tartışılan meseleleri inceyen *Risâle-i Tahkîkiyye*, tezimizde bu bölümde tanıtım ve tercümesiyle ele alınacaktır. Sünbül Efendi, risâlesinin telif sebebini ise eserinin mukaddimesinde şöyle açıklamıştır:

Talebelerden, samimi dostlardan ve arkadaşlardan kimileri; vuslata ermiş seyrüsülûk'a tabi olanların yoluna bir kısım şüpheler üretip engel olmaya çalışanlara karşı uzun zamandan beri cevap vermemi istemekteydiler.²³⁹

Ey aziz kardeşim -Allah Teâlâ sana merhamet etsin- bil ki, şayet sen öfke ve kin gözüyle değil de insaf ve rıza gözüyle bakarsan, insanlardan bir kısmının Selim Han zamanında -Allah Teâlâ onu her türlü kötülüklerden korusun- gerçeği öğrenmek için değil aksine hizipçilik yaparak şu konuda fetvâ istemişlerdir. “Sûfilerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ'yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?”²⁴⁰

Sünbül Sinan'ın eserini telif amacı, tarikat ehline karşı duranlara cevap vermektir. Sünbül Efendi eserinin dibacedinde, “*Makbul olan dua, Harem-i Şerif'in, karanın ve denizlerin sultanlarının sultanı; Sultan Süleyman b. Selim'in hükümdarlığına olsun*” şeklinde yer alan cümlesi, eserini Kanuni Sultan Süleyman döneminde kaleme aldığını da bizlere göstermektedir.²⁴¹ Ayrıca Sünbül Efendi eserini, “üç bölümde” ele alacağını zikretmiştir. Birinci bölümde “*Zikir ehlinin bir araya gelerek, halkalar halindeki devranı rakstur*” önermesini incelemiş, devran konusunu kavramsal açıdan incelemiş, cehrî zikir konusunda ise devran konusuna göre delillerini detaylı inceleyerek nakletmiş ve tartışmış, bunlara ek olarak Sünbülüyye silsilesiyle de Sünbülüyye tarikat silsilesini konu bağlamı dışında bize sunmuştur. İkinci bölümde “*Raks, icmâen haramdır*” önermesi başlığı altında ilk önermede kavramsal açıdan incelediği devran hakkında “raks icmâ'en haramdır” önermesini icmâ'nın meşruiyeti bağlamında tartışmıştır. Üçüncü bölümde ise bazı ayetlerin tefsirine yer vereceğini söylemiştir. Ancak incelenen metinlerin tamamında üçüncü bölüm olarak zikredilen tefsir kısmı bulunmamaktadır.²⁴²

²³⁹ Sünbül Efendi'nin tezimizde tercümesini yaptığımız bu eseri, tespit edilebilen nüshaların tamamından yararlanılarak yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi 2073 demirbaşa kayıtlı nüsha esas alınarak ve tercüme esnasında farklılıklar gösterilerek eserin tercümesi yapılmıştır. Bkz. Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkîkiyye*, Süleymaniye Ktp.: Bağdatlı Vehbi, db.: 2073, vr. 1b.

²⁴⁰ a.mlf., a.g.e., vr. 2a-b.

²⁴¹ Kanuni'nin 926/1520 yılında tahta geçtikten sonra eserini kaleme aldığını bize göstermektedir. Bkz. Feridun Emecen, Coşkun Ak, Süleyman I, *DİA*, 2010, XXXVIII, 62-78.

²⁴² *Risâle-i Tahkîkiyye*'nin nüshalarını incelediğimiz zaman eserin üç bölümden oluştuğunu zikretmeyen nüshalar şunlardır: Süleymaniye Ktp.: Laleli, db.: 3731; Kemankeş, db.: 240; Kastamonu İl Halk Ktp.: y.y., db.: 37 Hk 385/4.

2.1. Risâle-i Tahkîkiyye'nin Nüshaları

Risâle-i Tahkîkiyye, kütüphane kayıtlarında Türkçe ve Arapça olmak üzere iki türlü nüshası bulunmaktadır. Risâlenin tüm kütüphanelerde bulunan nüshaları tanıtılmış ve nüsha farklılıkları zikredilmiştir. Eserlerin isimleri kütüphane kayıtlarında geçtiği şekliyle zikredilmiştir. Kataloglama yanlışlığı olan isimler, tanıtım kısmında doğrusu yazılarak belirtilmiştir.

2.1.1. Arapça Nüshalar

2.1.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi

a- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Bağdatlı Vehbi Efendi Kitaplığı, db.: 02073-001, varak: 1b-28b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 208x130, 145x70 mm boyutlarındadır. Kütüphane kayıtlarında “*Risâle-i Tahkikiye*” diye geçen eser zahriyyesinde “*fî Devrani's-Sûfiyye*” ismiyle geçmektedir. Temellük sahibi kütüphane kayıtlarında “*İlyas Ali Haydar*” ismiyle zikredilmiştir. Eserdeki varak 2a'nın hâmişinde Bağdatlı Vehbi Efendi'nin mührü bulunmaktadır. Ferağ kaydında eserin müellifi hakkında, “*Temmetü'r-risâletü'l-münîfetü's-şerîfe li's-Şeyh el-Hâc Sünbül Sinan Yusuf Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi Rahmetullahi aleyh Kuddise sırruhu*” bilgisine yer verilmiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة المنيفة الشريفة للشيخ الحاج سنبل سنان يوسف افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شيخى...و
نفعا الله بشفاعته

b- *Risâle-i Tahkikiyye* adıyla Esad Efendi Kitaplığı, db.: 01761- 001, varak: 1b-20a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 211x148, 150x75 mm boyutlarındadır. Mecmûada bulunan ilk iki eser Sünbül Sinan'a aittir. Zahriyyesinde müstensih ve istinsah tarihi, temellük kaydı ve tarihine rastlanmamıştır. Eserin serlevhasında “*Hâzihi Risâle-i Tahkîkiyye min te'lif-i şeyhinâ eş-Şeyh Sünbül Efendi Kuddise sırruhu*” kaydıyla hem eser hem müellif hakkında bilgi verilmektedir. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

c- *Risâletü't- Tahkikiyye* adıyla Esad Efendi Kitaplığı, db.: 01434-001, varak: 1b-21a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, talik hatla el yazmasıdır. 216x140, 160x77 mm boyutlarındadır. Kütüphane kayıtlarında müstensih, "*Seyyid Lütfullah b. Sunullah*" olduğu zikredilmiştir. Zahriyyesinde "*Sünbül Efendi Hazretlerinin devran-ı dervîşân zikr-i (?) beyanında risâleleridir*" bilgisi verilmektedir. Varak 1b hamisinde "*İsm-i şerifleri yoktur, Sünbül Sinan kendilerine künye olunmuştur*" kaydı yer almaktadır. Ferağ kaydında müstensih "*Ketebehu el-fakîrû'l-müznibü'l-hâtîi'z-za'îf Seyyid Lutfullah b. Sunullah an kâtibân-ı muhâsebeti Hameyn-i Muharrameyn*" bilgisine yer verilmiştir. Varak 21a-b, 22a-b'de Ebüssuûd Efendi'ye atfen fetvâlar bulunmaktadır. Varak 62a'da "*sene 939*", 71b'deki risâlenin ferağ kaydında "*1189*" tarih kaydı vardır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة المنيفة الشريفة لشيخ الحاج سنبل سنان يسوف افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شيخى...و
نفعنا الله بشفاعته

ç- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, db.: 02716-002, varak: 18b- 36a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 200x146, 143x80 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde eser içerisinde bulunan risâleler zikredilmiştir. Eserdeki varak 16b'de "*Müftü Ali Çelebi fi Hakk-ı Devran-ı Sûfiyye*" adlı risâlesi vardır. Vr. 18a'daki ferağ kaydında "*Ali Çelebi Müfti bi-medineti'l-Kostantiniyye*" kaydı bulunmaktadır. *Risâle-i Tahkikiyye*'nin serlevhasında "*Risâletü's-Şeyh Sünbül Efendi el-ma'rûf bi-Risâleti't-Tahkikiyye*" bilgisine yer verilmiştir. Eser içerisinde "*sah*" kayıtları vardır. Ferağ kaydında müstensih ve istinsah tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

d- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Hekimoğlu Kitaplığı, db.: 00438-021, varak: 391b-408a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, talik hatla el yazmasıdır. 198x135, 145x86 mm boyutlarındadır. Serlevhasında “*Risâle-i Tahkikiyye li-Sünbül Efendi*” bilgisi yer almaktadır. Varak hâmişlerinde “*sah*” kayıtları ve metinde geçen ayetlerin geçtiği sûre ve hadislerin sıhhati hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-Risâletü’t-Tahkikiyye fi Tariki’s-Sûfiyye*” bilgisi ve “*Vakf-ı Şeyh Musa Rahmetullahi aleyh*” bilgilerine yer verilmektedir. Varak 408b- 410b arasında Müftü Ali Çelebi’nin “*fi Devrani’s-Sûfiyye*” adlı risâlesi vardır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس تمت الرسالة التحقيقية في طريق الصوفية

e- *Risâle-i Takikiye* adıyla Kasidecizâde Kitaplığı, db.: 00340, varak: 1b-40b’de kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 193x110, 140x60 mm boyutlarındadır. Cildi ebruyla süslenmiştir. Eserin ismi kütüphane kayıtlarında “*Risâle-i Takikiye*” şeklinde geçmektedir. Zahriyyesinde “*Bu risâlede yazılan her satır ve kelime sahihtir...*” şeklinde devam eden bir bilgi bulunmaktadır. Serlevhasında risâlenin ismi “*Hâzîhi Risâle fi ibâhatı devrani’s-sûfiyye ve cevâzi’z-zikri’l-cehriyle evleviyyeti bi-hasebi’l-makâm elletî innehâ eş-Şeyh el-Muhakkik ve’l-Fâdilu’l-Mudakkik eş-Şeyh Sünbül Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi rahhemehu’l-ganiyyü’l-vefâ rahmetehû vâsı’aten*” şeklinde geçmektedir. Varak 1b’de hamiş kısmında “*Sünbül Sinan Efendi’nin vefatı Koca Mustafa Paşa’da Hicrî 936 (1529) senesindedir.*” kaydı ve metinde geçen ayetlerin geçtiği sûre yerleri, hadislerin sıhhati hakkında bilgiler ve “*sah*” kayıtları bulunmaktadır. Varak 20b’deki hamiş de ise “*Vakfu semt-i Rum iline ha(z)imkârane Kasidecizâde*” bilgisi silik olarak yer almaktadır. Ferağ kaydında “*Temmetü’l-mevcûdât min Risâleti’s-Şeyh Rahmetullahi aleyh Kâtibu’l-kitâbi’l-hurûf [:] Beğ(y)zâde el-Ma’rûf bi-şeyhi’n-Nakşibendiyye el-Mevsûf*” ve “*Vakfu semt-i Rum iline ha(z)imkârane Kasidecizâde*” kaydı silik olarak yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس تمت الرسالة الموجودات من رسالة الشيخ

f- *Risâle-i Tahkikiye li-Tullabi’l- İ(y)kân fi Tarikati’s-Sofiyye* adıyla Laleli Kitaplığı, db.: 03731- 002, varak: 27b- 49a’da kayıtlıdır.

Eser Arapça, talik hatla el yazmasıdır. 210x150, 150x75 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde “*Min kütübi’l-abdi’l-fakîr ila’llahi’l-kâdiri’l-Ganî Ali b. Muhammed el-Kâdiri’l-Hanefî, Gaferallahu lehu*” bilgisi yer almaktadır. Müstensih ve istinsah tarihi ile ilgili ferağ kaydında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

g- *Risâle-i Tahkikiye li-Tullabi’l- İ(y)kân fî Tarikati’s-Sufiyye* adıyla Kemânkeş Kitaplığı, db.: 00240-007, varak: 83b- 96a’da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 201x137, 159x90 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde silsile, vefat tarihleri ve “*matlab*” kaydı yer almaktadır. Varak 1a’da “*Hacı Kemânkeş Üsküdarî’nin vakıf şartı*” ve eserin “*Valide-i Atik Camisine vakfedildiğine*” dair bilgiler yer almaktadır. Varak 1b’de Hacı Kemânkeş’in mührü bulunmaktadır. Serlevhasında “*Hâzihî Risâle li’ş-Şeyhi’ş-şehir bi-Sünbül Sinan Rahmetullahi aleyh*” bilgisi yer almaktadır. Eserin içerisinde “*sah*” kayıtları bulunmaktadır. Müstensih ve istinsah tarihi ile ilgili olarak ferağ kaydında bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak ferağ kaydının altında “96, 82/12, 25, 22” şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş Cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

2.1.1.2. İBB Atatürk Kütüphanesi

a- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_1037/1, varak: 1b-20b’de kayıtlıdır.

Eser Arapça, talik hatla el yazmasıdır. 185x115, 140x60 mm boyutlarındadır. Kahverengi cilt, ebruyla süslenmiştir. Zahriyyesinde “*Risâle-i Tahkikiyye li’ş-Şeyh Sünbül Sinan Rahmetullahi aleyh*” kaydı ve “*Tüvüffiye Hicrî 1135 Hal Kona (?) Reisi el-kibabü fî Devleti’l-Osmaniye*” ve devamında yazarın “*Sümme intekale kutubü’t-tasavvuf hâdim el-Fakir el-Hacc Muhammed Sûfî el-Hacc Şeyh Tekke-i Ohtadâr Kırıkkale Hicrî 15 Şevval 1270*” ibaresi yer almaktadır. Varak 21b-23b arasında Müftü Ali Çelebi’nin semâ ve devran hakkındaki fetvâları bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-Risâletü’ş-Şerife li’l-Müftü Ali Çelebi*” imzası bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

b- *Risâle-i Tahkikiyye* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0116/3, varak: 26a-44b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. Kırmızı bez ciltle kaplanmıştır. 235x180, 180x150 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde “*Hâza’r-Risâletü’t-Tevhîd min te’lif es-Sultan li-Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırruhu*” ve risâlelerin fihrist kısmı vardır. Varak 26a’da “*Hâza Risâle-i Tahkikiyye fî Hakkı’d-Devran min te’lif el-Aziz el-Kâmil ve’l-Ârif el-Fâdıl es-Sultan li-Hazreti’s-Şeyh Pîr Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırruhu’l-Hannân*” denilerek eserin adı zikredilmiştir. Serlevhasında siyah hatla “*Hâza Risâle-i Tahkikiyye fî Hakkı’d-Devran min telif-i Cenab-ı Hazret Pîr Sultan Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırrehu’l-Mennân*” kaydı yer almaktadır. Risâlede silik yerler mevcuttur. Eserin ferağ kaydında “*Bi-hâzihi Cenâb Hazret Pîr Yusuf Sünbül Sinan*” imzası vardır. Ferağ kaydının altında mührün içinde “*es-Seyyid Hamdî Muhammed et-Tezmin(?) hicrî 1306*” kaydı bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس

c- *Risâle-i Tahkikiyye risâle fî ibahat-ı devranı’s-sufiyye* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0538/6, varak: 29a-55b’de kayıtlıdır.

Eser Arapça, rika hatla el yazmasıdır. 230x165, 145x90 mm boyutlarındadır. Siyah deri üzeri altın varaklı ve içi kırmızı fligranlı kâğıtla ciltlenmiştir. Zahriyyesinde silik mühür vardır. Eser silsile ile başlamaktadır. İstinsah tarihinin “*Hicrî 1219*” yılı olduğu tahmin edilmektedir. Varak 29a’da serlevhada “*Hâza Risâletün fî ibâhât-i devrani’s-sufiyye ve cevâz-ı zikri’l-cehrîyle evleviyyeti bi-hasebi’l-makam elleti inneâ eş-Şeyh el-Muhakkik ve’l-Fâdîlî’l-Mudakkik eş-Şeyh Sünbül Efendi eş-şehir bi-hankah Koca Mustafa Paşa*” kaydı bulunmaktadır. Eser içerisinde “*sah*” kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında “*Temmetü’r-risâletü’s-şerîfe li’s-şeyh el-maruf bi-Sünbül Efendi eş-şehir eş-Şeyh bi-hankah Koca Mustafa Paşa ve hüve şeyhu Kemalpaşazâde fe-Enâbe minhu*” imzası bulunmaktadır. Varak 55b-59a arasında Müftü Ali Çelebi’nin fetvâsı vardır. Varak 67a’daki eserin ferağ kaydında “*Hicrî 15 Safer 1263*” kaydı bulunmaktadır. Varak 203b’deki eserin ferağ kaydında ise “*9 Cemâziyevvel 1263*” kaydı bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس تمت الرسالة الشريفة للشيخ المعروف بسنبل افندي الشهير الشيخ بخانقاه قوجه مصطفى باشا شيخي

d- *Risâle-i Tahkikiyye* adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_0980/2, varak: 11b-32a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 210x150, 155x80 mm boyutlarındadır. Eser, mavi bez ciltlidir. Zahriyyesinde beyitler ve silik bir halde “*Min kütübi 'l-fakir es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Sa'dî (yazı biraz silik halde)*” temellük kaydı vardır. Serlevhasında kırmızı hatla “*Risâle-i Tahkikiyye fî's-Sûfiyyeti li-Mürşidi'l-Kâmilîn eş-Şeyh Sünbül Efendi Kuddise sırruhu'l-azîz*” kaydı vardır. Hamişlerinde açıklamalar mevcuttur. İstinsah tarihine rastlanmamıştır, müstensih *Muhammed el-Fenâri*'nin ferağ kaydında şu imzası yer almaktadır:

Temmetü't-Tahkikiyye fî tarîki's-sûfiyye fî beyan-ı ahvali's-semâ 'inde'z-zikr sûretü fetvâ sahîhun eşhedü bi-enne hâzihi el-hurûfe el-me'lûfete ve sûtüre'l-mektûbete fî hâzihi'r-risâleti bi-esrihim mektûbun ve mestûrun fî kütübi'l-kavmi mine'l-Hanefiyyeti ve'ş-Şâfiyyeti leyse fî-hâ ifrât ve lâ tefrît bel küllühüm min kelimâti'l-ekâbir mine'l-fukahâi'l-müctehidîn mine'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirin ve men enkere lezime te'dîbuhû ala'l-hâkimi'l-vakt ve men şeteme ve sebbe vecbe aleyhi'd-darbü'ş-şedîd ve'l-habsü'l-medîd ve tecdidü'l-iman ve'n-nikâh ve'l-ihracü mine'l-mülki'l-Osmânî, Harrarahu el-Fakir Muhammed el-Fenâri.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة التحقيقية في طريق الصوفية... وسبب وجب عليه الضر الشديد و الحبس المديد و تجديد الإيمان و النكاح و الاخراج من الملك العثمانية

2.1.1.3. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi

a-*er-Risâletü't-Tahkikiyye li-Tullabi'l-İkân fî Tarikati's-Sufi* adıyla Beyazid Kitaplığı, db.: 03640, varak: 54a- 93a'da kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. Zahriyyesinde “*Risâletü't-Tahkikiyye li-tullâbi'l-îkan fî tarîkati's-sûfiyyeti'l-Muhammediyye li-ehli'l-furkân*” kaydı yer almaktadır. Eserin hamişlerinde “*matlab*” kayıtları bulunmaktadır. Serlevhasında kırmızı hatla “*Hâzihi Risâle fî ibâhati devrani's-sûfiyye ve cevâzi'z-zikri'l-cehriyli evleviyeti bi-hasebi'l-makâm elleti inneha eş-Şeyh el-Muhakkik ve'l-Fâdıl el-Mudakkik eş-Şeyh Sünbül Sinan Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa şeyhi aleyhi rahmetü'l-ganî*”, hâmişinde “*İsm-i şerifleri Yusuf'tur. Sünbül Sinan kendilerine künye olunmuştur*” bilgisi bulunmaktadır. Varak

82b'deki vakıf mühründe “*Hicrî 1267*” sene kaydı vardır. Ferağ kaydında “*Temmetü'r-risâletü'l-münîfetü's-şerîfe li's-Şeyh el-Hacc Sünbül Sinan Yusuf Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi rahmetü'l-ganî*” bilgisi bulunmaktadır. Varak 93a'da Ebüssuûd'a atfen “*bu risâlede geçenlerin cümlesi sahihtir...*” kaydı bulunmaktadır. Varak 96a'da Ebüssuûd Efendi'ye ait fetvâlar bulunmaktadır. Varak 119a'da ise “*Hicrî 1131*” tarih kaydı vardır. Risâlemizin herhangi bir yerinde müstensih ve istinsah tarihine ait bir bilgiye rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس تمت الرسالة التحقيقية في طريق الصوفية

b- *Risâle-i Tahkîkiyye* adıyla Veliyyüddin Efendi Kitaplığı, db.: 03602, varak: 1b-41a/53b-93a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. Eserin ismi kütüphane kayıtlarında “*Risâle fi Cevaz Devranu's-Sufiyye*” adıyla geçmektedir. Eser, kırmızı deri bez ciltlidir. Zahriyyesinde “2580/57” kaydının yanında “944” tarihi ve “*İshak Efendi Eşkî birden (?) Şam Kadısı*” kaydı da bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Temmetü'r-Risâletü't-Tahkîkiyye fi Tarîki's-Sûfiyye va'llahu a'lem bi's-savâb*” bilgisi ile “*Evâhir-i Zilkâde 1129*” tarihi zikredilmiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

فيوجب العمل دون العلم فلا يكفر جاحده فيقدم علي القياس تمت الرسالة المنيفة الشريفة للشيخ سنبل افندي الشهير الشيخ بخانقاه قوجه مصطفى باشا شيعي رحم الله الغني

2.1.1.4. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi

er-Risâletü't-Tahkikiye li-Talibi'l-Îkâni fi't-Tariki's-Sufiyye adıyla Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Kataloğu, db.: 19 HK 3786/6, varak: 1b-24b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 200x140, 145x90 mm boyutlarındadır. Kahverengi meşin cilt, söz başları kırmızı, eser adı ise dibaceden alınmıştır. Varak 8a'da silik bir mühür vardır. Eser kütüphane kataloğunda 54b-77b varak aralığında gözükmemekte ancak mecmua risâlede 1b-24b aralığında bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Temmetü'r-risâletü's-şerîfe li's-Şeyh Sünbül Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi Nevverallahu merkadehû, sene 1063*” tarih kaydı vardır. Müstensih olarak “*Mehmed Mustafa es-Silisterî el-Hanefî el-Halvetî el-Maturidî*” ve “*Sultan Bayezid Cami'sinde 10 Şevval 1232/126(?)2 hicrî tarihinde Kostantiniyye*” de kaleme alındığı bilgisi yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة الشريفة للشيخ سنبل افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شياخي

2.1.1.5. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi

er-Risâletü't-Tahkikiye li-Tullabi'l-İkan fî Tarikati's-Sufiyeti'l-Muhammediyye li-Ehli'l-irfan adıyla Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Kataloğu, db.: 37 HK 385/4, varak: 160a-161b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, talik hatla el yazmasıdır. 205x145, 175x130 mm boyutlarındadır. Kütüphane kayıtlarında müstensihisi “*Şeyh Osman Himmet Efendi*” olarak belirtilmiştir. Kâğıt türü krem renkli ve filigranlıdır. Bölüm başlıkları ve hadislerin üstü siyah keşidelidir. Eser Risâle-i Tahkikiyye'nin özetidir. Eserden önce Ebüssuûd'un devran hakkındaki risâlesi bulunmaktadır. Ferağ kaydında “*Hicrî Şevval 1085*” tarih kaydı ve Kadıhan'dan bir tane fetvâ bulunmaktadır. Eser Müftü Ali Çelebi'ye atfedilmiştir. Kütüphane kayıtlarında ise Sünbül Efendi'nin eseri olarak kaydedilmiştir.

2.1.1.6. Mısır Milli Kütüphanesi

Risâle-i Tahkikiyye adıyla Türkçe Yazmalar Kataloğunda db.: Talat 98'de kayıtlıdır.

Eser, 210x155, bxb mm boyutlarındadır. Müstensihisi kütüphane kayıtlarında “*Mustafa Bektâşî*”dir. İstinsah tarihi kütüphane kayıtlarında “1239/1823” tarihidir. Eseri görme imkanımız olmamıştır.

2.1.1.7. Konya İl Halk Kütüphanesi

Risâle-i Tahkikiyye fî Cevâz-ı Semâ ve Deverânı's-Sofiyye adıyla Gaziantep İl Halk Kütüphanesi Kataloğu, db.: 42 KON 3179/4, varak: 97b-139b'de kayıtlıdır.

Eser Arapça, nesih hatla el yazmasıdır. 210x155, 140x75 mm boyutlarındadır. Kaideler kırmızı renkle belirtirmiştir. Kahverengi meşin kapak ve miklebli ciltle de kaplanmıştır. Temellük kaydında “*el-Fakîr Ali Âkîf sümme vakafe*” kaydı yer almaktadır. Eserin hamışinde “*Fe-hâzihî Risâletü't-Tahkikiyye fî Hakkı'd-Devran li'ş-Şeyhi'l-Ârif bi'llahi'l-Mennân Sünbül Sinan Efendi Kuddise sırruhu*” kaydı yer almaktadır. Eser içerisinde istinsah ve müstensih bilgilerine rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدي قلوب المؤمنين... وقد كتب شيخنا المولى العزيز الواعظ الا نطاكي

Bitiş cümlesi:

واكتب لنا في هذه الدنيا حسنة و في الآخرة و صل.....والحمد لله رب العالمين

2.1.1.8. Amerika Princeton Üniversitesi

Risâle-i Tahkîkiyye (Risâlat al-Taḥqîqîyah) adıyla Collection of Arabic texts on the Koran, Sufism and Poetry Kataloğu, db.: 3060389, varak: 27b-41a'da kayıtlıdır.

Eserin dili Arapçadır. Esere ulaşılamadığı için hakkında yeterli bilgi verilememiştir.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذي يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت التحقیقة فی طریق الصوفیة قد تألف قطب العارفين والغوث الواصلين شيخ المشائخ الشيخ يوسف سنبل سنان قدس الله سره المنان ومن انكر لزم تأديبه على حاكم الوقت ومن شتم وسب وجب عليه الضرب الشديد والحبس المديد وتجديد الايمان والنكاح والاخراج من الملك العثمانية

2.1.2. Osmanlı Türkçesi Nüshalar

Yukarıda zikredilen *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eserin Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş metnidir.

2.1.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi

a- *Risâle-i Tahkikiyye* adıyla Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, db.: 02358-003, varak: 147b- 214b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, rika hatla el yazmasıdır. 216x144, 160x88 mm boyutlarındadır. Zahriyyesinde, Hacı Mahmut Efendi'nin mührü bulunmaktadır. Serlevhasında "*Hâzâ Tercüme-i Tahkîkiyye-i Hazret Sünbül Sinan Kuddise sırruhu'l-Mennân*" kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydında "*Harrarahû el-Fakîru'l-Hakîrü's-Seyyid Mustafa Hulusi El-Umrî/Amrî? rahmetullahi aleyh*" bilgisine yer verilmektedir. Risâlede istinsah tarihi yoktur. Benzer rika hatla kaleme alınan ve muhtelif risâlelerden oluşan mecmuanın ferağ kaydında "*Hâza'l-kitâbî's-şerîf Seyyid Nizamzâde Seyyid Seyfullah Efendi Kuddise sırruhû 972 Rebûlâhir ayında Sultan Süleyman b. Selim Han zamanında te'lif edilmiştir*" kaydı bulunmaktadır..

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذي يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

امدي اويله اولجق عمل واجب اولور علم سز انكار ايدين كافر اولماز مقدم اولور والسلام

b- *Risâle-i Tahkikiye* adıyla Reşid Efendi Kitaplığı, db.: 00385-001, varak: 1b-35b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 208x130, 131x72 mm boyutlarındadır. Eserin cildi, kahverengi bezdir. Ön kapakta "*Risâle-i Tahkikiye*" bilgisine yer verilmiştir. Zahriyyesinde "*Muhammed Tevfik Seyyid Şerif*" ve "*Reşid Efendi Kütüphanesi*" mührü bulunmaktadır. Eser hâmişinde, "*matlab*" kayıtları mevcuttur. Ferağ kaydında "*Temmetü'r-risâletü's-şerife li's-Şeyh Sünbül Efendi eş-şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi Nevverallahü merkadehü ve eskene fi dâri'l-cinân*" bilgisine yer verilmektedir. Varak 36a'da bu eserde yazılanların tamamının sahih olduğunu belirten bir bilgi ve müstensihinin "*el-Fakîr Muhammed el-Fenâri Ufiye anhu*" bilgisi yer almaktadır. Devamında da müstensihi olarak "*Ali el-Cemâl Ufiye anhu*" bilgisine yer verilmektedir. Varak 36b ve 37a-b'de fetvâlar bulunmaktadır. Bu fetvâların ferağ kayıtlarında müstensihi "*Ali el-Cemâl*" bilgisi yer almaktadır. Varak 37b-38a'da Ebüssuûd Efendi'nin ve Efdalzâde'nin zikir ve devran hakkındaki fetvâları yer almaktadır. Varak 39b'de ise Fethullah b. Muhammed b. Emir b. Sadreddin eş-Şîrvânî'nin eseri bulunmaktadır. Bu eserin ferağ kaydında "*Kulûbuhum min ba'di zâlike fe-hiye ke'l-hicâreti ev eşedde kasveh*" ve "*Hicrî 13 Recep 1174*" tarih kaydı yer almaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة الشريفة للشيخ سنبل افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شيخى

2.1.2.2. *Millet Kütüphanesi*

Risâle-i Tahkikiye adıyla AE SRY Kitaplığı, db.: 1005, varak: 1b- 30b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 236x176, bbx120 mm boyutlarındadır. Kahverengi deri ve ebruyla ciltlenmiştir. Krem renk kâğıda yazılmıştır. Zahriyyesinde "*Risâle-i Tahkikiye bi-te'lif Sünbül Sinan Efendi Kuddise sırruhu*" bilgisi yer almaktadır. Varak 1a'da Ali Emîri Efendi mührü ve bir hadis yer almaktadır. Serlevhasında kırmızı hatla "*Koca Mustafa Paşa tekkesinde medfûn Hazreti Kutbu'l-Ârifîn ve Gavsu'l-Vâsılîn Şeyh Sünbül Sinan Efendi Hazretlerinin Risâle-i Tahkikiyyesidir*" bilgisi yer almaktadır. Ferağ kaydında "*Kitâb-ı Tahkikiye Te'lif Sünbül Efendi Kuddise sırruhu*", "*Kutbu'l-Ârifîn ve Gavsu'l-Vâsılîn Pîr Sünbül Sinan Hazretlerinin Risâle-i Tahkikiyyesidir el-Fakîr eş-Şehir bi-Koca Mustafa Paşa*" ve istinsah tarihi olarak "*15 Recep 1251*" tarihi verilmektedir. Ayrıca silik halde Ali Emîri Efendi'nin mührü bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

2.1.2.3. İBB Atatürk Kütüphanesi

Risâle-i Tahkikiyye adıyla Osman Ergin Yazmaları Koleksiyonu, db.: OE_Yz_1130/01, varak: 1b-48a'da kayıtlıdır.

Eser Türkçe, talik hatla el yazmasıdır. 200x125-130x80 mm boyutlarındadır. Kahverengi ciltlidir. Serlevhasında siyah hatla “*Risâle-i Tahkikiyye li-Hazreti Pîr Sultan Yusuf Sünbül Sinan Kuddise sırruhu'l-Mennân*” kaydı bulunmaktadır. Varak 43a'da “*Atatürk Kitaplığı mührü*” vardır. Ferağ kaydında “*Temmeti'r-risâletü's-şerifetü li's-Şeyh Sünbül Efendi eş-Şehir bi-Koca Mustafa Paşa Şeyhi nevverallahu Teâla merkadahu ve eskenehû fî dâri'l-cinân Âmin Ya Muîn*” imzası bulunmaktadır. Varak 48a-50a arasında fetvâlar vardır. Bu fetvâların ferağ kayıtlarında Muhammed el Fenâri, Ali el-Kemal, Ebüssuûd, Muhammed Sa'deddin, Efdalzâde, Ali el-Cemâlî adlı müftülerin isimleri mevcuttur. Varak 51b-57a'daki eserin serlevhasında kırmızı hatla “*Kitâbu Edebi't-Tarik Halvetiyye-i Sünbülüyye*” adlı eser vardır. Ferağ kaydında “*Ve-kad vekaa hitâm hâzihi'l-musavverât bi-yedi ez'âfi ve ahkari'l-hakîr es-Seyyid Muhammed Bahaddin es-Sünbülî min şehr-i Rebûlâhiri es-sene 1303 Hicriyyeti'n-nebeviyye aleyhi's-salâtü ve's-selâm ve min lehu'l-izze ve's-şeref ve mine'llahi't-tevfik ve'l-irşâd Allahümme yessir lenâ Âmin Yâ Muîn*” şeklinde imzası bulunmaktadır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة الشريفة للشيخ سنبل افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شياخي... آمين يا معين

2.1.2.5. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi

Risâle-i Tahkikiyye adıyla Türkçe Yazmalar Kataloğu, db.: Yz. A 527, varak: 2b-61b'de kayıtlıdır.

Eser Türkçe, nesih hatla el yazmasıdır. 200x135, 135x80 mm boyutlarındadır. Eser saykallı nohudî kağıda yazılmıştır. Noktalar, cetveller ve serlevha kırmızı mürekkeplidir. Sırtı kahverengi meşin, kapakları nefti kendinden desenli ve pandizot bez kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Ferağ kaydında “*Temmetü'r-Risâle li's-Şeyh Sünbül Sinan*” kaydı yer almaktadır. Varak 61b-62a'da bu eserin tamamının sahih olduğunu ve inkâr edenin küfrünün gerektiğini ve yazanın *Muhammed el-Fenâri* olduğunu belirten kayıt vardır. Varak 62a-67a arasında ise müftülerin bu konuda cevaz verdiği fetvâlar bulunmaktadır. Eser içerisinde istinsah tarihine rastlanmamıştır.

Başlangıç cümlesi:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله والصلوة والسلام على خير خلقه محمد الذى يهدى الى الحق بهداية الله

Bitiş cümlesi:

تمت الرسالة الشريفة للشيخ سنبل افندي الشهير بقوجه مصطفى باشا شيخى... آمين يا معين

2.2. Risâle-i Tahkîkiyye Tercümesi

RİSÂLE-İ TAHKÎKİYYE

2.2.1. [Giriş]

[1b] Bismillahi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Bize hidayet eden Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Eğer Allah Teâlâ bize hidayet etmeseydi, kendi başımıza hidayete eremezdik. Salât ve selam yaratılanların en hayırlısı ve Allah Teâlâ'nın hidayetiyle hak yola ileten Muhammed'e (s.a.v.) ve Allah Teâlâ'nın yardımıyla hem hidayete eren hem de hidayet yolunu gösteren ailesine ve ashâbına olsun.

Makbul olan dua, Harem-i Şerif'in, karanın ve denizlerin sultanlarının sultanı; Sultan Süleyman b. Selim'in (ö. 974/1566) hükümdarlığının devamına olsun. Allah Teâlâ onu iki cihanda her türlü kötülüklerden korusun. Onun vezirlerini, âlimlerini, arkadaşlarını, insafında ve adaletinde yardımcılarını ve yoldaşlarını da nuruyla nurlandırsın. Âmin! Ya Rabbe'l-Âlemîn.

Peygamber (s.a.v.), hadisinde şöyle buyurmuştur:

*Allah Teâlâ, bir idareciye hayır dilediği zaman onu doğru sözlü bir vezirle rızıklandırır. O idareci, Allah Teâlâ'yı zikretmeyi unutunca, veziri hatırlatır, hatırladığında da yardımcı olur. Şayet Allah Teâlâ, başka bir şey dilerse idareciyi kötü vezirle rızıklandırır. İdareci, Allah Teâlâ'yı unutunca, veziri hatırlatmaz, hatırladığında da yardım etmez.*²⁴³

[2a] Allah'ım! Ona (Sultan Süleyman'a) hiç kimsenin karşı koyamayacağı bir yardımla yardım et. Ona apaçık fetih kapıları aç!

Talebelerden, samimi dostlardan ve arkadaşlardan kimileri, vuslata ermiş seyrüsülûk'a tabi olanların yoluna bir kısım şüpheler üretip engel olmaya çalışanlara karşı uzun zamandan beri cevap vermemi istemekteydiler. Ben de Allah Teâlâ'nın yardımına sığınıp kitabına sarılarak ve Peygamber'in (s.a.v.) de sünnetlerine dayanarak, Allah Teâlâ'nın, "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en iyi şekilde tartış"²⁴⁴ buyruğunu ve Peygamber'in (s.a.v.), "Kim ilmi, ilim ehlinde saklarsa, Allah Teâlâ onu ateşten yapılmış gem (yular) ile gemler"²⁴⁵ hadisini ve Hz. Ali'nin (r.a), "Allah Teâlâ, ilim ehlini,

²⁴³ Ebû Dâvud, *Harâc*, 4; *İmâret*, 4; Nesâî, *Bey'ât*, 33.

²⁴⁴ en-Nahl 16/125.

²⁴⁵ Ebû Dâvud, *İmâret*, 4; *İlim*, 9; Tirmizî, *İlim*, 3; İbn Mâce, *Mukaddime*, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.n.: 7930, 8035, 8514.

öğretmediklerinden dolayı hesaba çekmeden, cahilleri neden öğrenmediklerinden dolayı hesaba çekmez”²⁴⁶ sözüne imtisal ederek, ehl-i irfan ve Muhammedî sufi yolunu yakinen öğrenmek isteyen öğrenciler için *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eserimle cevap verdim. Allah’ım, Peygamber (s.a.v.) ve onun ailesinin hürmetine, bizi Ayn’a²⁴⁷ ulaşan arif kullardan kıl! İşitmeyip Ğayn’la²⁴⁸ kendini aldatanlardan kılma! Âmin!

Ey aziz kardeşim -Allah Teâlâ sana merhamet etsin- bil ki, şayet sen öfke ve kin gözüyle değil de insaf ve rıza gözüyle bakarsan, insanlardan bir kısmı Selim Han (ö. 926/1520) zamanında [2b] -Allah Teâlâ onu her türlü kötülüklerden korusun- gerçeği öğrenmek için değil aksine hizipçilik yaparak şu konuda fetvâ istemişlerdir: “*Sûfîlerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ’yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?*”

Bu zamanda evliyaların kerametini, onların hallerini, muhabbet, vecd,²⁴⁹ sekr,²⁵⁰ heyman²⁵¹ (içi yanık halleri) ve diğer hallerini inkâr eden itikatta Mutezile ehli ile evliyaların kerametini, hallerini kabul eden Ehl-i sünnet ve’l-cemaat arasındaki farkı bilmeyen bir kısım âlimler vardır. Kurtûbî (ö. 671/1273), Bezzâzî (ö. 827/1424) ve benzerleri gibi Ehl-i sünnet ve’l-cemaattan olduğunu iddia edenler de amellerinin olmayışı ve kıl ü kâl ile çok meşgul olmalarından ötürü, Peygamber’nin (s.a.v.), “*Kim ilmiyle amel ederse, Allah Teâlâ, bilmediğini ona öğretir ve yaptığı işlerde muvaffak kılar, ta ki cenneti hak etsin. Kimde kendisine verilen ilimle amel etmezse, yaptığı işlerde [Allah Teâlâ, onu] muvaffak etmez, ta ki cehennemini hak etsin*”²⁵² hadisinden de gaflete düşüp yanlış fetvâ verdiler.

Bu ilim adamları, Hanefî, Şâfiî ve Ahmedîlerin (Hanbelî) tahkik edilmiş makbul kitaplarını görmeden, araştırmadan ve incelemeyen “*Bu devran rakstır, raks ise icmâen haramdır. Devranı helal sayan, kâfirdir. Devranı helal saymayıp yapan ise fâsıktır*” fetvâsını verdiler. [3a] Bu fetvâyı verenler verdikleri fasit hükmün, o hükümden geri dönmedikleri takdirde kendilerine döndüğünden ve “*Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah Teâlâ’ya sığınırız. Allah Teâlâ, kime hidayet ederse, o doğru yoldadır. Kimi de*

²⁴⁶ Kâzım Muhammedî, Muhammed Deştî, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes li-Elfâz-ı Nehci’l-Belâgâ*, Beyrut: Dâru’l-Evzâi, 1406/1986, s. 125, h.n.: 478.

²⁴⁷ Ayn; Kendi kendine var olan, zenginlik, ilim ve zat anlamlarına gelmektedir. Cebecioğlu, *Sözlük*, s. 36

²⁴⁸ Ğayn; Kalbin günahla veya dünyevî işlerle meşgûliyet içinde olması anlamlarına gelmektedir. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 120.

²⁴⁹ Arapça, bulmak anlamındadır. Sâlikin zorlaması, istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk’ın sırrına muttali olduğu zaman, ruhun ulaştığı huşûya denir. Bir başka tanıma göre vecd; zikrin tatlılığı hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır. Yine vecd; iç (batın) in Allah tarafından bir varide tesadüf edip, o vârid sebebiyle kendisinde huzur ve sürürün ortaya çıkması veya durumunun değişmesi olarak da tarif edilir. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 361.

²⁵⁰ Arapça, sarhoşluk demektir. Kalbe gelen varidin etkisiyle, sâlikin ihsastan sıyrılıp, gaybete düşmesidir. Zıddı, ayıklığı ifade eden sahv hâlidir. Sekr mükemmel olmaz da, hisler tam kaybolmazsa, bu sâlik, mütesâkirdir. İki türlü sekr vardır: Sekr-i tabîî, sekr-i ilâhî. Sekr durumundaki kişinin, şeriata aykırı sözlerine itibar olunmaz, zira o, sekr durumunda, akıl tavrından ayrılmıştır, üzerindeki varidin etkisi ve yönetimi altındadır. Bu durumdaki dayanaksız sözlere, dikişsiz şatahat veya doğrudan şatahat denir. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 296.

²⁵¹ Farsça, şaşkınlık demektir. Coşkun varlık ummanında, ilâhî tecelli nurlarının pırıltısında hayrete dalma, kendinden geçme, mahv olma, cem makamında istiğrak halinde bulunmaya demektir. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 148.

²⁵² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Esfiyâ*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1416/1996, X, 15.

*sapıklıkta bırakırsa, artık onun için doğru yolu gösterecek bir velî bulamazsın*²⁵³ ayetinden de habersizdirler.

Mutezile âlimlerinden *Keşşâf* sahibinin, “*De ki: Şayet Allah Teâlâ’yı seviyorsanız, bana tabi olun*”²⁵⁴ ve “*Ey iman edenler, içinizden her kim, dininden dönerse, Allah Teâlâ, öyle bir kavim getirir ki, kendisi onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı boyunları aşağıda, kafirlere karşı başları yukarıda, Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından (dil uzatanın levminden) korkmazlar. İşte bu, Allah’ın dilediğine verdiği bir fazilettir. Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir*”²⁵⁵ ayetlerinin tefsirinde ileri sürdüğü birtakım yorumlarda; insanların Allah Teâlâ’yı hakiki anlamda sevmeleri, vecde gelip kendilerini kaybetmeleri, raks etmeleri ve nağmeli şiirler dinlemeleri hakkında bahsettiklerine aldanarak caiz görmemişlerdir. [Ancak onlar] İmam Fahreddin er-Râzî’nin (r.h.) *Tefsir-i Kebir*’inde, “*De ki: Şayet Allah Teâlâ’yı seviyorsanız, bana tabi olun*”²⁵⁶ ayetinin tefsirinde²⁵⁷ ve Mevlânâ Sa’deddin Taftâzânî’nin (r.h.) *Keşşâf*’ın şerhine yazdığı haşiyesinde²⁵⁸ [Zemahşerî’ye] verdiği cevaptan da habersizdirler.

[Bununla beraber], Kurtûbî (r.h.) tefsirinin kimi yerlerinde ve Bezzâzî (r.h.) *Kitâbu’l-Küfr* kitabının son kısmı *Mesâilü’ş-Şettâ* bahsinde, [3b] Kurtûbî ve *Keşşâf* sahibini taklit ederek; “Raks, dört mezhep imamına göre icmâen haramdır” sözünü²⁵⁹ söylemişlerdir. Hâlbuki onların görüşlerinin temelini teşkil eden “Raks dört mezhep imamına göre icmâen haramdır” şeklindeki yorum incelendiğinde, çarpıtıldığı ve büyük bir iftira olduğu ortadadır. Çünkü onlar raksın, İmam Şâfiî (r.a.)’ye göre “Raks, mutlak olarak haram değildir” görüşüne, “Raks haram değildir” demişlerdir.

İmam Gazzâlî (r.h.)(ö. 505/1111) *İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn* adlı eserinde galeyanla aşka gelerek yapılan raksın hükmü hakkında şunları söylemiştir:

Raksın hükmü, onu tahrik edenin hükmüne bağlıdır. Eğer kişinin sevinci, övgüye layık olursa onun raksını pekiştirir. Bu raks da övgüye layıktır. Şayet kişinin sevinci, mubah olursa raks da mubah olur. Eğer kişi, hoş görülmeyen/yerilen bir sevince sahipse o raks da hoş olmaz.²⁶⁰

Nitekim raksın detaylı araştırması, akıl sahibi kimselerde şüphe bırakmayacak şekilde gelecektir. Yardımı ve muvaffak olmayı yalnız Allah Teâlâ’dan bilerek bu fetvâyı verenlerin apaçık bir hata ettiklerini söyleriz. Onların “*Allah Teâlâ’yı zikredenlerin; toplanıp, halka halinde zikretmeleri rakstur*” küçük önermesiyle²⁶¹ ve “*Raks icmâen*

²⁵³ Kehf 18/17.

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/31. Bkz. Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ’iki Gavâmizî’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vücûhi’t-Te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1418/1998, I, 546-47.

²⁵⁵ el-Mâide 5/54. Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 255-58.

²⁵⁶ Âl-i İmrân 3/31.

²⁵⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr ev Mefâtihu’l-Gayb*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1990, VIII, 16-17.

²⁵⁸ Saâdeddin et-Taftâzânî, *Şerhu’l-Keşşâf*, Süleymaniye Ktp.: Hafız Ahmed Paşa, db.: 00003, vr. 182b.

²⁵⁹ Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yusuf el-Kerderî el-Harezmi el-Bezzâzî, *el-Fetâva-yı Bezzâziyye*, thk. Mahmud Matrâcî, Diyubend: Mektebetü’l-İttihâd, t.y., III, 195-96.

²⁶⁰ Ebu’l-Hamid el-Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn*, Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1432/2011, IV, 528.

²⁶¹ Müellif metinde bizim *önerme* diyerek tercih ettiğimiz ifadelere “mukaddem” kelimesini kullanmıştır. Mantık ilminde yüklemli önermelerin ilk bölümüne *konu*, ikincisine *yüklem* adı verilmiştir. Bundan dolayı

haramdır” büyük önermesiyle getirdikleri fetvâlar, geçersiz ve taklit edilmiş fetvâlardır. Onların her iki öncülünün batıl olması, “*Raksı helal sayan kâfirdir. Helal saymayıp yapan ise fâsıktır*” görüşünün de batıl olmasını gerektirir. Ayrıca bu görüş müctehid âlimlerden İmam Şâfiî (r.a.), onun takipçileri, İmam Gazzâlî, *el-Avârif* sahibi, Necmü’l-Dâye,²⁶² İbnü’l-Fâriz,²⁶³ el-Kâşânî²⁶⁴ gibi muhakkik âlimleri ve diğer âlimlerin birçoğunu da tekfir etmeyi gerektirir. Çünkü bu âlimler raksa cevaz verip, raksın faziletinden bahsedip ve bazı kimseler için de ibadet olduğunu söylemişlerdir. Bu âlimlerin eserlerine bak! **[4a]**

Şayet bu açıklamalarla ikna olmuyorsan bu fetvânın batıl olduğuna dair faydalı ek bilgiler ve eşsiz incelemeler, sülûk ehli ve hakikati arayanlar için -inşallah- üç bölümde gelecektir. **Birinci bölüm;** “*Zikir ehlinin bir araya gelerek halkalar halindeki devranı, rakstur*” görüşünün batıl olduğunun ispatı, **İkinci bölüm;** “*Raks, icmâen haramdır ve raksı helal sayan kâfirdir*” görüşlerinin batıl olduğunun ispatı, **Üçüncü bölüm;** “*De ki: şayet Allah’ı seviyorsanız, bana tabi olun. Allah da sizi sevsin.*”²⁶⁵, “*Muhakkak ki Allah, kâfirleri sevmez.*”²⁶⁶, “*Ey iman edenler, içinizden her kim, dininden dönerse, Allah, öyle bir kavim getirir ki, kendisi onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı güçlüdürler. Allah yolunda savaşır ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. İşte bu, Allah’ın dilediğine verdiği bir fazilettir. Allah, ihsanı bol, her şeyi hakkıyla bilendir.*”²⁶⁷, “*Muhakkak ki Allah’ın taraftarları galip olanlardır.*”²⁶⁸, “*Allah kimin göğsünü İslam’a açmış ise işte o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir? Artık Allah’ın zikri hususunda kalpleri katılaşmış olanların vay haline! İşte bunlar, apaçık bir sapıklık içindedirler*”²⁶⁹, “*Allah kimi saptırırsa, ona doğru yolu gösterici yoktur*”²⁷⁰ âyet-i kerimleri hakkında bazı müfessirlerin tefsirlerindeki şüpheleri giderici açıklamalar hakkında olacaktır.

2.2.2. Birinci Bölüm

["Zikir ehlinin bir araya gelerek, halkalar halindeki devranı rakstur" Küçük Önermesinin İptali]

şartlı önermelerin birinci bölümüne *mukaddem* (önbileşen), ikincisine ise *tâlî* (ardbileşen) denir. Bkz. Esîrüddîn el-Ebherî, *İşâgûcî*, thk. Hüseyin Sarıoğlu, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016, s. 73.

²⁶² Ebû Bekr Necmeddîn-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhaver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256) adlı Kübrevî şeyhi ve müfessirdir. Bkz. Mehmet Okuyan, Necmeddîn-i Dâye, *DİA*, 2006, XXXII, 496-97.

²⁶³ Ebû Hafs (Ebû’l-Kâsım) Şerefüddin Ömer b. el-Hasan Ali b. Mürşid es-Sa’dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235) asıl adıdır. Babasının mesleği sebebiyle *İbnü’l-Fâriz* künyesi ile meşhur olmuştur. Sultânü’l-âşîkîn olarak bilinen mustasavvıf şairidir. Bkz. Süleyman Uludağ, İbnü’l-Fâriz, *DİA*, 2000, XXI, 40-43.

²⁶⁴ Kemalüddin Abdürrezzâk b. Ebi’l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî (ö. 736/1335) adlı tasavvufi tefsir ve terimlere dair eserleriyle tanınan mutasavvıftır. Bkz. Süleyman Uludağ, Kâşânî, Abdürrezzak, *DİA*, 2002, XXV, 5-6.

²⁶⁵ Âl-i İmrân 3/31.

²⁶⁶ Âl-i İmrân 3/32.

²⁶⁷ el-Mâide 5/54.

²⁶⁸ el-Mâide 5/56.

²⁶⁹ ez-Zümer 39/22.

²⁷⁰ el-Mü’min 40/33.

Birinci bölüm, “*Zikir ehlinin bir araya gelerek halkalar halindeki devranı rakstır*” görüşünün batıl olduğunun ispatı hakkında olacaktır.

2.2.2.1. [Devran]

Allah Teâlâ’nın yardımıyla zikir ehlinin toplanıp halkalar halinde devranının, ne lügat ne şeriat ne de örfte raks olmadığını söyleriz. *Kâmus* sahibi²⁷¹ [4b] [Fîrûzâbâdî] (r.h.) *raks* (رقص) kelimesi hakkında şunları zikretmiştir:

“Adam raks etti” denildiği zaman “Adam oynadı”, “Deve raks etti” denildiğinde “Deve hareket etti”, “Şarap raks etti” denildiğinde “Şarap kaynakadı” anlamlarına gelmektedir. “*Raks*” ve “*ruksân*” hareket edene yani oynayana, deveye ve şaraba kullanılır. Bunların dışında “*kafz*” (قفز) ve “*nakz*” (نقز) da kullanılan manalardandır.²⁷²

Aynı şekilde başka muteber kitaplarda da aynı açıklamalara yer verilmektedir. Sen de araştırabilirsin! Lügat âlimleri raks hakkında ancak “*oynayan kimseye*” kullanılabileceğini söylemişlerdir. Zamanımızdaki mutaassıplar dışında zikir ehlinin oynadıklarını söyleyen birisini hiç işittin mi?

el-Mücmel adlı eserin sahibi [bu konuda] şunları söylemiştir:

Raks, bilinen bir şeydir. Bütün insanlarca bilinen raks, dengeli/ölçülü hareketlerle yapılan özel bir oyundur. Bu sebeple herkesin yapamayıp aksine yapılabilmesi eğitime bağlı olan şeydir. Bundan dolayı halka ve toplu halde oynanmayıp tek başına oynanan bir oyundur.²⁷³

Aynı şekilde Bezzâzî de (r.h.) *Kitâbu’l-Küfr* adlı kitabın sonundaki *Mesâilü’ş-Şettâ* bahsinde bu mahalde, “*Raksın oyun olduğunu, raksı ilk ortaya atanın ise yaptığı buzağı böğürmeye başlayınca [sevincinden yaptığı dansla] Sâmîrî’nin olduğunu*” söylemiştir.²⁷⁴ Bezzâzî’nin görüşünden raksın özel hareketler olduğu çıkartılmaktadır.

Gazzâlî (r.h.) de *İhyâu ulûmi’d-din* adlı eserinin *Semâ ve Vecd* bahsinin *birinci bölümünde* şunları demiştir:

Bil ki, semâ işin başlangıcıdır. Semâ kalpte vecd denilen bir hali ortaya koyar. Vecd ise dış uzuvların (yani insanın el, ayak, baş gibi sallanabilen uzuvları) hareket etmesiyle ya ölçüsüz hareketler şeklinde olur ki buna [5a] *ıztırab* ya da ölçülü hareketler şeklinde olur ki buna da *tasfik* ve *raks* adı verilir.²⁷⁵

²⁷¹ Ebu’t-Tâhir Mecmüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) adlı *el-Kâmûsü’l-Mühîr* isimli sözlüğüyle tanınan Arap dili, tefsir ve hadis âlimidir. Bkz. Hulusi Kılıç, *Fîrûzâbâdî, DİA*, 1996, XIII, 142-45.

²⁷² Sözlükte sıçramak ve hoplamak anlamında kullanılan kelimelerdir. Mütercim Asım Efendi ise *el-Okyanusu’l-Besîr*’inde, bu kelimelerin hayvanlar sevinçten oynadıkları zaman kullanıldığını belirtmiştir. Bkz. Mecdüddin Muhammed b. Ya’kub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhîr*, Beyrut: el-Müessesetü’r-Risâle, 1426/2005, s. 621; Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu’l-Besîr fî Tercemeti’l-Kâmûsü’l-Muhîr*, İstanbul: Âsitâne Kitabevi, 1250/1835, II, 380.

²⁷³ “*Raks bilinen bir şeydir. Devenin raksı, taşımak için atağa kalkması (?) rakstır. Cerîr Bezruvde (?) şöyle demiştir: ‘Deve hareket etti/kalktı’ yani oturdu.’ Şarabın raksı/oynuda aynı anlamdadır. Yani şarabın kaynaması anlamında kullanılır. Raks etmek oyundur*” şeklinde nakletmiştir. Ancak Sünbül Efendi’nin metnide metin farklı bir şekilde gelmektedir. Bkz. Ahmed b. Faris b. Zekerîyya el-Kazvinî er-Râzî, *el-Mücmelü’l-Lüga*, Süleymaniye Ktp.: Hamidiye, db.: 01428, vr. 81a; Mesih Paşa, db.: 00006, vr. 177a.

²⁷⁴ el-Bezzâzî, *el-Fetâva*, III, 195-96.

²⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 412.

Bu bahsedilenlerle zikir halinde Allah Teâlâ'yı zikredenlerin devranına hiç kimse tarafından raks denmediği ancak fetvâ verenlerin ve gafillerinin şüpheleri olduğu anlaşılmıştır. “*Zikir ehlinin zikir esnasındaki devranı rakstır*” küçük önermesine verilen fetvânın batıl olduğunu ispata ihtiyacımızın kalmadığı anlaşılmıştır. Öncülün büyüğü, “*Raks icmâen haramdır*” fetvâsına reddiyelerimizi ikinci bölümde sunacağız. Çünkü seyrüsülûk erbabının doğru sözlü olanlarından bir kısmı ve onların dışındaki kâmil ve muhakkikler de, ileride detaylı şekilde ele alınacağı gibi, raks ediyorlardı. Yine onların, “*Raksı helal sayan kâfirdir*” sözünün de geçersiz olduğuna dair itirazımıza ileride özel olarak yer vereceğiz. Çünkü İmam Şâfiî (r.a.) gibi kimi âlim ve faziletli araştırmacıların bazı yerlerde ve hallerde raksı mubah sayıp ibadet kabul ettikleri halde, nasıl oluyor da raksı helal sayanlar tekfir edilebiliyor?

Hakikat taliplilerine bir not!

Ey hak talibi bil ki, sûfîlerin, onlara tabi olanların ve onların çevresindekilerin yaptıkları devranın biçimi, Tenzîl [Zümer] sûresinin sonunda bulunan, “*Melekleri, arşın etrafını kuşatır halde görürsün*”²⁷⁶ ayetinde Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, Mukarrab meleklerin²⁷⁷ arşın etrafındaki tavafı ve dönüş şekli gibidir. Begavî, *Keşşâf* sahibi [Zemahşerî], İmam Râzî [Fahreddîn] ve Kâdî [Beyzâvî]—Allah hepsine rahmet etsin- **[5b]** bu ayetin açıklamasında, “*Yani arşın etrafını çevreleyip kuşatarak tavaf edenler ile zikredenlerin etrafını kuşatan melekler gibi*” demişlerdir.²⁷⁸

Peygamber (s.a.v.), hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “*Allah'ı zikretmeye bir grup oturmaz ki, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekînet iner, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere söyler.*”²⁷⁹ Onların hâli, ilim meclisi etrafındaki meleklerin şekli gibidir.

Peygamber (s.a.v.) diğer hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ'nın mescitlerinden bir mescitte bir grup Allah Teâlâ'nın kitabını okumaya ve aralarında ders yapmak için bir araya gelmezler ki; üzerlerine sekînet iner, rahmet onları kaplar, melekler onların etrafını kuşatır, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere zikreder. Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, nesebi onu hızlandıramaz.*”²⁸⁰

²⁷⁶ ez-Zümer 39/75.

²⁷⁷ Mukarreb melekler, Uluhiyyet makamına yakın olan meleklerdendir. Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan da meleklerdir. Kur'an'da “el-melâiketü'l-mukarrebûn” şeklinde (en-Nisa 4/172, ez-Zümer 39/75, el-Mü'min 40/7, el-Hâkka 69/17) ayetlerde geçmektedir. Bkz. M. Sait Özervarlı, Melek, *DİA*, 2004, XXIX, 40-42.

²⁷⁸ Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî ev Meâlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Riyad: Dâru Taybe, 1414/1993, VII, 134; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut: Daru'l-Marife, t.y., III, 358; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 22-4; Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl el-ma'rûf bi-Tefsîri'l-Beyzâvî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y., V, 50.

²⁷⁹ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 11.

²⁸⁰ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 11; Ebu Dâvud, *Vitir*, 14; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

Vecihüddin²⁸¹, *Meşarîk* adlı eserin şerhinde²⁸² Peygamber (s.a.v.)'in “*Haffet bihimü'l-melâiketü* (حفت بهم الملائكة)” ifadesinde *fe* (ف) harfi şeddeli okununca, “*Onların etrafında tavaf etti ve etraflarında meleklerin arasında durmasının şerefi ve arzusundan dolayı dönüp durdular*” anlamına da geldiğini ve yukarıda zikredilen hadisin, zikir ehlinin halkasının, faziletine de işaret ettiğini söylemiştir.²⁸³ Zeynü'l-Arab,²⁸⁴ *Mesâbih* adlı eserin şerhinde şunları söylemiştir:

“*Haffet bihimü'l-melâiketü* (حفت بهم الملائكة)” ifadesinin “*Haddekat bihimü'l-melâiketü* (حذقت بهم الملائكة)” [şeklinde okunarak] yani onları tavaf ettikleri, etraflarında dolaşarak okunan Kur'an-ı Kerim'i ve yapılan dersleri dinlerken onları afetlerden korudukları, musafâha (tokalaşma) yaptıkları ve ziyaret ettikleri [anlamlarına gelmektedir.]²⁸⁵

Keşşâf sahibi, “*Arşı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler*”²⁸⁶ [6a] ayetinin tefsirinde şunları söylemiştir:

Arşın etrafında yetmiş bin melek saf tutmuş kelime-i tevhid çekerek, tekbirler getirerek tavaf ederler. Bu meleklerin arkasında yetmiş bin melek ayakta saf tutup ellerini omuzlarına koyup yüksek sesle tehlil ve tekbir getirirler. Bu meleklerin arkasında yüz bin melek sağ ellerini sol ellerinin üzerine koyup onlardan her biri birinin diğerini duymayacağı şekilde yüksek sesle tehlil ve tekbir getirirler.²⁸⁷

Begavî, bu ayetin [el-Mü'min 40/7] tefsirinde Vehb b. Münebbih'ten rivayetle şunları söylemiştir:

Arşın etrafında yetmiş bin melek arka arkaya saf tutmuş arşın etrafını biri gidip biri gelir halde tavaf ederler. Birbirleriyle karşılaştıkları zaman tehlil ve tekbir getirirler. Bu meleklerin arkasında da yetmiş bin melek ayakta ellerini boyunlarına kaldırıp omuzlarına koyup onların tehlil ve tekbirlerini işittiklerinde yüksek sesle; “*Seni hamd ile tesbih ederiz. Sen ne kadar yüce ve ne kadar büyüksün. Sen Allah'sın. Senden başka hiçbir ilah yok. Sen ki en büyüksün. Yarattıklarının her biri yalnız sana geri dönücüdürler*” derler. Bu meleklerin arkasında da yüz bin melek saf tutmuş sağ kanatlarını sol kanatlarına koyup her biri diğerinden farklı şekillerde Allah'ı hamd ederler. Onların iki kanatlarının arasının genişliği üç yüz yıllık bir mesafe, [6b] kulak memeleriyle omuzu arası ise dört yüz yıllık bir mesafedir.²⁸⁸

Bu açık ve net bahsedilenlerden, meleklerin arşın çevresindeki zikir ve toplanma hallerinin, sûfîlerin zikir halkaları ve bir araya geldikleri ilim meclisindeki halleriyle aynı olduğunu insaf ve temyiz gücü en az seviyede olan kimse bile görür. Onların namazdaki kıyâm halleri meleklerin kıyâmı, rükûları meleklerin rükûsu, secdeleri meleklerin secdeleri gibidir. Onların zikirlerinin biçimi, toplanmaları ve zikirlerini cehrî yapmaları da böyledir. Bu hallerde kim ki sûfîleri sapkınlıkla suçlarsa, hak ettiğini bulur.

²⁸¹ Vecihüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincanî (ö. 700/1301) adlı müelliftir.

²⁸² *Meşâriku'l-Envâr* adlı eserin sahibi Radiyyüddin Sâgânî'nin eserine yazılan *Hadâ'iku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku'l-Envâr* adlı yazmış olduğu şerhtir. Bkz. Mehmet Görmez, Sâgânî, Radiyyüddin, *DİA*, 2008, XXXV, 487-89.

²⁸³ Vecihüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincanî, *Kitâbu Hadâ'iki'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku'l-Envâr*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 00985, vr.: (Bu kitabı buldum ancak ilgili iktibasın yerini bulamadım.)

²⁸⁴ Ali b. Ahmed b. Ubeydullah eş-şehîr bi-Zeyni'l-Arab (ö.758/1357) adlı müelliftir.

²⁸⁵ Ali b. Ahmed b. Ubeydullah eş-şehîr bi-Zeyni'l-Arab (ö.758/1357), *Şerhu'l-Mesâbihi's-Sünne*, Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, db.: 01109, vr. 107a; Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Musâbih el-müsemma bi'l-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, I, 664-65; V, 1721.

²⁸⁶ el-Mü'min 40/7.

²⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 330-31.

²⁸⁸ el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, VII, 140-41.

Kadı el-Hemedânî'nin (r.h.) *Zübdetü'l-Hakâik* adlı kitabında Peygamber'den (s.a.v.), “İnsanlar üç kısma ayrılırlar; birincisi hayvanlara benzer. Yani hayvanların yediği gibi yemek yerler. İkincisi; meleklerle benzerler. Yani gece gündüz usanmadan onlar gibi tesbih ederler. Üçüncüsü de; peygamberlere benzerler. Yani Allah Teâlâ'yı sever ve onu arzularlar” naklettiği hadis-i şerifi ile Allah Teâlâ'nın, “Siz de üç sınıf olduğunuz zaman, işte o amel defteri sağdan verilecek olanlar, ne mutludur o defteri sağdan verilenler. Ve o defteri soldan verilenler, ne bedbahttır o defteri soldan verilenler. Allah Teâlâ'nın taâtında öne geçenler, O'nun rahmetinde de önde olanlardır. İşte bunlar nimet cennetlerinde Rableri katında gözde olanlardır”²⁸⁹ ayetinde naklettikleri gibidirler.²⁹⁰

2.2.2.2. [Cehrî Zikir]

Rüşdü talep edene çok önemli bir not! [7a]

Aynı şekilde cehrî zikrin Allah Teâlâ katında makbul ve övgüye layık olduğunu, meleklerin arşın altında usanmadan yapmalarından da anlaşıldığını söyleriz. “Cehrî zikir, bir kısım konularda haramdır” diyenler, görüşlerini yaymak (kabul ettirmek) için, [bunu] Ebû Hanîfe'ye (r.a) isnad ediyorlar. Bu ise ona isnad edilen fasit bir görüştür. Haşa! O iddiayı ortaya atan büyük bir iftira etmiştir. Aksine Ebû Hanife ve Şâfiî (Allah ikisine de rahmet etsin) de açıklaması detaylı şekilde geleceği üzere, kimi yerlerde cehrî (açık) zikrin mi hafî (gizli) zikrin mi daha evlâ olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. İftirayı atan ise büyük bir hata etmiştir. Buna, ancak gafiller razı olur. Bu isnada da ayetler, kudsî ve nebevî hadisler ve fıkıh kitaplarındaki rivayetler üzerine akıl yormayan cahiller yönelir.

2.2.2.2.1. [Ayetler]

[1] Ayetlere gelince onlardan biri Allah Teâlâ'nın “Beni zikredin ki, bende sizi zikredeyim”²⁹¹ buyruğudur. Çünkü ayetteki نكّر/ze-ke-ra lafzı, mutlak ve âmm (kapsamlı, genel) bir lafızdır. Aralarında fark gözetmeksizin cehrî ve hafî zikri kapsar. Mutlak ve âmm bir lafız ise kendisini tahsis edici bir delil olmadığı zaman, medlûlüne (yani kendisine delil kabul edilen şeye), Hanefî mezhebinde hâs lafızda olduğu ve usûl ilminde açıklandığı gibi, kat'î delil olur. Sana yararlı olacak bu kaideyi ezberle!

[2] Bir diğeri Allah Teâlâ'nın, “Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardından gelip gidişinde akıl sahipleri için [ibret alınacak] deliller vardır. Ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikreden göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunan (o akıl sahipleri derler ki): “Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni (her türlü noksan sıfatlardan) tenzih ederiz. Bundan dolayı bizi cehennem azabından koru!”²⁹² buyruğu da ayet delillerindendir. Keşşâf sahibi bu ayet hakkında, “Ayaktayken, otururken,

²⁸⁹ el-Vâkıa 56/7-12.

²⁹⁰ Bu kısım ilgili eserde aranmış ancak eserin içerisinde bu kısım karşılaşılmamıştır. Bkz. Kadı el-Hemedânî, *Zübdetü'l-Hakâik Şekvâ'l-Garib*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016.

²⁹¹ el-Bakara 2/152.

²⁹² Âl-i İmrân 3/190-191.

yatarken ki her hallerinde **[7b]** Allah Teâlâ'yı zikretmekten geri kalmadıklarını” söylemiş ve aşağıdaki hadisi nakletmiştir: “Abdullah b. Amr (ö. 65/685), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve sahabeden bir grup (r.a.), bayram günü bayram namazının kılındığı yere [musallaya] gittiler. Orada oturarak Allah'ı zikrediyorlardı. Onlardan bir kaçı gelip; ‘Allah Teâlâ’yı ayakta ve oturarak zikrederler²⁹³, buyuruyor’ deyince, hemen ayağa kalkıp ayakta Allah Teâlâ’yı zikretmeye devam ettiler.”²⁹⁴

Abdullah b. Amr, Urve b. Zübeyr ve sahabenin bir grubundan (r.a.) nakledilen bu rivayet, zikrin cehrî yapılmasına cevaz verildiği, gündelik hayatta yapıldığı ve zikir halkalarının sünnette yerinin olduğuna en açık ve yerinde delille ispatıdır. Peygamber (s.a.v.)’in, “Cennet bahçelerine uğradığınız zaman oralardan istifade edin” deyince, sahabe; “Cennet bahçeleri nedir Ya Resulallah!” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, “Zikir halkalarıdır” hadisinde verdiği cevapta olduğu gibidir. Bu hadis *Mesâbîhu’s-Sünne*’de nakledilmiştir.²⁹⁵ Aynı şekilde Abdurrezzak el-Kâşânî de *el-Câmi’ Beyne Tefsiri’l-Kur’an ve Te’vilihi* adlı kitabında aynı hadisi rivayet etmiştir. Kadı Beyzâvî (r.h.) de, [bu ayet hakkında] şunları zikretmiştir: “Yani Allah Teâlâ’yı her türlü halde daima anarlar.”²⁹⁶

[3] Bir diğeri Allah Teâlâ’nın “Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin”²⁹⁷ ayetidir. el-Kevâşî²⁹⁸ adlı eserin sahibi [bu ayet hakkında] şunları söylemiştir:

Yani Allah Teâlâ’nın şanına layık bir şekilde tehlil, tekbir, tahmid, takdis ederek, ayakta otururken ve yanları üzere, hasta ya da sağlıklı, gece ve gündüz, karada ve denizde ve her hallerinde çokça zikrederler. Akli dengelerini kaybetme, uyku ile gaflete düşme, cenâbet ve benzeri haller bundan istisna edilmiştir. Çünkü **[8a]** Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Gafillerden olma!”^{299 300}

Begavî ve es-Sa’lebî, bu ayetin (el-Ahzab 33/41) tefsirinde Abdullah b. Abbas’tan (r.a.)(ö. 68/687-88) şunları zikretmişlerdir:

Allah Teâlâ kullarına bir farzı emretmişse, onu belirli bir sınırla sınırlandırmıştır. Özür halinde onları mazur görmüştür. Zikir ise böyle değildir. Çünkü ona bir sınır koymamıştır. Hiç kimsenin de, kulun aklını kaybetmesi hariç, bunu terk etmesini özür olarak kabul etmemiş her hâl ve durumda zikretmelerini emretmiştir. Bu sebeple “Allah’ı çokça zikredin” ayeti de gece ve gündüz, karada ve denizde, hastalıkta ve sağlıklıta, gizli ve aşikâr halde Allah Teâlâ’yı

²⁹³ Âl-i İmrân 3/190.

²⁹⁴ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y., XX, 157; Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 675-76.

²⁹⁵ Tirmizî, *ed-Deavât*, 82; Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü’l-Mesâbîh*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1432/2011, II, 712, h.n.: 2271.

²⁹⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 54-5.

²⁹⁷ el-Ahzâb 33/41.

²⁹⁸ Ebü’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yusuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsilî (ö. 680/1281) yukarıda bahsi geçen tefsirin sahibidir. Müellifin *Tebziratü’l-Mütezekkir ve Tezkiretü’l-Mütebasir (et-Tefsîrü’l-Kebîr, et-Tebzirâ fi’t-Tefsîr)* adlı eseri kastedilmiştir. Bkz. M. Mahfuz Ata, Kevâşî, *DİA*, 2002, XXV, 341-42.

²⁹⁹ el-A’râf 7/205.

³⁰⁰ Muvaffakuddîn Ahmed b. Yusuf el-Kevâşî, *Tefsîrü’l-Kevâşî*, Süleymaniye Ktp.: Mesih Paşa, db.: 00050-57, vr. (Kütüphanede bulunan ciltleri arasında ilgili bölümün cildi olmaması sebebiyle bulunamamıştır.); a.mlf., *Telhîsu Tebsiratü’l-Mütezekkir*, Nuru Osmaniye, db.: 00420, vr. 104b-105a.

zikretme anlamına gelmektedir. Mücahid (ö. 103) ise Allah Teâlâ'yı “çok zikretme” anlamına geldiğini söylemiştir.³⁰¹

Abdullah b. Abbas ve Mücâhid'in (r.a.)(ö. 103/721) ayet-i kerimeyi tefsirleri, cehrî zikri ispat eden delillerin en açıklarından. Buna ek olarak cehrî zikrin müstehab olduğunun da delilidir. Çünkü Allah Teâlâ'yı zikretmek, farziyyet ifade eden cümlelerden olduğu için hem farz ibadetlerin açıktan yapılması hem de ibadetleri açıktan yapmayı töhmetten koruması bakımından daha evlâdır.

el-Keşşâf adlı eserin sahibi de Mâun suresinin tefsirinde şunları zikretmiştir:

Nafileleri gizliden yapmak evlâdır. Ancak gizli yapılma amacı yoksa açıktan ve cehrî olarak yapılması daha evlâdır. İnsanların bu nafile ibadete uymasıyla, onları hem gafletten uyandırmayı hem de kalplerine Allah Teâlâ'nın zikrini nakşetmeyi amaçladığında ise daha da faziletli olur. Bunun dışındakiler ise cehren yapılmasının faydalarındandır.³⁰²

[Ayrıca *Keşşâf*'ta,] “*Tevbe sûresi'nde Allah Teâlâ, resulü İbrahim'i (a.s.), 'Zaten İbrahim çok içli idi; çok yumuşak idi'*³⁰³ *ayetinde de övmektedir*” açıklaması da bunun bir benzeridir.³⁰⁴ *Dürerü'l-Meânî* adlı tefsirde, ayette geçen “*Evvah (ءوا)*” lafzının **[8b]** “*Çokça Kur'an okuyan, cehrî olarak Allah'ı zikreden ve dua eden*” anlamlarına geldiğini söylenmiştir.³⁰⁵

[4] Bir diğeri Allah Teâlâ'nın “*Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli anın*”³⁰⁶ ayetidir. Yani [bu ayet], hac ibadetinde kurbanınızı kestikten ve Mina'da kalıp şeytan taşladıktan sonra, atalarınızın kahramanlıklarını ve iyiliklerini aşırı derecede andığınız gibi Allah Teâlâ'yı hatta daha da aşırıya gidecek şekilde anın anlamındadır. Kureyşliler ve diğer kabileler, hac ibadetlerini yerine getirdikten ve Mina'da ki mescitle dağ arasında durduktan sonra atalarının faziletlerini, iyiliklerini yâd ediyorlardı. Ayetin devamında “*Hatta daha kuvvetli anın*” bölümü, yani atalarınızı sizden daha kuvvetli bir şekilde anan kavimden daha fazla anın, anlamındadır. Bu kat'î delil, cehrî zikrin müstehab olduğuna işaret eden açık ve net delillerdendir. Çünkü Araplar, Kâbe'nin yakınında atalarının kahramanlıklarını cehrî ve aleni olarak anlatmalarıyla bilinirler. Arapların bunu yapmalarındaki niyeti, atalarının kahramanlıklarını diğer kabilelere işittirmektir. Aynı şekilde Allah Teâlâ, atalarını andıkları gibi kendisini de öyle anmalarını onlara emretmiştir.

Allah Teâlâ'nın, “*Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli anın*”³⁰⁷ ayetinde buyurduğu “*fe (ف)*” harfi, harf-i ta'kîbiyye (hemen akabinde yapılması gerektiği) anlamındadır. Bu ayetteki zikirden de teşrik tekbirleri kastedilmiştir.

³⁰¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr-i Mücâhid*, thk. Ahmed el-Umrânî, Kahire: Dâru's-Selâm, 2010, I, 319; el-Begavî, *Tefsîru'l-Begavî*, III, 321-22; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîr-i'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Arrâr el-Cühenî, Hâşim b. Muhsin Bâsıra, Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015, XII, 646-47.

³⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 443-44.

³⁰³ et-Tevbe 9/114.

³⁰⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 98-9.

³⁰⁵ Abdülhamid b. Abdülmecid el-Hakîmî, *Telhîsu'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Süver*, Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, db.: 00248, vr. 114a.

³⁰⁶ el-Bakara 2/200.

³⁰⁷ el-Bakara 2/200.

Hac ibadetinin yerine getirilmesinin ardından başka bir zikrin yapılması burada da gerekmez. Bu zikirden, farz namazlarının akabinde belli vakitlerde yapılması gereken teşrik tekbirleri kastedilmiştir. [Bunlara karşılık] şunu sorabilirsiniz: “*Bütün vakitlerde Allah Teâlâ’yı cehren zikretmeye bu ayeti delil getirmek nasıl doğru kabul edilebilir?*”

Bu soruya cevabımız şöyle olur:

Allah Teâlâ’yı bütün vakitlerde anmaları değil belirli zamanların çoğunda böbürlenerek atalarıyla övündükleri gibi Allah Teâlâ’yı da anmaları kastedilmiş ve [9a] bütün vakitlerinde atalarını öveceklerine, Allah Teâlâ’yı anmaları emredilmiştir. Konu hakkında *el-Kâfi şerhu’l-Vâfi* adlı eserin “Teşrik tekbirleri” bölümüne bakın!³⁰⁸

Şayet, “[Övgüye] hakkı daha çok olan Allah Teâlâ varken ondan daha aşağıda olan ebeveynle neden eşit tutulmuştur?” diye bir soru gelirse, cevabımız şöyle olur:

Araplar, atalarını yâd edip övünürken aşırıya kaçıyorlardı. Allah Teâlâ’yı da imkânları ölçüsünde, verdiği nimetlere ve ihsanda bulunmasından dolayı aşırı derecede zikretmeleri emredildi. Bu iki hakkın derecesi arasında da haddi zatında büyük farklar vardır.

Velhâsıl-ı kelim, cehrî zikre cevaz verildiği ve bazı vakitlerde de hafî zikrin daha evlâ olduğu ayetlerdeki gibi bazı vakitlerde de cehrî zikrin müstehab olduğuna işaret eden ayetler çokça vardır. Sözü kısa tutmak için sadece bir kısmı zikredilmiştir.

2.2.2.2.2. [Kudsî Hadisler]

[1] Kudsî hadislere gelince bu konuda İbn Abbas’ın (r.a.) rivayetleri sayılamayacak kadar çoktur. Abdullah b. Abbas (r.a.), Peygamber’den (s.a.v.) şu hadisi nakletmiştir: “*Allah Teâlâ buyurdu ki; Ey Âdemoğlu, Beni tek başına andığında, Ben de seni tek başına anarım. Eğer Beni bir mecliste anarsan, Ben de seni Beni zikredenlerden daha hayırlı bir mecliste anarım.*” Bu hadisi el-Bezzâr, sahih isnadla nakletmiştir.³⁰⁹

[2] Muaz b. Cebel (r.a.), Peygamber’den (s.a.v.) şu hadisi nakletmiştir: “*Allah Teâlâ buyurdu ki; Beni kişi kendi içinde anınca, Ben onu meleklerle dolu bir mecliste anarım. Kişi, Beni bir mecliste anarsa, Ben de onu Refikü’l-Âlâda anarım.*” Bu hadisi Taberânî, hasen isnadla nakletmiştir.³¹⁰ [9b]

[3] Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ buyurdu ki; Ben kulumun zannı yanıdayım. Beni zikrettiği zaman da onunla beraberim. Beni kendi başına anarsa, Ben de onu tek başına anarım. Eğer, Beni bir toplulukla beraber anarsa, Ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.*”³¹¹

³⁰⁸ Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Hanefî en-Nesefî, *el-Kâfi fî Şerhi’l-Vâfi*, Süleymaniye Ktp.: Ayasofya, db.: 01306, vr. 133a.

³⁰⁹ Ebu Bekir Ahmed Amr b. Abdilhâlik el-Atekî el-Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehhâr el-ma’rûf bi-Müsneidi’l-Bezzâr*, thk. Adil b. Sa’d, Medîne: Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1427/2006, XI, 325-26, h.n.: 5138.

³¹⁰ et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XX, 182, h.n.: 391.

³¹¹ Buhârî, *Tevhid*, 10, 50; Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfâr*, 1, 6; *Tevbe*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 58; Tirmizî, *Zühd*, 51; *Ehâdisü şettâ min ebvâbi’d-Deavât*, 131; Dârimî, *Rikâk*, 22.

Bu Rabbânî hadisler³¹², cehrî zikre ve zikrin alenî yapılmasının müstehaplığına işaret eder. Aklı başında insaf sahibi hiç kimse, toplu halde zikrin cehrî ve alenî yapılması konusunda bahsedilen ayetlerdeki gibi, “Beni tek başına zikredeni, Ben de tek başına anarım”³¹³ kudsî hadisinde işaret edilenleri görmezlikten gelemes. Bunlar rüşdü talep edene güçlü birer delildir. İyice belle!

[4] *Avarîfu'l-Maârif* adlı eserin sahibi, Peygamber'in (s.a.v.) Rabbinden şöyle buyurduğunu zikretmiştir: “Eğer kulum vaktinin çoğunda Benimle meşgul olursa, onun bütün himmetini ve lezzetini zikrimde yapacağım. Artık o, hep beni sevecek, Ben de onu seveceğim. Aramızdaki perdeyi kaldıracığım. İnsanların gaflet gösterdiği zaman onlar gaflet göstermezler. İşte onların konuşması peygamber kelimidir ve onlar gerçek kahramanlardır. İşte onlar öyle kimselerdir ki yeryüzündekilere ceza veya azap vermeyi istediğim zaman, onları hatırlar ve o azap veya cezayı onlardan çeviririm.”³¹⁴

2.2.2.2.3. [Nebevî Hadisler]

[1] Nebevî hadisler gelince; Peygamber (s.a.v.), şöyle buyurmuştur: “Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır”, “Ya Resulallah onlar kimdir (müferridun nedir)?” diye sorunca, Peygamber'de (s.a.v.) “Onlar Allah'ı çok zikreden erkekler ve kadınlardır”³¹⁵ buyurmuştur. Bu hadis *Mesâbîhu's-Sünne*'de geçmektedir.³¹⁶

[2] Diğer bir rivayette Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır”, [10a] “Ya Rasulallah onlar kimdir?” diye soruldu. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Onlar seher vaktinde Allah'ı zikirle meşgul olan kimselerdir. Zikir onların ağırlıklarını yani günahlarını kaldırdığından kıyamet günü hafif bir şekilde geleceklerdir.”³¹⁷ Bu hadis, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* adlı eserde nakledilmiştir.³¹⁸

[3] Başka bir rivayette Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır”, “Ya Rasulallah onlar kimdir?” diye ashâbı sormuş, Peygamber'de (s.a.v.) “Onlar kimselere aldırmandan hareket eden kimselerdir ki, -(Allah Teâlâ'yı zikretme de kimseye aldırmandan hareket etmeyi arzulayan kimselerin dışında öyle kimseleri

³¹² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'in dışında Allah Teâlâ'ya dayandırarak söylediği sözlere “Kudsî hadis” diğer ismiyle de “Rabbânî hadis” denir. Bkz. Hayati Yılmaz, Kudsî Hadis, *DİA*, 2002, XXVI, 318-20.

³¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Hamza Ahmed ez-Zîn, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995, IX, 621, h.n.: 10917; Buhârî, *Tevhid*, 10, 50; Müslim *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfâr*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 58; Tirmizî, *Ehâdisü şettâ min ebvâbı'd-Deavât*, 13.

³¹⁴ Şihâbüddin Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, thk. Edîb el-Kemedânî, Muhammed Mahmud el-Mustafa, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001, I, 136-38.

³¹⁵ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfâr*, 11.

³¹⁶ Hatîb et-Tebrîzî, *Mışkât*, II, 708 (*Kitabu'd-Da'avât*, 1, h.n.: 2262).

³¹⁷ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfâr*, 11; Tirmizî, *Ehâdis-i şettâ min ebvâbı'd-da'avât*, 168-169; Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*, I, 136-37.

³¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971, III, 26-7. Irâkî bu hadis hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bu hadis hakkında Tirmizî *Sünen*'inde “*Hasen garib*”; et-Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde ve *el-Musannef* te Ebu'd-Derdâ'dan zikredilen rivayetlerde hadisin “*Zayıf*” olduğu söylenmiştir.” Bkz. Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn el-İrâkî, *Tahrîcu İhyâi 'Ulûmi'd-Din el-müsemma el-Mugnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd, Riyad: Mektebetü Taberiyye, 1415/1995, I, 714, h.n.: 2606; I, 1000, h.n.: 3641.

görmedim)³¹⁹- Kiyamet günü zikirleri ağır basıp hafif getirirler.”³²⁰ Bu hadis, *Sahîh-i Müslim*’den nakledilmiştir.

Zikirde hareket etmenin caiz olduğuna bu hadiste apaçık işaret edilmektedir. Zikretmeye riya karışmadığı zaman, - riya bütün ibadetlerde haramdır- o halde zikirde hareket etmek, -bu konuda bir görüşte yokken- nasıl helal olmaz? Riya, (gösteriş) gizli bir iştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ’yı çokça zikreden müminlere riyayla hükmedilmesi doğru olamaz. Aksine müminlerin sâlih kimselerden olduğuna hükmedilir.

Meâlimu’t-Tenzîl adlı eserin sahibi İmam Begavî (r.h.), Atâ b. Yesâr’dan (r.a.)(ö. 103/721) şöyle nakletmiştir: “*Abdullah b. Amr b. Âs*’la karşılaştım ve ‘*Bana Peygamber’in (s.a.v.) Tevrat’taki özelliklerini anlat*’, dedim. ‘*Tamam*’, dedi ve Allah’a yemin ederim ki, O (s.a.v.)’nun Tevrat’taki kimi özellikleri Kur’an’daki kimi özellikleriyle aynıdır. ‘*Ey Peygamber, muhakkak ki biz seni bir şahid, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve ümmîler için bir koruyucu olarak gönderdik.*’³²¹ **[10b]** Sen benim kulum ve resûlümsün. Ona mütevekkil ismini verdim. O ne kaba saba ne de katı yüreklidir. Çarşılarda yüksek sesle konuşmaz. Kötülüğü kötülükle savmaz, aksine affedip bağışlar. Allah onu, doğru yoldan sapmış milleti ‘*La ilahe illallah söylemeye getirinceye, kör gözleri açınca, sağır kulakları işittirinceye, üstü örtülü kalpleri açınca kadar da asla ruhunu kabzetmez.*’³²²

Şeyh İmam Necmeddin er-Râzi (r.h.) yukarıdaki ifadeleri açıklarken şunları söylemiştir:

Kör gözden kastın, Hakk’ın cemâlini görmeyen göz; sağır kulaktan kastın, Hakkın kelamını işitmeyen kulak; *üstü örtülü kalpten* kastın ise, tevhid bilgisini anlamaktan aciz olduklarından dolayı, [kendilerini Hakk’a kapatmış kimseler] kastedilmektedir.³²³ Bunlar *Avârifu’l-Maârif* adlı eserde de nakledilmiştir.³²⁴

Menâzilu’s-Sâirîn adlı eserde şöyle denilmiştir:

Mirsâd sahibi Necmeddin er-Râzi³²⁵, Abdullah b. Zeyd³²⁶’ın babasından (r.a.) şunu naklettiğini zikretmiştir:

³¹⁹ Ara bölümde zikredilen kısım, nüshada olduğu için eklenmiştir. Ancak *İhyâ*’da bu kısma rastlanmamıştır.

³²⁰ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 1; Tirmizî, *Ehâdis-i şettâ min ebvâbi’d-da’avât*, 168-169. İlgili hadisin sadece ilk kısmı *Sahîh-i Müslim*’de zikredilmiştir. Hadisin kalan kısmı *Sahîh-i Müslim*’de bulunamamıştır. Ancak hadis *Kenzu’l-Ummâl*’da şu şekilde rivayet edilmiştir: “*Ebu’d-Derdâ şöyle rivayet etmiştir: ‘Yürüyün! Müferridler yarışı kazanmıştır.’ buyurunca ashâbı, ‘Ya Rasulallah, Müferridler kimdir?’ diye sormuş, Peygamber (s.a.v.)’de, ‘O kimseler Allah Teâlâ’yı zikrederken kendilerine denilenleri umursamayan kimselerdir. Zikirleri onların günahları ve hataları yerine geçer. Böylece de kıyamet günü hafif olarak getirirler.*” İlgili rivayetin *Müsned-i Ebi’d-Derdâ*’da nakledildiği zikredildikten sonra bu rivayetin zayıf olduğu da ayrıca nakledilmiştir. Bkz. Alâuddin Ali el-Muttakî b. Hüsamiddin el-Hindî el-Burhân Fevrî, *Kenzu’l-Ummâl fî Süneni’l-Ekvâl ve’l-Ef’âl*, Thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakkâ, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985, II, 244.

³²¹ el-Fetih 48/8.

³²² Buhârî, *Buyu*, 50; Tefsir, 3; Begavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâs, 1423/2002, II, 239.

³²³ Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmeddin er-Râzi el-Kübrevî, *et-Te’vilâtü’n-Nücemiyye fî’t-Tefsîri’l-İşâri’s-Sûfî*, Thk. Muhammed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2009, V, 360-61.

³²⁴ Sühreverdî, *a.g.e.*, I, 369.

³²⁵ Ebû Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî adlı Kübrevî şeyhi ve müfessirin meşhur eseridir. Eserin tam ismi *Mirsâdü’l-İbâd Mine’l-Mebde’ ile’l-Me’âd*’dır. Bkz. Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, XXXII, 497.

³²⁶ Metinde bu ravi Abdullah b. Zeyd olarak geçmektedir. Ancak *Avârifu’l-Maârif* ve *el-Bidâye* adlı eserde “*Abdurrahman b. Zeyd*” ismiyle zikredilmiştir.

İsa b. Meryem (a.s.)³²⁷ dedi ki; “Allah’ım merhamet edilmiş ümmetin kim olduğunu bana haber ver.” Allah Teâlâ’da, “Muhammed (s.a.v.)’in ümmetidir. Onlar, peygamberler gibi âlim, mütevâzî, muttaki, halîm ve safî kimselerdir. Benim verdiğim rızkın azına razı olurlar. Ben de onların yaptıkları amelin azına razı olurum. ‘La ilahe illallah’ demeleriyle onları da cennete girdiririm. Ey İsa! Onların çoğu cennetin sakinlerindendir. Çünkü ‘La ilahe illallah’ diyen kavmin dilleri onların dilleri gibi zillete düşmez. Yine secdeye eğilen boyunlar da onların boyunları gibi zillete düşmez.”³²⁸

[4] Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) (ö. 74/693-94), Hz. Peygamber’den (s.a.v.) şu hadisi nakletmiştir:

“Başkaları size deli (mecnun) deyinceye kadar Allah Teâlâ’yı [11a] çok zikredin.” Bu hadisi; İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³²⁹, Ebû Ya’lâ (ö. 307/919)³³⁰ ve İbn Hibbân (ö. 354/965) (r.a.) *Sahîh*’inde nakletmiştir.³³¹ Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) de isnadının *sahih* olduğunu söylemiştir.³³²

[5] Abdullah b. Abbas (r.a.) (ö. 68/687-88), Hz. Peygamber’den (s.a.v.)’den şu hadisi nakletmiştir: “Münâfıklar size gösterişçi (riyakâr) deyinceye kadar Allah’ı çokça zikredin.” Bu hadisi Taberânî (ö. 360/971) ve Beyhakî (ö. 458/1066) de Ebu’l-Cevzâ’dan (ö. 83/702)³³³ rivayet etmiştir.³³⁴ Bu iki *sahih* hadiste, zikir ehlini hareketleri ve durumlarından dolayı kınayan kimseler için büyük bir azar vardır. Şayet müminlerden iseniz bundan sakının.

[6] Abdullah b. Zübeyr (r.a.) (ö. 73/692), Hz. Peygamber’den (s.a.v.) şu hadisi nakletmiştir: “Peygamber (s.a.v.), namazda selam verince yüksek sesle, لا اله الا الله وحده لا شريك له

³²⁷ Bağdatlı Vehbi nüshasında “bizim ve onların peygamberi” ibaresi eklidir. Bkz. Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 10b.

³²⁸ Sühreverdî, *Avârif*, I, 368-69; Bu rivayeti *Menâzilü’s-Sâirîn* adlı eserden nakledildiği *Risâle-i Tahkikiyye*’de yazmaktadır. Ancak araştırmalarımız sonucunda bu eserin Necmeddin Daye’nin (ö. 654/1256) *Menârâtü’s-Sâirîn ve Makâmâtü’t-Tâirîn* adlı eseri olduğu görülmektedir. Bu sebeple ya eserin isminin müstensihler tarafından yanlış okunduğu ya da farklı bir *Menâzil* nüshasından nakledilmiş olma ihtimali olduğu kanaatindeyiz. “Mîrsad sahibi Necmeddin er-Râzî...” şeklinde nakletmiştir kısmının aslında “Menâzilü’s-Sâirîn adlı eserde şöyle denilmiştir” kısmının yerinde olması gerektiği de bu tespitlerden görülmektedir. (Bu konuda yüksek lisans tez savunmam esnasında görüşlerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram Başer’e katkılarından dolayı teşekkür ederim.) Bkz. Ebû Bekr Necmeddin Abdullah b. Şahaver er-Râzî, *Menârâtü’s-Sâirîn ve Makâmâtü’t-Tâirîn*, thk. Saîd Abdulfettâh, Mısır: el-Heyetü’l-Mısriyyeti’l-Âmmeti li’l-Kitâb İdâreti’t-Türâs, 1419/1999, s. 88-9; İ’ mâdüddin Ebû’l-Fedâ İsmâil b. Ömer b. Kesîri’l-Kureşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, y.y.: Dârü’l-Âlemi’l-Kütüb, 1424/2003, s. 474.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Kahire: Müessesetü Kurtuba, t.y., III, 68, h.n.: 11671; III, 71, h.n.: 11692.

³³⁰ Burada zikredilen kişinin Ebû Ya’lâ el-Mevsilî olacağı kanaatindeyiz. Tam adı Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsannâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919) olan bir hadis âlimidir. Bkz. Mücteba Uğur, Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *DİA*, 1994, X, 258-59. Bkz. Ahmed b. Ali El-Müsannâ et-Temîmî, *Müsned-i Ebî Ya’lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk: Dârü’l-Me’mûn li’t-turâs, 1410/1990, II, 521, h.n.: 1376.

³³¹ Alâuddin Ali b. Belbân el-Fârisî, *Sahîh-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Kahire: Müessesetü’r-Risâle, t.y., III, 99, h.n.: 817.

³³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y., I, 677.

³³³ Ebû’l-Cevzâ’ Evs b. Abdillâh (Hâlid) er-Rabâî (ö. 83/702) adlı tâbiî neslinden Basralı zâhiddir. Bkz. Kemal Sandıkçı, Ebû’l-Cevzâ, *DİA*, 1994, X, 309.

³³⁴ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutîru’l-Lehamî eş-Şâmî Ebû’l-Kâsım et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dârü’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1413/1992, s. 521, h.n.: 1859 ; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *el-Câmiu li-Şuabi’l-İmân*, thk. Hamdî ed-Dimrâş, Muhammed el-Adl, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1424/2003, I, 397.

الملك و له الحمد و هو على كل شيء قدير و لا حول و لا قوة الا بالله لا اله الا الله و لا نعبد الا اياه له النعمة و له
الفضل و له الثناء الحسن لا اله الا الله مخلصين له الدين و لو كره الكافرون *duasını okumuştur.*”³³⁵ Bu hadis,
Mesâbihu 's-Sünne 'de nakledilmiştir.³³⁶

[7] Nevevî'nin *el-Bustân*³³⁷ adlı eserinin “*el-Ezkâr*” bahsinde, “*Peygamber'in (s.a.v.) sahabeyle birlikte namazlardan sonra zikirleri, tehlili ve tesbihi yüksek sesle yaptığı*” nakledilmiştir.³³⁸

[8] *Ravzatu 'l-Ulemâ* adlı eserin *seksen birinci bölümünde*, Abdullah b. Ömer (r.a.) (ö. 73/692), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şunu rivayet etmiştir:

[11b] “*Kim Allah yolunda yüksek sesle 'Allahu Ekber' derse, Allah Teâlâ ona en büyük hoşnutluğunu gösterip, onu dâru 'l-celâlde İbrahim ve diğer peygamberler (a.s.) arasında bulundurup, sabah akşam Rabbi'ni gören kimselerden kılacaktır.*”³³⁹

[9] *Dürer* tefsirinde ve onun şerhinin *Hâşiye*'sinde ise şöyle zikredilmiştir: “*İki adam Peygamber'in (s.a.v.) yanına davacı olarak geldiler. Onlardan biri, arkadaşının iddiasına karşı yemin etti: 'Kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki...' Yalan yere yemin ettiği halde 'Allah' kelimesini uzatarak okudu. Yemini bitince Cebrail (a.s.) indi ve şöyle dedi: 'O kişi yemininde yalancıydı. Ancak Allah Teâlâ, 'Allah' kelimesini uzatarak okumasına karşılık onu affetti.'*” *el-Meşîhat*³⁴⁰ta da buna benzer rivayetler bulunmaktadır.³⁴¹

³³⁵ Müslim, *Mesâcid ve Mevâzi 'ı's-Salât*, 26; Ebû Davud, *Vitir*, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.n.: 16105; Nesâî, *es-Salât*, 529, 530, h.n.: 1263-64; *Amelü 'l-Yevmi ve 'l-Leyleti*, 50, h.n.: 9879; *et-Tefsîr*, 40, h.n.: 11397.

³³⁶ Tebrîzî, *Mişkât*, I, 320-21, h.n.: 963.

³³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) adlı müellifin esas adı *Bustânü 'l-Ârifîn* olan zühd ve ihlas gibi konuların ayet, hadis, İslam âlimlerinin sözleri, bazı hikâye ve şiirlerle ele alındığı küçük hacimli bir çalışmadır. Bkz. Kandemir, Nevevî, XXXIII, 48.

³³⁸ Esere ulaşamadığımız için Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserinin ezkâr bahsinde aynı hadislere rastlanmıştır. Bu eserle Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserinin kastedildiğini zannetmekteyiz. Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn min Kelâmi Seyyidi 'l-Mürselîn*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut: Dârü'bnü Kesîr, 1428/2007, s. 391-399.

³³⁹ Hüseyin b. Yahya Ali el-Buhârî el-Hanefî ez-Zendevisî, *Ravzatü 'l-Ulemâ*, Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi, db.: 01269, (87. bab) vr. 293a-b.

³⁴⁰ Hangi eserin kastedildiği tam olarak anlaşılamamıştır.

³⁴¹ Sekizinci ve dokuzuncu paragraflar *Risâle-i Tahkikiyye*'nin Süleymaniye Ktp.: Kasidecizâde 340, vr. 15a; Bağdatlı Vehbi Efendi 2073, vr. 11b; Esad Efendi 1761, vr. 8a; Hekimoğlu 438, vr. 397a; İBB Atatürk Ktp.: Osman Ergin Katalogu, db.: OE_Yz_0980, vr. 18b nüshalarından alınmıştır.

2.2.2.2.4. [Rivayetler/Fetvâlar]

Rivayetlere gelince; *Mecmû'u'n-Nevâzil*³⁴², *el-Hâniye*³⁴³, *el-Hüsâmî*³⁴⁴, *el-Kübrâ*³⁴⁵, *es-Süğra*³⁴⁶, *Câmiu'l-Muzmerât*³⁴⁷, *el-Hâsiye*³⁴⁸, *el-Hâsiye'nin Mülâhhasın'da*, *Fetâvâ-yı Sirâciyye*³⁴⁹, *el-Mültekat*³⁵⁰ ve *et-Tecnîs ve'l-Mezîd*³⁵¹'de [şöyle denilmiştir]: “*Hamamda Kur'an-ı Kerim'i yüksek sesle okumak mekruhtur. Kısık sesle okumak ise mekruh değildir. Mezhebin fetvâsı bu yöndedir.*” Aynı şekilde *Câmiu'l-Muzmerât*, *en-Nisab*³⁵² ve diğer eserlerde, “*Yüksek sesle bile olsa tesbih ve tehlil getirmek mekruh değildir*” denmiştir.

³⁴² Ahmed. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155) adlı Hanefî fakihinin bazı meşhur âlimlerin fetvalarını bir araya topladığı esas adı *Mecmû'u'n-Nevâzil ve'l-Havâdis ve'l-Vâkıât* adlı eseridir. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yay., 2017, s. 74. Bkz. Ahmed b. Mûsa b. İsa el-Hanefî el-Keşşî, *Mecmû'u'l-Havâdis ve'n-Nevâzil ve'l-Vakâât*, Süleymaniye Ktp.: Çorlulu Ali Paşa, db.: 00255, vr. 248a.

³⁴³ Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Ferganî (ö. 592/1196) adlı *Fetâvâ*'sıyla tanınan Kâdihan künyesiyle meşhur olan zattır. Bkz. Özel, Kâdihan, *DİA*, 2001, XXIV, 121-23. Ayrıca ilgili yerde Kâdihan bu kısma avret mahalli açık olmaması gerektiğini de eklemiştir. Krş. Hasan b. Mansûr Fahrüddin el-Özcendî, *el-Fetevâ-yı Alemkiriyye el-Ma'rûf bi'l-Fetevâ-yı Hindiyye ve bi-hâmişihâ Fetevâ-yı Kâdihân*, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310/1893, I, 163.

³⁴⁴ Ebû Hafs Hüsamedüddîn es-Sadrü's-şehid Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141) adlı Hanefî fakihinin *el-Vâkı'ât/Vâkı'atü'l-Hüsâmî* adıyla anılan eseri olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Özel, “Sadrüşşehîd”, *DİA*, 2008, XXXV, 425-27. Bkz. Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî es-Sadrü's-Şehîd, *Vâkı'atü'l-Hüsâmî*, Süleymaniye Ktp.: Yeni Cami, db.: 00689, vr. 112b-13a.

³⁴⁵ Sadrü's-Şehîd adlı Hanefî fakihinin eseridir. Eserin tam ismi *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*'dır. Bkz. Özel, “Sadrüşşehîd”, XXXV, 425-27. Bkz. Sadrü's-Şehîd, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 02412, vr. (?)

³⁴⁶ Aynı fakihin eseridir. Eserin tam ismi *el-Fetâvâ's-Sugrâ*'dır. Özel, “Sadrüşşehîd”, XXXV, 425-27. Bkz. Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz el-Buhârî es-Sadrü's-şehîd, *el-Fetâvâ's-Süğra*, Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa, db.: 00434, vr. 32a-b.

³⁴⁷ Yusuf b. Ömer b. Yusuf es-Sûfî el-Kâdûrî el-Bezzâr, Nebîre-i Ömer (ö. 832/1429) adlı *el-Fetâvâ's-Sufiyye*'nin müellifi Fadlullah b. Muhammed el-Mültânî'nin hocası olup Türkler kendisine Nebîre-i Ömer, Şeyh Ömer derlerdi. Eserinin tam adı, *Câmiu'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât'dır. Muhtasar'ul-Kudûrî* adlı eserin şerhidir. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 173-74. Yusuf b. Ömer b. Yusuf es-Sûfî el-Kudûrî, *Câmiu'l-Muzmerât (Şerh-i Muhtarsari'l-Kudûrî)*, Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa, db.: 00339, vr. 112b.

³⁴⁸ Necmüddin Yusuf b. Ahmed el-Hanefî el-Hâsî, *el-Fetâvâ's-Süğrâ/Fetâvâ'l-Hâsî*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 2375-001, vr. 182a.

³⁴⁹ Ebû Muhammed (Ebu'l-Hasen) Sirâcüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî (ö. 575/1179), *el-Emâlî* adlı akaid risâlesiyle tanınan Maturîdî kelamcısı, Hanefî fakihî ve muhaddistir. Bkz. Mehmet Sait Toprak, Üşî, *DİA*, 2012, XXXXII, 230-31; Sirâcüddîn Ebû Muhammed Ali b. Osmân b. Muhammed et-Teymî el-Üşî el-Hanefî, *el-Fetâvâ-yı Sirâciyye*, thk. Muhammed Osmân el-Büstevî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye/Line Şiya, Güney Afrika: Dâru Ulûm-i Zekerîyya, 1432/2011, s. 312.

³⁵⁰ Ebu'l-Kasım Nasruddin Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkindî (ö. 556/1161) adlı Hanefî fakihinin eseridir. Bkz. Özel, “Semerkandî, Muhammed b. Yusuf”, *DİA*, 2009, XXXVI, 479-80; Nâsirüddin Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Yusuf el-Hüseynî el-Semerkindî, *el-Mültekat fi'l-Fetâvâ'l-Hanefiyye*, thk. Mahmud Nassâr, Yusuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/2000, s. 33.

³⁵¹ Ebu'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eseriyle tanınan Hanefî fakihini klasik fıkıh kitapları sistemâtığına sahip vâkıât türü eserdir. Eserin esas adı *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ*'dır. Bkz. Koca, “Merginânî, Burhâneddin”, *DİA*, 2004, XXIX, 182-83. Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr Abdilcelil el-Merginânî, *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 00599, vr. 147a.

³⁵² İftihârüddîn tahir b. Ahmed b. Abdîrreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147)'ye kaynaklarda kendisine nisbet edilen eserdir. Eserinin esas adı, *Hulâsatu'l-Fetâvâ* adlı eseridir. *Hizânetü'l-Vâkıât* ve *en-Nisâb* adlı eserlerini kısaltarak meseleleri özlü bir şekilde ele almıştır. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 72. Tahir b. Ahmed b. Abdülreşîd el-Buhârî, *Nisâbü'l-Fukahâ*, Süleymaniye Ktp.: Murad Molla, db.: 01207, vr. 455b.

Bununla birlikte [mekruh olmadığı], *en-Nevâzil*³⁵³, *el-Hüsâmî*, **[12a]** *es-Sayrefiyye*³⁵⁴, *el-Mültekat*'ta da geçmektedir. Ayrıca *et-Tecnîsü'l-Burhânî*,³⁵⁵ *er-Rükni*³⁵⁶, *et-Tecnîs* ve *l-Mezîd* adlı eserlerde “(yüksek sesle) mekruh olduğu” zikredilmiştir. [Bununla birlikte], *es-Sirâciyye ve Muhtasarü'l-Kübrâ*³⁵⁷ adlı eserin *Kur'ân babı, birinci kısım ikinci bölümde*; “Şayet yüksek sesli bile olsa hamamda tehlil ve tesbih getirmekde bir beis olmadığı” zikredilmiştir.³⁵⁸ Ayrıca *es-Sirâciyye*'de [bu konu] “yüksek sesle” lafzıyla³⁵⁹, *es-Sayrefiyye*'de ise “Şayet sesi yüksek olsa bile” lafzıyla geçmektedir. Usûl ilminde bilindiği gibi *lâ-be's* “لَا بَأْسَ” kavramı, “Kerahiyyet ve haramiyyet içermediğini” belirtir.³⁶⁰ Bu mesele ile bundan önceki meseleler birbirinin aynıdır. Ancak iki mesele (tesbîh ve tehlîl meselesi) kitaplarda zikredilmektedir. Kur'an meselesi ise, *Fetâvâ-yı Süfiyye'deki*³⁶¹ rivayetlerde geçmektedir.

Ayetler, kudsî ve nebevî hadisler ile fıkıh kitaplarından -senin işittiğin gibi-, Allah Teâlâ'yı cehrî zikretmenin kerih olmayıp caiz, dahası müstehab olduğu kesin bir şekilde anlaşılmıştır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı (r.a.), [Allah Teâlâ'yı] hem ferdî hem de cemaat halinde (toplu olarak) cehren zikrettikleri -senin işittiğin gibi-, ayetlerden ve bazı hadislerden anlaşılmaktadır. Çünkü zikir lafzı, âmm (genel, kapsamlı) bir lafızdır. Bu yüzden cehrî ve hafî zikrin anlamını aynı seviyede içerir. [Hatta] zikir lafzından ilk akla gelen, cehrî zikirdir. Hanefî âlimlerine göre; hâs lafzın hükmünün kat'î ve kesin [olduğu gibi] âmm lafzın hükmü de kat'î ve kesindir. [Bu konu] usûl kitaplarında, bazı hadislerde ve bahsi geçen güvenilir fıkıh kitaplarında biraz önce -senin de işittiğin gibi-, **[12b]** açık bir şekilde bahsedilmiştir.

³⁵³ Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî (ö. 373/983) adlı fahih, müfessir ve süfî'nin eseridir. Bkz. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebû'l-Leys”, *DİA*, 2009, XXXVI, 473-75; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkandî el-Hanefî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, thk. Yusuf Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004, s. 294.

³⁵⁴ Hüseyin b. Mübârek b. es-Sika Yûsuf es-Sayrafî el-Mevsîlî (ö. 742/1341) adlı hadis âlimi ve kütüphanecidir. Eserinin tam adı *el-Fetâvâ'n-Nebeviyye fi'l-Mesâilî'd-Diniyye ve'd-Dünyeviyye*'dir. Bkz. Cemil Akpınar, “İbnü's-Sika es-Sayrefî”, *DİA*, 2000, XXI, 209-10. Mecdüddin Esad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî es-Sayrafî, *el-Fetâvâ's-Sayrafîyye*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 00801, vr. 25a (?).

³⁵⁵ Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî (ö. 483/1090) adlı Hanefî fakihe atfedilen eserdir. Bkz. Koca, “Hâherzâde”, *DİA*, 1997, XV, 135. Esere kütüphane kayıtlarında rastlamadığımız için kaynak olarak gösterilememektedir.

³⁵⁶ Ebu'l-Fadl Rüknuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh el-Kirmânî (ö. 457-543/1065-1149) adlı Hanefî fakihinin eseridir. Eserinin esas ismi *et-Tecridü'r-Rükni*'dir. Bu eserin kendisinin olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 73. Rüknuddin İsmail b. Yahya b. İsmail, *el-Fetâvâ'r-Rükniyye fi'l-Mesâilî's-Şer'iyye*, Süleymaniye Ktp.: Ayasofya, db.: 01567-001, vr. (Eser içerisinde aramamıza rağmen ilgili bölüm bulunamamıştır.)

³⁵⁷ *Muhtasar* eser ismiyle birçok eser olduğu için burada müellifin hangi eseri kastettiği tespit edilememiştir.

³⁵⁸ el-Üşî, *el-Fetevâ's-Sirâciyye*, s. 312.

³⁵⁹ el-Üşî, *a.g.e.*, s. 312.

³⁶⁰ el-Semerkandî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, s. 273.

³⁶¹ Muhammed b. Eyyüb Fazlullah el-Macvî (ö. 666/1268) adlı müellifin *el-Fetâvâ's-Süfiyye* adlı eseridir. Bkz. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002, VI, 47.

2.2.2.2.5. [Evleviyet Tartışmaları Bakımından Cehrî Zikir]

Aynı şekilde *Keşşâf* sahibi, el-Kâşânî, İmam Râzî ve el-Beyzâvî; “*Hani, o (Zekeriyya) Rabbine sessizce yalvarmıştı*”³⁶² ayetinin tefsirinde şunu söylemişlerdir:

Zekeriyya (a.s.), sünnetullaha gizli bir dua ile dua etti. Çünkü Allah Teâlâ katında cehrî (sesli yapılan) ve hafî (içten yapılan) dua, [icabet edilmesi bakımından] aynıdır. Ancak hafî dua, daha evlâdır. Çünkü [hafî dua] riyadan uzaktır.³⁶³

Hülasa, iki hakikat arasındaki ihtilaf; cehrî ve hafî zikrin hangisinin daha evlâ olduğu hakkında olmuştur. Hangisinin haram ve kerih olduğu veya haram ve kerih olmadığı hakkında olmamıştır.

Mazhar sahibi³⁶⁴ [cehrî zikir hakkında] şunları söylemiştir:

Sesli zikir caizdir. Riyadan uzak ise müstehabdır. İnsanlar dinin ortaya çıkmasıyla sokak, ev ve iş yerlerinden hem duyup hem de işittikleri sese katılmalarıyla ellerine iyi bir imkân geçerek muvaffak olacaklardır. Onu işiten her bir yaş ve kuru, kıyamet gününde ona şahitlik edecektir.³⁶⁵ *Mazhar* sahibinin keliması çok güzeldir. Allah’ım! Bizi sözü işiten ve ona en güzel şekilde uyanlardan eyle, Amîn!

*Şir’atü’l-İslâm*³⁶⁶ adlı eserde, “*Gafiller arasında ve çarşı gibi kalabalık yerlerde Allah Teâlâ’yı zikredenler için bunun bir fırsat olduğu*” söylenmiştir. Eserin şerhinde ise, “*Böyle yerlerde gafiller fıska (günahla) devamlı meşgul olduklarından dolayı Allah Teâlâ’yı zikretmelerinin onları, hem fıska (günah) uykusundan uyandıracığını hem de fâsık (günahkâr) çarşuyu yola getireceği*” belirtilmiştir.³⁶⁷

*el-Kunye*³⁶⁸ adlı eserde şunlar zikredilmiştir:

Bir kişi günah işlenen bir yerde, “*Onlar günahla meşgul iken ben Allah’ı zikirle meşgulüm*” niyeti ile Allah Teâlâ’yı zikretse, en faziletli işi yapmış olur. Nitekim çarşı pazarda Allah Teâlâ’yı zikretmek, başka yerlerde zikretmekten daha faziletlidir. el-Bezzâzî’de aynı şekilde nakletmiştir.

Peygamber (s.a.v.), hadis-i şeriflerde [ayrıca] şunları buyurmuştur: “*Gafiller yanında Allah’ı zikreden, kurumuş ağaçların ortasındaki yeşil ağaç gibidir.*”³⁶⁹ [13a], “*Gafiller*

³⁶² Meryem 19/3.

³⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 5; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981, XXI, 181; Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 5; Kemalüddin Abdürrezzâk b. Ebî’l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Te’vîlatü’l-Kâşânîyye*, Mısır: Matbaaü’l-Meymenîyye, t.y., II, 1.

³⁶⁴ Diğer nüshalarda doğrudan “*Sahibu’l-mazhar*” denilirken; Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi 1761 nüshası vr. 8b’de geçen ifade şöyledir: “*قال صاحب الكشف المظهر*”

³⁶⁵ Bu kısmı eseri tespit edemediğimiz için ondan nakledemedik. Ancak ilgili kısmı aradığımız zaman *Tarîkâtü’l-Muhammediyye* adlı eserin şerhinde görmemiz sebebiyle dipnotta ona yer verdik. Bkz. Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa el-Hâdimî, *el-Berîkatü’l-Muhammediyye fî Şerhi’l-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, thk. Ahmed Fethî Abdurrahman Hicâzî, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, t.y., II, 394.

³⁶⁶ Ebu’l-Mehâsin Rüknu’lislam Seîdüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim eş-Şargî el-Buhârî (ö. 573/1177) adlı yukarıda geçen eseriyle meşhur olmuş Hanefî fakihidir. Eserin esas adı *Şir’atü’l-İslâm ilâ Dâri’s-Selâm*’dır. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.79.

³⁶⁷ Seyyid Alizâde, *Şerh-i Şir’atü’l-İslâm*, İstanbul: Der Saâdet, 1315, s. 155-56.

³⁶⁸ Ebû’r-Recâ Necmüddin Muhtar b. Mahmud b Muhammed ez-Zâhidî el-Ğazmîni (ö. 658/1260) adlı Hanefî fakihinin *el-Kunyetü’l-Münye li-Tetmîmi’l-Gunye* adlı eseridir. Bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 108. Necmüddin Muhtar b. Mahmud el-Gazmîni el-Hanefî ez-Zâhidî, *Kunyetü’l-Münye li-Tetmîmi’l-Gunye*, Süleymaniye Ktp.: Ayasofya, db.: 01354, vr. 77a.

³⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, VI, 181; Beyhakî, *Şuabi’l-İmân*, I, 411, h.n.: 565.

yanında Allah'ı zikreden, savaştan kaçanların yanındaki savaşçı gibidir.”³⁷⁰, “Gafiller yanında Allah'ı zikreden, ölümler arasındaki diri gibidir.”³⁷¹, “Her biriniz cennete girdirileceksiniz. Ancak imtina eden, girmemeye direten ve bir devenin sahibine karşı gösterdiği azgınlık gibi Allah Teâlâ'ya karşı azgınlık gösteren kimseler bunun dışındadır. Bunun üzerine, 'Direten kimseler kimdir?' diye sorulunca Peygamber (s.a.v.) şu cevabı vermiştir; ‘الله لا اله الا الله’ demeyen kişidir. Sizinle onun arasına bir engel girmeden önce ‘الله لا اله الا الله’ sözünü diyerek Allah'ı çokça zikredin. Çünkü o; tevhid, ihlas, takva ve tayyib kelime olduğu gibi hakka davet, en sağlam kulp ve cennet meyvesidir.”³⁷²

Allah Teâlâ'nın, “İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir”³⁷³ ayetinin tefsirinde, “İhsan lafzı dünyada kelime-i tevhid, ahirette cennettir” denilmiştir. Yine Allah Teâlâ'nın, “İyi iş yapanlara (mükâfat olarak) daha iyisi ve fazlalık vardır”³⁷⁴ ayetinde de aynıısı söylenebilir.³⁷⁵

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserde ek olarak Sehl b. Abdillâh'dan (r.a.) (ö. 283/896) şöyle rivayet edilmiştir: “الله لا اله الا الله'ı ihlasla demenin sevabı ancak Allah Teâlâ'nın cemâlini seyretmektir. Amellerin sevabı ise cennettir.”³⁷⁶

Davet ancak cehrî (açıktan) yapılır. Bu konuda Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ey Ebû Hureyre! Ölümlere kelime-i tevhid'i telkin et. Şüphesiz ki kelime-i tevhid bütün günahları siler” Ebu Hureyre devamında, “Ya Rasulallah, bu ölümler içindir; peki diriler için nasıl olacak?” deyince, Peygamber (s.a.v.)'de, [13b] “Kelime-i tevhid, en iyi silicidir, en iyi silicidir.”³⁷⁷ Buradan kelime-i tevhidi telkin etmenin ancak cehrî olarak yapılacağı anlaşılır.

Keşşâf sahibi, “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, namazlarını önemsemezler”³⁷⁸ ayetinin tefsirinde şunları zikretmiştir:

Salih amel işleyen kimse şayet farz ibadetleri açıktan yapıyorsa riyâ (gösteriş) yapmış olmaz. Farz ibadetlerin gereği onların açıktan yapıp gösterilmesidir. Peygamber (s.a.v.), bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ'nın farzlarına riya girmez.” Muhakkak ki onlar İslam'ın alemleri ve dinin şîârlarıdır. Onları terk eden yerilmeyi ve azabı hak eder. Töhmekten kaçınmak için farzlar açıktan yapılmalıdır. Şayet yapılan ibadet nafilâ ise, onun da gizliden yapılması gerekir. Çünkü o nafilâ ibadeti terk eden ne kınanır ne de yerilir. Şayet açıktan yapılmasında

³⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 181; Beyhakî, *Şuabi'l-İmân*, I, 411, h.n.: 565.

³⁷¹ Ebû Tâlib el-Mekkî Muhammed b. Ali b. Atiyye, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*, thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rizvânî, Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1422/2001, III, 1662; Gazzâlî, *İhyâ*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011, II, 347.

³⁷² Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Zuâfai'r-Ricâl*, thk. Mâzin es-Sersâvî, Cidde: el-Mektebetü'r-Rüşd, 2012, VI, 350.

³⁷³ er-Rahmân 55/60.

³⁷⁴ Yûnus 10/26.

³⁷⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1984, XIII, 152-53; Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 357.

³⁷⁶ Müellif ilgili hadisin *İhyâ*'da geçtiğini zikretmektedir. Ancak ilgili hadis, eserin taranması sonucu bulunamamıştır.

³⁷⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azezî, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998, IV, 2189, h.n.: 5488; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Azamî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983, III, 387; Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 356.

³⁷⁸ el-Mâun 107/4-6.

başkasını özendirmek varsa, böyle yapılması daha güzel olur. Riyâ, “Kendisine iyi denilmesi için yaptığını başkasına kasıtlı olarak göstermeye” de denir.”³⁷⁹

Allah Teâlâ’yı çokça zikretmek bilindiği gibi farzlardandır. Çünkü Allah Teâlâ, Kitabu’l-Mubîn olan Kur’ânu’l-Azîm’inin birçok yerinde, “Ey İman edenler, Allah’ı çokça zikredin”³⁸⁰ ayeti gibi, müminlere bunu emretmiştir. Birçok yerinde de münafıkları yermiş ve “Onlar namaza kalktıklarında tembellik ederler. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah’ı da az zikrederler”³⁸¹ buyurarak Allah Teâlâ’yı az zikretmeyi münafıklık alametlerinden saymıştır. Emir kipinden ilk akla gelen vücûbiyettir. Bununla beraber Allah Teâlâ, zikrin azlığını münafıklık alametlerinden saymıştır. **[14a]** [Allah Teâlâ’yı] çokça zikretmek ya farz olur –zahir olan da budur- o zaman bunun hakkı, diğer farzlar gibi açıktan ve herkesin gözü önünde yapılmasıdır. Ya da [farz değil de] nafil ise, bu kabûle göre, diğer nafileler gibi herkesin gözü önünde yapılması caiz olur. Özellikle de zikrin açıktan yapılmasıyla başkalarına örnek olma, gafilleri uyarma, günahlarının silinmesi, bağışlanması için dirilere ve ölümlere telkinde bulunma, kalplerindeki pasın silinmesi ve bunun gibi faydalı bir niyetle yapıldığı zaman hem güzel olup hem de en güzel başarılmış olur.

Peygamber’den (s.a.v.), şu hadis rivayet edilmiştir: “Muhakkak ki demirin pas tuttuğu gibi kalpler de pas tutar.”; ashab, ‘Ya Rasulallah, onun cilası nedir?’ deyince; Peygamber (s.a.v.), ‘Allah Teâlâ’yı zikretmek, Kur’an okumak ve ölümü hatırlamaktır’³⁸² buyurmuştur.

Yine Peygamber’den (s.a.v.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Kalpler dört çeşittir; Birincisi, hiçbir pürüz olmadan yanan lambanın ki gibi, işte bu mü’minin kalbidir. İkincisi, tersine dönmüş, siyah kalptir ki, işte bu kâfirin kalbidir. Üçüncüsü, dışı kabukla kaplanmış kalptir ki, işte bu münafığın kalbidir. Dördüncüsü, her tarafa açık kalptir ki, hem imanı hem münafıklığı içinde barındırır. İmanın misali, temiz suyla can bulan baklanın misali gibidir. Münafıklığın misali ise, irin ve sarı suyla kaplanan yaranın misali gibidir. Bu iki durumdan hangisi üstünlük sağlarsa, yaranın hükmü de ona göre olur.”³⁸³

Allah Teâlâ’nın, “Her halde Allah’tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir tayf iliştiği zaman bir tezekkür ederler, derhal basiretlerine sahip olurlar”³⁸⁴ ayetinde, kalbin açıklığının ve cilasının ancak Allah Teâlâ’yı zikretmekle olacağı anlaşılır. Ayrıca Allah Teâlâ’yı zikirle takva mümkün olur. Takva, zikrin kapısıdır. Zikirde, keşfin kapısıdır. Keşifte, büyük kazancın anahtarıdır.

Bahsedilen şeylerden **[14b]** cehrî zikrin sahihliği ile cenazenin önünde ve arkasında ölüye telkin etme, ölümlere ve dirilere telkinde bulunma, gafilleri ve zalimleri uyarma, dünya ve

³⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Adil Ahmed Mevcûd-Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Mektebetü’l-Ubeykan, 1998, VI, 443.

³⁸⁰ el-Ahzâb 33/41.

³⁸¹ en-Nisâ 4/142.

³⁸² Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Târık b. İvezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hâsîbî, Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995, VII, 74, h.n.: 6894; Beyhakî, *Şuabi’l-İmân*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1410/1995, I, 441, h.n.: 649.

³⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 17, h.n.: 11145; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 385; Sühreverdî, *Avârîf*, II, 783.

³⁸⁴ el-A’râf 7/201.

makam-mevki sevgisi ile kalpleri katılaşımları özellikle de zamanımızda ki âlim ve yöneticileri uyarmanın sahilhlğı tam olarak ortaya çıkmıştır.

Peygamber (s.a.v.) hadisi şerifinde şöyle buyurmuştur:

*“Muhammed’in (s.a.v.) ümmetinden iki sınıf insan vardır. Onlar salih olduğı zaman insanlar da salih olur. Onlar bozulduğı zaman, insanlar da bozulur. Bunlar yöneticiler ve fakihlerdir.”*³⁸⁵

Yine Peygamber (s.a.v.) başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *“Âlemin düzeni dört şey üzerinedir.” Bunlar: Verâ’ sahibi âlim, cömert zengin, sabırlı fakir ve adalet sahibi sultandır. Şayet bu kimseler de bozulursa, insanlar kime uyacaklar!*³⁸⁶

[Başka bir hadis-i şerifte], adamın biri Peygamber’e (s.a.v.) şer hakkında soru sordu. Peygamber (s.a.v.) de, *“Bana hayırdan sorun”* dedi ve bunu üç kere tekrar ettikten sonra şunları buyurdu: *“Şerlilerin en şerlisi, âlimlerin şerlileridir. Hayırların en hayırlısı, âlimlerin hayırlısıdır.”*³⁸⁷

Âlimler; ümmetin kılavuzları, dinin direğı, doğuştan gelen cehalet karanlığının aydınlatıcıları, İslam divanının seçkinleri, kitap ve sünnet hikmetinin madenleri, Allah Teâlâ’nın yarattıklarının eminleri, kulların tabipleri, hanif (saf tevhid) inancına sahip milletin mütehasısları, emânetin şanlı taşıyıcılarıdır. Onlar takvanın hakikatini anlamada yaratılmışların en hak edeni ve dünya hayatında zühde en çok muhtaç olanlardır. Çünkü onlar kendileri ve başkaları için de buna muhtaçtırlar. Zira onların bozulmaları birçoğunun bozulmasına, düzelmeleri birçoğunun düzelmesine sebep olacaktır.

2.2.2.2.6. [Muarızlardan Gelebilecek İtirazlara Verilecek Cevaplar]

[15a] eş-Şir’at³⁸⁸ kitabında şöyle zikredilmiştir:

*Ölünün arkasında hiçbir şekilde ses yükseltilemeyeceğı, çünkü o vakit mahşer gününe benzer, Allah Teâlâ’nın, “Rahman için sesler kısıılır. Fısıltıdan başka hiçbir şey işitemezsin”*³⁸⁹ ayetinden de [bu gibi durumlarda] seslerin kısıılacağı ve sesli konuşulamayacağı anlaşılır.³⁹⁰

³⁸⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 96; Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlih*, thk. Ebu’l-Eşbâl ez-Zuheyri, ed-Dumâm: Dâru İbni’l-Cevziyye, 1414/1994, I, 641, h.n.: 1108-9.

³⁸⁶ Yayığımız araştırmalarda sonucunda kaynaklarda bu hadise rastlanmamıştır.

³⁸⁷ Dârimî, *Mukaddime*, 34, h.n.: 376.

³⁸⁸ *Şir’atü’l-İslam* adlı kitap kastedilmiştir.

³⁸⁹ Tâhâ 20/108.

³⁹⁰ Mâzın Kâmil Hasûne, *İmamzâde Mahmud b. Ebî Bekr eş-Şergî el-Buhârî el-Hanefî’nin Şir’atu’l-İslâm Adlı Eseri*, Gazze: İslam Üniversitesi, Usûlu’d-Dîn Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1423/2002, s. 459.

*el-Hülâsa*³⁹¹ ve şerhinde³⁹², “Yüksek sesle zikir çekmek ve cenazeyi uğurlarken Kur’an okumak mekruhtur. Çünkü bunlar ehl-i kitabın yaptıklarına benzemektedir” denildiği³⁹³ şayet itiraz olarak ileri sürülürse, biz de şunları söyleriz:

Uyarıcı ve açık bir delille reddiyesi yapılacak iki konuda ve diğer bahsedilecekler hakkında biz bir açıklama yapmadan önce: Ebû Musa el-Eş’ârî’nin Peygamber’den (s.a.v.), “*Ey İnsanlar! Kendinize gelin! Siz ne sağır olan birini ne de uzakta olan birine dua ediyorsunuz. Aksine siz her şeyi hakkıyla işiten, hep size yakın ve sizinle birlikte bulunan birini dua ediyorsunuz*”³⁹⁴ şeklinde naklettiği hadisi, Peygamber (s.a.v.) bir sefer esnasında ashabı yüksek sesle tekbir getirirken söylemiştir. Bu da cehrî zikrin kerahetine dahası haramlığına da işaret etmez mi? diye bir [başka] soru soracak olursan cevaben şunları söyleriz:

Hadisin şerhinde İbn Firişte³⁹⁵ (ö. 821/1418)(r.h.) şöyle demiştir:

Bu hadiste gizli zikrin müstehablığına işaret vardır. [et-Tibî diye bilinen]³⁹⁶ Keşşâf şârihi (r.h.) de şöyle demiştir: “Bu, duruma göre değişir. [Kimi zaman] Mürşid şeyh, tarikata yeni giren müridine, içinde kökleşen kimi duyguları söküp atmak için sesini yükseltmesini emredebilir.”³⁹⁷ **[15b]**

Meşârik şârihi el-Herevî³⁹⁸ şöyle demiştir:

Söz konusu hadisteki ‘اربعا’ kelimesi ‘ارفعوا’ (kendinize acıyın) yani “*Sesinizi yükseltmeyin!*” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı bayram ve hac ibadetindeki tekbirler gibi bir başka konu ile bağlantısı yoksa dualarda sesin kısılmasının mendupluğuna işaret vardır. Hadiste zikredilen “*Muhakkak ki sizler ne sağır ne de dilsiz olan birine dua ediyorsunuz*” ifadesi ise, “*tekbir’in ve diğer tekbirlerin*”³⁹⁹ de dua olarak isimlendirilebileceğine işaret eder.

*el-Hekâyık*⁴⁰⁰ adlı eserde, Abdulah b. Mesûd’dan (r.a.) şu nakledilmiştir: “Bir topluluk, toplu halde yüksek sesle tehlîl (kelime-i tevhid) getirirken İbn Mesûd onlara, ‘*Ben sizi bid’atçiler olarak görüyorum*’ demiş hatta onları mescitten çıkartmıştır”⁴⁰¹ şeklinde *sahih* bir rivayet bulunmaktadır. Bu ise el-Bezzâzî’nin (r.h.) *Kitâbu l-İstihsân*’ında naklettiği gibi

³⁹¹ İftihârüddin Tâhir b. Ahmed b. Abdîrreşid el-Buhârî (ö. 542/1147) adlı Hanefî fakihine ait eserdir. Bkz. M. Esat Kılıçer, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *DİA*, 1992, VI, 376.

³⁹² *Risâle-i Tahkikiyye*’nin görülen nüshalarının genelinde “*Hülâsâ ve şerhi*” ifadesiyle geçmektedir. Bir nüshada “*Hülâsâ ve şerhi Vikâye’de*” ifadesiyle geçmektedir. Bkz. Süleymaniye Ktp.: Kemânkeş 240, vr. 90a.

³⁹³ İftihârüddin Tâhir b. Ahmed b. Abdîrreşid el-Buhârî, *Hülâsatü’l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp.: Amcazade Hüseyin, db.: 00255, vr. 345a.

³⁹⁴ Buhârî, *Megâzi*, 7; *Cihâd*, 6; *Deavât*, 11; *Tevhîd*, 13; Müslim, *Zikir*, *Dua*, *Tevbe*, *İstiğfar*, 4; Ebû Davud, *Salât*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 2.

³⁹⁵ İbn Melek, İbn Firişte ve Firişteoğlu (ö. 821/1418) isimleriyle bilinen Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarıdır. Râziyyüddin es-Sâgânî’nin *Meşâriku’l-Envâr*’ına yazdığı *Mebâriku’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku’l-Envâr* adlı eseriyle de bilinir. Bkz. Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *DİA*, 1999, XX, 175-76.

³⁹⁶ [] parantez içerisinde olan kısım tahkikli şerh nüshasında bulunmamaktadır.

³⁹⁷ Râziyyüddin Ebû’l-Fazâil el-Hasan b. Muhammed es-Sâgânî, *el-Cem’u Beyne’s-Sahîhayni’l-Buhârî ve Müslim*, Thk. Eşref b. Abdilmaksûd, Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1409/1989, s. 290, h.n.: 1034; Şerefüddin el-Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tibî, *Şerhu’t-Tibî alâ Mişkâtî’l-Mesâbih el-Müsemmâ bi’l-Kâşif an Hakâiki’s-Sünen*, Thk. Abdülhamid el-Hindâvî, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, VI, 1824, h.n.: 2303; Abdüllatif b. Abdilaziz b. Emîniddin el-Hanefî eş-Şehîr bi’bni Melek, *Mebâriku’l-Ezhâr Şerhi Meşâriku’l-Envâr*, Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1415/1995, II, 214, h.n.: 1034.

³⁹⁸ Ebu Abdillâh Emsüddin Muhammed b. Atâillâh b. Muhammed el-Herevî er-Râzî (ö. 829/1426) adlı Şâfiî fakihidir. Eserinin esas adı *Metâli’u’l-Esrâr fî Şerhi Meşâriku’l-Envâr*’dır. Bkz. Saffet Köse, Herevî, Muhammed b. Atâullah, *DİA*, 1998, XVII, 226-27. Bu müellifin eserine kütüphane kayıtlarında ulaşılamamıştır.

³⁹⁹ Metinden anlaşıldığı kadarıyla hac ve bayram tekbirlerini kastettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁰ *Zübdetü’l-Hekâyık* adlı eser kastedilmektedir.

⁴⁰¹ Dârimî, *Mukaddime*, 23, h.n.: 210.

yüksek sesle zikrin mekruhluğuna dahası haramlığına işaret etmektedir. *Fetâvâ-yı Kâdihân*'da geçen, “*Yüksek sesle zikir çekmek, haramdır*” ifadesi de bunu desteklemektedir. Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) sahih rivayetle nakledilen, “*Bir topluluğun mescitte toplanıp yüksek sesle tehlil ve salavat getirdiklerini işitince, hemen oraya gidip onlara, ‘Biz bu yaptığınızı Peygamber’in (s.a.v.) zamanında görmedik. Ben sizi bid’atçiler olarak görüyorum’ demiş ve sözünü onları mescitten çıkarıncaya kadar da söylemeye devam etmiştir*” ifadesi de bahsedilen durumu desteklemektedir. Peki, sen bu konu hakkında ne dersin?

Biz ilk olarak, Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) nakledilen bu rivayet hakkında, rivayetin sahih olmadığını söyleriz. Çünkü bu rivayet önceden belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'in ayetleri [16a], kudsi ve nebevî sahih hadisler ile fıkıh kitapları ve Kerûbi meleklerinin⁴⁰² fiillerinin geneline aykırı olduğu gibi Allah Teâlâ'nın “*Allah'ın mescitlerinde O'nun ismini anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*”⁴⁰³ ayetine de aykırıdır. Dahası bu tür iddialar, kendi iddialarına meşruluk kazandırmak için Abdullah b. Mesûd'a yapılmış büyük bir iftiradır.

İkincisi, şayet böyle bir olay vaki' olsa bile, kat'î deliller karşısında tek bir rivayet olduğu için değer taşımaz.

Üçüncüsü, Kâdî (Kâdihân) ve diğerlerinin “*Yüksek sesle zikir çekmek haramdır*” görüşü, “*Ahirette sahibi (Rabbi) tarafından cezalandırılır ve azaba çaptırılır*” anlamındadır. Cehrî zikir çekmenin haram oluşu, akıl ile sabit olmaz. Aksine nakil ile sabit olur. Herhangi bir ayette, hadiste ve eserde kıyamet günü cehrî zikir getirmelerinden, Allah Teâlâ'nın tevhidini ortaya çıkartmalarından, ilah-i kelimetullahı yüceltmelerinden ve yaymalarından, gafilleri gafletten uyandırmalarından ve müminlerin kalplerine tevhid inancını ekmelerinden dolayı azap edileceği haber verilmiş hiçbir kavim işittin mi?

Peygamber (s.a.v.) bu konuda şu hadis-i şerifleri buyurmuştur:

“*Gafillerin içinde Allah Teâlâ'yı zikreden kişi, kurumuş ağaçlar arasında yeşil ağaç gibidir.*”⁴⁰⁴; “*Gafiller içinde Allah Teâlâ'yı zikreden kişi, savaştan kaçanların arasında savaşçı gibidir.*”⁴⁰⁵; “*Size mecnun denecek kadar, çokça Allah Teâlâ'yı zikredin.*”⁴⁰⁶, “*Allah Teâlâ'yı zikretmede o kadar ileri gidin ki, size münafıklar dahi gösterişçi (riyakâr) desin.*”⁴⁰⁷

Cehrî zikirde gösteriş (riya) ihtimali, cehrî zikrin haram olmasını gerektirmez. Aksine cehrî zikrin amacı, [16b] salih ve meşru bir niyetle, bayram, ihram, hac, ezan, hutbe tekbirleri, gafilleri gafletten uyandırma, canlılara ve ölümlere telkinde bulunma ve bunların dışındaki

⁴⁰² Bkz. Ali Erbaş, “Melek”, *DİA*, 2004, XXIX, 37-39.

⁴⁰³ el-Bakara 2/114.

⁴⁰⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 181; Beyhakî, *Şuabi'l-İmân*, I, 411, h.n.: 565.

⁴⁰⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 181; Beyhakî, *Şuabi'l-İmân*, I, 411, h.n.: 565.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, 195,212, h.n.: 11653, 11674; el-Fârisî, *Sahih-i İbn Hibban*, III, 99, h.n.: 817; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 677.

⁴⁰⁷ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutîru'l-Lehamî eş-Şâmî Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992, s. 521, h.n.: 1859; Beyhâkî, *Şuabi'l-İmân*, I, 397.

şeylerde olduğu gibi, aynı anda olmadığı zaman hafî zikrin daha evlâ (üstün) olduğunu göstermektedir. Bu bahsedilenlerle cehrî zikir aynı anda yapılabilir olduğu zaman ise cehrî zikir, hafî zikirden daha evlâ olur.

Hülâsa, diğer ibadetlerdeki gibi Allah Teâlâ'yı zikretmek, diğer ibadetlere göre daha faziletli bir ibadettir. Allah Teâlâ'nın "*Allah'ın zikri en büyüktür*"⁴⁰⁸ ayetindeki buyruğu da bunun en büyük ibadet olduğunun göstergesidir. Diğer ibadetleri açıktan ve gizliden yapmanın caiz olduğu gibi Allah Teâlâ'yı zikretmek de caizdir. Bunu Allah Teâlâ'nın şu ayeti de desteklemektedir: "*Şayet sadakalarınızı açıktan yaparsanız, gerçekten güzel bir şey olur. Yok, eğer onu gizlice fakirlere verirsiniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*"⁴⁰⁹ Allah Teâlâ'yı zikretmek ise sadakaların en hayırlısıdır.

Dördüncüsü, Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a.) görüşü –ki bu da doğru ise- kat'î delil türünden değildir. Çünkü şerî delil; kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan ibarettir. O fiilin açıktan yapılmasının onlarla da bir ilgisi yoktur. Aksine yukarıda geçtiği üzere, ilgili tespitlere aykırıdır.

Peki, Allah Teâlâ'nın, "*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesli olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma*"⁴¹⁰ ayetinde, cehrî zikrin mekruh dahası haram olduğuna işaret edilmektedir. Bu ayeti yukarıda cehrî zikrin haram veya mekruh olduğunu iddia edenler de delil getirmişlerdir. İşaret edilen ayetlerin, cehrî ve hafî zikrin sıhhat olarak aynı derecede olduğuna işaret eden ayetlerle tahsis edilmeleri hakkında ne söylersin?" [17a] diye sorarsan, ilk başta şunları söyleriz:

Bu ayet diğer ayetleri tahsis edemez. Çünkü bu ayetlerin bir kısmı Bakara sûresinden, bir kısmı Âl-i İmrân sûresinden ve bir kısmı da Ahzâb sûresindendir. Bu surelerin tamamı da Medenî sûrelerdir. Bu ayet ise Mekkî sûrelerdendir. Mekkî sûre ise Medenî sûreyi tahsis edemez. Çünkü Mekkî sûrenin iniş sırası daha öncedir. Bu yüzden önce inen daha sonra ineni tahsis edemez. Yukarıda bahsedilen durum ise bunun tam tersidir. Bundan dolayı da zikredilen ayetler ve hadisler umumiyet [manası] üzerine kalırlar. Hanefî mezhebine göre bu deliller ise nass ve kat'î delildir.

İkinci olarak, bu ayet ve hadislerin cehrî zikrin mekruh ya da haram olduğunu iddia edenler için delil olabilmesi, ancak, şahıs, zikir ve zaman açısından bir genelleme yapılması ile cehrî zikrin haram olmaması [şartlarını taşıması] halinde mümkün olabilecektir. Bu dört şart, yukarıdaki iddianın neresindedir?

Teyşîr sahibi ve el-Begavî, zikri, namazlarda Kur'an-ı Kerim okumaya has kılmışlardır. *Teyşîr*'de İbn Abbas'tan (r.a.) rivayetle şöyle nakledilmiştir:

Zikirden kasıt, namazlardaki Kur'an-ı Kerim'i okumadır. "*تضرعا/yalvararak*"tan kasıt, dil ile cehrî söylemektir. "*خفية/gizlice*"den kasıt ise, kalpten [17b] gizlice söylemektir. "*دون الجهر*"dan kasıt ise, aşırı şekilde yüksek sesli söylememektir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ el-Ankebût 29/45.

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/271.

⁴¹⁰ el-A'râf 7/205.

⁴¹¹ Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefi en-Nesefî, *et-Teyşîr fi't-Tefsîr*, Süleymaniye Ktp.: Carullah, db.: 00140, vr. 220b.

Meâlimu't-Tenzîl'de İbn Abbas (r.a.)'tan rivayetle şöyle nakledilmiştir:

Allah Teâlâ'nın namazda kıraat esnasında zikretmekten maksadı namazın sessizce, yalvararak ve korkarak kılınması ile korku ve yalvarma içinde Kur'an'ın okunmasıdır. “دون الجهر/sessiz” buyruğuyla da namazda aşırı yüksek sesli olmadan, sesin kısık ve arkasında namaz kılanların işitebileceği şekilde olması gerektiğini kastetmiştir. Mücahid ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) ise zikretmeyi duaya has kılmışlar ve şöyle söylemişlerdir:

“Allah Teâlâ kullarına, dünyada kendisini gönüllerde yalvararak zikredilmesini ve dua esnasında haykırışlar içerisinde ve yüksek sesle değil de sükûnetle yapılmasını emretmiştir.”
412

Keşşâf sahibi, el-Kâşânî, *el-Medârik* sahibi⁴¹³ ve Kâdı Beyzâvî; zikirleri, Kur'an-ı Kerim okuma, dua, tesbih, tehlîl gibi vb. şeylere genellemişlerdir. “دون الجهر (sessiz)” ifadesine, ne gizliden ne de aşırı yüksek sesli okuma anlamında, okuma sesinin manaya uygun düşmesi ve mutedil olması yorumunu yapmışlardır. Allah Teâlâ'nın, “*Namazda sesini çok yükseltme; gizli de okuma. Bunun arasında orta bir yol tut*”⁴¹⁴ ayetini de görüşlerine uygun düşecek şekilde müstehaplığına hamletmişlerdir. Çünkü -kıraatin- gizliden yapılması; ihlâsa, güzel tefekkür etmeye ve ibadetlerinin güzel olmasını sağlayacak en uygun uygulamadır. Aynı şekilde, “*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesle olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma*”⁴¹⁵ ayetindeki “*Zikret*” lafzı, Kur'an okumak, dua, [18a] tesbih, tehlîl vb. şeyler gibi bütün zikirleri kapsayan âmm bir lafızdır. “تضرعا” ve “خيفة” lafızlarının anlamı “yalvarma” ve “korkma”dır. “دون الجهر” lafzı ise “kısık sesle konuşma”ya denir. Çünkü gizlilik (sesin kısık olması), ihlâsa ve güzelce tefekkür etmeye en yakın olandır. “بالغدو والصال (sabah ve akşam)” lafzı da bu iki vaktin daha faziletli olduğuna veya zikirde sürekliliğin/devamın olması anlamını içerir. Kâdı Beyzavî (r.h.) bunlara, “*Konuşan kişi, içten ve kısık sesle konuşmasının biraz üstünde konuşur. Çünkü bu ihlas ve alçak gönüllüğe en uygun olanıdır*”⁴¹⁶ diyerek eklemeye bulunmuştur. Âlimlerin bir kısmı, “*Rabbini zikret*”⁴¹⁷ ayetini, lafzın zahirinden anlaşılan anlam gereği, İmam Râzî'nin *Tefsiri'l-Kebîr*'inde ve *el-Keşşâf* ile *el-Mesâbîh* şârihi et-Tîbî'nin yaptığı şerhteki gibi Peygamber'e (s.a.v.) hâs olduğunu zikretmişlerdir.⁴¹⁸

İmam Râzî, “*Rabbini yalvararak ve korkarak zikret*”⁴¹⁹ ayetinin tefsirinde birçok mesele olduğunu söylemiştir ki bazıları şöyledir:

Birinci Mesele:

Bil ki; Allah Teâlâ'nın, “*Kur'an okunmaya başladığı zaman onu dinleyin ve çitınızı bile çıkarmayın*”⁴²⁰ ayetindeki buyruğundan, “Okuyucunun diğerlerinin işitebileceği şekilde yüksek sesle Kur'an okumaya başladığı” anlaşılır. Bu okuyucunun Peygamber'den (s.a.v.)

⁴¹² el-Begavî, *Tefsirü'l-Begavî*, III, 321-22.

⁴¹³ Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) adlı Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan bir âlimdir. Eserinin tam adı *Medârikü't-Tenzil ve Hakâ'iku't-Te'vil*'dir. Bkz. Murteza Bedir, “Nesefî, Ebü'l-Berekât”, *DİA*, 2006, XXXII, 567-68.

⁴¹⁴ el-İsrâ 17/110.

⁴¹⁵ el-A'râf 7/205.

⁴¹⁶ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 47-8.

⁴¹⁷ el-A'râf 7/205.

⁴¹⁸ Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *Futûhu'l-Gayb fî Keşfi an Kinâ'i'r-Rayb*, Ürdün: Caizetü Duba'd-Devleti li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1434/2013, VI, 729-30; Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981, XV, 110-11.

⁴¹⁹ el-A'râf 7/205.

⁴²⁰ el-A'râf 7/204.

başkası olmadığı da bellidir. Allah Teâlâ, bu ayetin akışından anlaşıldığına göre, Peygamber (s.a.v.)’den, Kur’an’ı herkesin işitebileceği şekilde yüksek sesle okumasını istemiştir. Allah Teâlâ bunu, vahyini ve risâletinin mesajını onlara tebliğ edebilmek maksadıyla Peygamber’e (s.a.v.) emretmiştir. Allah Teâlâ, bu emrin akabinde Peygamber’in (s.a.v.) kendisini tek başına **[18b]** zikretmesini söylemiştir. Bundaki fayda ise, bu şekildeki zikrin insanı Kemale erdirip derecelerini yükseltmesidir. Çünkü bu şart-sıfat-, ihlasa ve yalvarmaya en yakın olanıdır.

İkinci Mesele:

Allah Teâlâ, Peygamber’e (s.a.v.) birtakım kayıtlara bağlayarak zikretmesini -kendisini hatırlamasını- emretmiştir. Her şeyden evvel “*Rabbini içinden zikret*”⁴²¹ ayetinde Allah Teâlâ’yı içinden zikretmekten maksat, diliyle yaptığı zikirlerin anlamını bilmesi ve o esnâda Allah’ın Celâl, Cemâl, İzzet, Aliyy ve Azîmet sıfatlarını aklıyla tefekkür etmesidir. Çünkü dil, Allah Teâlâ’yı zikretmezse kalbe bir faydası olmaz.⁴²² Kalan meseleleri merak eden *Tefsîru’l-Kebîr*’e göz atsin.

Tîbî’nin, “*Ayette, zikirde asıl olanın dil olduğuna işaret vardır*”⁴²³ şeklindeki görüşüne gelince, bu, niyet ve denge metodunun dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Bunun benzeri “*Namazda yüksek sesle okuma, çok da sesini kısma. Bu ikisi arasında orta bir yol tut*”⁴²⁴ ayetidir.

Allah Teâlâ’nın “*Rabbimize yalvararak ve gizlice dua edin. O haddi aşanları asla sevmeyiz*”⁴²⁵ ayetine gelince bu, dua ve kabulün gerçekleşmesine özgü bir husustur. Bütün bunlar “*وانكر (zikret)*” kelimesinin âmm (kapsamlı, genel) lafız olması durumundadır. Peygamber’in (s.a.v.) “*Mescitlere yürüyerek gidenleri kıyamet günü tam bir nur ile müjdele!*”⁴²⁶ hadisi de bu kabildendir.

Eğer, “*Zikredilen naslar peygamberin şahsına mahsustur. Ümmetini eğitmek, onlara örnek olmak, kendi konum ve derecelerini onlara göstermek içindir*” denilirse, o zaman ayet, zikrin **[19a]** mertebesi ve zikredenlerin konumlarındaki farklılıklar oranında derecelerine işaret etmiş olur. Allah Teâlâ’nın, “*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak zikret*”⁴²⁷ ayeti, mertebelerin en üstününe işaret etmektedir. Bu mertebe ise Hakk’a vasıl olmuş müşahede ehlinin aldığı tattır. Allah Teâlâ’nın “*دون الجهر (sessiz)*” ifadesi orta dereceyi ifade eder ki, o da müşahade makamına doğru yol almak isteyenlerin mertebesidir. Allah Teâlâ’nın “*Gafillerden olma*”⁴²⁸ ayeti de seyrüsülükte derece kaybedenlere işaret eder.

Allah Teâlâ’nın “*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak zikret*”⁴²⁹ ayetindeki emir siğası vücut (farziyyet) ifade eder. “*Sessizce*” lafzı, övgüde derinleşmesini ifade eder. “*Gafillerden olma*”⁴³⁰ lafzındaki nehiy siğası ise, heyecana kapılıp ve tutuşma haliyle yani makamını daha hızlı yükseltmek için sesini yükseltmede aşırı bir gayrete girmemeyi ifade

⁴²¹ el-A’râf 7/205.

⁴²² er-Râzi, *Tefsîru’l-Kebîr*, XV, 110-11.

⁴²³ et-Tîbî, *Futûhu’l-Gayb*, VI, 729-30.

⁴²⁴ el-İsrâ 17/110.

⁴²⁵ el-A’râf 7/55.

⁴²⁶ İbn Mâce, *es-Sâcid ve’l-Cemâât*, 14; Ebû Davud, *Salât*, 50, Tirmizî, *Salât*, 51; Ahmed b. Ali El-Müsannâ et-Temîmî, *Müşned-i Ebî Ya’lâ el-Mevsîlî*, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1410/1990, II, 361, h.n.: 1113; Tebrîzî, *Mişkât*, I, 251, h.n.: 721-22.

⁴²⁷ el-A’râf, 7/205.

⁴²⁸ el-A’râf 7/205.

⁴²⁹ el-A’râf 7/205.

⁴³⁰ el-A’râf 7/205.

eder. Çünkü senin makamın bundan daha üstündür. Sen hakikatin özüne vasıl olmuşlardansın. [Ki bu hakikat] Mukarrebîn [meleklerinin] zümresine dâhil olanların [makamı olan] şühûd makamında ifadesini bulmuştur. [Bu makama dâhil olanlar] nefsânî düşüncelerini yok etmek ve arzu kirlerinden arınmak için cihad edenlerdir. “خوف (korku)” kelimesinin zikredilmesi, Allah Teâlâ’nın Celâl sıfatındaki heybetin hissedilmesine işaret içindir.

Şair bir beytinde;

Ona arzum, onu görünce Celalinden başımı önüme eğdirdi,

Korkumdan değildi bu, heybetin ve Cemâlinden korunmak içindi.

Peygamber’in (s.a.v.), **[19b]** Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Ebû Davud’un Ebû Musa (r.a.)’dan rivayet ettiği “yasaklayıcı” hadis bu türdendir. Ebû Musa el-Eş’ârî’nin rivayeti şöyledir: Bizler, Peygamber’le (s.a.v.) beraber seferdeyken insanlar yüksek sesle tekbir getiriyorlardı. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurdu:

*“Kendinize gelin! Siz ne sağır olan birini ne de uzakta olan birini çağırıyorsunuz. Aksine siz her şeyi hakkıyla işiten, hep size yakın ve sizinle birlikte bulunan birine dua ediyorsunuz. O ki sizden birine şah damarından daha yakındır.”*⁴³¹

Yeni başlayan kimsenin durumu da işte budur. Sâlikin (bu yolda mesafe alanın) hali, mürşidi olan şeyhinin görüşlerine bağlıdır. Bazen şeyhi, zikir esnasında sesini yükseltmesini emreder ki, bununla işin başında içinde kök salmış nefsinin hevasını ve kötü isteklerini söküp atmayı amaçlar. “Gafillerden olma”⁴³² ayeti de bu makama işaret eder.

Şeyhimiz Şeyhü’l-İslâm Ebû Hafs es-Sühreverdî’nin (r.h.) bir kısım sözlerini buldum. Şüphesiz o sözler şunlar hakkındaydı:

Kulun bünyesi ve vücudu, büyük bir şehri anlatır. Dış ve iç organları ise o şehrin sakinleri gibidir. Zikir esnasında kulların oturması, şehrin kapısındaki minareye çıkıp ezan okuyan müezzin gibidir. İşte bu hakiki zikir, kulun kalbinin ve diğer duygularının dilin zikir çekmesiyle uyanmasını ve zikirle de kalbini ve diğer organların sulamasını kasteder. Dil ile çekilen zikirdeki yalvarışlar ve sedalar, kalbin kubbesinde nefis şehrinin sakinlerinin zikirleriyle yankılanırlar. **[20a]** Anlayış ve his ordularındaki dağınıklıkları bir kısmın zikredip bir kısmın dinlemesiyle düzene girer. Böylece dildeki kelimeler kalbe doğru akmaya başlayınca, kalbi de aydınlanır. Sıkıntılı hallere karşı güçlenir ve kalbindeki nurun dışa vurmasıyla, salih amellerle bezenmeye başlar.⁴³³

el-Avârif’te de aynı şekilde [şöyle de] nakledilmiştir:

Kişi halvetteyken bu kelimeyi dili ve kalbi uyum içinde tekrar etme seviyesine gelinceye kadar, kelime kalbine sarılıp nefsin kötülüklerinden arındırır. Böylece kalbindeki bütün nefsanî kötülüklerden manevî olarak tövbe eder. Tekrar edilen kelime (zikir) dile hâkim olup, [söylemesi] dile kolay gelmeye başladığı zaman; kalp ondan içmeye başlar. Artık dil dursa, kalp durmaz. Ardından bu zikir kalpte billurlaşır. Kalpteki bu billurlaşma nurun kalbe yerleşmesini sağlar. Öyle ki, kelimenin şekli dilden düşse; nuru, kalpteki billurlaşmasını

⁴³¹ Buhârî, *Megâzi*, 7; *Cihâd*, 6; *Deavât*, 11; *Tevhîd*, 13; Müslim, *Zikir*, *Dua*, *Tevbe*, *İstiğfar*, 4; Ebu Davud, *Salât*, 1; Tirmizî, *Deavât*, 4; İbn Mâce, *Edeb*, 2.

⁴³² el-A’râf 7/205.

⁴³³ Sühreverdî, *Avârif*, thk. Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. eş-Şerîf, Kahire: Dâru’l-Meârif, t.y., I-II, (İlgili bölüm aramalarımız sonucunda kaynakta bulunamamıştır.)

sürdürür. Böylece zikir, zikredilen Allah Teâlâ'nın azametinin ru'yetiyle bütünleşir ve zikir Zât'ın zikrinden ibaret hale gelir.

İşte; müşâhede, mükâşefe ve muâyene (seyretme, perdeyi aralama ve açıkça görme) olarak nitelendirilen zikir de budur. Bir diğer ifadesiyle Zât'ın zikri, zikrin nurunu billurlaştırır. Halvetten beklenen en son nihai beklenti de budur. Bu sonuç, bazen kelime zikriyle gerçekleşmeyip, Kur'an tilavetiyle elde edilebilir. Kur'an-ı Kerim'in çok okunması ve kalp-dil bütünlüğünü sağlama gayretiyle tilavet dile dökülür, mana insanın iç duyguları haline geliverir. Bunun sonucunda namaz kılmak ve tilavet, insana çok kolay gelir. Namazı edadaki bu kolaylık, içini nurlandırır. Kelâm-ı ilahinin nuru, kalbinde billurlaşır. Zât'ın zikri bu şekilde gerçekleşmiş olur. **[20b]** Zikredilenin azametinin farkında olunması ile kelâmın nuru kalpte buluşur, bütünleşir.⁴³⁴

Kâdı Beyzâvî (r.h.), Allah Teâlâ'nın “Sözü açık söylesen bile O, gizliyi de en gizliyi de bilir”⁴³⁵ ayetinin tefsirinde şunları söylemiştir:

Sen, Allah Teâlâ'yı zikretsen de ve ona duanı sesli de yapsan bil ki onun, senin sesli zikrine ihtiyacı yoktur. Muhakkak ki O, kendisinden gizliyi de, en gizliyi de bilendir. “هو (o)” lafzı kişi zamiridir. Burada şuna da işaret vardır ki, zikir, dua ve bunların sesli yapılması, [yapılan bu ibadetleri Allah Teâlâ'ya] duyurmak için değil, aksine nefisleri zikirle şekillendirmek ve zikrin kalpte kökleşmesini sağlayıp başka şeylerle meşguliyetini engellemek, yalvarış-yakarıyla hazmını gerçekleştirmek içindir.⁴³⁶

Kâşânî (r.h.), bu ayetin (20/7) tefsirinde şunları söylemiştir:

Ayet, kullara cehrî zikri öğretmek içindir. Ancak cehrî zikir, yalvarmayı, azabına karşı ilahi rızaya yakın olabilmeyi hazmetmek içindir. Aksine Allah Teâlâ'ya bunu bildirmek ve işittirmek değildir. Allah Teâlâ'nın “Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesli olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma”⁴³⁷ ayetinde buyurduğu gibi riya (gösterişe) bürünmüş kimselerden çekinilmesi gerektiğini bildirmek de değildir.⁴³⁸

Keşşâf tefsirinde bu ayet (20/7) hakkında şöyle denilmiştir: “Ya da kullara şunu öğretmek içindir; zikrin sesli yapılması, Allah Teâlâ'ya duyurmak için değil, başka bir amaç içindir.”⁴³⁹

Ey hak talibi, bu tespitleri iyice ezberle! Bunlar seni büyük doğru yola ulaştıracaktır.

2.2.2.3. [Sünbül Sinan'ın Tarikat Silsilesi]

Sahih muttasıl isnadla Ali b. Ebu Talip (r.a.)'ten şu rivayet nakledilmiştir: “Peygamber’e (s.a.v.) dedim ki, **[21a]** ‘Ya Rasulallah, bana Allah Teâlâ'ya yakınlaştıracak yolun en yakınını, Allah katında en faziletlisini ve Allah'ın kullarına en kolay olanını göster?’; Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu, ‘Ey Ali, bu seni nübüvvete ulaştıran yoldur.’; Hz. Ali (r.a.), ‘Neyi kastettin Ya Rasulallah?’ diye sorunca; Peygamber (s.a.v.), ‘Halvette (inzivada) Allah Teâlâ'yı devamlı zikretmendir’ buyurdu. Hz. Ali (r.a.), ‘Ya Rasulallah, işte bu insanların her birinin zikrettiği zikrin faziletidir.’ diye sorunca, Peygamber (s.a.v.), ‘Ey Ali, yeryüzünde ‘Allah Allah’ diyen kimseler olduğu sürece kıyamet kopmaz’ buyurdu. Hz.

⁴³⁴ Sühreverdî, *Avârif*, II, 45-6.

⁴³⁵ Tâhâ 20/7.

⁴³⁶ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 23.

⁴³⁷ el-A'râf 7/205.

⁴³⁸ el-Kâşânî, *Te'vilâtü'l-Kâşâniyye*, II, 1.

⁴³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 68.

Ali (r.a.), ‘Ya Rasullah, nasıl zikretmeliyim?’ diye sorunca; Peygamber (s.a.v.), ‘Gözlerini kapat, Ben üç defa tekrar edinceye kadar çıtını bile çıkartma, o arada beni dinlersin, sonra dediklerimi üç kere tekrar et, bende seni dinleyeyim’ buyurdu. Sonra gözlerini kapatıp, sağından sol tarafına meylederek yüksek sesle üç defa ‘Lâ ilâhe illallah’ dedi. Hz. Ali bu arada onu dinliyordu. O da gözlerini kapatıp sağından soluna meylederek yüksek sesle ‘Lâ ilâhe illallah’ dedi. Peygamber’de (s.a.v.) onu dinliyordu. Onun (Hz. Ali’nin) kalbini açtı ve gördüğünü o da gördü.” Allah Teâlâ, bu şekildeki zikri:

Cebrâil’e (a.s.), o;

Hz. Peygamber’e (s.a.v.), o;

Hz. Ali’ye, o;

Oğulları Hz. Hasan’a (ö. 49/669), Hz. Hüseyin’e (ö. 61/680)(r.a.), Hasan-ı Basrî’ye (ö. 110/728)’ye ve Kümeyl b. Ziyad’a (ö. 82/701)(r.a.), Hasan-ı Basrî;

[21b] Habib el-Acemî’ye (ö. 130/747), o;

Davud et-Tâî’ye (ö. 165/781), o;

Ma’rûf-ı Kerhî’ye (ö. 200/815), o;

İmam Hüseyin b. Ali’ye (ö. 61/680)(r.a.), o oğlu;

İmam Zeynelabidin Ali b. Hüseyin’e (ö. 94/712), o oğlu;

Muhammed Bâkır’a (ö. 114/733), o oğlu;

İmam Ca’fer es-Sâdık’a (ö. 148/765), o oğlu;

İmam Mûsâ el-Kâzım’a (ö. 183/799), o da oğlu;

İmam Ali Rızâ’ya (ö. 203/819), marifet ve hakikat derslerini o Ma’rûf-ı Kerhî’den almıştır, o;

eş-Şeyh Serî es-Sakat’î’ye (ö. 251/865), o kız kardeşinin oğlu;

eş-Şeyh Seyyidü’t-Taife Cüneyd el-Bağdâdî’ye (ö. 297/909), o;

eş-Şeyh Mîmşâd ed-Dîneverî’ye (ö. 299/911), o;

Muhammed el-Bekrî’ye (ö. 380/991)⁴⁴⁰, o;

Vahyüddin el-Kâdî’ya (ö. ?)⁴⁴¹, o;

Ömer el-Bekrî’ye (ö. 478/1085)⁴⁴², o;

Ebû Necib es-Sühreverdî’ye (ö. 563/1168), o;

Kutbüddin el-Ebherî’ye (ö. 572/1177), o;

⁴⁴⁰ Şeyh Mîmşâd’ın akrabasıdır. Bkz. Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 10.

⁴⁴¹ Bu kişinin Vecîhüddin el-Kâdî (ö. ?)’nın olması muhtemeldir. Bkz. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁴² Ebu Hafs Ömer Vecîhüddin’in halifesi ve Muhammed el-Bekrî’nin akrabasıdır. Ayrıca Sadık Vicdânî bu iki ismin araya fuzûlî olarak karıştığını da zikretmiştir. Bkz. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 10-1-3.

Rukneddin Muhammed en-Necâsi'ye (ö. ?)⁴⁴³, o;
Şehâbuddin et-Tebrîzî'ye (ö. 632/1234), o;
Seyyid Cemâleddin'e (ö. ?), o;
Şeyh İbrahim Zâhid-i Geylânî'ye (ö. 700/1301), o kardeşi;
Muhammed'e (ö. ?)⁴⁴⁴, o;
eş-Şeyh Pîr Ömer el-Halvetî'ye (ö. 800/1397), o Meryem'in kardeşi;
el-Hâc İzzeddin'e (ö. ?), o kardeşi;
Muhammed el-Halvetî'ye (ö. ?), o;
eş-Şeyh Pîr Sadreddin el-Konevî'ye (ö. 673/1274)⁴⁴⁵, o;
es-Seyyid Yahya el-Bâkır'ye (ö. ?), o;
eş-Şeyh Pîr Muhammed el-Erzincanî'ye (ö. 869/1464), o;
eş-Şeyh Muhammed b. Mahmud b. Muhammed Cemâleddin (ö. 899/1494) (Allah onların ruhlarını mukaddes kılsın), o;
eş-Şeyh Yusuf b. Ali [22a] b. Kaya Bey -Sünbül Sinan- el-Burlevî'ye (ö. 936/1529) telkin etmiştir. Sünbül Sinan, Merzifon'da doğmuş, Konstantiniyye'ye (İstanbul'a) hicret etmiş ve makamını kurmuştur.

[Sonuç olarak] bu bahsedilen ayrıntılı bilgilerden anlaşılmıştır ki, ihtilaf öncelikle zikrin cehrî mi hafî mi olacağı konusundadır. Meşâyıhtan bir kısmı, cehrî zikri tercih etmiş ve onun baştan sona tüm insanlık için daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü cehrî zikir, daha çok ameli barındırır ve sevabı da o yönde büyüktür. Diğer bir kısım meşâyih ise, hafî zikrin daha evlâ olduğunu tercih etmişlerdir. Çünkü hafî zikir, riyaadan (gösterişten) daha uzak ve ihlasa yakındır. Bazı meşâyih ise, zikredenine haline bakmış, zâkir riyaadan arınmış ise cehrî zikri, riyaadan arınmamış ise hafî zikri daha evlâ görmüşlerdir. Muhakkık meşâyih'e göre ise halkın önünde Kur'an-ı Kerim okuma ve zikir çekmeleri ile yeni seyrüsülûk yoluna girenler için cehrî zikir evlâdır. Yeni başlayanların nefislerindeki kötülüklerin ve pisliklerin sökülüp atılması ve kalplerinde zikrin perçinleşmesi için cehrî zikir evleviyetten öte zorunludur. Kalp makamına geldiklerinde kalplerinde zikir ortaya çıktığı zaman gizli zikir daha evlâdır. Dahası zatın kendisine ulaştığında [cehrî zikir] vacip olur. Böylece zikredenine vücudu zikredilenin aynında yok olur, biter geriye yalnızca Hak kalır. Kişi kendini tanıyınca Rabbini de tanımış olur. Bu durumda da hafî zikir, Allah Teâlâ'nın "*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesli olmaksızın sabah akşam zikret;*

⁴⁴³ Bu kişinin Şeyh Rukneddin Muhammed Nuhâs(?) el-Buhârî (ö. ?) –kimi kaynaklarda secâsî, sencâsî, necâsî, sencânî ismiyle de geçmektedir- olduğunu zannetmekteyiz. Bkz. Vicdânî, *Tomâr*, s. 17-8.

⁴⁴⁴ Bu kişinin Şeyh Kerimüddin kardeşi Muhammed b. Nûr el-Halvetî (ö. ?) olduğunu zannetmekteyiz. Bkz. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁴⁵ Bu kişinin Sadruddin el-Hayâvî (ö. ?) olduğunu zannetmekteyiz. Bkz. Vicdânî, *a.g.e.*, s. 21.

gafillerden olma”⁴⁴⁶ ayetinde Peygamber’e (s.a.v.) emrettiği gibi gerekli hale gelir. Ayette geçen “*Gafillerden olma*” ifadesi, bid’atçı inkârcılardan olma demektir.

Allah’ım, bizi kendilerinde korku ve hüznün olmadığı kimselerden kıl! Âmin, Yâ Mu’în.

2.2.3. İkinci Bölüm

2.2.3.1. [“*Raks, icmâen haramdır*” Büyük Önermesinin İptali]

[22b] [İkinci bölüm], “*Raks, icmâen haramdır*” büyük önermesinin iptali hakkında olacaktır. Raks, “*İmam Mâlik* (ö. 179/795), *İmam Şâfiî* ve *Ahmed b. Hanbel’e* (r.a.) göre *icmâen haramdır*. *Raksın icmâen haramlığını bilen kimsenin, helal kabul edeni tekfir etmesi gerekir*” [denilirse] biz şöyle deriz: “*Şayet onların kasıtları, bütün raksların icmâen haram olduğu ise bu doğru değildir ve büyük bir iftiradır.*”

el-Hakâyık diye isimlendirilen *Şerhu’l-Manzûme* adlı eserde şöyle geçmektedir:

İmam Şâfiî’ye (r.a.) göre makamlı bir şekilde nağmeler söylemek ve dinlemek aslı itibariyle mubahtır. Aynı şekilde, bir kişinin bizzat kendisinin anlatılmadığı şarkılar da böyledir. İnsanlar arasında dolaşıp nağme söylemeyi de meslek edinip kazanç sağlayan kimseler veya kazanç ummayıp kendisinin sürekli dinlenilmesini isteyen kimseler sefih kabul edilir ve şehadeti kabul edilmez. Buna ek olarak, kılıçları birbirine vurup oynama ve buna benzer diğer oyun şekilleri de bu hükme tabidir.⁴⁴⁷ Bu, *el-Umde* [adlı eserde] de geçmektedir.⁴⁴⁸

Şâfiî fıkıh eserlerinden *el-Muharrer*⁴⁴⁹, *el-Envâr*⁴⁵⁰, *el-Lübâb*⁴⁵¹, *el-Lübâb*’ın şerhinde⁴⁵² ve *el-Hâvî*⁴⁵³’de şöyle denilmektedir:

Bir çalgı aleti kullanmadan sadece ses ile nağmeli söz söylemek [şarkı söylemek] ve dinlemek haram değil mekruhtur. Benzer şekilde kılıç[ları birbirine vurarak] oynamak da yalnızca ölçülü [bazı] hareketlerin yapılmasıyla oynandığı için aynı hükme tabidir. Rivayetlerde de sabit

⁴⁴⁶ el-A’râf 7/205.

⁴⁴⁷ Bu eserlerin Ebû Said (Ebû Muhammed) Nâsiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şirâzî el-Beyzâvî (ö. 685/1286) adlı müellifin *Minhâcu’l-Vusûl ilâ İlmi’l-Usûl* adlı esere yazdığı şerh olan *Hakâiku’l-Usûl fî Şerhi’l-Minhâci’l-Vusûl* adlı eser olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 418.

⁴⁴⁸ Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Minhâcü’t-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, thk. Muhammed Tahir Şa’bân, Cidde: Dârü’l-Minhâc, 1426/2005, s. 568.

⁴⁴⁹ Ebû’l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfiî el-Kavzînî (ö. 555-623/1160-1226) adlı büyük Şâfiî âlimi ve müctehiddir. Eserinin esas adı *el-Muharrer fî Fûrû’i’s-Şâfiyye*’dir. Gazzâlî’nin *el-Vecîz* adlı eserinin ihtisarı mahiyetindedir. Bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 405.

⁴⁵⁰ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî (ö. 779/1377) adlı Şâfiî fakihine ait eserdir. İlgili eserinin tam ismi ise *el-Envâr li-‘Amâli’l-Ebrâr*’dır. Bkz. Saffet Köse, “Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim”, *DİA*, 1995, XI, 279-80.

⁴⁵¹ Necmüddin Abdülğaffâr b. Abdülkerim b. Abdilğaffâr el-Kazvînî (ö. 665/1266) adlı müellifin *el-Lübâb* adlı eseridir. Bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 412.

⁴⁵² Bu eser aynı müellifin *el-Lübâb* adlı eserine kendisinin yazdığı *el-Ucâb fî Şerhi’l-Lübâb* adlı eseridir. Bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 412.

⁴⁵³ Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî (ö. 450/1088) adlı siyaset ve ahlak nazariyesiyle tanınan Şâfiî fakihidir. İlgili eseri ise *el-Havî’l-Kebîr*’dir. Bkz. Cengiz Kallek, “Mâverdî”, *DİA*, 2003, XXVIII, 180-86. el-Kazvînî’nin de *el-Havî’s-Sagîr* adlı bir eseri bulunmaktadır. Nitekim Maverdî’nin eserinden yararlandığı kaynaklarda görülmektedir.

olmuştur ki Peygamber (s.a.v.), raks eden Habeşlileri izleyen Hz. Aişe (r.a.) için durmuş ve beraber onları izlemişlerdir.⁴⁵⁴

el-Halîmî⁴⁵⁵ ise, “İçinde ellerin büküldüğü ve dizlerin kırıldığı oyunların -muhammes- [kadın gibi davranan erkeklerin] hareketlerine benzediğinden dolayı- hem erkeklere hem de kadınlara haram olduğunu” söylemiştir.⁴⁵⁶ Celâleddin [23a] el-Envâr⁴⁵⁷ adlı eserin haşiyesinde, “İmam er-Râfî⁴⁵⁸, içinde bel ve diz kırma olmayan raksın mekruh mu mubah mı olduğuna dair bir açıklama gelmediğini ve bu meselenin ihtilaflı olduğunu” söylemiştir. Cerrâî⁴⁵⁹, de (Cerâlî) nakledildiğine göre Kaffâl⁴⁶⁰, da “Mekruh olduğunu” belirtmiştir. en-Nevevî’de el-Umde’inde “Raksın mubah olduğunu” söylemiştir.⁴⁶¹ Gazzâlî, el-Vasît⁴⁶² adlı eserinde aynı görüşü benimsemiştir.⁴⁶³ Ebû Ali⁴⁶⁴ ve el-Halîmî’nin görüşlerinden anlaşılan da aynıdır. el-Aclî, Şâfîî kitaplardan Şerhu’l-Vecîz’inin şehadet bahsinde, “Raksın haram olmadığını” söylemiştir.⁴⁶⁵ Kadı Hüseyin⁴⁶⁶ (r.a), “Ehl-i hâl’in vecd ile raks

⁴⁵⁴ Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfî’î el-Kazvîni, el-Muharer fî Fıkhi’l-İmâmi’-Şâfîi, thk. Ebû Yakûb Neş’et b. Kemal el-Mısri, Kahire: Dâru’s-Selâm, 1434/2013, s. 1678; Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî, el-Envâr li-’Amâlî’l-Ebrâr, thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak, Cidde: Dâru’z-Ziya’, 1427/2006, III, 523-24, Necmüddin Abdülğaffâr b. Abdülkerim b. Abdilgaffâr el-Kazvîni, el-Lübâb, Süleymaniye Ktp.: Mikrofilm, db.: 05535, vr. 69a; a.mlf., el-Ucâb fî Şerhi’l-Lübâb, Süleymaniye Ktp.: Carullah, db.: 00697, vr. (nüsha cildinin eksik olması sebebiyle konulamamıştır.), Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, el-Hâvi’l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfîi (r.a.) ve Hüve Şerhu Muhtasarü’l-Müzenî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, thk. Muhammed Bekir İsmâîl, Abdulfettâh Ebû Sünne, 1414/1994, XVII, 188-91.

⁴⁵⁵ Ebu Abdullah Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Cürcânî (ö. 403/1012) adlı mütekaddimin devri Eş’ariyye kelamcısı ve Şâfîî fakihidir. Bkz. Metin Yurdağur, “Halîmî, Ebû Abdullah”, DİA, 1997, XV, 340-41.

⁴⁵⁶ Ebû Abdullah el-Hüseyin el-Hasen el-Halîmî, Kitâbü’l-Minhâc fî Şuabi’l-İmân, Kahire: Dâru’l-Fikr, 1399/1979, III, 17-8.

⁴⁵⁷ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî (ö. 779/1377) adlı Şâfîî fakihine ait eserdir. İlgili eserinin tam ismi ise el-Envâr li-’Amâlî’l-Ebrâr’dır. Bkz. Köse, “Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim”, XI, 279-80. Celâlüddîn ed-Devvânî (ö.907/1501) bu esere talik yazmıştır. Bkz. Özel, Hanefî Fıkıh Âlimleri, s.428; Harun Anay, “Devvânî”, DİA, 1994, IX, 261.

⁴⁵⁸ Ebû’l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfî el-Kazvîni (ö. 623/1226) adlı Şâfîî müçtehidir. Bkz. Özel, a.g.e., s. 405.

⁴⁵⁹ Burada geçen ifâde okunamamıştır. Ancak bu kişinin Takıyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd b. Ebî Bekr el-Hasenî el-Cerrâî ed-Dimaşkî (ö. 883/1478) adlı Şâfîî fakihî Mahallî’nin (ö. 864/1459) talebesi olan Hanbelî fakihinin olabileceği kanaatini taşımaktayız. Bkz. Özel, a.g.e., s. 440-41.

⁴⁶⁰ Ebu Bekr Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâfî (ö. 365/976) adlı Şâfîî fakihidir. Bkz. Cengiz Kallek, “Kaffâl, Muhammed b. Ali”, DİA, 2001, XXIV, 146-8.

⁴⁶¹ Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, Muğni’l-Muhtâc li-Şerh-i Minhâci’t-Tâlibîn, Kahire: Dâru’l-Fikr, t.y., s. 430.

⁴⁶² Gazzâlî adlı müellifin el-Vasît fî’l-Mezheb adlı eseridir. Bkz. Çağrı, “Gazzâlî”, XIII, 530-34.

⁴⁶³ Gazzâlî, el-Vasît fî’l-Mezheb, thk. Ali Muhyiddin el-Karadağî, Katar: Şirketu Dirâseti li’l-Buhûsi ve’l-İstîşârâtî’l-Masrafiyyeti’l-İslâmiyye, 1436/2015, IX, 106; IX, 109.

⁴⁶⁴ Bu kişinin kim olduğu bulunamamıştır.

⁴⁶⁵ Bu şekilde zikredilen ismin müntensih hatasıyla yanlış yazıldığını, burada nakledilenin el-Aclî olmayıp Şâfîî mezhebi fıkıh kitaplarından Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfî’î’nin el-Azîz Şerhu’l-Vecîz adlı eseri olduğu kanaatini taşımaktayız. Bkz. Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfîî, el-Azîz Şerhu’l-Vecîz, thk. Ali b. Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdulmerhum, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1417/1997, XIII, 9-14.

⁴⁶⁶ Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed Merverzûrî (ö. 462/1069) adlı Şâfîî müçtehidî ve kadının olabileceği kanaatindeyiz. En meşhur eseri et-Ta’liku’l-Kebîr adlı eseridir. Bkz. Özel, “Merverrûzî, Ebû Ali”, DİA, 2004, 232-33.

etmelerinin onlara mubah, başkalarına ise mekruh olduğuna” işaret etmiştir. Üstad Ebû Mansûr⁴⁶⁷ da aynı görüşü açıklamıştır.

İki taifenin reisi hamse mie (altıncı asrın âlimi) sahibi İmam Gazzâlî’nin rivayet ettiği hadiste, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bu ümmete her yüzyılın başında onlara dinlerini tecdîd eden birini gönderir.”⁴⁶⁸ Başka bir rivayetinde de şöyle buyurmuştur: “Bu ilmi; uygulayıcıların tahriflerinden, batılçıların hakikati saptırmasından ve cahillerin tevilinden arındıracak her nesilden adil olanlar yükleneceklerdir.”⁴⁶⁹

İmam Gazzâlî *el-İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn* adlı eserinin *Rub ‘u’l-Âdât*’ın sekizinci kitap, birinci bab, *Âlimlerin Semâ’ın Mubahlığı Hakkındaki İhtilafları* bölümünde ve *Semâ ve Vecd* bahsindeki *Semâ Konusunda Hakikatin Keşfi* bölümünde şunları zikretmiştir:

Bu kıyaslar ve nakledilen nasslar nağmenin, def çalmanın, kılıç kalkan oyununun, Habeşlilerin ve Zencilerin (Siyahilerin) bütün sevinç günlerinde oynadıkları oyunu izlemenin [23b] bayram gününe kıyasla mubah olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bayram günü de mutluluk zamanıdır. Düğün, velîme⁴⁷⁰, akîka, sünnet, yolculuktan gelme ve şerân yapılması caiz olan durumlar düğün gününün bir manasını ifade ettiği için bu oyun ve nağmeleri icra etmek de caizdir. Buna ek olarak dostların yemek ve sohbet için buluştukları, toplandıkları yerlerde –ki buralar semâların beklenildiği yerlerdir- de icra etmek caizdir.⁴⁷¹

Başka bir yerde de şunları zikretmiştir:

Lehv⁴⁷², oyun (eğlence) olduğu için haram değildir. Habeşlilerin oyunu ve dansı ise Peygamber’in (s.a.v.) kerih görmeden izlediği bir lehvdur. Aksine Allah Teâlâ’nın sorumlu tutmadığı lehv ve oyun, insana fayda vermeyen bir fiilden ibarettir. Şayet insan kendisini yüz defa elini başını koymaya alışkanlık haline getirirse kendisine fayda vermeyen abes bir şey olur. Bu sebeple haram olduğu da söylenemez. Nitekim Allah Teâlâ, “Allah sizi boş ve gayesiz yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz”⁴⁷³ ayetinde de bunu zikretmiştir. Şayet Allah Teâlâ’nın adı bir şeyde zikredilmiş olmasına rağmen, kendisine fayda sağlamayan bir şeyde muhalefet edildiğinde sorumlu tutmuyor ise, raks ve şiirde nasıl sorumlu tutabilir?⁴⁷⁴

Başka bir yerde yine şunları zikretmiştir:

“Lehv ve oyunun ikisi de mubahtır.”, “Hangi oyun Habeşlilerin ve Zencilerin (Siyahilerin) oyunlarından daha gösterişli olabilir? Nitekim oyunun mubahlığı nas ile sabit olmuştur.”, “Oyun, kalbi rahatlatır ve fikir karmaşasını hafifletir. Eğer kalp daralır da körelirse (çalışma azmini yitirirse), yenilenip rahatlamasına yardımcı olur.” [24a], “Yalnız peygamberlerin (a.s.) nefisleri, acı gerçeklere ve asil (mahza, devamlı) ciddiyete sabredebilir. Levh, kalpteki bitkinlik ve bıkkınlık derdinin devasıdır. Bu sebeple mubah olması gerekir. Fakat ilaç ki nasıl çok

⁴⁶⁷ Burada zikredilen kişinin Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hasen ed-Dımaşkî (ö. 620/1223) adlı Şâfiî fakihî ve hadis âliminin olabileceği gibi (Bkz. Cengiz Kallek, “İbn Asâkir, Ebu Mansûr”, *DİA*, 1999, XIX, 319-20) “Üstat” şeklinde zikredilmesinden kaynaklı Ebû Mansûr el-Mâturîdî de olabileceği kanaatindeyiz.

⁴⁶⁸ Ebû Dâvud, *Melâhim*, 1.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Tarîh-i Dimeşk*, Thk. Muhammed Ali Cidde: Mektebetu Kenûzi’l-Ma’rife, 1429/2008, VII, 39; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Merkezi Hecr li’l-Buhus ve’l-Dirâseti’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1432/2011, XXI, 940.

⁴⁷⁰ Düğün günü verilen yemeğe velîme yemeği denir.

⁴⁷¹ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 444.

⁴⁷² Neşeli ve hoş vakit geçirmeye yarayan oyun, yarış, raks vb. şeylerin Arapçadaki karşılığına *lehv* denir. Bkz. Nebi Bozkurt, “Eğlence”, *DİA*, 1994, X, 483-88.

⁴⁷³ el-Mâide 5/89.

⁴⁷⁴ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 462-63.

kullanılmıyorsa lehvin de çok olmaması gerekir. Nitekim lehv, bu niyetle olduğu zaman, bir ibadet (Allah Teâlâ'ya yakınlığa bir amel) olur.”⁴⁷⁵

Diğer bir yerde ise şunları zikretmiştir:

Bil ki, semâ o işin girizgâhıdır. Semâ kalpte bir hal meydana getirir ki buna *vecd* denir. Vecd de organları harekete geçirir ki bu hareketler tabiatı dışında olunca *ıztırah* denir. Bu hareketler tabiatına uygun olunca da *tasfîk* ve *raks* denir.⁴⁷⁶ Bu da mutluluk ve neşe anında uzuvları hareket ettirmenin sebebidir. Her mutluluk mubah ise, hareket etmekte (dans etmekte) caizdir. Şayet bu haram olsaydı Peygamber (s.a.v.), Hz. Aîşe (r.a.) ile beraber Habeşlileri raks yaparlarken izler miydi? Bazı rivayetlerde Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Aîşe'ye, “*Habeşlilerin oyunlarını (rakslarını) izlemekten hoşlanırsınız mı?*” diye sorduğu zikredilmiştir.⁴⁷⁷

Sahabe'den (r.a) de bir grubun, mutluluk anlarında raks ettikleri de rivayet edilmiştir. Hz. Hamza'nın kızının türbesinde (r.a.) Hz. Ali b. Ebi Talib, kardeşi Hz. Cafer ve Hz. Zeyd b. Harise'nin (r.a.) tartıştıkları ve birbirlerine kibirlendikleri zikredilmiştir. **[24b]** Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali'ye hitaben, “*Sen bendensin. Ben de sendenim*” deyince, Hz. Ali raks etmeye başlayıverdi. Hz. Cafer'e hitaben de “*Sen hem fiziken hem de ahlaken bana benziyorsun*” deyince, o da Hz. Ali'nin raksının ardından raks etmeye başladı. Peygamber (s.a.v.), Hz. Zeyd b. Harise'ye hitaben de “*Sen bizim hem kardeşimiz hem de mevlamızsın (azatlı kölemiz ve dostumuzsun)*” deyince, o da Hz. Cafer'in raksının ardından raks etmeye başladı.⁴⁷⁸ İşte bunun hükmü arzu veya mutluluk olduğu için hükmü, harekete geçiren (istek uyandıran) bir hüküm olur. Şayet sevinci övülecek bir şey olursa raksı da övüleceğinden mubah olur. Şayet yerilecek bir şey olursa raksı da mubah olmaz.”⁴⁷⁹

Evet, bu şekilde sevinç gösterişleri, yüksek makam ve güç sahibi kimseler için münasip olmaz. Çünkü bunların çoğunluğu lehv ve oyun şeklinde olur. Bundan dolayı insanların gözünde örnek teşkil edenlerin küçük düşürecek davranışlardan kaçınması gerekir ki insanlar ona uymayı terk etmesinler. [Yukarıda bahsi geçen vecd hali durumunda] elbisesini yırtarak (parçalayarak) çıkartmasına gelince böyle bir harekete, tercihe binaen emir (makam) sahibi kişi çıktıktan sonra yapılmasına ruhsat verilmiştir. Nitekim vecd halinin etkisiyle farkında olsun veya olmasın elbisesini parçalayarak çıkartması da uzak bir davranış değildir. Çünkü bu haldeyken iradesine sahip çıkamaması sebebiyle zorunlu tutulmuş kimse gibi olur.⁴⁸⁰ Bu konuda iş bu risâleden fazla bilgiye bakmak isteyen *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn* adlı eserin sekizinci kitaptaki *Rub'u'l-Âdât* bahsinin “Semâ ve Vecd” bölümüne baksın!

Şeyh Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî (r.h.) *el-Avârif* adlı eserinin, yirmi ikinci babının *Semâ Hakkındaki Görüşleri Kabul ve Tercih* başlığında, şunları zikretmiştir:

[25a] Doğru sözlü kimselerin bir kısmı kendilerinde bulunan vecd ve hallerini dışarıya yansıtmadan ölçülü hareketlerle raks ederlerdi. Bu halleri bazı fakirlerin hareketleriyle uyuşsa da kendilerinde vecd ve hallerinde farklılık iddia edilemeyecek şekilde, ölçülü hareket ederlerdi. Yaptıkları bu hareket batıl [olabilir] mi? Çünkü yaptıkları hareketleri, şer'i hüküm ile haram kılınmamış olsaydı, her bir hareket içerisinde lehv olduğu için şimdiki hükümle helal kılınmamış da olurdu. [Ayrıca] yaptıkları hareketleri ve raksları, mubah sayılan hareketlerden de olabilir. Nitekim ailesi içerisinde yaptıkları gülme, oynama ve şakalaşmaları bu kabildendir. Bu yaptıkları da kalbi rahatlatmaya girer. Belki bu hareketleri, bedeni dinlendirme niyetiyle yapıldığı zaman, hüsn-i niyet sebebiyle ibadet dahi olabilir. Ebu'd-Derdâ (r.a.) da buna benzer şunu nakletmiştir: “*Bende, hak yolda yardımcı olması için bedenimi dinlendirecek batıl şeylerle uğraşıyorum.*” Allah Teâlâ'nın hizmetinde bulunanların dinlenebilmeleri için, nefislerinin işe ara verme ve dinlenme yerlerinde güzel vakit geçirme gibi bazı isteklerini görebilsinler diye

⁴⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 472-73.

⁴⁷⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 412.

⁴⁷⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 442.

⁴⁷⁸ Buhârî, *Sulh*, 6; *Ashâbu'n-Nebî*, 9, 10; Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 527.

⁴⁷⁹ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 528.

⁴⁸⁰ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 528.

kimi vakitlerde namaz kılmaları mekruh kılınmıştır.⁴⁸¹ Bu konuda iş bu risâleden fazla bilgiye bakmak isteyen ilgili bölüme baksın!

Aynı eserin yirmi beşinci babının *Semâ Hakkında Edeplilik ve İhtimam* bahsinde şunları söylemiştir:

Bize, Ebu Zur'a Tahir, o, babası Ebu'l-Fadl el-Hâfiz el-Makdisî'den; o, Ebû Mansur Muhammed b. Abdulmelik el-Muzafferî bi-Serahsi'den; o, **[25b]** Ebu Aliyyü'l-Fadl b. Mansur b. Nasru'l-Kâğidî es-Semerkandî'den; o, el-Heysem b. Kelb'den icazetle (إجازة); o, Ebu Bekr Ammâr b. İshak'tan; o, Said b. Âmir'den, o; Şu'be'den, o; Abdulaziz b. Süheyb'den, o; Enes'ten (r.a.) alarak şöyle rivayet etmiştir:

Biz, Peygamber (s.a.v.)'in yanındaydayken Cebrâil (a.s.) geldi ve Peygamber (s.a.v.)'e şöyle dedi: “*Ya Rasûlallah, senin ümmetindeki fakirler zenginlere göre yarım gün önce cennete girecekler. O yarım günde beş yüz yıldır.*”⁴⁸² Peygamber (s.a.v.) buna çok sevindi ve şöyle buyurdu: “*İçinizde bize bir şeyler okuyacak [neşid] söyleyecek yok mu?*” Bedevinin biri, ‘*Var, Ya Rasûlallah!*’ deyip şunları okudu:

Aşk yılanı ciğerimi ısırdı, yarımın ne doktoru ne de tedavisi vardır.

Ancak dermanım sevdiğim yârdır, ilacım ve tedavim yalnız onun yanındadır.

Bedevi bu beyitleri okuyunca Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı birlikte vecde geldiler, öyle ki Peygamber (s.a.v.)'in omuzlarından ridası yere düştü. Vecd halinden çıktıktan sonra ise herkes yerine geçip oturdu. Muaviye b. Ebî Süfyan; “*Ya Resûlallah, ne güzel oynuyorsunuz!*” deyince Peygamber (s.a.v.); “*Sus ya Muâviye! Sevgilinin zikrini işitince içi titremeyen, saygın (şerefli) değildir*” buyurdu. Sonra Peygamber (s.a.v.), düşen ridasını dört yüz parçaya ayırıp yanında hazır bulunan ashâbına dağıttı.

İş bu hadis bize, işittiğimiz ve bulduğumuz gibi müsned olarak nakledilmiştir. Hadis âlimleri bu hadisin sahihliğini tartışmışlardır. Biz Peygamber (s.a.v.)'den, bu rivayetin dışında, günümüz insanlarının vecd, semâ, ictimâ ve davranışlarına benzer hiçbir rivayet bulamadık. [Şayet bu hadis sahih olsaydı sûfilerin ve zamanımızdaki kimselerin semâ ve hırkalarını parçalayarak dağıtmalarına ne güzel bir delil olurdu. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.]⁴⁸³ **[26a]** Aynı rivayeti Necmeddin, “*Menâzilü's-Sâirin*” adlı eserinde nakletmiştir.⁴⁸⁴

eş-Şeyh Muhammed el-Arabî el-Endülisî (ö. 638/1240), *Fütuhât-ı Mekkiyye* adlı eserinin vasiyetlerinde şöyle demiştir:

Ahmed b. Mes'ûd b. Şeddâd el-Mukrî el-Mavsilî kendisi sika (güvenilir) olup Hicrî 601 yılında bize; Ebû Cafer el-Kâss'dan; ona, Yusuf b. Ebi'l-Kâsım el-Diyarbakirî; ona, Cemâlû'l-İslâm Ebu'l-Hasan Ali b. el-Kureyşî el-Hekkârî; ona, Ebu'l-Hasan el-Kerhî; ona, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Fadl en-Nihâvendî; o da Şeyhi Ca'fer b. Muhammed b. el-Huldî'den dinleyerek şöyle nakletmiştir:

Cüneyd ile Hicaz yolunda beraberken Tur-i Sina'ya vardık. Cüneyd (r.h.) dağa doğru tırmanmaya başlayınca biz de peşinden dağa tırmandık. Nihayet Hz. Musa (a.s.)'nın durduğu

⁴⁸¹ Sühreverdî, *Avârif*, thk. Edîb el-Kemedânî, Muhammed Mahmud el-Mustafa, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001, I, 91.

⁴⁸² İbn Mâce, *Zühd*, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h.n.: 7946; Tirmîzî, *Zühd*, 37, h.n.: 2353-54; Nesâî, *Tefsîr*, 22, h.n.: 11285.

⁴⁸³ Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 35-36. Köşeli paranteze alınan kısım *Avârif* metninde ilgili kısmın devamı olarak zikredildiği için bu kısma konmuştur. Bu hadis hakkında Nevevî şöyle demektedir: “[Bu hadis] batıldır. Rivayet edilmesi haramdır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilmesi helal olmayıp yapan kimsenin ta'zirle cezalandırılması gerekmektedir. İhtiyat kaydıyla Sühreverdî'nin bu hadisi nakletmesine kanmamak gerekmektedir.” Bkz. Ebu'l-Hasan b. Annâkî el-Kenânî, *Tenzîhü's-Şerîati'l-Merfûa 'ani'l-Ahbârî's-Şenîati'l-Mevzûa*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddîk, Kahire: Mektebetü'l-Kahire, t.y., II, 295.

⁴⁸⁴ Bu eser Necmeddin er-Râzî'nin *Menârâtü's-Sâirin* adlı eseridir. Detay için dipnot 327'ye bakınız.

yere gelince mekânın heybetinden etkilendik. Yanımızda bir kavval⁴⁸⁵ vardı. Cüneyd ona bir şeyler söylemesini işaret etti ve kavval şunları söylemeye başladı:

*İyileştikten sonra özlem tekrardan ortaya çıktı,
Anlamalarını zayıflatan şimşek parladı,
Nasıl parladığını göstermek için ortaya çıktı,
Güç yetiremedi ona bakmaya, eşsizliğine karşı,
Onun her tarafını ateş sardı,
Su da onun kirpiklerine doldu.⁴⁸⁶*

Cüneyd vecde gelince biz de onunla vecde geldik. Bizden kimse kendisinin yerde mi gökte mi olduğunun farkında değildi. Yakınımızda içinde rahip olan bir kilise vardı, rahip bize şöyle seslendi: “*Ey ümmet-i Muhammed! Allah’a yemin olsun ki bana cevap verin!*” Bizden hiç kimse o an yaşadığı güzelliklerden onunla ilgilenmedi. Rahip ikinci defa; **[26b]** “*Hanif dine yemin olsun ki bana cevap verin!*” diye seslendi yine bizden kimse cevap vermedi. Rahip üçüncü defa; “*Kulluk ettiğinize yemin olsun ki bana cevap verin!*” diye seslendi yine bizden kimse ona cevap vermedi. Bizler vecd halinden çıkıp Cüneyd [dağdan] inmeye hazırlanınca, Cüneyd’e; bu rahibin bize yeminler ederek seslendiğini ancak cevap vermediğimizi söyledik. Cüneyd, “*Ona doğru gidelim. Umulur ki Allah ona hidayet nasip eder*” dedi. Onu çağırdık, yanımıza geldi ve selam verip, “*Hocanız kim?*” diye sordu.

Cüneyd: “*Bunların hepsi hoca ve seyyiddir.*”

Rahip: “*İşinizden birisinin büyük hoca olması gerekir*” dedi. [Cüneyd’in] yanındaki arkadaşları, Cüneyd’i işaret ettiler. Bunun üzerine Rahip [Cüneyd’e], “*Bu yaptıklarınızı herkes yapabilir mi yoksa yaptıklarınız dininize mahsus da mı öğrendiniz, söyler misin?*”

Cüneyd: “*Aksine dinimize mahsustur.*”

Rahip: “*Özel kişiler mi yoksa herkes mi yapıyor?*”⁴⁸⁷

Cüneyd: “*Aksine özel kişilere mahsustur.*”

Rahip bu sefer, “*Hangi niyetle kıyâm yapıyorlar?*”

Cüneyd: “*Allah Teâlâ’nın rahmetini ümit ve onunla mutlu olma niyetiyle yapıyorlar.*”

Rahip: “*Hangi niyetle semâ yapıyorlar?*”

Cüneyd: “*Allah’tan semâ niyetiyle yapıyorlar.*”

Rahip: “*Hangi niyetle seslerini yükseltiyorlar?*”

Cüneyd: “*Allah Teâlâ’ya kulluk niyetiyle seslerini yükseltiyorlar*” dedi ve şu ayet⁴⁸⁸ okudu: “*Allah Teâlâ ruhlara, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim!’ diye sorunca ruhlar, ‘Evet, buna şahitlik ederiz’ dediler.*” Bunun üzerine Rahip: “*Bu sesler nedir?*” diye sordu.

Cüneyd: “*Ezelî (Allah’a) olanın nidasıdır.*”

Rahip: “*Hangi niyetle oturuyorlar?*”

Cüneyd: “*Allah Teâlâ’dan korku niyetiyle oturuyorlar.*”

⁴⁸⁵ Arapça’daki muganninin karşılığı Farsça’da kavval demektir. Bkz. Nuri Özcan, “Hânende”, *DİA*, 1997, XVI, 27.

⁴⁸⁶ İlgili şiir metni nüshalarda farklılık ve eksiklik göstermesi sebebiyle aşağıda tamamı zikredilen metinden alınarak konmuştur. Bkz. Muhammed b. İbrahim el-Vezîrî’l-Yemânî, *el-Avâsım ve l-Kavâsım fi z-Zebbi an Sünneti Ebi l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994, I, 129.

⁴⁸⁷ Buradaki soruda yapmaktan kastedilen amacın semâya kalkmak anlamını kastettiğini zannetmekteyiz.

⁴⁸⁸ el-A’râf 7/172.

Rahip: “Doğru söyledin, elini uzat!” dedi ve ‘Ben, şahitlik ederim ki, tek olan Allah’tan başka ilah yoktur. Onun hiçbir ortağı da yoktur. Yine şahitlik ederim ki, Muhammed (s.a.v.), O’nun kulu ve elçisidir” dedikten [sonra rahip], İslâm’la müşerref oldu.

Cüneyd: “Benim doğru söylediğimi nasıl bildin?” diye rahibe sorunca,

Rahip: “Ben Mesih İsa (a.s.) b. Meryem’e indirilen İncil’de şunları okudum:

[27a] Ümmet-i Muhammed’in has kulları, bir hırka giyer, [öğünlerini] ekmek kırıntıları ile geçirir, aza rıza gösterirler. Özel zamanlarında Allah Teâlâ’ya duydukları sevgi, özlem ve korku sebebiyle vecde gelir ve O’na yönelirler.”

Rahip bizle üç gün daha Müslüman olarak yaşadı ve sonra vefat etti. Allah Teâlâ ona meramet etsin.⁴⁸⁹

Aynı rivayet Şeyh Ferîdüddin el-Attâr’ın (ö. 658/1260) *Tezkiretü’l-Evliyâ* adlı eserinde Farsça⁴⁹⁰ olarak geçmektedir.⁴⁹¹ [27b]

2.2.4. [Sonuç]

Sonuç olarak, nakledilen rivayetler ve görüşlerden İmam Şâfiî, İmam Gazzâlî ile zahir, batın ve esrar ilmine vakıf muhakkik büyük âlimlerin çoğuna göre raksın, mubah olduğunun anlaşıldığını söyleriz. Aksine onlara göre, kimi vakitlerde niyetlerine göre ibadet yerine [bile] geçer ki o da, belirttiğimiz gibi ihtiyâr (hür irade) ile olandır. Daha öncede detaylı olarak zikrettiğimiz gibi, bu bizzat Peygamber’den (s.a.v.) vuku‘ bulmuş, İncil’de de benzeri nakledilmiştir.

Bizim zikrettiğimiz bilgilerin doğruluğu hakkında kesin bir kanaate sahip olduysan, sakın inkârcı ve inatçı gafillerden olma! [Çünkü aksi iddialar] raksı helal kabul edenlerin küfrünü, bu da raksa helal diyen birçok müçtehidî küfre nispet etmeyi gerektirir. Zira onlardan kimisi bunu iyi ve övülmeye değer bir durum ya da ister özgür irade ister irade dışı olsun övgüye değer kişilerden saymışlardır. Nitekim Peygamber (s.a.v.), sahabe (r.a.), tâbiîn ve ileri gelen meşâyıhtan da bu yönde birçok olay nakledilmiştir. Hasetçilerin hasedi ile Peygamber’in (s.a.v.) [28a] “Allah ilmi insanlardan bir anda söküp almaz. Ancak âlimlerin ruhunu alarak ilmi alır. Nihayet geride hiçbir âlim kalmadığında, insanlar cahilleri kendilerine önder edinirler. Bunlara bir fetvâ sorulduğu zaman bilgisizce fetvâ verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar”⁴⁹² hadisinde ifade edilen kibirli ulemânın fetvâlarından, Allah Teâlâ’ya sığınırız. Allah Resûlü ve Habîbi (s.a.v.) doğru söyledi. Bu da aynen böyle olmuştur.

Şunu da söylemeliyiz ki icmâyla sabit hükmün inkârı, esasen küfrü gerektirir. Ancak bu icmâ sahabe icmâsı olunca, tevatür ile sabit olduğu için, kat’î icmâ olur. Peki, bu nasıl olur ki? Aksine tarihin hiçbir döneminde icmâ vâki‘ olmamıştır. Nitekim buraya kadar

⁴⁸⁹ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, Kahire: Mektebetü’s-Sekâfetü’l-Dîniyye, t.y., IV, 549; (Çev., Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2012, XXXVIII, 439-40).

⁴⁹⁰ Ferîdüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, y.y.: Çaphâne-i Matbûat, 1324/1906, II, 12-3; (Çev., Süleyman Uludağ, İstanbul: Erdem Yay., 1991, s. 445).

⁴⁹¹ Müellif, Farsça olan bu rivayeti de nakletmiştir. Ancak tekrar olacağından buraya alınmamış, kaynak göstermekle yetinilmiştir.

⁴⁹² Buhârî, *İlim*, 34; *İ’tisâm*, 7; Müslim, *İlim*, 13; Tirmizî, *İlim*, 5; Bezzâr, *Bahru’z-Zehhâr*, VI, 400-2, h.n.: 2421-23.

zikredilen kitaplardan da bu açıkça ortaya çıkmıştır. [Buna göre] “*Kim icmâ iddiasında bulunursa, büyük bir iftirada bulunmuş olur.*”

[Bir hususta] sahabe icmâsından söz ediliyorsa [bilinmeli ki] bu kat’i değildir. Çünkü tevatür ile sabit olmamıştır, aksine ya şöhet ya da haber-i vâhid ile sabit olmuştur. [O zaman bunu inkâr] küfrü gerektirmez. Nitekim bu husus, usûl ilminde açıklanmıştır. Usûl kaynaklarında belirtildiğine göre icmânın mertebeleri vardır: sahabe icmâsı, onlardan sonraki neslin ihtilafsız olarak icmâsı, ihtilaflı olarak icmâları -ki bunun icmâ olup olmaması tartışmalıdır-.

Birinci mertebedeki icmâ; ayet ve mütevâtir hadis hükmündedir, inkâr eden kâfir olur.

İkinci mertebedeki icmâ; haber-i meşhur konumundadır, inkâr eden sapık (dalâlet ehlinde) sayılır.

Üçüncü mertebedeki icmâ; ihtilaflı olduğu için inkâr eden dalâlet ehlinde sayılmaz.

Sonra bil ki, sahabenin icmâsı, her asırda yine icmâ ile bize nakledilmiş ise, mütevâtir hadisin nakli gibi olacağından, inkârı küfrü gerektirir.

[Sahabe icmâsı] bize, şöhet ya da haber-i vâhid yöntemi ile **[28b]** -bir sika (güvenilir) ravinin “*Sahabe şu konuda icmâ etti*” demesi gibi- sabit olmuş ise bu meşhur ve haber-i vâhid hadis konumundadır. Amel etmeyi zorunlu kılsa da, bilmeyi (inanmayı) zorunlu kılmaz, dolayısıyla inkârı küfrü gerektirmez. Ancak bu tür rivayetler, kıyasa tercih edilir.

Koca Mustafa Paşa Şeyhi, Şeyh Hacı Sümbül Sinan Yusuf Efendi’nin mübarek şerefli risâlesi tamamlandı.⁴⁹³ Allah Teâlâ’nın rahmeti onun üzerine olsun. Allah sırrını takdis etsin. Onun şefaatinde bizlere de nasip etsin.

⁴⁹³ Risâle-i Tahkîkiyye tercüme edilirken Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 2073 demirbaş kayıtlı “sah” kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Tercümenin tahkiki olabilmesi için “Risâle-i Tahkîkiyye’nin Nüshaları” başlıklı bölümdeki tüm nüshalardan yararlanılarak nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Ferağ kaydında müstensih şu kaydı düşmüştür: “Eserin “sah” alâmeti ile yazan müstensihi el-Fakîr es-Seyyid Ali Haydar’dır.” Bkz. Sümbül Sinan, *Risâle-i Tahkîkiyye*, Süleymaniye Ktp.: Bağdatlı Vehbi Efendi, db.: 2073, vr. 28b.

BÖLÜM 3: FETVÂ USÛLÜ AÇISINDAN SÜNBL SİNAN'IN TERCİH VE TAHRİCLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Fetvâ Usûlü'nde Tercih ve Tercih Usûlü

Temelde raks ve devranın aleyhine olan fetvâlara reddiye özelliği taşıyan *Risâle-i Tahkikiyye*, bu yönüyle bir fetvâ eleştirisidir. Fetvâların yanlışlıklarını ortaya koyarak doğruyu bulmaya çalışmasına fıkıh usûlü literatüründe “teâruz ve tercih” altında yer verildiği gibi, fetvâ usûlünde de benzer başlık altında yer verilmiştir. Risâlenin genelde fetvâ merkezli olması sebebiyle biz de konuyu fetvâ adabı/usûlü eserlerinde yer alan “fetvâ’da tercih” kıstasları açısından değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.1. “Fetvâ” Kavramı

Fetvâ kelimesinin kökü, “yiğit, delikanlı” anlamındaki “فتي/fe-te-ye” kelimesinden gelir. Çoğulu ise “فتاوي/fetâvâ” şeklinde gelen bir isimdir. Sözlükte, “*Bir olaya binaen, söylenen cevap*”⁴⁹⁴, “*Sorulan bir soruya karşılık verilen cevap/çözüm*”⁴⁹⁵ ve “*Güçlükleri çözen kuvvetli cevap*”⁴⁹⁶ anlamlarına gelmektedir. Amelî/fikhî bir meselenin cevabını almak için soru sormaya “*istiftâ*”, soruyu sorana “*müsteftî*”, sorunun cevabını veren kişiye ise “*müftü*” denir.⁴⁹⁷ Fetvâ kelimesinin eş anlamlısı olarak “*futyâ*” şeklindeki kullanımı da vardır.⁴⁹⁸ “*Fetvâ*” kelimesinin terim anlamının literatürde kullanıldığı şekliyle, fikhî bir işlemi ve kurumu ifade etmesi daha sonraki asırlarda gerçekleşmiştir.⁴⁹⁹

Fetvâ’nın terim anlamı olarak farklı tarifler bulunmaktadır. Bu tarifler yapılırken de kimi eserlerde sözlük anlamı, kimi eserlerde fetvâ verenin ehliyeti, kimi yerlerde fetvânın elde edilme yöntemi, kaynağı ve kapsamını içine alacak şekilde tanımlamalara gidilmiştir. Terim olarak fetvâ kelimesi, “*Sorulan müşkil hakkındaki cevap ve açıklama*”, “*Sorulan dini bir meseleye fakihin verdiği cevap*”, “*İbadet ve muâmelâta ait amelî bir meselenin şer’î yani dinî-hukukî hükmünü açıklayan cevap*”⁵⁰⁰ ve “*Bir meselenin şer’î çözümü ve beyanı doğrultusunda yöneltile sorunun cevabı*” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰¹ Ayrıca müftünün istenilen soruya vereceği cevap yazılı olabileceği gibi sözlü de olabilir. Osmanlı

⁴⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XV, 147; Asım Efendi, *Okyanusu’l-Besît*, IV, 1114; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, *DİA*, 1995, XII, 486.

⁴⁹⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 373; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*, Haz. Sıtkı Güllü, İstanbul: Eser Neşriyat, 1997, I, 453

⁴⁹⁶ Ebu’l-Ulâ Mardin, *Fetva*, *İA*, Ankara: MEB Yay., 1977, IV, 582; Atar, *a.g.m.*, XII, 486.

⁴⁹⁷ Atar, *a.g.m.*, XII, 486.

⁴⁹⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 148; Osman Şahin, *İslam Hukukunda Fetva Usulü*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 16; Ahmet Yaman, *Fetva Usulü ve Adabı*, İstanbul: İFAV Yay., 2017, s. 19.

⁴⁹⁹ Atar, *a.g.m.*, XII, 487.

⁵⁰⁰ Yaman, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁰¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye*, İstanbul: Bilmen Neşriyat, t.y., I; 246; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 453; İbrahim İsmail eş-Şehrekânî, *Mu’cemu’l-Mustalahâtı’l-Fıkhiyye*, Beyrut: Müessesetü’l-Hidâye, 1423/2002, s. 84; Erdoğan, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 142.

örfünde fetvânın, dinî sorulara müftîler tarafından verilen yazılı cevap anlamı yaygınlık kazanmıştır. İlgili literatürde fetvâ kelimesinin “*İftâ*” anlamında ism-i masdar şeklinde kullanımı da yaygındır.⁵⁰²

3.1.2. “Fetvâ”nın İçtihat ve Kaza ile İlişkisi

Fetvâ ile yakınından ilgili diğer iki kavram “*İçtihat*” ve “*Kazâ*”dır. İçtihat kavramı, sözlükte “*Güç ve zorluk*”, “*Bir şeyi elde etmek amacıyla çaba göstermek*”⁵⁰³, “*Kıyas vb. yollarla hüküm çıkarma*”⁵⁰⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, “*Şer’î hükümlerin tafsîlî delillerinden elde edilebilmesi için olanca gücün sarf edilmesi*” olarak tanımlanmıştır.⁵⁰⁵ İki kavram arasında benzerlik kurabileceğimiz boyutu, sadece “*Kesin bir delile aykırıysalar, ikisinin de meşru olmadığı*” boyutudur. Farklılıklarını ise yapısal, alan ve ehliyet yönünden ele almak mümkündür. Yapısal olarak söylenebilecek farklılıklar, fetvâ, dinî bir hükmü sorana verilirken, içtihat, o hükmü elde etme yöntemi/işlevi/çabası olarak özetlenebilir. Alan olarak içtihat, bir konu hakkında uygulanması emredilen açık bir nassın olması halinde o konu hakkında farklı bir görüş beyan edemezken, fetvâda, yukarıdaki durumun aksine nassın yokluğunda içtihat, nassın hükmünün bulunduğu konuda açıklama şeklinde de olabilmektedir. Ehliyet yönünden farkları, içtihat edebilmek için gerekli olan bütün şartları taşımak gerekirken, fetvâda içtihat konusu daha esnektir. Nitekim mukallid bir müftünün taklid yoluyla verdiği fetvâlar da geçerli sayılmaktadır. İçtihat fukahâyâ kaynaklık ederken, fetvâ, içtihatları güncellemekte ve işlerlik kazandırmaktadır.⁵⁰⁶

Fetvâ ile yakından ilgili olan “*Kaza*” kelimesi, sözlükte “*Yargı, hüküm*”⁵⁰⁷, “*Takdir, imza, yaratma, infaz, bir hakkı sahibine vermek*”⁵⁰⁸ ve “*Sözlü veya fiili olarak bir işi ayırıp açma*” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak “*Kaza*” kelimesi, Mecelle’de “*Hüküm ve hâkimlik*”⁵⁰⁹, İslam hukukçuları tarafından ise “*İnsanlar arasında meydana gelen niza ve ihtilafları usûlüne uygun olarak sonuçlandırmak*”⁵¹⁰ anlamına gelmektedir. Fetvâ, müftünün hükmü söylemesi yani haber, kaza ise kadının hükmü kendisinin ortaya koyması yani inşadır. Kazada verilen hüküm bağlayıcı yani hüküm verildikten sonra amel edilmesi gerekirken, fetvâ da kanaat oluşmadığı sürece amel etme bağlayıcılığı yoktur. Kaza sadece söz ile olurken, fetvâ; söz, fiil, yazı, işaret ve takrir şeklinde olabilir. Kadı olmak için devlet

⁵⁰² Yaman, *Fetva Usulü*, s. 20.

⁵⁰³ Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 101.

⁵⁰⁴ Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâgâ*, Beyrut: Dâru’t-Tenvîrî’l-Arabî, 1984, s. 106.

⁵⁰⁵ Abdulvehhab Hallâf, *İlmu Usûli’l-Fıkıh*, Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1423/2003, s. 12; Zekiyüddin Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: TDV Yay., 2012, s. 373.

⁵⁰⁶ Şahin, *Fetva Usulü*, s. 48-9.

⁵⁰⁷ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, XV, 186; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâgâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnî’s-Su’ûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998, II, 86.

⁵⁰⁸ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VIII, 204.

⁵⁰⁹ Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm şerh-i Mecelleti’l-Ahkâm*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1319, VI, 9-10, md.: 1784.

⁵¹⁰ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidin, *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr: Şerh-i Tenvîrî’l-Ebsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütub, 1423/2003, V, 352; Atar, “*Kaza*”, *DİA*, 2002, XXV, 113.

tarafından atanma zorunluluğu varken, müftü için böyle bir durum söz konusu değildir. Fetvânın konularını ibadet, nikâh, miras, muâmelât vb. konular oluştururken, kaza iki kişi arasında dava konusu olabilecek her konuyu içermektedir. Müftünün fetvâsı hem sorana hem de başkalarını kapsayacak şekilde genel ve kapsayıcı, kadının verdiği hüküm ise verdiği şahsı bağlayıcı olması sebebiyle şahsî ve özeldir.⁵¹¹

Fetvâ verebilecek kişiye gereken şartları da şöyle sıralayabiliriz: “Müslüman, âkil, bâliğ, müçtehit ve âdil olması”. Ayrıca müçtehit müftü, “İyi niyet sahibi, güzel ahlak, soğukkanlı, güvenilir, ileri görüşlü, tercübeli, mali açıdan kendine yeterli ve makamın verdiği statüye uygun bir kıyafete” sahip olmalıdır.⁵¹²

3.1.3. Fetvâ Verme Ehliyetine Sahip Kişilerin Sınıflandırılması

Fıkıh ilminde müftülerin sınıflandırılmasına önem verilerek bu konu üzerinde durulmuş ve eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar, “müftülerin ilmi seviyelerinin bilinmesi, zikrettikleri bilgilerden güvenle faydalanma ve onlardan nakledilen farklı görüşler içerisinde tercih yapmayı kolaylaştırma”⁵¹³ gayesi güdülerek hazırlanmıştır. Bu konuda Ahmet İnanır şunları nakletmiştir:

Osmanlı fakihleri, meseleleri Kur’an, sünnet, icmâ ve kıyas gibi şer’î deliller ile çözmek yerine, önceki mezhep hukukçularının ortaya koymuş oldukları zengin hukuk külliyyâtı içerisinde bir görüşü tercih etmek suretiyle çözmüşlerdir.

Bu sebeple sûfiler de kendi dönemlerindeki müftülerin fetvâlarını ve fetvâlarında yararlandıkları fakihleri gerçek manada müftü olmamakla suçlamışlardır. Ayrıca muteber fıkıh kitaplarında birbirine zıt görüşlerin bulunduğunu iddia etmişlerdir.⁵¹⁴

İnanır’ın da dediği gibi zikredilen bu külliyyatta birbirinden farklı zıt ve farklı görüşler içerisinde birini tercihte kolaylık sağlaması için mezhep içinde hukukçuların yerlerini tercih etmeye/belirlemeye ihtiyaç hissetmişler⁵¹⁵ ve bu konuda birçok eser kaleme almışlardır.⁵¹⁶ Hanefî mezhebinde müçtehitler/müftüler arasında yedili taksime giden Kemalpaşazâde, yaptığı taksim sebebiyle kimi âlimler tarafından eleştirilmiştir.⁵¹⁷

Kemalpaşazâde oluşturduğu fukahâ tabakasını en genel biçimiyle müçtehitler ve mukallitler diye iki sınıfa ayırmıştır. Tasnif ettiği yedili tabaka sistemde, ilk üç tabaka müçtehitleri son dört tabaka ise mukallitlerin kategorisine göre düzenlemiştir. Kemalpaşazâde’nin fukaha tabaka sistemi şöyledir:

⁵¹¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, I, 253-54; Şahin, *Fetva Usulü*, s. 51-4.

⁵¹² Şahin, *a.g.e.*, s. 56-67.

⁵¹³ Ebu’l-Hayr Isamuddîn Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa Taşköprizâde, *Tabakâtü’l-Fukaha*, Thk. Ahmed Neyle, Musul: y.y., 1961, s. 7.

⁵¹⁴ İnanır, XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerin Semâ, Raks ve Devran Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûkî Deliller ve Değerlendirilmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. XVII, sy. 2, s. 256-57.

⁵¹⁵ Hayrettin Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: Yeni Şafak Yay., 1996, II, 91; İnanır, *a.g.m.*, s. 257.

⁵¹⁶ Şahin yaptığı tespitler sonucunda bu konuda ilk eser kaleme alan kişinin, Şâfiî mezhebinden İbn Salah (ö. 643/1245)’in olduğunu söylemiştir. Bkz. Şahin, *a.g.e.*, s. 67.

⁵¹⁷ Özen, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, 2002, XXV, 239; İnanır, İbn Kemal’in Tabakâtü’l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2012, sy. 37, s. 77-84.

Mukallid müftü, görüşüyle fetvâ verdiği kişinin halini bilmesi gerekir. Biz burada onunla ismini, nesebini ve hangi şehirde doğduğunu kastetmiyoruz. Çünkü bunlar ne karın doyurur ne açlığı giderir. Balakis durumunu bilmesiyle; [görüşüyle fetvâ verdiği kişinin] rivâyetlerini, dirâyette derecesini ve fakihlerin tabakalarından hangi tabakada olduğunu bilmesini kast ediyoruz. Böylece mukallid müftü, farklı iki görüşü ayırt etmede tam basiret sahibi olur ve birbirine zıt iki görüş arasında tercih yapabilme de yeterli kudrete sahip hale gelir. Bize göre fukahâ yedi tabakaya ayrılır:

1-*Şeriatta Müçtehit/Müctehid fi 'ş-şer'*: Bu tabakayı oluşturan grup; Dört İmam (Malik b. Enes, Ebu Hanife, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel) ve kavâidu'l-usûlu tesis ve usûl ve fûruda hiç kimseyi taklit etmeyerek edille-i erbaa'dan (dört delilden) [delil çıkarmada] onlara tabi olanlar kimselerdir.

2- *Mezhepte Müçtehit/Müctehid fi 'l-mezheb*: Hocalarının oluşturduğu kurallara göre mezkûr delillerden hüküm çıkarmaya kudretli olan Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Hanîfe'nin diğer ashabı gibi kişilerdir. Onlar bazı furû hükümlerde Ebû Hanîfe'ye muhalefet etseler de kavâidu'l-usûl kurallarında onu taklit etmişlerdir.

3-*Mezhep Sahibinden Rivâyet Bulunmayan Meselelerde Müçtehit/Müctehid fi 'l-mesâil*: Hassâf (ö. 261/874), Ebû Cafer et-Tahavî (ö. 321/933), Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952), Şemsü'l-eimme el-Halvanî (ö. 448/1050), Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090), Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089), Fahreddin Kâdîhân (ö. 592/1196) ve onların dışındaki âlimler gibi. Onlar, usûlde ve fûruda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etme kudretine sahip değillerdir. Ancak bu kişiler, İmam'ın belirlediği usûller ve koyduğu kurallara göre hakkında hüküm bulunmayan meselelerde hüküm çıkarmasında bulunabilirler.

Kemalpaşazâde'nin “mukallid” olarak nitelendirdikleri ise şunlardır:

4-*Mukallidlerden Tahrîc Ashabu'Ashabu't-tahrîc*: er-Râzî, el-Cessâs (ö. 370/981) ve onun dengi olan kişilerdir. Bu tabakada bulunan kişiler aslında içtihadı muktedit değillerdir. Ancak usûl kurallarını iyi bildikleri ve hükmün nereden alınacağını (meâhiz) bildikleri için, mezhep sahibi veya müçtehit ashabından birinden nakledilen, iki manaya delalet edebilen mücmel lafızları ve iki manaya da yorumlanabilen hükümleri, usûlde kişisel görüşleri ve bakış açılarıyla açıklayabilirler. Furûdan benzer ve denk olanları ile mukayesede bulunabilirler. *el-Hidâye*'nin bazı yerlerinde, ‘bu konuda Kerhî'nin tahrîci ve er-Râzî'nin tahrîci şöyledir’ şeklinde geçen sözler bu türdendir.

5-*Mukallidlerden Tercîh Ashabu'Ashabu't-tercîh*: Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî (ö. 428/1037), el-Hidâye sahibi (el-Merğînanî, ö. 593/1137) ve benzerleri gibi olan kişilerdir. Bu tabakada bulunan kişiler, ‘hâzâ evlâ, hâzâ esahhu rivâyeten, hâzâ evdah, hâzâ evfaku li 'l-kıyâs ve hâzâ erfaku li 'n-nâs’ gibi ifadelerle rivayetleri [birbiri arasında karşılaştırarak] bir kısmını diğerine üstün tutabilecek yetkinlikte olanlardır.

6-*En kuvvetliyi, kuvvetliyi, zayıfı, zâhiru'r-rivâyeyi, zâhiru'l-mezheb ve nâdiru'r-rivâyeyi ayırt etme kudretine sahip Mukallidler/Ashabu't-temyîz*: el-Kenz sahibi [Ebu'l-Berekât en-Nesefî] (ö. 710/1310), el-Muhtâr sahibi [Ebu'l-Fadl el-Mevsîlî] (ö. 683/1284), el-Vikâye sahibi [Tâcu'ş-Şeria] (ö. 709/1309) ve el-Mecma' sahibi [İbnü's-Saâtî] (ö. 494/1295) gibi muteber eserlerin sahipleridir. Bu kişilerin özelliği, merdud ve zayıf görüşleri [ayıklayarak] eserlerinde nakletmemektir.

7-*(Sırf) Mukallidler*: Bu tabakada yer alan kişiler, son zikredilen üç tabakadaki özelliklere sahip olmayan, kuvvetli ile cılızı ayıramayan, sağ ile solu ayırt edemeyen, gece odun toplayan kimse gibi buldukları her şeyi toplayan kimselerdir. Bunları taklit edene bütün şiddetiyle yazıklar olsun!⁵¹⁸

“Mezhep içi tercih edilen görüşe tâbi olmanın gerekliliğini ve tercih edenin durumunu öğrendiğin için Kuhistânî'nin (ö. 962/1554) *Şerhu'n-Nukâye*'si, Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürü'l-Muhtâr*'ı, İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'i ve benzeri gibi

⁵¹⁸ İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûd-i Resmi'l-Müftî*, (Terc. Şenol Saylan), İstanbul: Klasik Yay., 2016, s. 94-101; Yunus Apaydın, Kemalpaşazâde'nin Tabakâtü'l-Fukahâ'sı Neyi Anlatıyor?, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVI. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., 2017, s. 100-1.

tahkik edilmemiş olan eserlerle çok fazla kısaltma ve edebî dil içerdiklerinden bilmece gibi eserlerdir.”⁵¹⁹ Bu eserler zayıf ve sahih görüşleri karıştırmaları sebebiyle alanında muteber ancak fetvâ vermede muteber olmayan eserlerdendir.⁵²⁰

Fetvâ ehliyetine sahip kişilerin sınıflandırmasında Kemalpaşazâde’nin tasnifini naklettikten sonra bu konuda son dönem çalışmalarından Osman Şahin’in ortaya koyduğu metodu da nakletmeyi uygun görmekteyiz. Şahin, Kemalpaşazâde’nin tabakâtındaki usûlü zikrettikten sonra çalışmasında müçtehitleri şu şekilde sıralamaya tabi tutmaktadır:

Ehliyet bakımından müftüler -ortak özellikleri itibariyle-, üç ana gruba indirgenebilir. Bunlar, **1)** Hangi seviyede olursa olsun, içtihat kabiliyeti taşıyan ve içtihat faaliyetinde bulunan *müçtehit müftüler*, **2)** İctihat kabiliyeti taşımadığı için içtihatla bulunmayıp, ilmi inceleme yoluyla mezheplerde mevcut olan hükümleri delilleriyle birlikte kavrayarak, onlarla fetvâ veren *müttebi’/uzman müftüler*, **3)** Delillerini bilmeden, mezheplerdeki hükümleri ezberleyip, onlarla fetvâ veren *mukallit/nakilci müftüler*dir.⁵²¹

Şahin, üçlü tasnife tabi tuttukten sonra ‘müçtehit müftü’leri; *dinde müçtehit, müntesip müçtehit* ve *mezhepte müçtehit* olarak üçe ayırmaktadır. ‘Müttebi’/Uzman Müftü’leri; *tercih yapabilen müftü* ve *hafızlar* olarak ikiye ayırmaktadır. ‘Mukallit/Nakilci Müftüler’leri ise bir ayırıma tabi tutmadan zikretmiştir. Yaptığı tasnifte, Sünbül Efendi’inde dâhil olabileceğini düşündüğümüz, “*Müttebi’ ve Mukallit müftüler*” hakkında şunları zikretmektedir:

Müttebi’ müftü, müçtehitlerin görüşlerine dayanak teşkil eden delilleri inceleyerek görüşleri arasında tercih yapabilme yetisine sahip olan müftülerdir. Bu tabakayı ikiye ayırmasında, “*Tercih yapabilen müftü*” tabakasında olan kişiler, “*Fıkıh ilmine yeteneği olup mensubu olduğu mezhep imamının görüşlerini ezbere bilerek delilleri kavrayabilen*” müftülerdir. “*Hafız Müftü*” tabakasında olan müftüler ise, “*Mezhep içerisinde açık ve müşkil konuları kavrayarak nakletme konusunda yetenekli, ancak mezhep imamlarının görüşlerini dayandırdıkları delilleri tespit etme ve kıyas metoduna hâkimlik noktasında eksiklikleri olan*” müftülerdir. Bundan dolayı bu kişilerin görüşleri kuvvetli ve zayıf görüşü ayırt etmeye yetenekli müftüler olması sebebiyle görüşlerine güvenilir. Bu kişilerin fetvâlarına uyulabilir. Bu tabakaya giren kişiler arasında Mevsilî (ö. 683/1284), İbnu’s-Sâati (ö. 694/1295) ve Ebü’l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) sayılabilir.

Mukallit müftüden ise, “*Mensub olduğu mezhebe ait görüşleri ezberleyen ve görüşleri sadece taklit yolu ile bilen müftü*” olduğu kastedilmiştir. İbn Kemal’in de dediği, sırf mukallitler tabakası bu müftülerdir. Bunlar kuvvetli-zayıf demeden her görüşü eserlerine alıp naklederek. Eserlerinde de delillerden arındırılmış birçok nakil zikrederek oluşturmuşlardır.⁵²²

3.1.4. Fetvâ’da Tercih ve Tercih Usûlü

Müftünün fetvâ hazırlarken takip ettiği bir kısım yöntemler bulunmaktadır. Bunlar; içtihat, tahrîc, tercih, telfik ve taklit metotlarıdır. İslâm hukuk tarihi açısından incelersek vahiy döneminde kullanılan yöntem, “vahiy” ve “ictihat”tır. Sahabe, Tabiûn ve Müçtehit imamlar döneminde ise nass temelinde, “rey”, “kıyas”, “icmâ”, “istihsan”, “istislah”, “istishab” ve benzeri metotlardır. Onlardan sonra gelen müçtehit imamların öğrencileri de aynı metotlara başvurmuşlardır. Dördüncü asırda mezheplerin teşekkül edip mezheplere gösterilen

⁵¹⁹ İbn Âbidîn, *Resmü’l-Müftî*, s. 102.

⁵²⁰ Şahin, *Fetva Usulü*, s. 164.

⁵²¹ Şahin, *a.g.e.*, s. 69.

⁵²² Şahin, *a.g.e.*, s. 69-77.

bağlılığın da artmasıyla kendinden öncekileri “taklit” etme görüşü çoğalmaya başlamıştır. Bu metodun tercih edilmesiyle beraber ilk üç asırda kullanılan yöntemler de değişmiş “tahrîc”, “tercih” ve “telfîk” gibi metotlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanılan yöntemler, miladi on dokuzuncu asra kadar da kullanılagelmiştir.⁵²³

Tercih yoluyla fetvâ veren müftünün, içtihat liyakatine sahip olması veya uzman/müttebî vasfına sahip olması gerekmektedir. *Ashabü't-tercih* arasında sayılan bu kişi mezhep imamlarının veya müçtehitlerin fetvâ verirken dayandıkları delilleri inceleyerek, fetvâ verilen meselede farklı görüşler varsa bunlar arasında tercih yapma kabiliyetine sahip olan kişidir.⁵²⁴ Bu âlimin görüşler arasında tercih yapabilmesi, delilleriyle birlikte görüşleri, fetvâ verilecek meseleyi ve meselenin hükmünü değiştirecek etmenleri bilmesi, bu vasıflar arasında sayılabilir.⁵²⁵

Mezhep içi tercihte temel problem, eserler ve meselelerdir. Hanefî literatür eserleri *zâhiru'r-rivâye*, *nâdiru'r-rivâye* ve *nevâzil/vâkıât* şeklinde sistematize edilmiştir ki bunun da amacı hukuki istikrar ve güveni sağlamaktır.⁵²⁶

Mezhep içi işleyişte meselelerin de tabakaları vardır. Bu meseleler, *zâhiru'r-rivâye* (*el-usûl*), *nâdiru'r-rivâye* ve *nevâzil/vâkıât* türü eserlerde rivayet açısından ele alınır. *Zâhiru'r-rivâye* türü eserlerde, mezhep imamları Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den nakledilen rivayetler ile Züfer (ö. 158/775), Hasan (ö. 204/820) ve Ebû Hanîfe'den fıkıh eğitimi almış diğer kimselerin rivayetleri bulunur. Meseleleri ise *el-Usûl* adı da verilen altı adet *zâhiru'r-rivâye* kitaplarında nakledilmiştir. Bu eserler İmam Muhammed'in; *el-Mebsût/el-Asl*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *es-Siyerü's-Sağîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, *es-Siyerü'l-Kebîr* adlı altı kitabıdır. Bu eserlere *zâhiru'r-rivâye* denmesinin sebebi, Ebû Hanîfe'nin mezhebinin görüşlerini İmam Muhammed'den güvenilir ravilerin nakletmiş olmasıdır. Ayrıca bu rivayetler, mütevâtir veya meşhur yolla sabit olmuşlardır.⁵²⁷ Altı kitabı *el-Hâkimu's-Şehîd* (ö. 334/945), *el-Kâfi* adlı eserinde toplamıştır. Bu eseri Şemsüleimme es-Serahsî de *Mebsût* adıyla şerh etmiştir. Şerhin delillerinin muteber olması sebebiyle, eser güvenilir kabul edilmiştir.⁵²⁸

Nâdiru'r-rivâye eserler ise yukarıda zikredilen mezhep imamlarından nakledilen ancak zikredilen eserlerde bulunmayan görüşlerdir. Bu rivayetler İmam Muhammed'in eserlerinin dışında; Süleyman b. Saîd Keysân'ın (ö. ?) rivayet ettiği *el-Keysâniyyât*, Halife Harunü'r-Reşid'in (ö. 193/809) adına yazılan *el-Hârûniyyât*, Ali b. Salih el-Cürcânî'nin (ö. ?) rivayet ettiği *el-Cürcâniyyât* ve Muhammed b. Semâ'a'nın (ö. 233/847) *er-Rakkıyyât* adlı eserlerinde nakledilmiş meselelerdir. Bu eserlere *nâdiru'r-rivâye* isminin verilmesinin sebebi, bu rivayetlerin *zâhiru'r-rivâye*'deki gibi güvenilir ve sahih rivayetle nakledilmemiş olmasıdır. Bunlar arasında Hasan b. Ziyâd'ın *Kitâbu'l-Mücerred*'i, Ebû Yûsuf'un *el-*

⁵²³ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Bilmen Neşriyat, t.y., s. 257-58.

⁵²⁴ M. Esat Kılıçer, “Ashabü't-Tercih”, *DİA*, 1991, III, 471.

⁵²⁵ Şahin, *Fetva Usulü*, s. 137.

⁵²⁶ Yaman, *Fetva Usulü*, s. 20.

⁵²⁷ İbn Âbidîn, *Resmü'l-Müftî*, s. 118-20.

⁵²⁸ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 138.

Emâlî'si, İbn Semâa (ö. 233/847), Muallâ b. Mansûr (ö. 211/826) vb. âlimlerin eserleri sayılır.⁵²⁹

Nevâzil/Vâkıât türü eserler ise müteahhirîn müctehidlerinin, mütekaddimîn mezhep ehlinde rivayet bulamadıkları meselelerde istinbât ettiği meselelerdir. Bu müteahhirîn müctehid ehli ise Ebû Yûsuf ve Muhammed'in öğrencileri, bunların öğrencilerinin öğrencileri ve bu şekilde devam ederek gelen öğrenci silsilesidir. Bu kişiler hakkında bilgiler, tabakât ve tarih kitaplarında bulunmaktadır. Bu kişiler bazen mezhep imamlarının muhalefet ettikleri meselelerde kendilerinde olan deliller sebebiyle ittifak ettikleri de olmuştur.

Bu kişilerin fetvâlarını toplayan eserler arasında ilk kitap Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Kitâbu'n-Nevâzil* adlı eseridir. Ondan sonra, [Ahmed b. el-Keşî'nin (ö. 550/1155)] *Mecmû'u'n-Nevâzil*'i, en-Nâtîfî'nin (ö. 446/1054) *el-Vâkıât*'ı, Sadru's-Şehîd'in (ö. 536/1141) *el-Vâkıât* adlı eserleri gelir. Bu meseleleri müteahhir âlimler, *Fetevâ-yı Kâdihân*, *el-Hülâsa* vb. de olduğu gibi diğer meselelerden ayırmadan karışık olarak nakletmişlerdir. Bazı âlimler de Radiyyüddin es-Serahsî'nin (ö. 544/1149) *Kitâbu'l-Muhît* adlı eserindeki gibi, meseleleri [konu konu/mesele mesele] ayırt ederek nakletmişlerdir.⁵³⁰ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudurî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar* adlı eseri de burada zikredilmektedir. Bu eserin şerhleri arasında, Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd'ın (ö. 800/1397) *el-Cevheretü'n-Neyyire* ve *es-Sirâcü'l-Vehhâc* adlı eserleri ile Abdülğânî el-Meydânî'nin (ö. 1289/1881) *el-Lübab fî Şerhi'l-Kitâb* adlı eseri sayılır. Alâuddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-Fukaha* adlı eseri de Kudurî'nin eserine dayanan ancak farklı bir sistemâtiğe sahip olan bir eserdir. Ebû Bekir Mes'ûd el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) kaleme aldığı *Bedâ'i'u's-Sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâyi* adlı şerh eseri meşhurdur. Diğer bir eser Burhânüddîn el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eseri vardır. Bu eserini *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserine şerh olarak yazmıştır. Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-İnâye*'si ve İbnü'l-Hümân'ın *Fethü'l-Kadîr*'i meşhur şerhlerindendir.

Yukarıda zikrettiğimiz eserler dışında ayrıca Hanefî mezhebinde *Mütûnu Erba'a* diye isimlendirilen temel dört metin vardır. Bunlar; Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekâik*'i, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah el-Mevsılî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr*'ı, Tâcu's-Şerî'a'nın *el-Vikâye*'si ve Muzafferüddîn Ahmed İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eseridir. Bu eserlerle beraber XV. ve XVI. yüzyıllarda kaleme alınan Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürru'l-Hukkâm*'ı ile İbrahim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-Ebhûr* adlı eseri vardır.⁵³¹ Metinlerden kastedilen; *el-Bidâye*, *Muhtasaru'l-Kudurî*, *el-Muhtâr*, *en-Nukâye*, *el-Vikâye*, *el-Kenz* ve *el-Mültekâ* gibi itibar gösterilen, zahirurrivâye'den nakilde bulunan metinlerdir. Molla Hüsrev'in *el-Gurer*, Timurtâşî el-Gazzî'nin (ö. 1006/1598) *et-Tenvîr* metinleri ise içlerinde fetvâ meseleleri bulunmaları sebebiyle bunlar arasında gösterilmez.⁵³²

⁵²⁹ İbn Âbidîn, *Resmü'l-Müftî*, s. 120-22.

⁵³⁰ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 122-24.

⁵³¹ Şahin, *Fetva Usulü*, s. 157-160.

⁵³² İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 212-13.

el-Hâniyye ve *Mülteka'l-ebhûr* adlı eserlerde ilk zikredilen görüş tercih edilen görüştür. Diğer eserlerde ise en sona bırakılan görüş tercih edilen görüştür. Aynı sistem *el-Hidâye*'de de kullanılmaktadır. Yukarıda zikredilen iki eser dışında, *el-Hidâye* ve şerhleri, *el-Kenz* şerhleri, Nesefî'nin *el-Kâfi*'si, *el-Bedâ'i'u's-Sanâ'i* ve benzeri metinlerde görüşlerin aktarılmasında her bir görüşün delili zikredildikten sonra ve Ebû Hanîfe'nin görüşü sona bırakılarak diğerlerine cevap olarak nakledilmektedir.

Müçtehit olmayan müftü, karşısına çıkan bir mesele hakkında birbirine muhalif olarak zikredilen görüşlerle karşılaşır, o zaman *el-Bidâyetü'l-Mübtedî*, *el-Muhtâr*, *Vikâyetü'r-Rivâye*, *Kenzü'd-Dekâik*, *Mülteka'l-Ebhûr* gibi alanında muteber sayılan eserlere başvurarak bu metinlerde zikredilen görüşleri tercih etmesi gerekir. Bu metinlerden sonra şerhlerindeki görüşleri sonra da fetvâ kitaplarında zikredilen görüşleri tercih ederek görüşünü bildirir.⁵³³

Sünbül Sinan'ın metnini değerlendirmemize yardımcı olması adına, “*Görüşler ve metinler içerisinde tercih nasıl yapılır*” sorusuna kısaca değinmekte fayda olacaktır.

- 1- Mezhep içi işleyişte Ebû Hanîfe'nin görüşü diğerler arkadaşlarının görüşlerine tercih edilir. Eğer kendisinden iki görüş gelir de hangisinin onun son görüşü olduğu bilinemez ise o görüşlerden delil bakımından en kuvvetli olanı alınır.
- 2- Ebû Hanîfe'nin tercih ettiği bir görüş bulunamamış ise, Yakub'un (Ebû Yusuf'un) görüşü tercih edilir. Sonrasında Muhammed'in, sonrasında Züfer'in, sonrasında ise Hasan b. Ziyad'ın görüşü tercih edilir.
- 3- Şayet Ebû Hanîfe ile ashabından biri onunla aynı görüşü beyan etmiş ise o görüş tercih edilir. Bu durumda, Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'un birlikteliğine *şeyhayn*, Ebû Hanîfe ile Muhammed eş-Şeybânî'nin birlikteliğine *tarafeyn* ve Ebû Yusuf ile Muhammed eş-Şeybânî'nin birlikteliğine ise *imameyn* denilmiştir.
- 4- Ebû Hanîfe ile imameyn'in görüşünün farklı olması durumunda, Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas alanlar, fetvâ verecek kişiyi muhayyer bırakanlar ve delili kuvvetli olan görüşün alınacağını söyleyenler de bulunmaktadır. Delili kuvvetli olan görüşün alınması gerektiği görüşü ise benimsenen görüştür.
- 5- Ebû Hanîfe ile imameyn, bir görüş hakkında ihtilaf ettiler, ihtilaf da zaman ve örfün değişmesinden kaynaklanmışsa, imameyn'in görüşü tercih edilir.
- 6- Eğer bir konuda Ebû Hanîfe ve imameyn ayrı ayrı görüş beyan ettiler, ibadet konularında Ebû Hanîfe, kazâ (yargılama) ile ilgili ferî meselelerde Ebû Yusuf, miras hukuku konularında da Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşü tercih edilir.
- 7- Zâhirurrivâye'deki görüş, Nadirurrivâye ve Nevâzildeki görüşlere tercih edilir. Zâhirurrivâye'de bir görüş bulunmuyorsa, Hanefî usûlü ve muteber metinlerde geçmesi şartıyla Nâdirurrivâye görüşü tercih edilir.
- 8- İstihšana dayanılarak verilen hüküm, kıyasa dayanılarak verilen hükme tercih edilir.
- 9- Yaşanılan zamanın şartlarına ve örfüne uygun olan diğer görüşe tercih edilir.

⁵³³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, VIII, 256; Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, II, 104, 109; Atar, “Fetva”, XII, 491-92; Mustafa Şahin, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetvâ Mecmûaları*, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2000, s. 35.

- 10- Toplumun ve insanların hayatlarını kolaylaştıran ve fayda sağlayan hüküm, bunları sağlamayana tercih edilir.
- 11- Mezhep imamlarının bir görüşü/nakli olmayan meselelerde kendilerinden sonra gelen müteahhirîn âlimlerin ittifak ettiği bir hüküm varsa o tercih edilir. Bu kişiler arasında Ebû Hafs el-Kebîr, Ebû Cafer et-Tahâvî, Ebû Cafer el-Hinduvânî ve Ebû Leys gibi âlimler yer alır.
- 12- Müteahhirîn âlimlerden bir görüş/nakil olmayan meselelerde, fetvâ verecek kişi hüküm çıkarmayı bilen ve fıkıh ilmine muttali bir kişi ise bu ilmin ehli ile istişarede bulunarak kendi içtihad ve re'yi ile hüküm verir. Bu şartlara hâiz değil ise, “bilmiyorum” diyerek görüşünü bildirmez ve meseleyi ehline havale eder.⁵³⁴
- 13- Ayrıca Müslümandan küfrü kaldıran görüş, şayet zayıf bile olsa tercih edilir.
- 14- Metinler şerhlere, şerhler de muteber fetvâ eserlerine tercih edilir.

Yukarıda metinler arası tercih metotlarını zikrettikten sonra bir de tercih edilen görüşü ifade eden kavramları zikrederim. *İftâ alâmetleri* de denen bir mesele hakkında tercih edilen görüşü ifade eden tabirler vardır. Bu tabirler arasında şunlar zikredilebilir: “*Bihî yuftâ, aleyhi 'l-fetvâ, bihî yu'temed, aleyhi 'l-itimad, bihî ne'huz, aleyhi amelü 'l-yevm, aleyhi amelü 'l-ümme, hüve 's-sahîh, hüve 'l-esahh, hüve 'z-zâhir, hüve 'l-ezhar, hüve 'l-muhtar, hüve 'l-eşbeh, hüve 'l-evceh.*”⁵³⁵ Bu zikredilen ifadeler arasında diğerlerinden daha kuvvetli anlama gelen ifadeler vardır ki “*Aleyhi 'l-fetvâ*” lafzı, “*es-Sahîh, el-esahh, el-eşbehh*” lafızları bunların başında gelir.⁵³⁶

3.2. Raks/Devran ve Semâ Tartışmaları

Tasavvuf ilminde nefis terbiyesine önem verilmektedir. Nefis terbiyesi için dünyevi ve şehvî duygulardan arınmak gerekmektedir. Bunun için de mutasavvıflara göre en uygun yol *zikir*dir.⁵³⁷ Zikrin içerisinde barındırdığı zühd, takva, ubudiyet gibi duygular, ahenk olarak bahsedilen “Ritim ve musiki” ile kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.⁵³⁸

İlk zamanlarda semâ, tezimizin giriş kısmında detaylı olarak anlatıldığı gibi bilhassa Kur'an tilaveti ile manzum ve mensur parçaların dinlenmesi anlamlarını içerisinde barındırmakla birlikte, sonraki dönemlerde sûfîlerin yaptığı ayinin ismini almıştır. Sûfîler, bu bağlamda musikinin teganniden daha çok semâ ve raksa (vecde gelmeye) eğlenceye oyun nazarıyla bakılmaması için hassasiyetle bu konuya yaklaşmışlardır.⁵³⁹ Hassasiyetin göstergesi olarak da ilk sûfîler zikir ayinlerine “Musiki/gınâ, tegannî, elhan, telhin” denmesi yerine “Semâ” terimini tercih etmişlerdir. Ayrıca “Nefsin arzularına düşkün kişilerden sakınmak istemeleri, semânın Allah, melek ve peygamberden dinlemeyi içerecek

⁵³⁴ İbn Âbidîn, *Resmü 'l-Müftî*, s. 144-171; Yaman, *Fetva Usulü*, s. 122-124.

⁵³⁵ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 218-20; O. Şahin, *Fetva Usulü*, s. 162; Yaman, *a.g.e.*, s. 118-19.

⁵³⁶ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 218.

⁵³⁷ Uludağ, “Nefis”, *DİA*, 2006, XXXII, 526-529.

⁵³⁸ Mehmet Gönül, Mustafa Yıldırım, İslâm Dininde Mûsikîye Karşıt Görüşlere Musikî Penceresinden Bir Bakış, *İSTEM*, 2017, yıl: 15, sayı: 30, s. 266.

⁵³⁹ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, İstanbul: Dergah Yay., 2017, s. 213-14.

kadar geniş kapsamlı olması, kendilerine teganni yapmayla suçlayan âlimlere hedef olmaktan korunmak vb.” sebepler dolayısıyla semâ teriminin tercih edilebileceği söylenmiştir.⁵⁴⁰

Raks, devran ve cehrî zikir tartışmalarının İslam’ın ilk yıllarına kadar gittiğini görmekteyiz. Hz. Ebu Bekir, Abdullah b. Mes’ud, Hz. Aişe (r.a.) vb. kimselerden nakledilen rivayetler de bunu göstermektedir ki başlıcaları şunlardır:

Hz. Aişe şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ebû Bekir (r.a.) eve geldi. O esnada evde iki şarkıcı/muganni kadın Ensar’ın Yevm-i Buas’da okudukları şiirleri nağmeyle okuyorlardı. Hz. Ebû Bekir, -iki defa- “*Şeytan’ın düdükları*” dedi. Peygamber (s.a.v.) [buna mukabil], “*Ey Ebû Bekir, bırak onları! Her kavmin bir bayramı vardır. Bizim bayramımız da bugündür*” buyurdu.⁵⁴¹

Abdullah b. Mes’ud ile Ebû Musa el-Eşârî’den nakledilmiştir:

...[Mecliste topluca zikir çeken halkalara karşı Abdullah b. Mes’ud şunları söylemiştir]: “Onlara kötülüklerini sayıp hesap edin! Ben iyiliklerinizden hiçbir şeyin zayı edilmeyeceğine kefilim. Ey Ümmet Muhammed yazıklar olsun size, ne kadar hızlı helak oldunuz! Peygamberiniz’in (s.a.v.) ashabından içinizde çokça bulunmaktadır. İşte bunlarda onun elbisesi, henüz eskimemiş; kapları da henüz kırılmamıştır. Canım eline olana yemin olsun ki, şüphesiz sizler ya Muhammed’in (s.a.v.) milletinden daha hidayete ermiş bir milletsiniz ya da dalalet kapısını açmaktasınız.”⁵⁴²

Hz.Aişe’nin Habeşlileri izlemesi üzerine nakledilen hadis ise şöyledir:

Habeşliler mescidde oyun oynarlarken ben de Habeşliler’e bakıyordum. Peygamber (s.a.v.), beni ridasıyla örtüyordu. Ömer (r.a.), Habeşlileri oyunlarından engellemeye kalkıştı ve Peygamber (s.a.v.), Ömer’e (r.a.): “*Onları bırak! Ey Erfide Oğulları, emniyet içinde (oyunlarınıza) devam edin*” buyurdu.⁵⁴³

Zikredilen vb. diğer deliller tartışmalara konu olarak temel delillerden sayılmış ve tartışmalı bu konular üzerine günümüze kadar farklı görüşlere sahip kişiler tarafından çok eser kaleme alınmıştır.

3.2.1. XV. Asra Kadar Raks ve Devran Tartışmaları

Hicri III. asırdan itibaren tasavvufi akımların etkisiyle tarikatlar teşekkül etmiş ve tasavvuf felsefesi altında değerlendirilen konular tasavvuf âlimleri ve fıkıh âlimleri arasında münakaşalara sebep olmuştur. Tarihsel perspektif, Hicrî III.-XVI. aralarında kaleme alınan eserlere de yansımış ve zikir sırasında uygulanan musikinin caiz olup olmadığı hakkında birçok risâle kaleme alınmıştır.⁵⁴⁴

Sûfiler semâ, devran, zikir vesilesiyle Allah Teâlâ’ya ulaşma ve O’na yakınlaşmayı amaçlamışlardır. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin Kur’an-ı Kerîm’i okurken ve dinlerken aldıkları tavır, tasavvuf ehlinin Kur’an-ı Kerîm dinlerken bayılma, sayha

⁵⁴⁰ Ceyhan, “Semâ”, XXXVI, 455.

⁵⁴¹ Müslim, *İydeyn*, 16.

⁵⁴² Dârimî, *Mukaddime*, 23, h.n.: 210.

⁵⁴³ Buhari, *Kitâbu ’l-İydeyn*, 25; Müslim, *Kitâbu ’l-İydeyn*, 17-18. Hadisin farklı rivayetleri de mevcuttur.

⁵⁴⁴ Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, 2011, XXXX, 120-24.

atarak ruhunu teslim etme vb. durumlar, vuku halleriyle rivayet edilmiştir.⁵⁴⁵ Zikredilen hallerle birlikte tasavvufun temel eserlerinde de görülmektedir ki, fakihlerin karşı çıktığı semâ, raks, devran gibi konulara karşı aşırı gidenler eleştirilmekte ve tasvip edilmemektedir. Bu eserlerde tasavvufta kastedilen semâ, raks, devran vb. hallerin sahabenin Peygamber (s.a.v)'i dinlerken ve Allah Teâlâ'yı zikrederken hallerinin sanki başlarının üstünde kuş varmış da kaçırmamak için vakarlı durdukları veya gözleri yaşlı, tüyleri ürpermiş gibi vakarlı olarak Allah Teâlâ'ya ulaşmak olduğu kastedilmiştir.⁵⁴⁶ Ayrıca semâ, devran ve raks konularında caiz olduğuna dair birçok rivayet nakledildiği gibi, caiz olmadığına dair de birçok rivayet bulunmaktadır.⁵⁴⁷ Bu görüş ve rivayetleri sûfiler ve fakihler olmak üzere iki kategoride değerlendirmek mümkündür.

3.2.1.1. Sûfilerin Görüşleri

Tasavvuf literatürünün önemli kaynaklarından *er-Risâle*'de Kuşeyrî (ö. 465/1072) şunları kaydetmiştir:

Güzel ses ve hoş giden ezgilerle şiir dinlemek; şer'an yerilmiş aletlerden dinlememek, arzularına yenik düşmemek, oyun ve eğlenceye dalmamak ve sakıncalı olduğuna inanmak durumunda mubahtır.⁵⁴⁸

Kuşeyrî bu yorumunu Mâlik b. Enes (ö. 179/975), İbn Cüreyc (ö. 150/767) Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Abdullah b. Ca'fer'den (ö. 80/700) hudâ/ve benzerlerine cevaz ⁵⁴⁹الحذاء verdiklerini zikrederek desteklemiş,⁵⁵⁰ yasaklanan semânın ise tarikata yeni girmiş müridlerin nefisleriyle mücadele esnasında yaptıkları semâ olduğunu vurgulamıştır. Gerekçe olarak bu kimselerin nefislerinde ve kalblerinde bir keşfin olması durumunda hareketlerine sahip çıkamayıp ölçü konusunda şeriat kurallarına uymaya güç yetirememelerine dikkat çekmiştir.⁵⁵¹

Sûfilerin kendilerini semâya zorlamaları ve tevâcüd halleriyle ilgili ise Sühreverdî; mevkî ve menfaat için kendisini zorlayanları aldatma ve hıyanete, vecde ermeye kendini zorlayanları ise Kur'an okurken kendini ağlamaya zorlayanlara benzetmektedir.⁵⁵² Ayrıca

⁵⁴⁵ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., t.y., s. 543-50.

⁵⁴⁶ Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerafâvî, Cidde: Dârü'l-Minhâc, t.y., s. 678-81; Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muameleti'l-Mahbûb*, thk. Abdülmün'im el-Hıfnî, Kahire: Dârü'r-Reşâd, 1412/1991, II, 64-65; el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, thk. İs'ad Abdülhâdî Kindî, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1980, I, 560-65; Ebû Bekr el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Abdülhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Surûr, Kahire: Neşrü't-Türâsi's-Sûfî, 1960, 280-85; Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma' fî't-Tasavvuf*, thk. Reynold Alleyne Nicholson, Leiden: E. J. Brill, t.y., s. 342-45; Sühreverdî, *Avârif*, II, 22.

⁵⁴⁷ el-Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 675-81; el-Mekkî, *a.g.e.*, II, 61-67; Hücvîrî, *a.g.e.*, s. 560-65; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 280-85; es-Serrâc, *a.g.e.*, s. 340-45; Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 15-20.

⁵⁴⁸ el-Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 675.

⁵⁴⁹ Deve çobanlarının türküsüne denmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 168.

⁵⁵⁰ el-Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 676-77.

⁵⁵¹ Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 11.

⁵⁵² Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 18.

semâ ve vecd haline düşkün olanların niyetlerinin bozulduğunu belirterek gösteriş maksadıyla yapılmaya başlandığına dikkat çekmiştir.⁵⁵³

Sühreverdî, Peygamber (s.a.v.) ve daha sonraki dönemlerde müzik meclislerinin durumunu şu sözlerle aktarmaktadır:

Günümüz insanların toplantılarda def ve telli çalgı aletleriyle meclislerde oturmasını insafla düşünecek olursan, bu tarz toplantılar ve toplantılara okuyucu (muganni) getirmeler hiç Peygamber (s.a.v.) ve Sahabe döneminde vaki olmuş mudur? Şüphesiz böyle bir hal Resûlullah ve ashabından vaki olmamıştır. Şayet bunda fazilet olsa [onlar] ihmal etmezlerdi. Bu meclislerde bir fazilet olduğunu söyleyenler Resulullah, ashabı ve tabîinin ahlakından yoksundurlar.⁵⁵⁴

Bunlarla birlikte tasavvuf kaynaklarında, semâ meclislerinde Allah Teâlâ'yı zikrederken vecd halinin gelmesiyle sûfîlerin devran yaptığı zikredilmiş ve asıl olanın vecd halinde sûfinin kendisini tutması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁵⁵⁵ Sûfîlerin vecd haline gelmelerini ise İbnü'l-Cevzî, sûfîlerin Allah Teâlâ'yı zikretmekle, Kur'an-ı Kerim'i duymakla veya bunları hatırlatan vb. şeyleri duymakla ani hal değişimiyle vecde geldiklerini bunun sonucunda da kendilerinden geçerek raks/devran yaptıklarını söylemiştir. Ayrıca sûfîlerin kimisinin bu hali kendini zorlayarak (tevâcüd) kimisinin de kendiliğinden (vecd) bu hale girdiğini, bunların tamamına ise semâ dendiğini söylemiştir.⁵⁵⁶

Sûfîlerin yaptığı semâ, raks ve devran tartışmaları, görüldüğü kadarıyla çalışmalarda musiki kavramı altında incelenmesi sebebiyle tasavvuf musikisi ile mugannilerin musikisinin aynı çatı altında değerlendirilmesine sebep olmuştur.⁵⁵⁷ Bu konuya bir açıklık getirmek çalışmamızın konusu olmaması hasebiyle çalışmamızda semâ, raks ve devran konuları bağlamında tartışmaların fakihler nezdindeki boyutunu ele almakla yetineceğiz. Hem semâ ile musikinin aynı değerlendirmesini hem de sûfîler ile fakihlerin durduğu yeri Kemikli'nin makalesinde şu şekilde görmekteyiz:

Mutasavvıfların mûsikî yerine semâ'ı kullanmaları musikinin İslam düşünürleri nezdinde tartışmalı bir konumu olmasından kaynaklanmaktadır. İslam âlimleri, her hususta olduğu gibi hakkında açık bir nass bulunmayan mûsikî konusunda da bir fikir edinmek istemişler; bu meselenin meşruluğunu Kur'an ve Sünnet'ten deliller aramak suretiyle tartışmışlardır. Burada bizi doğrudan mûsikî çevresinde ortaya atılan ve başlangıcından günümüze kadar İslam düşünce tarihinde önemli bir yer işgal eden tartışmaları konu edinmekle birlikte, bir iki hususa işaret etmek istiyoruz. Mûsikî tartışmalarıyla alakalı günümüze kadar intikal eden malzemeler ışığında İslam düşünür ve bilimcilerinin iki kategoriye ayrıldıklarını görüyoruz: Bunlardan birincileri, müteşerrî âlimler (fakihler, hukukçular)'dır; bunlar tartışmada iki uç halindedirler. Kimi fakihler prensip olarak haram (yasak) görmekle birlikte, İslam'ın mutlak yasak getirmediğini de ifade ederler. Diğer fakihler ise, mûsikîyi prensip olarak mubah (uygun) telakki ederken bazı mûsikî çeşitlerinin haram olduğu kaydını koymaktadırlar. Mûsikî tartışmalarında ikinci kategoriye ise, mutasavvıflar ile bazı muhaddis ve filozoflar oluşturur. Bu kesim ekseriyetle mûsikîyi mubah görür ve hatta bazı tarikatların esasını semâ oluşturur.⁵⁵⁸

⁵⁵³ Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 19.

⁵⁵⁴ Sühreverdî, *Avârif*, II, 21-2.

⁵⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 678-81; el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 61-65; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 560-65; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 281-82; es-Serrâc, *el-Luma'*, s. 345-360; Sühreverdî, *Avârif*, II, 22-3.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, Kahire: İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, 1368/1949, s. 258-61.

⁵⁵⁷ Pehlül Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Musiki*, İstanbul: Kayıhan, 2014, s. 245-66.

⁵⁵⁸ Bilal Kemikli, *Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII, 445.

Mutasavvıflar semânın icrası esnasında vecd-tevacüd, kabz-bast, heybet-üns, cem'-fark, fenâ-bekâ, gaybet-huzur, sahv-sekr, telvin-temkin, mûkaşefe, müşahede vb. haller yaşamaktadırlar.⁵⁵⁹ Konumuzla ilgili olarak semâ esnasında *vecd halini* yaşamaları ve bunun akabinde raksa/devrana kalkmalarıdır. Vecd kelimesi ise sözlükte “Kaybettiğini bulmak, istediğine kavuşmak, aşk ve iştîyak halinin sarhoşluğuyla kendini kaybetmek, heyecan duymak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁰ Terim olarak ise “Kasıt ve zorlama olmadan Allah’ın bir ihsanı şeklinde salike gelen ve onu kendinden geçiren mânevî çarpıntı” demektir.⁵⁶¹ Vecdin ilk çıktığı yer kalp olduğu ve kalpten tüm organlara titreme, inleme, nara atma, donup kalma, derin nefes alma, bayılma, sükûna erme şekillerinde olabileceğini söylenmiştir.⁵⁶² Mutasavvıflar nazarında devran, fakihlerin dediği gibi oyun ve eğlene anlamında kullanılan raks anlamına gelmeyecek, sûfiler nezdinde bir aşkın/vecd halinin neticesi akabinde olmaktadır.⁵⁶³

3.2.1.2. Fakihlerin Görüşleri

Musiki konusuyla semâ konusunun birbirine bu kadar girift olması, tasavvuf açısından konuya kronolojik bir bakışı zorunlu tutmaktadır. Raks ve devran hakkında yapılan tartışmalar Hicrî II. asrın sonlarına kadar gitmekte ve günümüze kadar devam etmektedir. Fakihler ile sûfiler, dinî ayinlerdeki ruhanî ve biçimsel tezahürleri bu konular üzerinden tartışmışlardır.⁵⁶⁴ Araştırmalarımız sonucunda semâ, devran ve cehrî zikir konuları hakkında yapılan tartışmalara yönelik tasavvufî temelde kronolojik olarak bir çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Yapılan tartışmaların boyutu tağbîr, huda, şiir, musiki vb. konuları barındırdığı için kronolojik olarak vermek tezimizin sınırlarını aşacağından Sünbül Efendi dönemine kadar Malikî, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin “raks ve devran” konularına bakışlarını temel eserlerinden incelenecek ve nakledilen deliller ve görüşler zikredilmeye çalışılacaktır.

3.2.1.2.1. Malikî Mezhebi

Uludağ eserinde Malik b. Enes’in (ö. 179/795) musikiye karşı meyli olan rivayetlerin olduğunu nakletmekle birlikte⁵⁶⁵ Malikî mezhebinin fikhî metinlerinde konumuzla ilgili olarak nakledilen musikinin caiz olmadığına dair rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Sahnûn (ö. 240/584), Malik b. Enes’in bu konudaki görüşünü şöyle zikretmiştir:

⁵⁵⁹ Kemikli, *a.g.m.*, s. 445.

⁵⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 445-46.

⁵⁶¹ el-Kuşeyri, *er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1981, s. 189; Ceyhan, “Vecd”, *DİA*, 2012, XXXXII, 583.

⁵⁶² es-Serrâc, *el-Luma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yay., 1996, s. 293; Ceyhan, *a.g.m.*, XXXXII, 583.

⁵⁶³ Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf*, s. 260-70.

⁵⁶⁴ Kayaoğlu, “Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar”, s. 291.

⁵⁶⁵ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 173-75.

Malik b. Enes'ten Cenazede ağıt yakan, muganni ve muganniyenin şahitliği hakkında bir şey işitmedim. Ancak benim görüşüme göre şayet şarkı söylemeyle meşhurlarsa şahitlikleri kabul edilmez.⁵⁶⁶

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Telbîsü İblîs* adlı eserinde Malik b. Enes'in görüşünü şöyle vermektedir:

İshak b. İsa et-Tabba' şöyle rivayet etmiştir: "*Malik b. Enes'e Medine ehlinin yaptıkları gına hakkında*" sordum. "*Onu sadece fasıklar yapar*" dedi. Malik b. Enes, gınayı da dinlemeyi de yasaklamış ve şöyle demiştir: "*Bir kimse bir cariye satın alsa ve onun muganniye olduğu ortaya çıksa, kişi kusur sebebiyle geri iade edebilir.*" Bu medine ehlinin mezhebinin görüşüdür. Yalnız İbrahim b. Sa'd buna muhalefet etmiştir. Zekerîyya es-Sâcî'nin naklettiğine göre İbrahim b. Sa'd gına konusunda bir beis görmemiştir.⁵⁶⁷

Malikî mezhebi fıkıh kaynaklarında konuya genelde mahkemede şahitliği geçerli olan ve olmayanlar bahsinde ele alınarak incelenmiştir. Temel yaklaşım şarkı dinleyen⁵⁶⁸, şarkıcılarla devamlı bir araya gelen ve meclislerine katılanların⁵⁶⁹ ve şarkı söylemesiyle tanınan mugannilerin şahitliklerinin kabul edilmeyeceği yönündedir.⁵⁷⁰

Malikî mezhebi âlimlerinden Karâfî (ö. 684/1285) ise şarkı dinlemeyi mübah görerek aşırıya gidilmesi halinde günah kabul etmiştir.⁵⁷¹ Aynı şekilde Cezîrî (ö. 1941) de "*İraklılar musikiyi haram kabul etmekle birlikte, nebîzi (şerbeti) mübah görmektedirler. Hicazlılar ise nebîzi haram, musikiyi helal kabul görmektedirler. Malikî mezhebinde düşün vb. yerlerde çalınan musikiyi mübah görmektedirler*"⁵⁷² açıklamasıyla bunu desteklemektedir. Malik b. Enes'in gınaya meyli olduğuna dair rivayetler olmakla birlikte fıkıh eserlerinde cevaz vermediğine dair rivayetler yaygın gözükmektedir.

3.2.1.2.2. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebinin görüşü, semâ, raks, devran vb. hallere cevaz vermemektedir. Uludağ, *İslâm ve Musiki* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin müzik dinlediğine dair diğer delilleri de nakletmekle⁵⁷³ birlikte ileride de görülecek Hanefî kaynaklarında mezhebin görüşünün cevaz vermeme üzerine olduğu görülmektedir.

⁵⁶⁶ Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Efendi Sâsî el-Magribî et-Tunusî, Mısır: Matbaatü's-Sa'âdet, 1323/1905, V, 153.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 229; Ahmed Ömer b. İbrahim Ebî Abbâs el-Ensârî el-Kurtûbî el-Ma'rûf bi-İbni'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına' 'an Hükmî'l-Vecdî ve's-Semâ*, Batanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1412/1992, s. 23.

⁵⁶⁸ Halil b. İshâk el-Cündî, *Muhtasarı Halil ve ma'ahû Şifâu'l-Galîl fî Halli Makfelî Halil*, thk. Ömer b. Abdülkerim bi-Hübeybî, Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, 1433/2012, II, 470.

⁵⁶⁹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr en-Nemrî, *el-Kâfî fî Fıkhî Ehli'l-Medîneti'l-Malikî*, thk. Ebû Üsâme Selim b. Aydü'l-Hilâlî es-Selefî, Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 1434/2013, III, 1138.

⁵⁷⁰ Şihâbüddin Ahmed b. İdris el-Karâfî, *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Bûhubze, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994, X, 215.

⁵⁷¹ el-Karâfî, *a.g.e.*, X, 216-17.

⁵⁷² Abdurrahman b. Muhammed b. İyâz el-Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, t.y., II, 43.

⁵⁷³ Uludağ, *İslâm ve Musiki*, s. 167-68.

Mezhebin temel kaynaklarında tüm lehv/eğlence türünün mekruh⁵⁷⁴ olduğu, şarkı müptelası olan ve şarkı dinlemek için dostlar edinen kimsenin ve cenaze peşinde ağıt okuyan kadının tanıklığının kabul edilemeyeceği,⁵⁷⁵ mügannilerin ve insanlara teganni yaptıranların şahitliklerinin kabul edilmeyeceği⁵⁷⁶ ve insanları sesiyle bir meclise toplayan kimsenin adaletinin günahın başını çekmesi sebebiyle içki meclisi olmasa dahi düşeceği⁵⁷⁷ zikredilmiştir. el-Merginânî (ö. 593/1197) semâ ve gına konusunda şunları söylemiştir:

Düğün yemeğine veya yemek davetine çağrılır da katıldıktan sonra oyun ve gına olduğu görülürse oturmada ve yemek yemede bir beis yoktur. Ebû Hanîfe bu konu hakkında “Bir defasında bununla imtihan edildim ve sabrettim. Çünkü davete icabet sünnettir” demiştir.⁵⁷⁸

Buna ilaveten el-Merginânî, nakledilen hükmün çalgı ve oyun olduğuna dair bilgisi olmayanlar için olacağını, bilenler için cevaz olmadığını ve tüm çalgı aletlerinin haram olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁹ Neseî (ö. 710/1310) ise *Kenzü'd-Deîk* adlı eserinde oyunlu ve şarkılı bir velîmeye gitmenin, yemek yemenin ve oturmanın mekruh⁵⁸⁰ olduğunu söylemiştir. Bununla beraber Ebû Hanîfe'yle birlikte Kûfe ehlinin İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), eş-Şuabî, Hammad (ö. 120/738) ve Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) de gınâyı haram gördüğü nakledilmiştir.⁵⁸¹

Hanefî mezhebinin temel kaynaklarında yukarıda görüldüğü gibi özetle geçilmişken ed-Deştî (ö. 665/1267) bu konu hakkında mezhebin görüşlerini *en-Nehyü ani'r-Raksi ve's-Semâ* adlı eserinde detaylı bir şekilde incelemiştir. Semâ aleyhinde nakledilen delilleri şu şekilde zikretmiştir:

- el-Kehf 18/103-104;⁵⁸² Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin semâyı helak eden ve hüsrana götüren sebeplerden olarak gördüğünü nakletmiştir.
- Kasas 28/55;⁵⁸³ ed-Dahhâk, İkrime ve Atâ'nın ayetten “*Gınâ sözlerinin*” kastedildiğini söylediğini nakletmiştir.
- Necm 53/59-61;⁵⁸⁴ İbn Abbas ve Mücahid, “*Yemen ehlinin tegannisinin kastedildiğini*” söylemişlerdir.

⁵⁷⁴ Ebû Cafer et-Tahavî, *Muhtasarü't-Tahavî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1370, s. 423.

⁵⁷⁵ Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl es-Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yay., 2008, XVI, 200.

⁵⁷⁶ Ebu'l-Hasen el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fî Fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed/Muhammed Uveyza, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, s. 220.

⁵⁷⁷ Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiyü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002, IX, 20.

⁵⁷⁸ el-Merginânî, *el-Hidâye şerh-i Bidâyetü'l-Mübedî*, thk. Muhammed Adnan Dervîşî, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, t.y., IV, 362.

⁵⁷⁹ el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 362; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y., IV, 165-66.

⁵⁸⁰ Ebu'l-Berekât en-Neseî, *Kenzü'd-Deîk*, thk. Sâid Bekdâş, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/Medîne-i Münvver: Dâru's-Sirâc, 1436/2011, s. 606.

⁵⁸¹ İbnü'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına*, s. 25.

⁵⁸² De ki ‘Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.’

⁵⁸³ “Onlar boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok’ derler.”

⁵⁸⁴ “Yoksa bu haberi tuhaf mı buluyorsunuz? Ağlayacağınıza gülüyorsunuz! Ve gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz.”

- İsrâ 17/64;⁵⁸⁵ Mücahid, aldattığı şeye “Şeytanın düdüğü ve gına” demiştir.
- Enfal 8/35⁵⁸⁶,
- Furkan 25/72;⁵⁸⁷ Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Ma’rûf bi-bn-i Hanefiyye ve Mücahid “Gınaya şahitlik etmezler” demişlerdir.
- Lokman 31/6;⁵⁸⁸ İbn-i Abbas, İbn-i Mes’ud, İbn-i Ömer, İkrime, Hasan el-Basrî, Kat’âde, İbrahim en-Nehaî; İbn Abbas’ın sözünü tekrarlayarak “Lehve’l-hadis” için “batıl ve gınanın” kastedildiğini söylemişlerdir.⁵⁸⁹

ed-Deştî, yukarıda nakledilen delilleri sıraladıktan sonra semâ, raks vb. konularda Allah Teâlâ’nın dininde olmayan bir şey ortaya atmaları sebebiyle bunlarla iştigal eden kimseleri şirk içinde gördüğünü söylemiştir.⁵⁹⁰ Raks aleyhine deliller arasında da şunları zikretmiştir:

- İsrâ 17/37;⁵⁹¹ bu ayete istinaden ed-Deştî, “Raksı büyük günahlardan gördüğünü” söylemiştir.⁵⁹²
- Hz. Aîşe’nin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den naklettiği “Bir kimse, dinimizde olmayan bir şeyi girdirirse, o reddedilir/kabul olunmaz” hadisi,
- Hz. Ali’nin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den naklettiği “Muganni ve muganniyenin kazancı haramdır” hadisi,
- Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den naklettiği “Erkeğin nağmeli söylediği herşey batıldır. Ancak, ok atarken, atını eğitirken ve ailesiyle oynasırken yaptıkları batıl değildir” hadisi ve diğer naklettiği hadisler...⁵⁹³

3.2.1.2.3. Şâfiî Mezhebi

Tasavvuf kaynaklarında İdris eş-Şâfiî’nin (ö. 204/820) semâ ve gına konusunda verdiği hüküm, “Haram olmasında icmâ vardır” iddiasını savunanlar tarafından icmâ’yı bozması sebebiyle devamlı vurgulanmıştır. eş-Şâfiî ise *el-Ümm* adlı eserinde şunları söylemiştir:

Bir erkek ve kadın gına söyler ve bunu sanat olarak para karşılığı yaparak bununla da bilinen ve meşhur birisi olursa şahitliği kabul edilmez. Çünkü yaptıkları batıla benzeyen *mekruh levh*dir. Kim bunu yapar ve kendisine bununla nisbet edilirse sefih olur ve mürûti düşer. Şayet bunu kendi halinde yapar, bununla nisbet edilmez ve para karşılığı yapmaz ise şahitliği kabul edilir. Bunu yapan kadın olsa dahi bile.

⁵⁸⁵ “Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrıyla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vaadde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vaad etmez.”

⁵⁸⁶ “Beytullah’ın yanında onların onların namazı ıslık çalmak ve el çırpıktan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!”

⁵⁸⁷ “Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve manasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”

⁵⁸⁸ “İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.”

⁵⁸⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ebî’l-Kâsım b. Bedrân ed-Deştî el-Hanefî, *en-Nehyü ani’r-Raksi ve’s-Semâ*, thk. Ali Mısrî, Simcân Futrâ, Suudi Arabistan: Dârü’s-Sünne, 1428/2007, I, 367-374.

⁵⁹⁰ ed-Deştî, *en-Nehyü ani’r-Raksi ve’s-Semâ*, I, 376.

⁵⁹¹ “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin.”

⁵⁹² ed-Deştî, *a.g.e.*, I, 376-77.

⁵⁹³ ed-Deştî, *a.g.e.*, I, 380-425.

Bir adam muganni ve muganniye edinse veya onları bir araya getirse teganni söyletse sefihtir, şahitliği kabul edilmez. Şayet muganniye ise, sefihlik ve ahlaksızlık olarak daha fazladır. Şayet bir araya getirmez ve insanlara dinletmek için yapmazsa mekruh olur ve şahitliği kabul edilmez. Huda, Arap neşidleri dinlemenin azında ve çoğunda bir beis yoktur. Aynı şekilde şiir dinlemek de böyledir.⁵⁹⁴

Maverdî (ö. 450/1058) *el-Hâvi'l-Kebîr* adlı eserinde Şâfiî'nin “*Şarkı söylemeye devam eden ve teganniyle tanınan kimse sefihtir, şahitliği kabul edilmez. Şayet bu az olursa, kabul edilir*” sözüne istinaden şunları söylemiştir:

Şâfiî'nin bu meseledeki sözünün iki içeriği vardır: nağme ve çalgı. Gına, havanın atmosferde geniş olup insan bedeninde daraldığı gibi, [kendisinin söylemesinde] geniş[lik vardır], malda ise darlığa [sebeup olur]. İlim ehli mubahlığı ve haramlığı konusunda ihtilaf etmiştir. Hicaz ehlinin çoğunluğunu mubah olduğuna fetvâ verirken, Irak ehlinin çoğunluğu haramlığına fetvâ vermiştir. Gınayı onlardan nakledilen en sahih görüşlere göre Malik, Ebû Hanîfe ve Şâfiî mekruh kabul etmiştir. Mutlak anlamda “mubah” demedikleri gibi “haram” da dememişlerdir. Mubah ve haram arasında *mekruhu tercih* etmişlerdir.⁵⁹⁵

Maverdî, Hicaz ehlinin sahabenin çok olduğu asırda ve içlerinde muhakkik fıkıh âlimler de olmasına rağmen gınaya ruhsat verip çoğunun da yaptığına dikkat çekmiş⁵⁹⁶ ve mubahlığını savunanların delillerini şöyle sıralamıştır:

- Peygamber (s.a.v.), bir gün Hasan b. Sâbit'in cariyesine teganni yaparken rastladı ve o şunu söylüyordu: “*Şayet bir sıkıntı sebebiyle kendimi eylendirdiğimde, bana o ikisinin azarlaması/ayıplaması var mı?*” Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine şunu buyurdu: “*İnşallah bir ayıplama yok.*”
- Hz. Aişe şöyle rivayet etmiştir: “Benim yanımda evde iki şarkıcı/muganni kadın nağmeyle [bir şeyler okuyorlardı.]. O esnada Hz. Ebû Bekir içeri girdi ve “*Allah Resûlü'nün (s.a.v.) evinde ‘Şeytan'ın düdükları’ mı?*” dedi. Peygamber (s.a.v.), “*Ey Ebû Bekir, bırak onları! Her kavmin bir bayramı vardır*” buyurdu.
- Hz. Ömer şunu söylemiştir: “*Gına, misafirliği pekiştirir/artırır.*”
- Osman b. Affan'ın yanında gece vakti, iki tane muganniye cariye teganni yapıyordu. İmsak vaktine yaklaşınca “*Durdur onları! Bu vakit istiğfar vaktidir*” dedi ve namaza durdu.

Haramlığına getirilen delilleri ise şu şekilde sıralamıştır:

- Furkan 25/72⁵⁹⁷ ayetinin “*Onlar, yalana şahitlik etmeyen...*” kısmı hakkında Mücahid “*Gına*”, İbn-i Sirîn “*Ehl-i zimmînin bayram günleri*”, İbn-i Cüreyc “*Yalan*” ve ed-Dahhâk “*Şirk*” demiştir.
- Aynı ayetin “*...faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir*” kısmı hakkında “*Edep yerleri ve nikah bahsedildiğinde ondan uzaklaşırlar*” anlamına gelmektedir. Hasan “*Allah'a isyanla karşılaştıklarında*

⁵⁹⁴ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001, VII, 518.

⁵⁹⁵ el-Maverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî ve hüve Şerhu Muhtasarı'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994, XVII, 188.

⁵⁹⁶ el-Maverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVII, 188-89.

⁵⁹⁷ “Onlar yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.”

buğz ederler”, Abdurrahman b. Zeyd “*Müşriklerle karşılaştıklarında münker görüp giderler*” demiştir.

- Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen şu hadis: “*Muganniyelerin satımı, alımı ve ticareti helal değildir. Onların ücretleri/kazandıkları da haramdır. Allah Teâlâ şu ayeti indirmiştir: ‘İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmi delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak için ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır.’*”
- Lokman 31/6⁵⁹⁸
- İbn Mes’ûd Peygamber’den (s.a.v.) şu rivayeti nakletmiştir: “*Gına kalpte suyun ot bitirdiği gibi nifak bitirir.*”
- Peygamber’in (s.a.v.) şu hadisi: “*Gına, şeytanın anırışıdır.*”⁵⁹⁹

Maverdî, mubahlığını ve haramlığını gösteren rivayetleri naklettikten sonra, bu rivayetlerden mekruh hükmü verileceğini söylemiştir. “*Çünkü haram olduğunu gösteren deliller olması sebebiyle mubah olduğuna hüküm verilemediği gibi, mubah olduğunu gösteren deliller sebebiyle de haramlığına hükmedilemez*” diyerek mubah ve haramın dışında mekruh deneceğini⁶⁰⁰ söylemiştir.

Maverdî gına dinleyenlerin şahitliğini üç kategoride değerlendirmiştir:

- Gınayla uğraşan ve onun meclislerine devamlı katılan kimselerin şahitlikleri kabul edilmez.
- İstirahat için ve az olarak dinleyen kimsenin şahitliği, mahrem kimse dışında bir kadından dinlemediği müddetçe kabul edilir.
- Az ve çok arasında olan kimsenin durumuna ise bakılarak hüküm verilir. Şayet uğraşı çoksa şahitliği kabul edilmez, az ise kabul edilir.⁶⁰¹

eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ise şunları söylemiştir:

Mürûti olmayan kimsenin şahitliği kabul edilmez. Kavvâl, rakkâs gibi vb. bunun içine girer.⁶⁰² Vurmalı çalgı aleti olmadan gınayı söylemek ve dinlemek İbn Mes’ud’dan nakledilen “*Gına kalpte suyun ot bitirdiği gibi nifak bitirir*” hadisi sebebiyle mekruhtur. Peygamber’in (s.a.v.) Hasan b. Sâbit’in cariyesine teganni yaparken rastladı ve o şunu söylüyordu: “*Şayet bir sıkıntı sebebiyle kendimi eylendiğimde, bana o ikisinin azarlaması/ayıplaması var mı?*” Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine şunu buyurdu: “*İnşallah bir ayıplama yok*” hadisi sebebiyle haram da değildir. Hz. Aişe’den şu hadis nakledilmiştir: “*Benim yanımda evde iki muganni kadın nağmeyle [bir şeyler okuyorlardı.]. O esnada Hz. Ebû Bekir içeri girdi ve ‘Allah Resûlü’nün (s.a.v.) evinde ‘Şeytan’ın düdükleri mi?’ dedi. Peygamber (s.a.v.) [buna mukabil], ‘Ey Ebû Bekir, bırak onları! Her kavmin bir bayramı vardır’* buyurdu. Kendi kendine gına söylemek veya bir cariyeden dinlemek çok olmadığı sürece şahitliği kabul edilir. Çok olduğu zaman veya insanlar dinlesin diye sanat olarak yapıyorsa şahitliği kabul edilmez ve sefih kabul edilir.

⁵⁹⁸ “İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir bir azap vardır.”

⁵⁹⁹ el-Maverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, XVII, 190-91.

⁶⁰⁰ el-Maverdî, *a.g.e.*, XVII, 191.

⁶⁰¹ el-Maverdî, *a.g.e.*, XVII, 193.

⁶⁰² Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî Fıkhı’l-İmami’s-Şâfi’i*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Dimeşk: Dâru’l-Kalem, Beyrut: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1417/1996, V, 600.

Mürûet sıfatı düşer. Şayet insanları bir araya toplayıp şarkı dinletmek için cariye satın alırsa şahitliği kabul edilmez. Sefih kabul edilir. Mürûet sıfatı düşer.⁶⁰³

eş-Şîrâzî'nin yorum ve delilleri, Maverdî'nin kullandığı deliller ve görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Gınaya mekruh gözüyle bakarak çok meşgul olanı, sanat edineni vb. durumlarda şahitliği düşürücü sebep olarak göstermiştir. Nevevî (ö. 676/1277) ise *el-Mecmu'* adlı eserinde şunları söylemiştir:

Gına, nağmeleri terennüm ettirmektir. Yanında vurmali çalgı aleti olmadığında bize göre haram ve mubah olmayan mekruhtur. Şâfiî bu konuda şöyle söylemiştir: '*Gına, batıl şüphesi olan mekruhtur.*' Aynı şekilde Malik b. Enes ve Ebû Hanîfe'de aynı görüştedir. Saîd b. İbrahim ez-Zührî ve Ubeydullah b. el-Hasen el-Anberî mubah olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰⁴ Medine ehli, Zahirîlerden bir cemaat ve sûfilerden bir cemaat ise semâyâ saz ve vurmali aletle dahi olsa cevaz vermişlerdir.⁶⁰⁵

Nevevî, Şâfiî mezhebinde mekruh olduğunu naklettikten sonra mubah olduğunu söyleyenlerden şunları nakletmiştir:

Ebû Ya'lâ el-Halîlî *el-İrşâd* adlı eserinde Malik b. Enes'in mezhebinin telli çalgıyla gınayı mubah gördüklerini nakletmiştir. Ebu'l-Fadl b. Tâhir semâ hakkındaki eserinde ehl-i Medîne'nin vurmali çalgının (عود) mubahlığında aralarında bir ihtilaf yoktur. İbnü'n-Nahvî eseri *el-Umde*'de İbn-i Tâhir'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*O ehl-i Medîne'nin icmâsıdır.*" Maverdî, Şâfiî mezhebinden bazı âlimlerin vurmali (avd) çalgı aletlerini mubah gördüğünü nakletmiştir.⁶⁰⁶ Şevkânî şunları söylemiştir: "*Onların tamamı semânın bilinen çalgı aletlerinden bir aletle olmasının helalliğine hükmettiler.*" Ancak çalgı aleti olmadan sadece gına hakkında ise el-İdfüvî, *el-İmtâ'* adlı eserinde, el-Gazzâlî bazı fıkıh eserlerinde ve İbn Tahir'in naklettiklerine göre sahabe ve tabîinin helalliğinde ittifak ettiklerini nakletmiştir. Hicaz ehli, sünnetin uygulandığı dönemler dâhil, semâyâ ibadetle ve zikirle olsa dahi cevaz verdiğini Maverdî söylemektedir.⁶⁰⁷

Gına ve semânın şahitliğe mani olup olmaması hususunda da şunları söylemiştir.

İnsanları bir araya toplayıp sanat olsun diye yapan kimsenin şahitliği kabul edimez ve mürûeti düşer. Ancak kendi kendine terennüm eder ve insanlara söyleme maksadı yoksa şehadeti kabul edilir. Çünkü mürûeti bununla düşmez.⁶⁰⁸ İnsanlara dinletmek için muganni veya muganniye edinen kimsenin de şehadeti kabul edilmez. Çünkü sefihliktir ve mürûeti düşürür. Muganniye edinmek ise muganni edinmekten daha mekruhtur ve ahlaksızlıktır.⁶⁰⁹

Gazzâlî, *İhyâ* adlı eserinde semâ, devran ve raks konuları bağlamında mezhebin konuya bakışını şu şekilde vermektedir:

Ebu't-Tayyib et-Taberî, Malik, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Süfyan ve ulemâdan bir cemaatten semânın haram olduğuna söylediklerini nakletmiştir. Şâfiî (r.a.) [*el-Ümm* eserinin] *Edebü'l-Kâdi* başlığında, "*Gına batıla benzeyen mekruh lehvidir. Kim onunla çok meşgul olursa sefihdir ve şehadeti kabul edilmez*"⁶¹⁰ demiştir. Ebu't-Tayyib, "*Mahrem olmayan bir kadından gına dinlemek Şâfiî ashabına göre ister aleni ister perdenin arkasında ister hür veya köle olsun caiz değildir*" demiştir. Malik b. Enes, gınayı nehyetmiş ve şöyle demiştir: "*Bir kimse bir cariye satın alsın ve muganniye olduğunu öğrense, geri iade hakkı vardır.*" Ebû Hanîfe, gınâyı mekruh

⁶⁰³ eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî Fıkhı'l-İmami's-Şâfiî*, V, 604-6.

⁶⁰⁴ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzebi li's-Şîrâzî*, nşr. Muhammed Necîb el-Matî'i, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1423/2003, XXIII, 35.

⁶⁰⁵ Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, XXIII, 35.

⁶⁰⁶ Nevevî, *a.g.e.*, XXIII, 36.

⁶⁰⁷ Nevevî, *a.g.e.*, XXIII, 36-7.

⁶⁰⁸ Nevevî, *a.g.e.*, XXIII, 38.

⁶⁰⁹ Nevevî, *a.g.e.*, XXIII, 38.

⁶¹⁰ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 518.

kabul etmekte ve gınayı dinlemeyi günahlardan saymaktadır. Ehl-i Kûfe'den Süfyan es-Sevrî, Hammâd, İbrahim, eş-Şu'be vd. de aynı görüştedir.⁶¹¹

Sonuç olarak Gazzâlî şunları ifade etmiştir:

Ebû Talib el-Mekkî, semâyı mubah kabul eden gruptandır ve şunu söylemektedir: “*Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr, el-Mugîre b. Şu'be, Muaviye vd. gına dinlemişlerdir. Selef-i salihden, sahabîden ve tabîinden bunu yapan çokça da kişi vardır.*”⁶¹² Ahmed b. Hanbel’inde metruk kabul ettiğine dair rivayet nakletmiştir.⁶¹³ Semânın haram olduğuna dair nass ve kıyas delili bulunmamaktadır. Mubah olduğunu ispatlamaya yönelik açıklamalarda bulunmaktadır.⁶¹⁴

Hanbelî âlimlerden İbnü'l-Cevzî ise *Telbîsü İblîs* adlı eserinde İdris eş-Şâfiî'nin görüşünü şöyle vermektedir:

el-Hasan b. Abdilaziz el-Herevî, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den şunu işiterek nakletmiştir: “*Irak'tan [Mısır'a] gelirken arkamda Zındıkların tagbîr diyerek ortaya attıkları ve insanları onunla Kur'an'dan engelledikleri bir şey bıraktım.*” Ebû Mansûr el-Ezherî, “*Mugîra'nın (kendinden geçenlerin) dua ve niyazda bulunarak Allah Teâlâ'yı çokça zikreden kimselerdir. Sanki onlar, Allah'ı anma yoluyla, şiirleriyle insanları kendilerinden geçirmişler ve raksetmeleri*” [sebebiyle bu isim] onlara verilmiştir. Zeccâc, bu ismin, “*İnsanları fani dünyadan el etek çekertmek ve ahirete teşvik ettikleri*” için verildiğini söylemiştir.⁶¹⁵

Ebu't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh et-Taberî, Şâfiî'den şunu nakletmiştir: “*Gına, mekruh boş bir iştir ve batıla benzer. Kim onu çok yaparsa, sefih olur ve şahitliği kabul edilmez.*”, “*Şâfiî, tagbîre de mekruh demiştir.*” et-Taberî şöyle demiştir: “*Gına, Mısır ehli tarafından mekruh kabul edilmiş ve yasaklanmıştır. Cemaatten sadece İbrahim b. Sa'd ve Ubeydullah el-Anberî ayrılmıştır.*” Peygamber (s.a.v.) hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Büyük kalabalıktan uzaklaşmayın. Zira kenarda tek başına duran, ateşe düşer. Kim de cemaatten ayrılırsa, cahiliyye döneminde ölmüş gibi olur.*”

İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir: “*Şâfiî mezhebinin büyük âlimleri, semâya karşıdır. Şâfiîlerin ilk dönem âlimleri arasında da bu konuda hiçbir ihtilaf yoktur. Müteahhirin dönemi büyük âlimleri de kabul etmezler. Onlardan Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin gınayı yediği ve yasakladığı bir kitabı da Ebu'l-Kâsım el-Harîrî tarafından bize nakledilmiştir. Onlardan gınaya karşı olan diğer kişi, el-Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Muzaffer eş-Şâmi'dir.*” Abdulvahhab b. el-Mübârek el-Enmâtî onun şu sözünü rivayet etmiştir: “*Gına, semâ ve ney çalmak câiz değildir.*”, “*Kim İmam Şâfiî'ye buna [cevaz verdiğini] isnat ederse, yalan söylemiştir.*” Şâfiî, Edebü'l-Kâdî adlı eserinde, “*Bir adamın gına dinlemeye devam ederse şahitliğinin kabul edilmeyeceğini ve adaletinin kalkacağını*” yazmıştır.

İbnü'l-Cevzî şunları söyleyerek devam etmiştir: “*İşte Şâfiî âlimlerinin ve onlardan dine sıkı sıkıya bağlı olanların görüşü budur. Bu hususta sadece ilmi az olup hevâsına yenik düşenler ruhsat vermişlerdir. Hanbelîler tarafından muganniye ve raksçıların şahitliği kabul edilmez.*”⁶¹⁶

İbnü'l-Cevzî, Şâfiî mezhebinin semâ, gına vb. konulara cevaz vermediğini nakletmiştir. Cevaz verenlerin daha sonradan ortaya çıktığını ve şahitliğinin kabul edilmeyeceğini vurgulamıştır.

Kuşeyrî *er-Risâle* adlı eserinde Şâfiî mezhebinin görüşünü şu şekilde nakletmektedir:

Şâfiî mezhebinde raks için ne haram ne de mekruh olduğu söylenmeyip aksine mubah olduğu söylenmiştir. İmam Şâfiî, semâ ve raksın haram olmadığı söylemiştir. Ancak halka mekruh

⁶¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011, IV, 412-13.

⁶¹² Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II, 62; Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 414-5.

⁶¹³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 416.

⁶¹⁴ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 420-463.

⁶¹⁵ İbnü'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına*, s. 25; ed-Deştî, *en-Nehyü ani'r-Raksi ve's-Semâ*, II, 557.

⁶¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 230-31.

demıştır. Ayrıca musikiyi/semâyı sanat, kazanç kapısı veya eğlence maksadıyla alışkanlık haline getiren kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini, bununla birlikte musiki dinlemenin mürûet sıfatını düşürdüğünü söylemiş ancak musikiyi haram fiillere dâhil etmemiştir.⁶¹⁷

Sühreverdî ise *Avârif* adlı eserinde şunları söylemiştir:

Def ve şebâbe (bir çeşit telli çalgı) çalgı aletleri konusunda Şâfiî mezhebinde müsamâha olmakla birlikte, ihtilafı konu olduğu için terk edilmesi daha evlâdır. Âhiret için amel yapmayı teşvik eden ve Allah Teâlâ'nın nimetlerini tavsif için ilahi ve kaside dinlemeyi ret ve inkâr mümkün değildir. Şehveti artırmak için söylenenleri dinlemek ise Müslümanlara uygun olmayan davranışlardandır.⁶¹⁸

Şâfiî, *Kitâbu'l-Kadâ'*da şöyle buyurmuştur: “Şarkı (gına), batıla benzeyen çirkin bir eğlencedir. Bununla çok meşgul olan sefiî sayılır ve sefiînin de şehadeti makbul değildir.” Şâfiî ulemâsı, nâ-mahrem kadın sesini dinlemenin caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu kadının ister hür, ister cariye, ister yüzü açık isterse de perde arkasından okuması hükmü değiştirmemektedir.⁶¹⁹ Şâfiî, kılıç kalkan oyununu mekruh saymış ve şunları söylemiştir: “Bu zındıkların Kur'an'ı dinlememek için ortaya çıkardıkları bir âdettir. Güzel ses ve makamla Kur'an okumakta bir beis yoktur.”⁶²⁰

Yukarıda nakledilen alıntılarda görüldüğü gibi gına, semâ konusu Şâfiî mezhebi içinde tartışmalı bir konu olarak yer almaktadır. Şâfiî'den gınanın helal ve haram olduğuna dair iki rivayet⁶²¹ alıntılarda bulunmakla birlikte Şâfiî'nin ve mezhebin bakışının diğer mezheplerdeki gibi katı olmadığı görülmektedir.

3.2.1.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî âlimler arasında semâ üzerine yoğun tartışmalar gerçekleşmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1358) ve İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1351) bunların başında gelmekte⁶²² ve sûfilerle semâ, raks ve devran konularında ciddi tartışmalara girdikleri görülmektedir.⁶²³ Hanbelî mezhebinin konuya yaklaşımı da Şâfiî mezhebinde olduğu gibi *Şehadet* bahsinde ele alınmış, gına, semâ, raks, devran vb. işlerle uğraşmak şahitliği düşürücü işlerden görülmüştür.

Hanbelî fakihlerinden İbn Kudâme (ö. 620/1223) *el-Muğnî* ve *el-Kâfî* adlı eserlerinde şunları söylemektedir:

Musiki/Gınâ konusunda Hanbelî âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Ebû Bekir el-Hallâl, Ebû Bekir Abdulazîz mubah olduğunu söylemişlerdir. Ebû Bekir Abdulazîz şunları söylemiştir: “Gınâ ve [ölünün arkasından] dövünmenin manası tektir. [Bunların] yanında münker olan şeyler olmadığında mubahtır. Yerilen bir şey olduğunda ise mubah değildir.”

Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed'den rivayet olmadığı halde, yerilen fiillerden görülerek mekruh olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'den şöyle rivayet edilmiştir: “Oğlu Salih'in yanında bir kavval'ı işitmiş ve onu engellemiştir. Salih [babasına] şöyle söylemiş: 'Ey babacığım,

⁶¹⁷ el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 677.

⁶¹⁸ Sühreverdî, *Avârif*, II, 7.

⁶¹⁹ Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 19-20.

⁶²⁰ Sühreverdî, *a.g.e.*, II, 20.

⁶²¹ İbnü'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına*, s. 25.

⁶²² Kayaoğlu, “Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar”, s. 291.

⁶²³ Mustafa Kara, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, *DİA*, 1999, XX, 413-14; H. Yunus Apaydın, “İbn Kayyım el-Cevziyye”, *DİA*, 1999, XX, 110-11.

sen bundan hoşlanmaz değilmiydin?’ Bunu söyledikten sonra bana şunu söyledi: ‘Onlar münker [işlerle] uğraşıyorlar.’”

Mekruh görmeden mubah diyenler; Sa’d b. İbrahim, ehl-i Medîne’nin birçoğu ve el-Anberî⁶²⁴, Hz. Aişe’den nakledilen şu rivayete istinaden söylemişlerdir: “Hz. Aişe şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ebû Bekir (r.a.) eve geldi. O esnada evde iki şarkıcı/muganni kadın Ensar’ın Yevm-i Buas’da okudukları şiirleri nağmeyle okuyorlardı. Hz. Ebû Bekir, -iki defa- ‘Şeytan’ın düdükları’ dedi. Peygamber (s.a.v.) [buna mukabil], ‘Ey Ebû Bekir, bırak onları! O, bayram günlerindendir.’”⁶²⁵

Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Gına, binicinin hızını arttırır.” el-Kadı’da “Haram olmayan mekruh” olarak tercih etmiştir. Bu da İmam Şâfiî’nin mekruh lehv dediği görüşüdür. Ahmed, şunları söylemiştir: “Gına, kalpte nifak bitirir. Ben [bundan] hoşlanmıyorum.”

Diğer Hanbelî âlimleri, haram olduğunu söylemişlerdir. Ahmed şöyle söylemiştir: “Kim ölü ve arkasında bir yetim ve muganniye bir cariye bırakır, sabî çocuğun ihtiyacı sebebiyle [velîinde] cariyeyi satması gerekir, bunun sonucunda cariye muganniye değilmiş gibi alelâde satılır. ‘Onun dengi muganniye otuz bine denktir. Muganniye olmayan bir alelâde cariye ise yirmi dinardır’ denilebilir. ‘Ancak sade/alelâde cariye [özelliliğiyle] satılır.’”

Aşağı nakledilen delillere binaen haram olduğunu söyleyenler de olmuştur:

- İbn-i Hanefiyye, ‘Günah sözden kaçının’⁶²⁶ ayetindeki günah sözden kastedilenin gına olduğunu söylemiştir.
- İbn Abbas, “İnsanlardan eğlencelik ve asılsız sözleri satın alanlar...” ayetindeki lehve’l-hadisten kastedilenin “Gına” olduğunu söylemiştir.
- Ebû Ümâme, Peygamber’in (s.a.v.) muganniyelerin alım, satım, ticaret ve para karşılığı çalıştırdıkları ücretin yenmesini⁶²⁷ yasaklayan hadise binaen haram olduğunu söylemiştir. Bu hadisin tahrîcini Tirmizî yapmış ve şunu söylemiştir: “Ali b. Yezid hadisi dışında başka bir hadis bilmiyoruz. Âlimler de bu hadisin [zayıflığı] hakkında görüş beyan etmişlerdir.”
- İbn-i Mes’ûd, Peygamber’in (s.a.v.) “Gına, kalpte nifak bitirir”⁶²⁸ hadisini nakletmiştir. İbn Mes’ûd’un sözü doğrudur.

Her ne zaman, birisi gınâyı sanat edinerek para karşılığı alışverişini yaparsa veya muganniye bir cariye ile genç erkek köle satın alırsa o kişinin şahitliği kabul edilmez. Çünkü bu, haram kabul etmeyen için sefihlik, ahlaksızlık ve mürûet düşüklüğüdür. Haram kabul eden ise sefih olmakla birlikte asi de olur. Buna ısrarla devam eden kimse ise alenî olarak fâsıktır. İmam Şâfiî ve rey ashabının görüşü de böyledir. Şayet kendini muganni olarak görmeyen kimse, sadece kendisi terennüm olarak yapıp insanlar arasında yapmıyorsa veya muganni erkek genç kölesi ve cariyesi sadece kendisine söylüyorsa, bu konuda ihtilaf vardır. Kim mubah veya mekruh olarak görürse şahitliği kabul edilmez. Kim de haram olarak görmeye devam eder [yaparsa] şahitliği kabul edilir. Haram olarak görmeye devam etmez (yaparsa) şahitliği kabul edilmez.⁶²⁹

Ayrıca İbn Kudame Şâfiî, İbn Ebî Leylâ (ö. 526/1131), es-Sevrî, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin hevâ ehlinin şahitliklerini kabul ettiklerini de söylemektedir.⁶³⁰

⁶²⁴ İbnü’l-Mezîn, mekruh gördüğünü söylemiştir. Bkz. İbnü’l-Mezîn, *Keşfu’l-Gına*, s. 25.

⁶²⁵ Müslim, *İydeyn*, 16; İbnü’l-Mezîn, *Keşfu’l-Gına*, s. 26.

⁶²⁶ Hac 22/30.

⁶²⁷ Tirmizî bu hadis hakkında şunları söylemiştir: “Ebû İsmâ şunları söylemiştir: ‘Ebû Umâme hadisi’nin biz bu tarikini biliyoruz. Bir kısım âlimler, Ali b. Yezid’i zayıf kabul etmişlerdir. Ayrıca o Şam’lıdır.’” Bkz. Tirmizî, *Kitâbu’l-Buyu*, 51 h.n.: 1282 ; İbn Mâce, *Kitâbu’l-Ticâre*, 12, h.n.: 2169.

⁶²⁸ Ebû Dâvud, *Kitâbu’l-Edeb*, 60, h.n.: 4927.

⁶²⁹ İbn Kudâme, *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, y.y.: Dâru’l-Hicr, 1418/1998, VI, 199-202; a.mlf., *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Halvâ, Suudi Arabistan: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1419/1999, XIV, 160-61.

⁶³⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 149.

XIV. asırda tartışmaların odağında olan İbn Teymiyye gerçekte hicrî ilk üç asırda semâya hiç rastlanılmadığını söylemektedir.⁶³¹ Konuyla ilgili hüküm vermeden önce, “*Mahiyetine bakarak onun haram, mekruh vs. olduğuna dair bir hüküm verebileceklerini*” söylemekte ve şununla devam etmektedirler: “*Semâ kelimesi, birçok mana taşımaktadır. Ka’be, zemzem vb. şeyleri tavsif eden şiirleri okuma, askerî marşlar, hudâların (deve çobanlarının develeri hızlı yürütmek için söylediği şiirler) caiz olduğunu* söylemiştir.⁶³² Haram olduğuna dair ise Şâfiî’nin, insanların dikkatlerini başka tarafa çekmek için zındıkların Bağdat’ta şiiri nağme ile okuma manasındaki tağbîri/tağyîri ilk defa icat ettiklerini⁶³³ söylemesinden hareketle hicrî III. yüzyıl itibarıyla ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. “*Mahiyetine bakarak semânın haram, mekruh vs. olduğuna dair bir hüküm verebilmek*” için İbn Teymiyye üç kural zikretmektedir:

Birincisi, bir sûfinin vecdi, semâ’nın geçerli olması için sûfîlerin inandığı gibi delil olarak kabul edilmemelidir. Semâ’nın hak veya batıl olduğuna karar verebilecek sadece Kur’an ve sünnettir.

İkincisi, bir şeyin helal veya haram olduğu konusunda bir ihtilaf olduğunda, kişinin Kur’an ve sünnete müracaat etmesi gerekmektedir. Her ikisinde de bulunmayan bir konudur.

Üçüncüsü, bir şeyin mubah veya haram olduğuna karar verebilmek nâzır ve sâlik için müşkil olduğunda o işin sonucuna bakmak gerekmektedir. Şayet onun sonucu kişiyi mefsedete, Allah Teâlâ ve resulünün öfkesine götürüyorsa, Şarî’nin bunu onaylaması beklenmez. İbn Mes’ûd gına hakkında şöyle demektedir: “Gına, zinanın ilk başangıcısıdır.” İnsanlar şahit olmuşlardır ki çocuk uğraşsa fesada düşmüş, kadın, genç veya yaşlı uğraşsa yoldan çıkmıştır.⁶³⁴

İbn Teymiyye, kuralları saydıktan sonra raks aleyhinde şu delileri saymaktadır:

- el-İsrâ 17/37 (Yeryüzünde azametle yürüme...)
- Lokman 31/19 (Gidişinde mutedil ol...)
- el-Furkan 25/63 (ve Rahman’ın kulları: Ol kimseler ki yeryüzünde tevazu ile yürürler...)

Yukarıda nakledilen delilleri sayarak İbn Teymiyye, raksı yeryüzünde gururla yürüme olarak anlamış ve Allah Teâlâ, Resûlü ve herhangi bir Müslüman tarafından onaylanmadığını söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının sûfîlerin iddia ettiği gibi hayatlarında dans etmediklerini nakletmektedir. Müslümanın ibadeti, vakarlı bir şekilde rûkû’ ve secdeden oluştuğunu, vecd halinin ancak çok etkilenme ve şuursuz şekilde şeriatın hükümlerini çiğnememek kaydıyla mazur görebileceğini söylemiştir. Eğer ki vecd hali haram bir sebepten oluştuysa, içtiği şarabın kendisini sarhoş edeceğini bile bile içen birine benzetmektedir. Bunlarla birlikte helal olan vecd halinin sarhoşluk gibi gelmediğini belirterek haram olan vecdin aslında kendisinin haram olması sebebiyle ortaya çıktığı için bu şekilde çıkan vecd halinin de helal olmayacağına dikkat çekmektedir.⁶³⁵ İbn Teymiyye, *Semâ ve Raks* konulu risâlesinde ise şunları söylemiştir:

⁶³¹ İbn Teymiyye, *Mecmûatü’r-Resâilü’l-Kübrâ – fi’s-Semâ ve’r-Raks*, Mısır: el-Âmiretü’ş-Şerefiyye, 1323/1905, II, 378.

⁶³² İbn Teymiyye, *fi’s-Semâ ve’r-Raks*, II, 293; İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 223.

⁶³³ İbn Teymiyye, *fi’s-Semâ ve’r-Raks*, II, 378.

⁶³⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 292-94; Muhammed b. Muhammed el-Menbîcî el-Hanbelî, *Risâletü fi’s-Semâ ve’r-Raks*, thk. Muhammed Subhî, Hasan Hallâk, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1413/1993, s. 39-41.

⁶³⁵ İbn Teymiyye, *fi’s-Semâ ve’r-Raks*, II, 297-300.

Mubah olan semâdan kastın Allah Teâlâ'nın ayetleriyle hadisleri okuyup dinlemek olduğunu,⁶³⁶ ıslık çalma ve el çırpmanın müşriklerin işi olduğunu delilleriyle nakletmiştir. Sühreverdî'nin Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği hırkasının düşmesi ve ashabın vecde gelmesi rivayetini ilim ehli tarafından uydurulmuş bir rivayet olduğu kabul edilmektedir.⁶³⁷ Buna benzer rivayetlerin câhiller tarafından çokça nakledildiğini de dile getirmiştir.⁶³⁸ Hz. Ebû Bekir'den nakledilen rivayeti de delil getirerek Peygamber'in (s.a.v.) muhanneslik, def çalma ve gınayı yasakladığını, sadece kadınlara düğün zamanı def çalmalarına cevaz verdiğini de nakletmektedir.⁶³⁹

Def ve çalgı aleti olmadan dövünme ve el çırpma konusunun hicrî üçüncü asırda, Hicaz, Şam, Yemen, Mısır, Mağrib, Irak, Horasan bölgelerinde olmadığını söylemiştir. Bunların hicrî ikinci asrın sonlarında Şâfiî, Bağdat'ta zındıkların *tagbîr* denilen şeyle ortaya attıklarını ve bununla insanları Kur'an'dan engellediklerini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Yezid b. Harun (ö. 206/821) vb. âlimlerin mekruh olarak gördüğünü eklemiştir. İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ma'rûf el-Kerhî gibi vb. kişiler bu meclislerde bulunmadığını, İbnü'r-Râvendî (ö. 301/914), el-Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sînâ (ö. 428/1037) vb. gibi zındıklar bu meclislere çağırmışlardır. Bunlar gınayı musiki diye isimlendirmiş ve Yunan felsefesini geliştirerek ortaya attıklarını söylemiştir.⁶⁴⁰ Ayrıca Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) ve İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-14)'nin semâyı vacip olarak gördüklerini de nakletmiştir.⁶⁴¹

İbn Teymiyye yukarıda dikkat çektiği hususlarla sadece sûfilere değil filozoflara da gına konusu bağlamında reddiyeler getirmiş ve şunları söylemiştir:

Lehv aletlerinden olan gınanın mubah, haram veya mekruh olduğu konusunda konuşulmuştur. Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının bu konu hakkında üç görüşü bulunmaktadır. İmam Şâfiî'nin ise iki görüşü bulunmaktadır. Bu tartışmalı konu hakkında Ebû Hanîfe ve Malik'in görüşü bulunmamaktadır. Zakeriyya b. Yahya es-Sâcî –Şâfiî mezhebinin mütekaddimîn âlimlerinden-, mütekaddimîn dönemi fakihlerine muhalif olmamış ancak Medine ehlinde İbrahim b. Sa'd ve Basra ehlinde Ubeydullah b. el-Hasen el-Anberî'ye muhalefet etmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî vd. Malik'ten rivayetle Medine'de yapıldığını söylemişlerdir. Ancak bu imamlar ve fakihler tarafından vuku bulmuş bir olay değildir.⁶⁴²

İbn Teymiyye eserinde yukarıda görüldüğü gibi Ebû Hanîfe ve Malik'in görüşü bulunmadığını nakletmekle birlikte Ebû Hanîfe, Mâlik, es-Sevrî (ö. 161/778) ve benzerlerinin semâ konusunda Şâfiî ve Ahmed'den daha katı olarak cevaz vermediklerini söylemiştir.⁶⁴³ Hüküm olarak ise semâ esnasında vecd, dövünme ve el çırpma hallerini namaz, zikir ve Kur'an-ı Kerîm okurken yapmanın, şerî ibadetler olması sebebiyle, insanı

⁶³⁶ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 278-81.

⁶³⁷ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 282.

⁶³⁸ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 283.

⁶³⁹ İbn Teymiyye, *fi's-Semâ ve'r-Raks*, II, 284.

⁶⁴⁰ Konunun detayı için bakınız: İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 287-89

⁶⁴¹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 287-89; a.mlf., *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman Muhammed b. Kâsım ve Oğlu Muhammed, Suudi Arabistan: Vezarâti Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'vâ ve'l-İrşâd, 1425/2004, XI, 592; a.mlf., *Hükmü's-Semâ*, Thk. Hammâd Selâme, Muhammed Uveyza, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1988, s. 21-23.

⁶⁴² İbn Teymiyye, *fi's-Semâ ve'r-Raks*, II, 294-95.

⁶⁴³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 296.

cehenneme sokacak fiillerden olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁴ İbn Teymiyye semâyı mubah kabul edenlerin delillerini şu şekilde cevaplandırmıştır:

- Müzik, tatlı ve hoştur. Onunla ruhlar sakinleşir ve zevk alır. Onun tatlı sesiyle bebekler [ninneyle] uyutulur. Bazen onlar onsuz (ninnisiz) uyuyamazlar. Müzik, develeri yolculuğun sıkıntılarına karşı tahammül göstertip, yüklerin ağırlıklarına dayanıklı da yapmaktadır ki buna *hudâ* dendiğini ve onun da caiz olduğunu söylemişlerdir.
- Güzel ses Allah Teâlâ'nın nimetidir. “*O yaratmada dilediği kadar arttırır*”⁶⁴⁵ ve “*seslerin en çirkini, eşeklerin sesidir*”⁶⁴⁶ ayetlerini buna delil getirmişlerdir.
- Allah Teâlâ'nın “*Cennette neşelenirler*”⁶⁴⁷ ayetince cennette müzik dinlemenin haram olmadığını söylemişlerdir.
- Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin Kur'an okumasını işitmesi üzerine söylediği “*Bu insana Davud (a.s.)'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir*”⁶⁴⁸ diyerek övdüğü hadisi,
- Peygamber'in (s.a.v.) “*Kur'an'ı güzel sesinizle süsleyin. Kur'an'ı güzel sesle okumayan bizden değildir*”⁶⁴⁹ hadisini,
- Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Aişe'ye bayram günü iki şarkıcıyı dinlemesine izin verdiği rivayeti,⁶⁵⁰
- Peygamber'in (s.a.v.) lehv ve eğlence olarak isimlendirilen düğün zamanında gınaya izin verdiğini,
- Hudâ'ya Peygamber'in (s.a.v.) dinleyerek izin verdiğini,
- Ka'b b. Zühayr'in kasidesine Peygamber'in (s.a.v.) dinlediğini ve izin verdiğini delil getirmişlerdir. Şiirlerle ilgili başkaca deliller de zikretmiştir.⁶⁵¹

Yukarıda zikredilen deliller semâyâ cevaz verenler tarafından nakledilmiştir. İbn Teymiyye ise iddia edilen delilleri şu şekilde cevaplandırmıştır:

- Zikredilen rivayetlerin, delil olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü bir şeye sırf duyuların tat almasına yol açtığı için mubah, mekruh ve haram denilemez. Bu bahsedilen zevkler, beş duyu organının hisleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Delillerden hüküm çıkarmayı ve sonuçlarını bilen kimsenin zikredilen delillerden semânın mubah olmayacağı sonucunu çıkaracağı âşikârdır.
- Peygamber'in (s.a.v.) yasaklamasından ötürü telli çalgının sesi helal olarak kabul edilemez. İslâm âlimleri de bu konuda icmâ etmişlerdir. Bir bebek veya bebeğin müzikten hoşlanmış olmasının haram, helal veya mubah olmasına delil olamaz.

⁶⁴⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 291.

⁶⁴⁵ el-Fâtır, 35/1.

⁶⁴⁶ Lokman, 31/19.

⁶⁴⁷ er-Rum, 30/15.

⁶⁴⁸ Buhârî, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an*, 31.

⁶⁴⁹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'an*, 31; Müslim, *Müsâfirîn*, 235-236; Nesâî, *İftitâh*, 83, 96; İbn Mâce, *İkâme*, 176.

⁶⁵⁰ Müslim, *Kitâbu'l-İydeyn*, 4.

⁶⁵¹ İbn Teymiyye, *fi's-Semâ ve'r-Raks*, II, 298-301; İbnü'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına*, s. 50-54.

- Allah Teâlâ'nın insanın sesini güzel yaratmış olması sebebiyle dinlenmesinin helal olabileceği ancak eşeğin anırmasının en kötü ses olduğu için, diğer tüm seslerin helal olduğuna işaret etmeyeceğini söylemiştir.
- En acayip olan delil ise, bir şeyin ahirette helal olmasından hareketle bu dünyada da cevaz verilmesidir. Allah Teâlâ'nın cennete gireceklerle de ipek, altın ve gümüş takma ve içki içmeye cevaz vermemiştir. Eğer ki, şeriatın yukarıda nakledilenlerin haram olduğuna dair kesin bir delil varken semâ konusunda olmadığı halde iddia sonucu cevaz verilecek olursa, cennette gınanın câiz olduğuna götüren bir kısır döngüye sebep olacağını söylemiştir.
- Hz. Aişe'den nakledilen, Hz. Ebû Bekir'in "*Şeytanın mizmarları*" hadisi ise zayıf bir delildir. Çünkü Peygamber (s.a.v.), Hz. Aişe'nin küçük olması sebebiyle izin vermiştir. Ayrıca o gün söylenen şarkı, Buas kahramanlıklarını anlatan bir şarkıdır. Bundan dolayı bu nakledilen rivayette yanlış anlama yoktur.⁶⁵²

İbn Teymiyye risâlesinde diğer delillere de itirazlarını zikretmektedir. İbn Teymiyye'nin genel bakışını yansıttığı için bu kadarıyla yetinilmiştir. Raks konusuna gelince İbn Teymiyye, Allah Teâlâ, resulü ve ümmetten kimsenin raksa cevaz vermediğini nakletmiş ve haramlığına dair şu delilleri zikretmiştir:

- el-İsra 17/37⁶⁵³
- Lokman 31/19⁶⁵⁴
- Furkan 25/63⁶⁵⁵

Semâ, devran ve raks konularına karşı çıkan ve sûfilerle tartışan diğer kişi İbnü'l-Cevzî'dir. *Telbîsü İblîs* adlı eserinde şunları dile getirmektedir:

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah babasının "*Gına, kalpte nifak bitirir. Ben [bundan] hoşlanmıyorum*" dediğini rivayet etmiştir. İsmail b. İshak es-Sekafi'ye kaside dinlemenin hükmü hakkında sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "*Hoşuma gitmiyor. O bidattir. [Böyle yapan kimselerle] aynı mecliste oturulmaz.*" Ya'kûb el-Hâşimi de "*Nağme sonradan üretilmiş bidattir*" demiştir.⁶⁵⁶

Yukarıda zikredilen delillerin tamamı gınanın mekruh olduğuna delildir. Ebû Bekir el-Hallâl'ın Ahmed b. Hanbel'e maskaralık ve soytarılık yapması sebebiyle, kendisinin kaside okumanın da mekruh olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'den beis görmediğine dair de bir görüş vardır. Ancak Mervezî, kendisine bunu sorduğunu ve *bidat* dediğini nakletmiştir. Bu zikredilenlerden de görülmektedir ki, Ahmed b. Hanbel'in gına konusunda iki görüşü bulunmaktadır. Biri nağmeli zühd şiirleri, diğeri ise musikidir. Musikinin ise ona göre haram olduğu açıktır.⁶⁵⁷

İbnü'l-Cevzî, eserinde Hanbelîlerin haram olduğuna dair getirdikleri delilleri şu şekilde sıralamıştır:

- Lokman 31/6, İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve Mücahid'in "*gına*" olarak açıklaması,

⁶⁵² İbn Teymiyye, *fi's-Semâ ve'r-Raks*, II, 301-304; el-Menbîcî, *Risâletü fi's-Semâ ve'r-Raks*, s. 21-30.

⁶⁵³ "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin."

⁶⁵⁴ "Yürüyüşünde mutedil ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini herhalde eşeklerin sesidir!"

⁶⁵⁵ "Rahmânın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler."; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, II, 297-98.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 228.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 228-29.

- Necm 53/53, İbn Abbas'ın “*Sâmidûn* kelimesinin Himyer lehçesinde gına olduğunu” söylemesi; Mücahid'in “*Gınadır. Yemenliler ‘şarkı söyledi’ anlamında kullanmaktadırlar*” açıklaması,
- İsrâ 17/64, Mücahid'e göre, “*Onlardan güç yetirdikleri şeyden kastedilenin gına ve mizmâr*” olması,⁶⁵⁸
- Abdullah b. Ömer'in Peygamber'in (s.a.v.) bir kavvalı duyunca yaptığı gibi kulaklarını tıkadığı hadis,
- Ebû Ümâme'nin Peygamber'in (s.a.v.) “*Şarkıcı cariyeleri satmak, almak ve öğretmekten men ettiği*” hadis,
- Abdurrahman b. Avf'tan nakledilen, Peygamber'in (s.a.v.) iki sestene nehyedildiği (gına ve dövünmek) hadisi,
- İbn Abbas'ın Peygamber'den (s.a.v.) “*zurna ve davulları yıkmak*” için gönderildiği hadisi ile diğer hadisler...⁶⁵⁹

Delilleri zikrettikten sonra şunu eklemektedir:

Gınanın haramlığını mana yönünden deliline gelince, gına insanın dengesini bozan ve aklını başından alan bir şeydir. Bunun açıklaması, kişi coştığı vakit başını sallama, el çırpma, yere ayaklarını vurma gibi vb. akıl yoksunu kimselerin yaptığı ve normal halindeyken çirkin bulduğu hareketleri yapar. Buna sebep gınadır. Gına akli baştan almada içkiye yakın bir etki yapar. Bundan dolayı da onun men edilmesi gerekir.⁶⁶⁰

İbnü'l-Cevzî, eserinde semâ ve gınaya cevaz verenlerin delilleri olarak ise şunları nakletmiştir:

- Hz. Aişe'den nakledilen iki kız cariyesinin def çalma hadisi,
- Hz. Aişe'nin Ensar'dan bir kadını evlendirdiğinde Peygamber (s.a.v.)'in “*Ensar kadınları eğlenceyi sever*” hadisi,
- Fudâle b. Ubeyd'in Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği “*Kur'an-ı Kerim okunurken Allah Teâlâ'nın sahibinin cariyesine kulak verdiğinden daha fazla kulak verdiği*” hadisi,
- Ebû Hureyre'nin “*Kur'an'ı teganniyle okuma*” hadisi,

Buraya kadar Osmanlı Devleti'ne kadar fakih ve sûfilerin semâ, raks ve devran hakkındaki görüşlerini özetlemeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sümbül Efendi'nin yaşadığı döneme kadarki dönemde fakihlerin ve sûfilerin durumu tezimizin giriş kısmında ele alındığı için tekrardan burada o konuya değinilmeyecektir.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 231-32.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblis*, s. 232-34; İbnü'l-Mezîn, *Keşfu'l-Gına*, s. 27-30.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 236.

⁶⁶¹ Bu konuda daha detaylı olarak bkz. Mehmet Necmettin Bardakçı, Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar, Arayışlar –İnsan Bilimleri Araştırmaları- yıl 1, sy. 2, 1999/2, ss.1-16; Ferhat Koca, Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, s. 73-131; Ferhat Koca, Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları, *Tasavvuf*, 2004, yıl 5, sy. 13, ss. 25-74; Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf XVI. yüzyıl, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yay., 2003; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yay., 2003.

3.2.2. Sünbül Efendi Dönemi Devran/Raks ve Cehrî Zikir Tartışmaları

Sünbül Efendi'nin hayatını incelediğimizde, yaşadığı dönemde kendisine karşı çıkanlar olduğu gibi görüşlerine katılan ve destekleyenlerin de olduğunu görürüz. Kendisine karşı çıkanların başında Molla Arap, Sarıgörez ve Kemalpaşazâde gelir. Molla Arap ve Sarıgörez, Sünbül Efendi'nin vaazlarında kendisine karşı olduğunu beyan ederken, Kemalpaşazâde'nin ilk başta karşı olup sonrasında bu konulara cevaz verdiği nakledilmiştir.

3.2.2.1. Sarıgörez

Sarıgörez Nureddin Efendi'nin (ö. 928/1522) asıl adı “Hamza” lakabı da “Nureddin Efendi”dir. Sarışın ve kısa boylu olduğu için “Sarıgörez” lakabıyla tanınmıştır. Tahsilini bitirdikten sonra, Bursa’da Beyazid Medresesi, Edirne’de Dârülhadis Medresesi ve İstanbul’da Sahn-ı Semân Akdeniz Başkurşunlu Medresesi’nde müderrislik görevini ifa etmiştir. Safevilerle ilgili verdiği fetvâ ile döneminde meşhur olmuştur.⁶⁶² Fıkıh ve hadis ilminde uzman olduğu belirtilmektedir. Fıkha dair *el-Murtazâ* adlı eseri mevcuttur. İstanbul’da 928/1522 yılında vefat etmiştir.

Sarıgörez, Yusuf b. Sinan’ın menkıbelerde naklettiği gibi Sünbül Efendi’yle semâ ve devran tartışmalarını yaşayan kişilerden biridir. Kendisine atfedilen esere kütüphane kayıtlarında ulaşılmış ancak konuyla ilgili bir fetvâya rastlanmamıştır.

3.2.2.2. Molla Arab

Molla Arab’ın (ö. 938/1531) asıl adı “Muhyiddin Mehmed”dir. “Mehmed Molla” ve “Molla Arap” lakabıyla meşhur olmuştur. II. Bayezid’in şeyhülislamlarından Alâaddin Arabî Efendi de “Molla Arap” lakabıyla ünlenmiş, çok vaaz ettiği için “Arap Vaiz” künyesiyle de meşhur olmuştur. Molla Arap, ömrünü seyahat halinde geçirmiş, 903/1497-98 tarihlerinde Mısır’dan gelerek Bursa’ya yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim’i kızılbaşlara karşı uyarmış ve bu konuda bir eser kaleme almıştır. Vaazlarında halkı sapkın fikirlere ve Şia’ya karşı uyardığı ve bidatçilerle mücadele ettiği nakledilmiştir.

İstanbul’daki vaazlarında Halvetîyye tarikatına müntesiplerinin semâ yapmasını eleştirmiş, semâ ve raks aleyhine konuşmuştur.⁶⁶³ Raks ve devranın haram olması hakkında bir mektup kaleme almıştır. Yazdığı mektubu İstanbul’da bulunan Halvetîlere göndermiştir. Mecdî Efendi, bu mektuba cevabı İshak Karamanî’nin (Cemâl Halife) verdiğini

⁶⁶² Hoca Sadeddin, *Tacü’t-Terâvih*, II, 558; Mecdî Efendi, *Şekâik*, s. 314-315; C. Şehabeddin Tekindağ, Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1968, c. XVII, sy. 22, s. 54; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, II, 615-616; Mehmet İşpirli, “Sarıgörez Nureddin Efendi”, *DİA*, XXXVI, 151-152.

⁶⁶³ Nev’izâde Atâî, *Hadâiku’l-Hakâik fî Tekmileti’ş-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, s. 171.

söylemiştir.⁶⁶⁴ *en-Nihâye, Hidâyetü'l-İbâd ilâ Sebîli'r-Reşâd, Tehzîbü'l-Şemâil fî men hassa'llahû bi-ekmeli'l-fezâil, Erbâ'üne Hadîsen, es-Sedâd fî Fazlî'l-Cihâd* eserlerinin bir kısmındandır.⁶⁶⁵

Yazıldığı söylenen mektuba Cemâleddin İshak Karamanî'nin cevap vererek semâ ve devranın helallîğinin anlatıldığı risâle kaleme aldığı zikredilmektedir.⁶⁶⁶ İlgili risâleyi incelediğimizde serlevhasında kırmızı hatla “*Risâletü fî'r-Raks ve'd-Devran el-Müftî Ali Çelebî el-Cemâlî*” yazmaktadır. Risâlenin içeriği tezimizin ikinci bölümünde Ali Cemâlî'ye atfedilen risâlelerle aynıdır. Molla Arab'ın semâ ve raks aleyhine yazdığı esere ulaşılammıştır.

3.2.2.3. Kemalpaşazâde

Kemalpaşazâde'nin (ö.940/1534)'nin asıl adı “Şemseddin Ahmed” olup, II. Beyazid'e lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nispetle “Kemalpaşazâde” ismiyle tanınmıştır. “Kemalpaşaoğlu” ve “İbn Kemal” künyeleriyle de tanınmaktadır. Zenbilli Ali Efendi'nin yerine geçerek Osmanlı'nın onuncu şeyhülislamı olmuştur. Üç padişah dönemini görmüş, tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerde eser vermiştir.

Kemalpaşazâde'nin tasavvufa karşı olmadığı zikredilmekle beraber raks, semâ ve devran gibi konulara karşı olduğu kaynaklarda nakledilmiştir.⁶⁶⁷ Semâ, raks ve devran konularında özellikle ilk dönemlerde aşırı katı tutum göstermesine rağmen, bu fetvâlarına da yansımıştır, Sümbül Sinan'la samimiyetleri sonrasında semâ ve devran konularındaki fetvâlarında yumuşama olduğu hatta Şeyh Gülşenî'ye (ö. 940/1534) dahi intisap ederek seyrüsülûk yoluna girdiği görülmektedir.⁶⁶⁸

Kemalpaşazâde'nin mutasavvıflarla ilgili fetvâları çok olmakla birlikte tasavvufun sahih olduğunu⁶⁶⁹ söylemekle beraber meşru sınırları aşmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Zikir esnasında edep içerisinde dönmeye semâ dendiğini belirterek⁶⁷⁰ devranın ibadet niyetiyle yapılmasına karşı çıkmış,⁶⁷¹ mutasavvıfların yaptığı devran, raks ve semâ ayinlerindeki aşırılıklara tepkisini fetvâlarında göstermiştir.⁶⁷² İbn Kemal'in seyrüsülûka

⁶⁶⁴ Mecdî Efendi, *a.g.e.*, s. 373.

⁶⁶⁵ Mecdî Efendi, *a.g.e.*, s. 373, 411-415; Atâî, *a.g.e.*, s. 359; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dersaadet: Âlem Matbaası, 1310/1892, I, 515; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 208; Tahsin Özcan, “Molla Arap”, *DİA*, 2005, XXX, 240-41; Mustafa Altuğ Yayla, Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak, *İlmi Etüdler Derneği (İLEM) IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat - Tarih)*, 14-17 Mayıs 2015, İstanbul, s. 156-57.

⁶⁶⁶ Mecdî Efendi, *Şekâyık*, s. 373-77.

⁶⁶⁷ İbn Kemal, *Risâle fî Tahkîki'r-Raks ve'd-Devran*, Konya Bölge Yazmalar Ktp., No: 859/9, s. 96-7; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 372.

⁶⁶⁸ Öngören, *a.g.e.*, s. 344-48.

⁶⁶⁹ Lâli Ahmed Efendi b. Mustafa Sarûhânî, *Mecmau'l-Mesâilî's-Şer'iyye fî Ulûmi'd-Dîniyye*, İBB Atatürk Ktp., db.: MC_Yz_K_0026, vr. 7a.

⁶⁷⁰ Lâli Ahmed Efendi, *a.g.e.*, vr. 5a.

⁶⁷¹ Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, 2002, XXV, 242.

⁶⁷² Lâli Ahmed Efendi, *a.g.e.*, vr. 4a-7a; Salim Özer, *İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri (Tahkik ve Tahlil)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1991, 330-32.

uygun olarak devranın cevazına dair verdiği fetvâları da zikredilmiştir.⁶⁷³ Bundan dolayı Kemalpaşazâde'nin fetvâları iki başlık altında incelenerek yukarıda zikredilen dönüşümün fetvâlara yansımaları gösterilecektir.

3.2.2.3.1. Semâ, Devran ve Raks Aleyhinde Verdiği Fetvâlar

Kemalpaşazâde'nin semâ ve devran tartışmalarıyla ilgili kütüphane kayıtlarında *Risâle fî Tahkîki'l-Hak ve İbtîlâi Re'yi's-Sûfiyye fî'r-Raks ve'd-Devran* adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu risâlesinde İbn Kemal, semâ ve devranın haramlığına dair âlimlerin görüşlerini nakletmektedir. Yapılan semânın ancak belli şartlarda câiz olabileceğini söylemiş ve konuyla ilgili çeşitli sorunları dile getirmiştir. Bunlar: Semâ yapan dervişlerin ihlaslı olması gerektiği, vecd halini içten gelmedikçe (ihtiyari) göstermeme, zikri gösteriş, para, kendisine ikramda bulunulması için yapma, aralarına bıyık ve sakalı çıkmamış delikanlıları almamaları, fasıkların yanında yapmamaları gibi vb. hallerdir. Kemalpaşazâde risalesinde bu sorunları zikrettikten sonra sûfilerin olması gerektiği durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Zamanımızda semâyâ ruhsat verilmemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî bile zamanında semâdan tevbe etmiştir. Bu Fetevâ-yı Tatarhâniyye'nin Kitâbu'l-Kerâhiye bahsinde geçmektedir.”⁶⁷⁴

İbn Kemal semâ ve devranın câiz olabileceği şartları saydıktan sonra şu fetvâyı vermiştir:

Zamanımızda semâ yapmaya izin yoktur. Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) bile semâdan vazgeçmiş ve tövbe etmiştir. Âlimlerin ortak görüşüyle raks/devran etmek de haramdır, helal sayan kâfir olur.⁶⁷⁵

İbn Kemal, *Risâle fî Tahkîki'r-Raks ve'd-Devran* adıyla kaleme aldığı eserinde ve fetvâ mecmualarında aleyhe zikrettiği fetvâlar şöyledir:

Raks ve devran eden kişi kâfir olur. İmamlığı caiz değildir. Ona ne selâm verilir ne de selâmı alınır. Raksı helal göreni doyurmak günahdır ve azabı gerektirir. Çünkü bâtla yardım olur. Devran helal diyen tasavvuf şeyhleri delâlet içindedirler, elleri öpülmez, onlardan sakınılır. Şeyhim böyle dedi diye devran yapan kişinin öldüğü vakit cenaze namazı kılınmaz, Müslüman mezarlığına gömülmez.⁶⁷⁶

Mesele: Raks nedir? el-Cevap: Ol hareket-i şenîadır ki halka-yı zikirde sûfiler ederler.⁶⁷⁷

Mesele: Semâ nedir? el-Cevap: Zikir âvânesini işitmektir. Ol vesile şevke gelip kalkıp devr etmekte semâ ıtlak ederler, onun hürmetinde ihtilaf vardır ama başın ve belin eğip elini ayağını salıncak raks olur, bil'l-ittifak ol haramdır.⁶⁷⁸

⁶⁷³ Atâî, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 171; İbn Kemal, *Mecmû' Risâle – Risâletü fî Beyânî'r-Raksi ve'd-Devran*, Thk. Ahmed Fevvâz el-Humeyr, İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1439/2018, III, 198-99.

⁶⁷⁴ İbn Kemal, *Mecmû' Risâle – Risâletü fî Beyânî'r-Raksi ve'd-Devran*, Thk. Ahmed Fevvâz el-Humeyr, İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1439/2018, III, 198-99.

⁶⁷⁵ İbn Kemal, *Risâle fî Tahkîki'l-Hak ve İbtîlâi Re'yi's-Sûfiyye fî'r-Raks ve'd-Devran*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, db.: 446, vr. 88a-b.

⁶⁷⁶ İbn Kemal, *Risâle fî Tahkîki'r-Raks ve'd-Devran*, Konya Bölge Yazmalar Ktp., No: 859/9, s. 96-7; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 372.

⁶⁷⁷ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 20b; Esad Efendi, 696, vr. 27a; Lâli Ahmed Efendi, a.g.e, vr. 3b.

⁶⁷⁸ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 20b-21a; Lâli Ahmed Efendi, *Mecmau'l-Mesâili's-Şer'iyye*, vr. 4a.

Mesele: Raksın haram olduğuna müfti-i zaman fetvâ verdikten sonra cühhâl taife-yi mutasavvıfınan müktedâlarından Zeyd, camide kürsüye çıkıp ala melei'n-nâs, 'Raks haramdır diyen kimdir beri gelsin. Ben bu raksı şimdiye değin ede geldim, şimdiden yine dahi ederim. Zira helaldir, meşâyih-i sâlifeden sâdır olmuştur' dese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ol mecliste hazır olan ehl-i İslâm'a lazımdır ki, ol Müslümanları izlâl eden deccâli, eşedd-i hareket ile cami içinden çıkaralar. Hâkimü'l-vakt olana lazımdır ki; şehirden süre. *Fetâvâ-yı Tatarhâniyye*'de emir böyledir.⁶⁷⁹

Mesele: Sûfiyyun taifesinden bazı kimseler müftî-yi zamanının fetvâsına incinip hükmüyle amel etmeyip otururken başlarını ve bellerini sala sala, sağına ve soluna çalkanı çalkanı zikrullah eyleseler, 'Ne varmış bu denli nesnede biz bunu ibadet diye itikat ederiz' deyip ısrar üzerine olup feragat etmeyenlere şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Şer' ile haram olan fiil-i abese ibadet diyecek kâfir olur.⁶⁸⁰

Mesele: Fî-zamaninâ olan mutasavvıfın hareket-i devresi mubahtır" diyen kimsenin imameti şer'an sahih midir? el-Cevap: Değildir, hareket-i devrden murat ettikleri fiil-i şer'i ise.⁶⁸¹

Mesele: İhtiyar ile semâ eden ve dönen kimsenin imameti câiz değildir' diye fetvâ verdikten sonra dönüp semâ eden imamın ihtiyarı mı, değil mi ma'lum olmasa, gelip imamet eylese, câiz olur mu? el-Cevap: Olmaz.⁶⁸²

Mesele: "Tâife-yi mutasavvıfa cem olup raks ettikleri şer'an helal midir veya haram mıdır? Bir kimesne kütübü fıkhiyye ve fetâvâ-yı Hanefiyye'nin ekseri bu zikir olan raksın hürmetine nâtıktır. Ehl-i tefsir ve İmam-ı Kurtubî ve onun emsâli fuzâlâ nice mevzuda bu raksın hürmetini, tasrih etmişlerdir ve fetvâ dahi vermişlerdir" dedikte, mezkûr taife; "Bu kelimât taassub üzerinedir. Biz bu raksa helaldir deriz ve haramdır diyen kâfirdir. 'Allah'ı ayakta ve oturarak zikrediniz' ayeti ile zikir her ne tarikle olursa bu ayet cevazına dâiledir. Zira, takdir 'ala küll-i hâl demektir" deseler, şer'an ne lazım gelir ve dahi ehl-i hükme bu var mıdır ki, bu tâife mesâcide gelip bu mekûle vaaz etmekten men edeler ve eğer men etmezler ise âsim olurlar mı? el-Cevap: Raks haramdır, hadd-i zâtında ibadet meclisinde olmak ile hürmet gitmez, belki daha ziyade olur. Nitekim şürb-ü hamr haramdır, mescidde olacak daha ziyade olur. Helal diyen dalâlet üzerinedir. Haram diyeni tekfir eden kendi kâfir avratı bâin olur.' Ayet-i mezkûrenin zikrullah ederken raksın hilline delâleti yoktur manası, herhalde zikrullah olmaktan her halde helal olmak lazım gelmez. Böyle anlamak gayet cehaletten ve nihayet delaletten nâşîdir. Ehl-i hükme lazımdır ki ol tâifeyi men edeler, eğer memnû' olmazlar ise ta'zîr-i belîğ edeler.⁶⁸³

Mesele: Sûfilerin devranına helal diyenlerin tekfir olunmadığı takdirde, fâsık olurlar mı? el-Cevap: Emr-i şer' ilanından sonra ısrar ederlerse, fâsık olup ta'zîre müstahak olurlar.⁶⁸⁴

Mesele: Hâkimü'l-vakt olan kimseler, sûfileri raksı devranla zikrullah ettiklerinde men etmek, üzerlerine şer'an lazım mıdır? el-Cevap: Lazımdır, men etmeyecek âsim olur.⁶⁸⁵

Mesele: 'Zikrullahda ihtiyar ile raks ve devran etmek helaldir" diye itikat eden kimseler, şer'an ehl-i sünnet cemaatinden midir? el-Cevap: Bazı kütübü fetvâ mücebince Müslüman değildir, ehl-i sünnet olmak nerde kaldı.⁶⁸⁶

Taife-yi mutasavvıfa ihtiyarla kulların birbirinin boynuna ve beline dolayıp döne döne zikretseler, şer'an raks denilir mi? el-Cevap: Denilir ol raksaki ehl-i şer'i na haram demiştir. Raks-ı örfî değil raks-ı luğavîdir, ol halette şamildir, avâm ol halette, gerek raks desin gerek demesin.⁶⁸⁷

⁶⁷⁹ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.73b-74a.

⁶⁸⁰ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.76a.

⁶⁸¹ Süleymaniye Ktp.:Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 21a.

⁶⁸² Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.77b; Lâli Ahmed Efendi, *Mecmau'l-Mesâili's-Şer'iyye*, vr. 4b.

⁶⁸³ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.79a-b.

⁶⁸⁴ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.80a.

⁶⁸⁵ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 22a; Nuru Osmaniye, 1967, vr.73b; Esad Efendi, 696, vr. 26b.

⁶⁸⁶ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 22b; Nuru Osmaniye, 1967, vr.73a-b.

⁶⁸⁷ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 22b; Nuru Osmaniye, 1967, vr.74b.

Mesele: Sûfiyûn taifesi raksın helal olduğuna istidlâl edip eydürler ki; Avârifü'l-Maârif'de bu iki beyt böyle yazılmıştır. ' لقد سعدت حيه هوا كذا فلا طيب لها ولا رقي الا الحبيب الذي شفقت به قعد رقيتي و ' ترياقى (Hevânın onu canlandırmasıyla mesut oldun fakat hevâ hoş değildir. Büyü ve tiryaki istemeyip kendine arkadaş ettiğin sevgiliden daha güzeli yoktur) bu iki beyit okundukta Resûl Hazretleri Aleyhisselam vecd-i tevâcüd edip bir veçhile döndü ki mübarek arkasından düştü' derler. İmdi Resûlullah aleyhi ve sellem'in ashabından dönmek vâkî olmuş mudur? el-Cevap: İftira ederler.⁶⁸⁸

Mesele: Halka-yı zikirde, zâkirin ayaklarını yere vurup "Hû hû" diye ihtiyarlarıyla dönerler. Ol veche üzerine dönüp dahi zikrullah eylemek, şer'an helal midir? el-Cevap: Helal değildir.⁶⁸⁹

Sûfiler, devrile zikrullah ettiklerinde men olunduktan sonra memnû' olmayıp inatları üzerine olsalar, şehadetleri makbul olur mu? el-Cevap: Olmaz, madem ki ol itikat-ı batıldan rücû' etmeye.⁶⁹⁰

Sûfiyûn taifesi, bir meclisde halka olup oturup başlarıyla ve gövdeleriyle zikrullah eyleseler, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Men etmek gerektir, memnû' olmazlar ise, te'dib-i galiz gerektir.⁶⁹¹

Mesele: 'Ala tarîki'd-devr ve'r-raks zikrullah eylemek haramdır' diye fetvâ verdikten sonra bazı kimseler yine ol tâife olur, yine evlerine el atıp ziyafet ederler, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Âsi olurlar, ol fiili ibadet itikat ederse, tecdîd-i iman lazım olur.⁶⁹²

Mesele: 'Ala tarîki'd-devr ve'r-raks zikrullah eylemek haram olduğuna' müfti-i zaman fetvâ verdikte, taife-i mutasavvıfa; 'Ehline helaldir, biz ehliyiz' diye memnû' olmazlar ise şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir-i belîğ edip, şehirden sürmek gerekir.⁶⁹³

Mesele: Bu zamanda, dava-y tasavvuf edenlere, "Raks haramdır, helal diyeni fetvâ kitaplarında tekfir etmişlerdir. Bunun üzerine müfti-i zaman dahi fetvâ vermiştir' dedikte, bu emr-i şerife muhalefet edip lecc ve inat edip asla emr-i şer'e rıza vermeyip âhiru'l-emr ihtiyar ile raks helaldir, diye itikat eylese ve haramdır diyene buğz ve adâvet üzerine fevt olsa, inde's-şer' hükmü nedir? el-Cevap: Sâir kefare gibi 'Mhalled fi'n-nârdır', ol kütübü fetvâ hükmünce ki ol taifenin küfrü tasrih olunmuştur.⁶⁹⁴

Mesele: 'Devranla zikrullah etmek helaldir' diye itikat eden kimse vaaz etse, onun gibi vâizin vaazı dinlemek câiz midir? el-Cevap: Câiz değildir, halk-ı idlâl etmek ihtimali galiptir.⁶⁹⁵

Mesele: Meşâyihin sarındıkları kara imâme sünnet-i resûl müdür değil midir? el-Cevap: Sünnet olduğu sabit değildir.⁶⁹⁶

Mesele: 'Zikrullah ederken ihtiyar ile kalkmak helaldir' dese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Tecdîd-i iman gerekir.⁶⁹⁷

Mesele: İbadet niyetinde ihtiyar ile zikrullah dönen kimselerin, Müslümanlar ve kâfirler üzerine şer'an şehadetleri mesmû' olur mu? el-Cevap: Müstehill-i kâfirdir. Bazı fetvâda ol takdirce tecdîd-i iman etmeyince olmaz.⁶⁹⁸

⁶⁸⁸ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.74b-75a.

⁶⁸⁹ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 23a.

⁶⁹⁰ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 23a.

⁶⁹¹ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.75b-76a.

⁶⁹² Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 23b; Esad Efendi, 696, vr. 28a.

⁶⁹³ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.78a-b.

⁶⁹⁴ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 23b-24a; Nuru Osmaniye, 1967, vr.78b-79a.

⁶⁹⁵ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 24b; Nuru Osmaniye, 1967, vr. 77b; Esad Efendi, 696, vr. 28a; Özer, *İbn Kemal'in Arapça Risâleleri*, 328-332.

⁶⁹⁶ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 24b.

⁶⁹⁷ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.76b-77a.

⁶⁹⁸ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.77a.

Mesele: Sûfiyyûn taifesi, halka olup oturup başlarını ve gövdelerini salıp çalkanı çalkanı ibadet diye zikrullah etseler, şer'an hüküm nedir? el-Cevap: Haramdır. İbadet diyecek, küfür lazım olur. Esnâ-yı zikirde abes fiil ederler ise haramdır.⁶⁹⁹

Mesele: Bir kimse, teğannî ile olan zikrullahın sevabını inkâr eylese, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: Nesne lazım olmaz.⁷⁰⁰

Mesele: Zikrederken teğannî edip nice harf edip zikre meşgul olsalar, şer'an ne lazım olur? el-Cevap: İstiğfar lazım olur.⁷⁰¹

Mesele: 'İhtiyarla raks haramdır' dediklerinde, "İmam Şâfiî, İmam Gazzâlî ve bunların emsâli fazıllar helaldir, demişlerdir. Bunları dahi tekfir ederler mi?" deseler, şer'an cevabı nedir? el-Cevap: 'İhtiyar ile raks helaldir' diyeni tekfir ederler. Mesâil-i şer'iyyenin ihtisası olmaz. Ahkâm-ı şer'iyyeden kimse müstesna olmaz.⁷⁰²

Mesele: Şâfiî mezhebinde raks helal olucak, Hanefî mezhebi olan Zeyd, 'Raksa helal demesi ile niçün kâfir olur, muhassalca cevap buyrula?' el-Cevap: Hiçbir mezhepte helal değildir.⁷⁰³

İbn Kemal'in sûfilerin devran/rakslarına karşı cevaz vermeyen fetvâları yukarıda görülmektedir. Fetvâları, dönemindeki sûfilerin devranında cehrî zikirle döndükleri vurgulanmakta ve durumları hakkında caiz görmeyen katı tutum görülmektedir. İbn Kemal'in fetvâlarında görüldüğü gibi sûfiler bu fiilleri sebebiyle Ehl-i sünnet dışı olarak kabul edilmiştir. Dahası devran/raksı helal kabul edeni İslâm dairesinden de çıkaracak fetvâlar verilmiştir. Ayrıca Kemalpaşazâde, semâ ve devran'a karşı çıktığı fetvâları, eserlerinde dağınık olarak yer aldığı gibi bu konuya *Risâletü'l-Münîra* adlı eserinde de değinmiş ve raksın haram olduğuna dair âlimler arasında icmâ olduğunu ve helal sayanların kâfir olacaklarını söylemiştir.⁷⁰⁴

3.2.2.3.2. Semâ, Devran ve Raks Lehinde Verdiği Fetvâlar

Kemalpaşazâde'nin Sünbül Efendi'nin hayatının son demlerinde kendisini ziyaret ederek sûfilerin batıl hareketlerine karşı olduğunu, Sünbül Efendi'nin aleyhine fetvâ vermediğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Kemalpaşazâde'nin sûfilerin lehine verdiği fetvâlarının da olduğu görülmektedir. Öngören, Sünbül Efendi'yle aralarındaki dostluk ve Sünbül Efendi'nin vefatı sonrası tanıştığı Halvetiyye şeyhi İbrahim Gülşenî'yle (ö. 940/1534) kurduğu yakınlık sebebiyle *Risâle fî Devrani's-Sûfiyye* adlı eserinde görüldüğü gibi Kemalpaşazâde'nin semâ, raks ve devrana karşı görüşlerinin değiştiğini söylemektedir.⁷⁰⁵ Bu eserindeki görüşlerinin *Risâle-i Tahkikiyye* ile örtüştüğünü ayrıca dile getirmektedir.⁷⁰⁶

⁶⁹⁹ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 25a-b; Nuru Osmaniye, 1967, vr. 76a; Lâli Ahmed Efendi, *Mecmau'l-Mesâilî's-Şer'iyye*, vr. 4a.

⁷⁰⁰ Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 25b; Nuru Osmaniye, 1967, vr. 78a; Lâli Ahmed Efendi, a.g.e, vr. 5a.

⁷⁰¹ Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye, 1967, vr.75a.

⁷⁰² Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 28a; Nuru Osmaniye, 1967, vr. 76b. Yukarıda zikredilen fetvâların tamamı Ahmet İnanır'ın hazırladığı çalışmasından yararlanılarak ve birincil kaynaklara ulaşılarak nakledilmiştir. Konu hakkında detay için bkz. Ahmet İnanır, *Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 175-77.

⁷⁰³ Süleymaniye Ktp., Darü'l-Mesnevi, 118, vr. 28b-29a.

⁷⁰⁴ İbn Kemal, *Risâletü'l-Münîra*, y.y.: Matbaai Cemâl, 1890, s. 50.

⁷⁰⁵ Bu konu hakkında bkz. Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 345-48.

⁷⁰⁶ Öngören, "Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları", s.127.

Kemalpaşazâde'nin semâ ve devran konusuna bakışını risâlesinde nasıl yansıttığını Öngören şu şekilde anlatmıştır:

Sûfilerin raks diye nitelenen hareketleri, her ne kadar birtakım benzerlikler taşısa da, gerçekte raks değildir. Bütün zikir ve ibadetlerin esas maksadı kalbi Allah'ın dışındaki şeylerden (mâsivâ) temizlemek ve Allah'a yönelmektir. Samimi niyetle semâ eden kimsenin kendini zorlayarak ya da içinden gelerek şevkle yaptığı hareketler kalb huzuruna ve dünyadan yüz çevirmeye vesile olması sebebiyle tamamen hayırdır. Mûsikî aletleri eşliğinde söylenen sözler, kötü ve günah sayılan kelimelerden olmadıkça bir sakıncası yoktur. Âlimlerin sûfilere karşı çıkmaları, raksı haram olarak kabul ettikleri içindir. Ancak onun haram olduğu hususunda görüş birliği (icmâ) olmadığı için helal kabul etmekle küfre düşülmüş olmaz.⁷⁰⁷

Ayrıca Kemalpaşazâde'nin bu tutumunu Sünbül Efendi'ye vefat etmeden belirttiğini Beşir Efendi *Semâ ve Devran* risâlesinde de belirtmektedir.⁷⁰⁸ Kemalpaşazâde'nin semâ ve raksın lehine verdiği bir diğer fetvâyı Atâî, *Zeyl-i Şekâik* adlı eserinde şöyle nakletmiştir:

Mesele: Halka halinde alışkanlık halinde yaptıkları oturarak “Lâ ilâhe illallah” kelimesiyle, vakitlerinin gerektirdiği biçimde, yüksek sesleriyle Allah Teâlâ'yı zikrederken –ki, o Allah'ın bir emridir- ve zikrin etkisinin kendilerine gâlip gelmesiyle kalkarak ve sağa sola hareket edip zikirle devran yapan, Allah Teâlâ'nın öğrettiği şekliyle cemâl ve celâl sıfatlarını düşünmeleri sebebiyle yere düşen, sayha ata ve ayaklarını yere vurarak [zikir yapan] sûfiyyun táfesi hakkında, Nebvî dinin âlimleri ve Mustafavî şeriatın hâkimleri... ne der? Münkir kişiler bu taifeye baktığında, yaptıkları devranın lehviyat sahiplerinin yaptıkları raks olduğunu zannederler. Hâlbuki zikredilen bu sûfiler, bu yaptıklarını vecd halini gösteriş için yapmaya çalışanların (mütevâcid) ihtiyarıyla değil, sahih niyet ve güvenden dolayı vecde erenlerin (vâcid) ısrarıyla yaptıklarını söylerler. (Aynı şekilde derler:) Zamanın şanı yüce ve alanında uzman ve mahir ulemâsı katında makbul olan, mâhir, âkil, âmil meşâyihimizin, kendi huzurlarında zikir yapan fukarayı bundan men etmediklerini, hatta bundan lezzet alıp onlara bakarak ve onları dinleyerek istirahat ettiklerini gördük. Bazı faziletli âlimlerin zikir ehline meclislerinde izin verdiklerini ve böylece yukarıda anılan biçimde onların zikir yaptıklarını ve ulemâ efendilerimizden pek çoğunun bunu caiz olduğu hususunda fetvâ verdiklerini gördük. Ulemânın, Hanefî ve Şâfiî meşâyihinin yazdığı birçok kitapta, bu şekildeki zikri caiz gördüklerini ve onun büyük fayda ve yararını açıkladıklarını gördük. Bu tarz zikir her ne kadar sadece münkirlerin nefretini attırsa da, biz meşâyihin söyledikleri şeyleri defalarca tecrübe ve müşahade ettik. Dolayısıyla bu şekilde zikir yapmak, mutasavvifeye caiz ve onların hayrına, sevabına ve arzusuna (uygun) olur mu olmaz mı?

el-Cevap: Allahu a'lem, uygun bir şekilde yaptığı takdirde tevâcüdde bir beis yoktur. Rüyadan arınmış olması halinde, sallanmanın (temâyül) da bir sakıncası bulunmamaktadır. Söz gelimi sen ayakta yürümeye yetenekli yaratıldın. Mevlâ'sının, tepesi üzere gelmesini istediği kişinin, bu şekilde ona gelmesi gerekir. Zamanlarını en güzel amellere harcayan ârifler, sâlikler ve nefislerini kötü hallerden zaptetmeye mâlik olanlar için, zikir ve semâ sırasında meydana gelen yukarıdaki durumlar hakkında ruhsat vardır. Onlar ‘Lâ ilâhe illâ hü’dan başka bir şey işitmez ve sadece O’na iştîyak duyarlar. O’nu zikrettikleri zaman feryâd u figanla ağlarlar; O’na şükrettikleri zaman rahatlar; O’nun huzuruna girmelerine izin verildiği zaman O’na koşarlar. (Bütün bu sayılan yönleriyle) vecd hali onlara galip gelip de O’nun irade kaynaklarından içtikleri zaman; onlardan bir kısmında heybetin yıldızları doğar, sonra onların kızıllığı söner ve erir; onlardan bir kısmında heybetin yıldızları doğar, sonra onların kızıllığı söner ve erir; onlardan bir kısmında lütuf şimşekleri çıkar ve hareket edip güzel görünür; onların bir kısmının

⁷⁰⁷ İbn Kemal, *Risâle fî Devrani's-Sûfiyye*, India Office Library and Records, Or. 12933, vr. 2a-b; Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, s. 128.

⁷⁰⁸ Beşir Efendi, *Semâ ve Devran Risâlesi*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 1352, vr. 46a.

üzerine ise yakınlığın bir işareti olarak aşk (güneşi) doğar ve sarhoş olup (onların aklı) kaybolur. İşte benim bu konudaki cevabım budur. En doğrusu bilen Allah'dır.⁷⁰⁹

Yukarıdaki fetvâda da görüldüğü gibi İbn-i Kemal, aleyhinde verdiği fetvâlara mukabil semâ, devran ve raks konusunda cevaz veren fetvâları da bulunmaktadır. Ancak lehinde verdiği fetvâların nadir olması ve menkıbeye dayanması, aleyhine olan fetvâların ise fetvâ eserlerinde geçmesi daha güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.3. Sünbül Efendi'nin Raks ve Devran Hakkındaki Görüşleri

Sünbül Sinan'ın fikhî bağlamda konuya bakışı, eserinin başında naklettiği fetvâ sorusuna/önergelerine karşı verdiği cevaplar, bu başlık altında ele alınmaya çalışılacaktır. Sünbül Efendi'nin konuya yaklaşırken neden böyle bir eser kaleme aldığına önceden temas edilmiştir. Bu başlık altında kaleme alırken kullandığı metot ve bu metodun hipoteze uygunluğu tartışılacaktır.

Sünbül Efendi'nin *Risâle-i Tahkikiyye*'sinin temel konusunu şu soru oluşturmaktadır: “*Sûfilerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ'yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?*” Zikredilen soruya ilk başta Sünbül Efendi cevap vermeyerek fakihlerin verdiği cevabı nakletmiştir: “*Bu devran rakstur, raks ise icmâen haramdır. Devranı helal sayan, kâfirdir. Devranı helal saymayıp yapan ise fâsıktır. Raks, dört mezhep imamına göre icmâen haramdır.*” Fakihlerin cevabını verdikten sonra Sünbül Sinan, zikredilen cevabın çarpıtıldığını ve büyük bir iftira olduğunu⁷¹⁰ dile getirerek fetvâ sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Bu zamanda evliyaların kerametini, onların hallerini, muhabbet, vecd, sekr ve heyman [içi yanık halleri] ve diğer hallerini inkâr eden itikatta Mutezile ehli ile evliyaların kerametini, hallerini kabul eden Ehl-i sünnet ve'l-cemaat arasındaki farkı bilmeyen bir kısım âlimler vardır. Kurtûbî, Bezzâzî ve benzerleri gibi ehl-i sünnet ve'l-cemaattan olduğunu iddia edenler de amellerinin olmayışı ve kıl ü kâl ile çok meşgul olmalarından ötürü, Peygamber (s.a.v.)'nin, “Kim ilmiyle amel ederse, Allah Teâlâ, bilmediğini ona öğretir ve yaptığı işlerde muvaffak kılar, ta ki cenneti hak etsin. Kimde kendisine verilen ilimle amel etmezse, yaptığı işlerde [Allah Teâlâ, onu] muvaffak etmez, ta ki cehennemi hak etsin.”⁷¹¹ hadisinden de gaflete düşüp yanlış fetvâ verdiler.⁷¹²

Onların “Allah Teâlâ'yı zikredenlerin; toplanıp, halka halinde zikretmeleri rakstur” küçük önermesiyle ve “Her bir raks icmâen haramdır” büyük önermesiyle getirdikleri fetvâlar, geçersiz ve taklit edilmiş fetvâlardır. Onların her iki öncülünün batıl olması, “Raksı helal sayan kâfirdir. Helal saymayıp yapan ise fâsıktır” görüşünün de batıl olmasını gerektirir.⁷¹³

Raks/devran ve cehrî zikir tartışmaları, tarikatlarda yapılan (bir dönemden sonra Mevlevîlere ne kadar atfedilse de) semâyâ karşı haram veya helal bakışı tezahüründe geliştiğini görmekteyiz. Tasavvuf ehlinin zikir esnasında girdikleri vecd haliyle yaptıkları

⁷⁰⁹ Atâî, *Tekmületi's-Şekâik*, s. 171; fetvânın tercümesi şu makaleden destek alınarak yapılmıştır. Bkz. Ferhat Koca, Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları, *Tasavvuf*, Ankara, 2004, yıl 5, sy. 13, s. 53-54.

⁷¹⁰ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 3b.

⁷¹¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, 15.

⁷¹² Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 2b.

⁷¹³ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 3b.

raksın mahiyeti ve hükmü bağlamında olmuştur. Bu kapsamda yukarıda zikrettiğimiz mezheplerin ve Sünbül Efendi dönemindeki âlimlerin konuya bakışları sûfilerin eylemlerine reddiye getirmek şeklinde olmuştur. Sünbül Efendi ise *Risâle-i Tahkikiyye*'sinde tartışılacak konulardan raks/devran, cehrî zikir ve evleviyet konularını incelemiş ve aleyhlerine getirilen delillere cevap vermeye çalışmıştır. *Risâle-i Tahkikiyye*'de, “*Zikir ehlinin halkalar halindeki devranı rakstır*” küçük önermesine ve “*Raks, icmâen haramdır*” büyük önermesine cevap niteliğinde iki bölüme ayırarak kaleme almıştır. Sünbül Efendi'nin eserinde durduğu konular devran/raks, cehrî zikir ve evleviyet konularıdır.

3.3.1. Devran/Raks

“Zikir ehlinin bir araya gelerek halkalar halindeki devranı rakstır” önermesi, fakihler tarafından ortaya atılan bir önermedir. Sünbül Efendi ise önermede iddia edildiği gibi olmadığını göstermek için konuyu kavramsal açıdan tartışmış ve ileride geleceği üzere iddia edildiği gibi olmadığını göstermeye çalışmıştır.

3.3.1.1. Kavramsal Çerçeve

“Zikir ehlinin bir araya gelerek halkalar halindeki devranı rakstır” önermesi başlığı altında incelediği konulardan birisi olan devran/raks konusuna Sünbül Efendi, ilk başta kavramsal olarak incelemiş daha sonra devran/raks konusu lehinde delillerini zikretmiştir. Sünbül Efendi, kavramsal olarak devran kelimesinin, fakihlerin kastettiği gibi, haram fiillerden olmadığını raks/devran kelimesinin sözlük anlamından yola çıkarak açıklamıştır. Ona göre “*Raks/devranın öğrenilmiş hareketler sonucunda (kasten yapmayla)*” veya “*Özel hareketler sonucu*” meydana gelir. Kelime anlamı olarak aynı olmadığını Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Mühîr*'inden ve İbn-i Fâris'in (ö. 395/1004) *el-Mücmelü'l-Lüga* adlı eserinden açıklamalarda bulunmuştur.

Raks/devranın özel hareketler sonucunda olacağı kanısında Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* adlı eserindeki raksı ilk ortaya atanın yaptığı buzağı böğürmeye başlayınca (sevincinden yaptığı dans sonucu) Samîrî olduğu iddiasına mukabil söylemiştir.

Raks/devranın sûfilerin vecd haliyle ortaya çıkan (istemsiz) hareket olduğunu Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından yaptığı alıntıya istinaden, semâ halinin sûfide ortaya çıkardığı vecd hali sonucunda ya ölçülü (ıztırah) ya da ölçüsüz (tasfîk/raks) hareketler olacağını söylemektedir. Bundan dolayı da sûfilerin raksının “*Özel (öğrenilmiş) hareketler sonucunda*” olmasının mümkün olmadığını söylemiştir.

Sünbül Efendi bu açıklamalarından sonra sûfilerin devranına/raksına “*Ne lügatte ne şeriatte ne de örfte*” raks denmediğini söyleyerek şu açıklamaya gitmiştir:

Bu bahsedilenlerle zikir halinde Allah Teâlâ'yı zikredenlerin devranına hiç kimse tarafından raks denmediği ancak fetvâ verenlerin ve gafillerinin şüpheleri olduğu anlaşılmıştır. ‘Zikir

ehlinin zikir esnasındaki devranı rakstır' küçük önermesine verilen fetvânın batıl olduğunu ispata ihtiyacımızın kalmadığı anlaşılmıştır.⁷¹⁴

Sünbül Efendi'nin devran hakkında yaptığı açıklamalarında, zikir ehlinin halkalar halinde devranını raks olarak gören kimselere ilk cevap olarak, “ne lügatte ne şeriatte ne de örfte” iddia edildiği gibi raks olmadığını söylemiştir. Buna ek olarak Bezzâzî'nin sûfilerin raksını, Samirî'nin buzağının böğürmesiyle yaptığı sevinç dansına benzettiğini zikretmiştir. Bu ifadelerinden sonra “Allah Teâlâ'yı zikredenlerin devranına, hiç kimse tarafından raks denmediği ancak fetvâ verenlerin ve gafillerin şüpheleri” olduğu ifadesini kullanmıştır. Sünbül Efendi'nin “ne lügatte ne şeriatte ne de örfte raks denmediği” ve “fetvâ verenlerin ve gafillerin şüpheleri” ifadelerinden, ehli zikrin devranına karşı küçük önermeyi söyleyen fıkıh âlimlerin, sedd-i zerâyî delili kapsamında, sûfilerin zikir esnasında halkalar halinde devran yapmalarını raksa benzettikleri kanaatini taşımaktayız. Fıkıh âlimlerinin bu kanıyı, sedd-i zerâyînin şu içerikleri bağlamında ele aldığını zannediyoruz: içeriği bakımından mefsedete götürücü fiiller ve içeriği bakımından mefsedete götürmeyip ancak mefsedete götüren bir sonuca aracı fiiller.⁷¹⁵ Bu kapsamda değerlendirmelerini sedd-i zerâyînin terim anlamıyla daha da net anlaşılacağı kanaatindeyiz: “Maslahat veya mefsedet olsun, her türlü vesileyi kaldırmak, sebebi tıkamak”⁷¹⁶, “Mefsedeti kaldırmak için sebep olan vesileleri engellemek”⁷¹⁷ veya “Neticesi fesat olmak kaydı ile fesada yol açan şeyi engellemek”⁷¹⁸ anlamlarına gelmektedir.

Sünbül Efendi'nin devran/raks lehine getirdiği deliller ise şunlardır:

1) ez-Zümer 39/75⁷¹⁹

Zümer sûresindeki ayeti, Sünbül Efendi Mukarrab meleklerin arşın etrafındaki tavaf ve dönüşlerine benzetmiştir. Begavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) “yani arşın etrafını çevreleyip kuşatarak tavaf edenler ile zikredenlerin etrafını kuşatan melekler gibi” açıkladıklarını nakletmiştir.

Bununla birlikte Zümer 39/75 ayeti hakkında Nesefî (ö. 710/1310), “Arşın etrafını kuşatarak Allah Teâlâ'yı zikrederler”⁷²⁰, İbn Kesîr (ö. 774/1372), “Melekler arşın etrafında Rabblarına kaplayarak hamdedip, Allah Teâlâ'yı temcîd, ta'zîm, takdis ediyor ve noksanlıklardan onu tenzih ediyorlar”⁷²¹ diye tefsir etmişlerdir. Kurtubî (ö. 671/1273) ise

⁷¹⁴ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 5a.

⁷¹⁵ Zekiyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2012, s. 202-3.

⁷¹⁶ Ali Haseballah, *Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982, s. 357.

⁷¹⁷ Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *el-Fürûk: Envârü'l-Bürûk fî envâi'l-Fürûk*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928, II, 32.

⁷¹⁸ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dımeşk: Dâru'l-Fikir, 1996, II, 873.

⁷¹⁹ “Melekleri, arşın etrafını kuşatır halde görürsün.”

⁷²⁰ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku'l-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bidyevî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998, III, 196.

⁷²¹ Ebu'l-Fedâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımeşkî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme, Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1418/1997, VII, 125.

“Rabblarına şükretmek için arşın etrafında salavat getirirler”⁷²² diyerek yukarıda yapılan yorumu desteklemişlerdir.

Sünbül Efendi, Zümer sûresi 39/75 ayetinin tefsiri olacak Müslim, Ebû Davud ve İbn Mâce’den nakledilen iki adet hadis nakletmiştir:

- “Allah’ı zikretmeye bir grup oturmaz ki, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekînet iner, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere söyler.”⁷²³
- “Allah Teâlâ’nın mescitlerinden bir mescitte bir grup Allah Teâlâ’nın kitabını okumaya ve aralarında ders yapmak için bir araya gelmezler ki; üzerlerine sekînet iner, rahmet onları kaplar, melekler onların etrafını kuşatır, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere zikreder. Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, nesebi onu hızlandıramaz.”⁷²⁴

Nevevî hadisler hakkında “Amel edildiği hakkında bir bilgi yoktur” açıklamasını yapmıştır.⁷²⁵ Sünbül Efendi’nin hadislerin naklinde, *Kütüb-i sitte/tis’a* kaynaklarından yararlandığı gibi Vecîhüddîn’in *Meşâriku’l-Envâr* adlı eseri ile Zeynü’l-Arab’ın *Mesâbih* şerhi adlı eserinden yararlanmıştır. Bununla birlikte Sünbül Efendi, yukarıda nakledilen hadislerden ilkinin açıklamak için ise, şerhinde yaptığı açıklamalardan ve hadislerden çıkan ortak anlamda meleklerin kuşatmasının sûfîlerin yaptığı devrana delil olduğuna dikkat çekmiştir.

2) el-Mü’min 40/7⁷²⁶

Zemahşerî, *Keşşâf*’da ayetin tefsirinde *Mukarrab* meleklerin özelliklerini ve arşın etrafındaki zikir şekillerini detaylı olarak anlatmıştır. Zemahşerî’nin bu açıklamaları Kadı Beyzâvî⁷²⁷, Nesefî⁷²⁸ ve Fahreddin Râzî⁷²⁹ de geçmektedir. Sünbül Efendi, Zemahşerî’nin açıklamalarını ilk naklettiği ayete dayanak oluşturmuştur. İkinci olarak el-Mü’min 40/7 ayetini Mukarrab meleklerin özelliklerini ve zikir şekillerini anlatan Begâvî’nin tefsirinde Vehb b. Münebbih’ten nakledilen rivayeti vererek desteklemiştir. Bu delilleri naklettikten sonra sûfîlerin devranının/raksının fakihlerin iddia ettiği önermedeki gibi olmadığını şu ifadelerle açıklamıştır:

Bu açık ve net bahsedilenlerden, meleklerin arşın çevresindeki zikir ve toplanma hallerinin, sûfîlerin zikir halkaları ve bir araya geldikleri ilim meclisindeki halleriyle aynı olduğunu insaf ve temyiz gücü en az seviyede olan kimse bile görür. Onların namazdaki kıyâm halleri meleklerin kıyâmı, rükûları meleklerin rükûsu, secdeleri meleklerin secdeleri gibidir. Onların

⁷²² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtûbî, *el-Câmi’u’l-Ahkâmî’l-Kur’ân ve el-Mübeyyinü li-mâ Tezammenehû mine’s-Sünneti ve Âyi’l-Furkân*, thk. Kâmil Muhamed el-Harrât, Gıyâs el-Hâc Ahmed, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 147/2006, XVIII, 320-21.

⁷²³ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 11.

⁷²⁴ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 11; Ebu Dâvud, *Vitir*, 14; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

⁷²⁵ Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, thk. Hasan Abbas Kutub, Suudi Arabistan: Dâru Alemlî’l-Kutub, 1424/2003, IX, 22-3.

⁷²⁶ “Arşı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler.”

⁷²⁷ Kadı Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 52.

⁷²⁸ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, III, 200.

⁷²⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb/Tefsîr-i Fahri’r-Râzî*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981, XXVII, 31-34.

zikirlerinin biçimi, toplanmaları ve zikri cehrî yapmaları da böyledir. Bu hallerde kim ki sûfilere sapkınlıkla suçlarsa, hak ettiğini bulur.⁷³⁰

3.3.1.2. Haramiyeti Konusunda İcmâ' İddiaları

Sünbül Efendi, devran konusunun devamı olarak meşruiyeti göstermek üzere ikinci bölümde raks/devran ile ilgili olarak “*Raksın haramiyetinde icmâ vardır*” büyük önermesi başlığı altında, icma' konusu bağlamında konuyu incelemiştir. Önermeye binâen Sünbül Efendi, iddia edildiği gibi olmadığını göstermek için delillerini nakletmiştir. Ancak eserinde karşı delilleri detaylı olarak zikretmeyerek ileride zikredilen karşı delilleri vermektedir. Çalışmamızın yukarıdaki bölümlerinde icmâ olmasına yönelik delillerini zikretmiş bulunmaktayız. Burada verilen fetvâların kaynağı olarak ileride metinlerin orijinali nakledilecek olan delilleri zikretmiştir.

3.3.1.2.1. Devran/Raks Karşıtlarının Dayanakları ve İddiaları

Sünbül Sinan eserinde karşıt görüş olarak sadece Zemahşerî, Kurtûbî ve Bezzâzî'den alıntı yaparak onların iddialarını ve karşı delillerini zikretmiştir. Bu kapsamda *Risâle-i Tahkikiyye*'nin başında şunları zikretmiştir:

Bu zamanda evliyaların kerametini, onların hallerini, muhabbet, vecd, sekr ve heyman [içi yanık halleri] ve diğer hallerini inkâr eden itikatta Mutezile ehli ile evliyaların kerametini, hallerini kabul eden Ehl-i sünnet ve'l-cemaat arasındaki farkı bilmeyen bir kısım âlimler vardır. Kurtûbî (ö. 671/1273), Bezzâzî (ö. 827/1424) ve benzerleri gibi Ehl-i sünnet ve'l-cemaattan olduğunu iddia edenler de amellerinin olmayışı ve kıl ü kâl ile çok meşgul olmalarından ötürü, Peygamber (s.a.v.)'nin, “*Kim ilmiyle amel ederse, Allah Teâlâ, bilmediğini ona öğretir ve yaptığı işlerde muvaffak kılar, ta ki cenneti hak etsin. Kimde kendisine verilen ilimle amel etmezse, yaptığı işlerde [Allah Teâlâ, onu] muvaffak etmez, ta ki cehennemi hak etsin.*” hadisinden de gaflete düşüp yanlış fetvâ verdiler.⁷³¹

Âlimler hakkında yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra Sünbül Efendi, raks, devran ve cehrî zikir karşıtlarının öncelikle Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ta, Âli İmran 3/31⁷³² ve Mâide 5/54⁷³³ ayetlerinin tefsirinde zikrettiği şu sözleri delil olarak konu hakkında fetvâ verdiklerini söylemiştir:

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Peygamber (s.a.v.) döneminde bazı kimseler Allah Teâlâ'yı sevdiklerinin iddia ettiler, Allah Teâlâ da onlara bu sözlerini tasdik etmelerini istedi. Dolayısıyla, her kim Allah Teâlâ'yı sevdiğini iddia eder, fakat O'nun peygamberinin sünnetine muhalefet ederse, o yalancıdır; Allah'ın kitabı onu yalanlamaktadır. Allah sevgisinden bahsedilen ve bunu söylerken el çırpıp neşelenen, nara atıp kendinden geçen, ayılan bayılan birini görürsen onun Allah'tan bihaber olduğu, Allah sevgisi nedir bilmediği konusunda hiç kuşkun olmasın! Onun el çırpması, neşelenmesi, nara atması, kendinden geçmesi, ayılıp bayılması; o murdar/adi hayal âleminde insanı kendine âşık eden yakışıklı, güzel bir suret tasavvur etmesi sebebiyledir; cahillik ve edepsizliği yüzünden o sureti ‘Allah’ diye adlandırmakta; sonra da onu düşünerek el çırpmakta, neşelenip kendinden geçmekte; nara

⁷³⁰ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 6b.

⁷³¹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 2b.

⁷³² “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”

⁷³³ “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuftur. Allah'ın lütfü geniştir; O, her şeyi bilir.”

atıp düşüp bayılmaktadır. Hatta bu âşîğin baygınlık hali esnasında şalvarının (izârının) meni ile dolduğunu bile görebilirsin! Çevresini sarmış olan ahmaklar ise onun halinden etkilenir ve gözyaşlarına boğulurlar.⁷³⁴

“Allah onları sever, onlar da O’nu severler.” Kulların Rablerini sevmesi, O’na itaat etmeleri ve rızasını elde etmek için çaba göstermeleri, gazabını gerektirecek şeylerden uzak durmalarıdır. Allah’ın kullarını sevmesi ise onların itaatlerine en güzel karşılığı vermesi, onları yüceltmesi ve onlardan hoşnut olmasıdır. İnsanların en cahillerinin, ilme ve ilim ehline en düşman olanların şer’-i şeriften en çok nefret edenlerin, *tarikât* [yol] olarak en çirkin olanların itikadına gelince, -ki bunlar, her ne kadar *tarikât*ların kendileri gibi cahil ve beynsizlerce bir itibarı olsa da [tasavvuf adlı] *süftan* yapma düzmece bir fırkanın mensuplarıdır- bunların *dîn* olarak gördükleri ilahî aşk, yıkılasıca- kürsülerine kurulup “Tanrı’nın kendilerinde tecelli ettiği”ni söyledikleri parlak oğlanlara yakılmış gazeller okumaları, -yerle bir olası- raks halkalarında kendilerinden geçmeleri, ‘*Hazret-i Mûsâ’nın Tûr’un parçalanması esnasındaki düşüp bayılması*’ yanında az kalacak türden ayılıp bayılmalarıdır. Allah Teâlâ işbu uyduruk taifenin bu kabil itikatlarından uzaktır, bunlara sahip olamayacak kadar yücedir!.. Onların sözlerinden biri de Allah’ın, onları ‘zâtı ile sevdiği’, kendilerinin de O’nun zâtını sevdikleri hezeyanıdır. Çünkü *Hâ* [yani بحونه ifadesindeki hû zamiri] sıfatlara ve nitelemelere değil zâta raci imiş!.. Bir diğeri, muhabbetin şartı kişiye aşk sarhoşluğunun gelmesiymiş! Eğer böyle olmazsa, orada gerçek *muhabbetullah* olmazmış!...”⁷³⁵

Bezzâzî, Kurtubî’nin de görüşüyle de dayanak konuya dayanak getirerek raks ve devranın haramiyeti hakkında icmâ olduğunu şu şekilde eserinde zikretmiştir:

Kim gazveye yola çıkar ve namazı kaçırırsa (kılmayı unutursa), yedi yüz [adet] büyük günah işlemiş olur. Aynı şekilde Râzî’de böyle nakletmiştir. Bu durum için namazını kaçıran kimseyi veya şeytanın ‘falan kişinin oğlu veya falan kişinin kardeşi geldi’ gibi isimlendirilen sohbetlerinden (vesveselerinden) zannetmeyesin. [Yukarıda zikredilen sözün] amacı, def ve zurna dinleyen ve dans ederek oynayan kimselerdir. Bu ilk ortaya atan kişi ise, yaptığı buzağı böğürmeye (ses çıkarmaya) başlayınca dans ederek oynayan Sâmirî’dir.

el-Hidâye sahibinden [bu konu hakkında] şu nakledilmiştir: ‘İnsanlara nağmeli sözler söyleyen kişinin şehadeti kabul edilmez. Çünkü o, insanları büyük günaha çağırmaktadır (toplamaktadır).

Kurtubî’den de şu nakledilmiştir: ‘Bu şekilde nağmeli söz söylemek, def (dal) çalmak ve raks etmek; Mâlik, Ebû Hanîfe, eş-Şâfiî ve Ahmed’in kitabının kimi yerlerinde icmâen haramdır.’

Seyyidü’t-Tâife Şeyh Ahmet, ‘haram olduğunu’ söylemiştir. *Fetevâ-yı Şeyhü’l-İslâm Seyyid-i Celâli’l-Millet ve’d-Dîn el-Keylânî*’nin eserinde ise şunu gördüm: “Bu raksı helal sayan kâfirdir. İcmâen haramlığını bilindiği için de helal sayanı tekfir etmek gerekir.” Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ında, “Onların afetleri (sapkınlıkları) hakkında zikrettiği kelimeleri” de gördüm. *en-Nihâye* sahibi ve İmam el-Mahbûbî’nin ise bu konu hakkında daha şiddetle [kaleme aldıkları yazıları da] gördüm.⁷³⁶

3.3.1.2.2. Sünbül Efendi’nin Karşı Delilleri

Sünbül Sinan bu bölümü “Raks, icmâen haramdır” büyük önermesinin iptali hakkında kaleme almıştır. *Risâle-i Tahkikiyye*’nin bu bölümünde “Raksın haramiyetinde icmâ vardır” tezine karşı itiraz olarak “Raksın haramiyetinde icmâ yoktur” antiteziyle delillerini getirecektir. Delil olması içinde haram diyen âlimlere muhalif olarak cevaz veren eserleri nakledecektir.

⁷³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 916.

⁷³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 472.

⁷³⁶ el-Bezzâzî, *Fetâvâ*, III, 195-96.

3.3.1.2.2.1. “Raksın Haramiyetinde İcmâ’ Vardır” İddiası

Sünbül Efendi, konuyu “Raks, ‘İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’e (r.a.) göre icmâen haramdır. Raksın icmâen haramlığını bilen kimsenin, helal kabul edeni tekfir etmesi gerekir’ denilirse...”⁷³⁷ şeklinde soru formatında özetlemiş ardından şöyle cevaplamıştır:

Hâlbuki onların görüşlerinin temelini teşkil eden “Raks dört mezhep imamına göre icmâen haramdır” şeklindeki yorum incelendiğinde, çarpıtıldığı ve büyük bir iftira olduğu ortadadır. Çünkü onlar raksın, İmam Şâfiî’ye (r.a.) göre “Raks, mutlak olarak haram değildir” görüşüne, “Raks haram değildir” demişlerdir.⁷³⁸

Sünbül Efendi, bu konuda iddia edildiği gibi haramiyeti konusunda icmâ olmadığını söylemiştir. Konu hakkında ek olarak İmam Şâfiî’nin görüşünün çarpıtıldığına da dikkat çekerek bu başlık altında İmam Şâfiî’nin raks konusundaki görüşünü ve Şâfiî fakihlerin bu konuyu algılayış biçimlerini bize yansıtmıştır. “Raksın haramiyetinde icmâ vardır” iddiasının iftira olduğunu bu bölümün ilk paragrafında şöyle dile getirmektedir: “Biz şöyle deriz: ‘Şayet onların kasıtları, bütün raksların icmâen haram olduğu ise bu doğru değildir ve büyük bir iftiradır.’”⁷³⁹

3.3.1.2.2.2. “Raksın Haramiyetinde İcmâ’ Yoktur” İtirazı

Raksın icmâen haram olmadığının delillerini Sünbül Efendi, bu bölümde dört başlık altında sıralamıştır. Bu sıralamasını “icmâ vardır” iddiasına cevap olarak icmâ olmadığını mezhep imamından ve sonrasında öğrencilerinden delillendirerek aktarmıştır. Şâfiî mezhebinden delilleri zikrettikten sonra Şâfiî mezhebine bağlı Gazzâlî ve Sühreverdi gibi sûfi âlimlerin eserlerinde geçen görüşlerini nakletmiştir.

3.3.1.2.2.2.1. İdris eş-Şâfiî’nin Görüşü

Sünbül Efendi, İmam Şâfiî’nin raks konusundaki görüşünü *el-Hekâyık* ismiyle bilinen *Şerhu’l-Manzûme* adlı eserlerden naklederek vermiştir. Aynı görüşün *el-Umde* adlı eserde de geçtiğini vurguladığı görüş ise şudur:

İmam Şâfiî’ye (r.a.) göre makamlı bir şekilde nağmeler söylemek ve dinlemek aslı itibarıyla mubahtır. Aynı şekilde, bir kişinin bizzat kendisinin anlatılmadığı şarkılar da böyledir. İnsanlar arasında dolaşp nağme söylemeyi de meslek edinip kazanç sağlayan kimseler veya kazanç ummayp kendisinin sürekli dinlenilmesini isteyen kimseler; sefih kabul edilir ve şehadeti kabul edilmez. Buna ek olarak, kılıçları birbirine vurup oynama ve buna benzer diğer oyun şekilleri de bu hükme tabidir.⁷⁴⁰

Görüldüğü gibi İmam Şâfiî bu yorumunda nağmeler söylemenin ve dinlemenin mubah olduğunu zikretmiştir. Bu işi meslek haline getirenlerin ise sefih kabul edilerek şehadetinin

⁷³⁷ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 22b.

⁷³⁸ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 3b.

⁷³⁹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 22b.

⁷⁴⁰ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 22b.

kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Nitekim bu deliliyle raksın önermede iddia edildiği gibi haramlığı hakkında icmâ olmadığını ortaya koymuştur.

3.3.1.2.2.2. Diğer Şâfiî Fakihlerin Görüşleri

Raks hakkında icmâ olmadığına yönelik sadece İmam Şâfiî'nin görüşüyle yetinmeyen Sünbül Sinan, Şâfiî mezhebine bağlı fakihlerin eserlerinde bu konu hakkında neler söylediklerine yer vermiştir:

Şâfiî fıkıh eserlerinden *el-Muharrer*, *el-Envâr*, *el-Lübab*, *el-Lübab*'ın şerhinde ve *el-Hâvî*'de şöyle denilmektedir:

“Bir çalgı aleti kullanmadan sadece ses ile nağmeli söz söylemek [şarkı söylemek] ve dinlemek haram değil mekruhtur. Benzer şekilde kılıç ile oynamak da yalnızca ölçülü [bazı] hareketlerin yapılmasıyla oynandığı için aynı hükme tabidir. Rivayetlerde de sabit olmuştur ki Peygamber (s.a.v.), raks eden Habeşlileri izleyen Hz. Aişe (r.a.) için durmuş ve beraber onları izlemişlerdir.”

el-Halîmî ise, ‘içinde ellerin büküldüğü ve dizlerin kırıldığı oyunların -muhammes- [kadın gibi davranan erkeklerin] hareketlerine benzediğinden dolayı- hem erkeklere hem de kadınlara haram olduğunu’ söylemiştir. Celâleddin, *el-Envâr* adlı eserin haşiyesinde, *“İmam er-Râfi’â, içinde bel ve diz kırma olmayan raksın mekruh mu mubah mı olduğuna dair bir açıklama gelmediğini ve bu meselenin ihtilaflı olduğunu”* söylemiştir. Cerâli’de nakledildiğine göre Kaffâl’da *“mekruh olduğunu”* belirtmiştir. en-Nevevi’de, *el-Umde*’sinde *“raksın mubah olduğunu”* söylemiştir. Gazzâlî, *el-Vasît* adlı eserinde aynı görüşü benimsemiştir. Ebu Ali ve el-Halîmî’nin görüşlerinden anlaşılan da aynıdır. el-Aclî, Şâfiî kitaplardan *Şerhu’l-Vecîz*’inin şehadet bahsinde, *“raksın haram olmadığını”* söylemiştir. Kadı Hüseyin (r.h.) de, *“ehl-i hâl’in vecd ile raks etmelerinin onlara mubah, başkalarına ise mekruh olduğuna”* işaret etmiştir. Üstad Ebû Mansur da aynı görüşü açıklamıştır.”⁷⁴¹

Görüldüğü gibi Sünbül Efendi’nin kullandığı kaynaklar, Şâfiî mezhebinin muteber kaynaklarındanir.⁷⁴² Ayrıca bu başlık altında Gazzâlî’nin *İhyâ*’da naklettiği iki adet hadis nakletmiştir. Hadisler ise şunlardır:

İki taifenin reisi hamse mie (altıncı asrın âlimi) sahibi İmam Gazzâlî’nin rivayet ettiği hadiste, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ bu ümmete her yüzyılın başında onlara dinlerini tecdid eden birini gönderir.”* Başka bir rivayetinde de şöyle buyurmuştur: *“Bu ilmi; uygulayıcıların tahriflerinden, batılçıların hakikati saptırmasından ve cahillerin tevilinden arındıracak her nesilden adil olanlar yükleneceklerdir.”*⁷⁴³

Hadislerin durumuna bakılır ise hadisler hakkında, âlimler tarafından raviler hakkında olumsuz bir kanaat belirtilmediği için hadis sahih kabul edilmiştir.⁷⁴⁴ Bu hadislerle Sünbül Efendi’nin önermede iddia edildiği gibi olmadığını kanıtlayınca hadislerde zikredilen kişinin yaşadığı asırda kendisine nasip olduğunu da göstermeye çalıştığı kanaatindeyiz.

⁷⁴¹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 22b-23a.

⁷⁴² Kaynakların detayları hakkında *Risâle-i Tahkikiyye*’nin *Kaynakları* bölümüne bakınız.

⁷⁴³ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 22b.

⁷⁴⁴ Mustafa Ertürk, *Tecdid Hadisinin Metin Tenkisi Açısından Değerlendirilmesi*, *İslami Araştırmalar*, y.y., c.10, Sayı: 1-2-3, 1997, s.125-137; a.mlf., *Gelenek ve Yenileşme Açısından Tecdid Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme*, *İslam, Gelenek ve Yenileşme/1. Uluslararası “Kutlu Doğum” İlmî Toplantısı*, İstanbul, 1996, s. 57-63; Tahsin Görgün, “Tecdid”, *DİA*, 2011, XXXX, 234-39.

3.3.1.2.2.2.3. Sûfilerin Görüşleri

Fıkıh eserlerinde zikir ehlinin raksı hakkında farklı görüşler zikredildiğini verip icmâ olmadığını kanıtlayınca Sünbül Efendi, Gazzâlî, Sühreverdî, Muhyiddin İbnü'l-Arâbî ve Ferîdüddin el-Attâr'ın eserlerinde zikir ehlinin raksı hakkında yazdıklarından alıntılarda bulunmuştur. Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinden dört adet, Sühreverdî'nin *el-Avârif* adlı eserinden iki adet, İbnü'l-Arâbî (ö. 638/1240)'nin *Fütuhât-ı Mekkiyye* ve Attâr'ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinden ise birer adet rivayette bulunmuştur.

Sünbül Efendi, Gazzâlî'den yapılan alıntılarda üzerinde durduğu konu, raksın cevazına yönelik fikhî yorumlar olmuştur. Sevinç günlerinde yapılan raks türüne giren oynamaların bayram gününe kıyaslayarak mubah olduğunu söylemiştir. “Allah sizi boş ve gagesiz yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz” ayetini esas alarak yapılan raks türü oynamaların Allah Teâlâ'nın ismi geçmesine rağmen sorumlu tutmamasının sebebini, Allah adı anılan ehli zikrin raksının nasıl lehv türünden kabul edilebileceğine temas ederek sûfilerin raksına cevaz verildiğini söylemiştir. Lehv türüne giren işlerin kalbi bıkkınlık halinden kurtaracağına da dikkat çekmiştir. Son olarak, Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden örnekler getirerek raksın mubah olduğunu savunmuştur. Sünbül Efendi'nin alıntıda bulunduğu kısımlarda Gazzâlî, raks hakkındaki görüşünü açıklarken ayet, hadis ve sahabenin fiillerinden deliller getirerek, raksın cevazına yönelik görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.

Sühreverdî'nin üzerinde durduğu konu, lehv türüne giren şeylerin, konu bağlamında ele alındığında, insanın bedenine dinlenme zamanlarında fayda sağlayan şeylerden olduğudur. Bunu Ebu'd-Derdâ'dan bir sözle dile getirmiştir. Son alıntıda ise Peygamber'in (s.a.v.) raks yaptığına dair bir hadis zikredilmiştir. Hadis zikredildikten sonra Sühreverdî, eserinde bu hadisten başka bir hadis olmadığını ve hadisin zayıf olduğunu kendisi zikretmiştir. Ancak Sühreverdî'nin *Risâle-i Tahkikiyye* metninde zikredilmeyen hadisin zayıf olmasına yönelik yaptığı açıklamalar, hadisin zayıf olduğunu bize göstermektedir.

İbnü'l-Arâbî'nin naklettiği rivayette ise Cüneyd-i Bağdâdî ile bir rahip arasında semâ yaparlarken geçen bir diyalog verilmiştir. Bu diyalogda rahip, Müslüman olduktan sonra İncil'de şunları okuduğunu söylemiştir:

Ümmet-i Muhammed'in has kulları, bir hırka giyer, [öğünlerini] ekmek kırıntıları ile geçirir, aza rıza gösterirler. Özel zamanlarında Allah Teâlâ'ya duydukları sevgi, özlem ve korku sebebiyle vecde gelir ve O'na yönelirler.⁷⁴⁵

İncil'den bu şekilde aktarılan kısmın Sünbül Efendi tarafından *şer'u men kablenâ* delili dayanak yapılarak aktarıldığı görülmektedir. Ancak İncil metninin tahrif olması ve birincil kaynak olarak alıntı yapmaması delilin geçerliliğini düşürmektedir. Aynı alıntıyı Ferîdüddin el-Attâr'ın *Tezkîre*'sinden Farsça olarak aktarmıştır.

⁷⁴⁵ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 27a.

3.3.1.2.2.2.4. Sahabenin İcmâ'sı

Devran/raksın meşruiyeti altında işlediğimiz temel konu icmâ olup olmadığını tespittir. Sünbül Efendi yukarıda da ifade edildiği gibi “*Raksın haramiyetin icmâ olmadığını*” ispatlamaya çalışmaktadır. *Risâle-i Tahkikiyye*'nin sonunda icmâ' ve sahabenin icmâ'sı hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur:

Sonuç olarak, nakledilen rivayetlerden ve görüşlerden İmam Şâfiî, İmam Gazzâlî ve zahir, batın ve esrar ilmine vakıf muhakkik büyük âlimlerin çoğuna göre raksın, mubah olduğunun anlaşıldığını söyleriz. Dahası onlar, kimi vakitlerde niyetlerine göre ibadet yerine geçer ki o da, belirttiğimiz gibi ihtiyâr (hür irade) ile olandır. Dahası detayı ile belirttiğimiz gibi, bu bizzat Peygamber'den (s.a.v.) vuku bulmuş, İncil'de de benzeri nakledilmiştir.

Bizim zikrettiğimiz bu bilgilerin doğruluğu hakkında kesin bir kanaate sahip olduysan, sakın inkârcı ve inatçı gafillerden olma! [Çünkü aksi iddialar] raksı helal kabul edenlerin küfrünü, bu da raksa helal diyen birçok müçtehid küfre nispet etmeyi gerektirir. Zira onlardan kimisi bunu iyi ve övülmeye değer bir durum ya da ister özgür irade ister irade dışı olsun övgüye değer kişilerden saymışlardır. Nitekim Peygamber (s.a.v.), sahabe (r.a.), tâbiîn ve ileri gelen meşâyıhtan da bu yönde birçok olay nakledilmiştir. Hasetçilerin hasedi ile Peygamber'in (s.a.v.) [28a] “*Allah ilmi insanlardan bir anda söküp almaz. Ancak hiçbir âlim kalmayacak surette âlimleri kabzetmeyle öyle alır ki insanlar cahilleri kendilerine öncü edinirler. Bunlara bir fetvâ sorulduğu zaman fetvâ verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar*”⁷⁴⁶ hadisinde ifade edilen kibirli ulemânın fetvâlarından, Allah Teâlâ'ya sığmırız. Allah Resûlü ve Habîbi (s.a.v.) doğru söyledi. Bu da aynen böyle olmuştur.

Şunu da söylemeliyiz ki icmâyla sabit hükmün inkârı, esasen küfrü gerektirir. Ancak bu icmâ sahabe icmâsı olunca, tevatür ile sabit olduğu için, kat'î icmâ olur. Peki, bu nasıl olur ki? Aksine tarihin hiçbir döneminde icmâ vâki' olmamıştır. Nitekim buraya kadar zikredilen kitaplardan da bu açıkça ortaya çıkmıştır. [Buna göre] Kim icmâ iddiasında bulunursa, büyük bir iftirada bulunmuş olur.

[Bir hususta] sahabe icmâsından söz ediliyorsa [bilinmeli ki] bu kat'î değildir. Çünkü tevatür ile sabit olmamıştır, aksine ya şöret ya da haber-i vâhid ile sabit olmuştur. [O zaman bunu inkâr] küfrü gerektirmez. Nitekim bu husus, usûl ilminde açıklanmıştır. Usûl kaynaklarında belirtildiğine göre icmânın mertebeleri vardır: sahabe icmâsı, onlardan sonraki neslin ihtilafsız olarak icmâsı, ihtilaflı olarak icmâları –ki bunun icmâ olup olmaması tartışmalıdır–.

Birinci mertebedeki icmâ; ayet ve mütevâtir hadis hükmündedir, inkâr eden kâfir olur.

İkinci mertebedeki icmâ; haberi-i meşhur konumundadır, inkâr eden sapık (dalâlet ehlinde) sayılır.

Üçüncü mertebedeki icmâ; ihtilaflı olduğu için inkâr eden dalâlet ehlinde sayılmaz.

Sonra bil ki, sahabenin icmâsı, her asırda yine icmâ ile bize nakledilmiş ise, mütevâtir hadisin nakli gibi olacağından, inkârı küfrü gerektirir.

[Sahabe icmâsı] bize, şöret ya da haber-i vâhid yöntemi ile [28b] -bir sika (güvenilir) ravinin “*Sahabe şu konuda icmâ etti*” demesi gibi- sabit olmuş ise bu meşhur ve haber-i vâhid hadis konumundadır. Amel etmeyi zorunlu kılsa da, bilmeyi (inanmayı) zorunlu kılmaz, dolayısıyla inkârı küfrü gerektirmez. Ancak bu tür rivayetler, kıyasa tercih edilir.⁷⁴⁷

Bu açıklamalarda görülmektedir ki Sünbül Sinan, eserinin sonuç kısmında, karşı iddia olan “*Raks, icmâen haramdır*” görüşünün doğru olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Konuyu açıklarken temel maksadı, konuyu ayet, hadis ve fetvâ eserleriyle naklederek konu hakkında icmâ olmadığını ispatlamak olmuştur. Ayet delillerini eserinin başında

⁷⁴⁶ Buhârî, *İlim*, 34; *İ'tisâm*, 7; Müslim, *İlim*, 13; Tirmizî, *İlim*, 5; Bezzâr, *Bahru 'z-Zehhâr*, VI, 400-2, h.n.: 2421-23.

⁷⁴⁷ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 27b-28b.

zikrettikten sonra semâ, raks ve devranın Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde yeri olduğuna dikkat çekmiştir. İncil'den nakledilen kısmı da delil olarak almıştır. Bu delili şer'u men kablenâ delili mahiyetince naklettiğini düşünmekteyiz. Ancak temel alınan delil, raks mahiyetinde düşünüldüğünde, ayet ve hadis bağlamında birbirine ters düşmemesi gerekir.⁷⁴⁸ Sünbül Efendi'nin raks konusunda naklettiği rivayetler ise temel aldığı kaynakların hadis kaynağı olmayıp aksine tasavvuf ilminde kabul gören eserler olması, şer'u men kablenâ delilince yukarıda zikredilen Cüneyd-i Bağdâdî hadisini temel almasını mümkün kılmamaktadır.

Sünbül Sinan'ın sözünü ettiği icmâ', fikhî usûlü eserlerinde şu şekilde zikredilmektedir:

İcmâ'nın bağlayıcılığı, senedinin kat'î veya zannî bir senedle zikredilişi, vuku' bulma biçimi (sarih-sukûtî/azîmet-ruhsat), rivâyet şeklinin özelliği (tevâtür-âhâd) ve bir konuda icmâ edenlere göre tasnif edilmiştir.⁷⁴⁹ Bu bağlamda bağlayıcılık açısından icmânın *ilk* şekli, sahâbenin *sarih icmâsı*dır. Hanefî fikhî usûlünde, sahâbenin sarih bir şekilde icmâsı tevâtürle nakledildiği zaman bağlayıcılığı en kuvvetli hale gelir ve böyle bir icmâ' ayet veya mütevâtir hadis gibi bağlayıcı olur.⁷⁵⁰ Bundan dolayı Sünbül Sinan bu tür bir icmâ'yı inkâr etmenin küfrü gerektirdiğini ifade etmiştir.⁷⁵¹

İcmânın bağlayıcılığının *ikinci* şekli, sahâbenin *sukûtî icmâsı*dır. Hanefî fikhî usûlünde sahâbenin yaptığı bu icmâ, ilk icmâ gibi açık bir şekilde beyan edilmemesi sebebiyle, kat'î bir delil de olsa inkâr etmenin küfrü gerektirmeyeceği dile getirilmiştir. Çünkü sahâbenin sukûtî icmâ'sı âm nassın delâleti gibidir.⁷⁵²

İcmânın *üçüncü* şekli, *sahâbeden sonraki bir devirde daha önce ihtilaf edilmemiş bir meselenin hükmü hakkında olan icmâ*dır. Hanefî fikhî usûlünde bu şekildeki icmâ kesin bir delil olmamış, meşhur haber derecesinde görülmüştür.⁷⁵³ Sünbül Sinan bu şekilde icmâyı inkâr etmeyi "sapıklık" olarak değerlendirmiştir.⁷⁵⁴

İcmânın *dördüncü* bağlayıcı şekli ise, *daha önceki âlimler arasında ihtilaf edilen bir meselenin hükmü hakkında gerçekleşen icmâ*dır. Hanefî fikhî usûlünde bu şekildeki icmâ ile amelin vacip olduğunu ancak bu icmânın, haber-i vâhid hükmünde olduğunu, bundan dolayı da kıyasa tercih edileceğini dile getirmişlerdir.⁷⁵⁵ Sünbül Sinan'da bu şekli, üçüncü icmâ kategorisinde zikretmiş ve bu icmânın durumunun ihtilaflı olması sebebiyle inkâr

⁷⁴⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u Men Kablenâ", *DİA*, 2010, XXXIX, 15-9.

⁷⁴⁹ Talip Türkan, Dini ve Dini Temsil Eden Kaynakları Tanımlayıcı Bir Yöntem Olarak Sahâbe İcmâi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, 2016, s. 61.

⁷⁵⁰ Nizâmüddin Ebî Ali Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâî, *Usûlu 'ş-Şâî*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971, s. 182; Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fî usûli'l-fikh*, thk. H. Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001, s. 31; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizüddin en-Nesefî, *el-Menâr fî usûli'l-fikh*, Der Saâdet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1326, s. 21; Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr el-müsammâ Hülâsâtü'l-Efkâr şerhü muhtasari'l-Menâr*, thk. Hüseyr b. Nâsiri'n-Nâsir, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe, Dâru'bn-ü Kesîr, t.y., s. 160.

⁷⁵¹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 28a.

⁷⁵² Şâî, *Usûl*, s. 182; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 31; Nesefî, *el-Menâr*, s. 21; Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, s. 160.

⁷⁵³ Şâî, *a.g.e.*, s. 182; Debûsî, *a.g.e.*, s. 31; Nesefî, *a.g.e.*, s. 21; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 160;

⁷⁵⁴ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 28a.

⁷⁵⁵ Şâî, *a.g.e.*, s. 182; Debûsî, *a.g.e.*, s. 31-2; Nesefî, *a.g.e.*, s. 21; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 160;

edenin “delâlet ehlinden sayılmayacağını” zikretmiştir.⁷⁵⁶ Sünbül Efendi bu tür bir icmâ’yı inkâr etmeyi ise, haber-i vâhidin inkârıyla eşit kabul etmiş, küfrü gerektirmeyeceğini söylemiştir.

Sonuç olarak Sünbül Sinan’ın tespitlerinden ve eserini en başında da zikrettiği gibi raks ve devranın haramlığı konusunda icmâ olmadığını kanıtlamak üzere kaleme almıştır. Sünbül Sinan’ın “*Raks hakkında icmâ olmadığı*” tezini eserin bütünlüğü içerisinde uygun bir yere oturmuş, ayet ve sahih hadisler ve fıkıh eserlerinden de desteklemiştir. Ancak sahabenin raks ve devran yapmaları konusunda tasavvuf eserlerinden nakillerde bulunması ve bu alıntılarda zayıf hadislerin yer alması, konuyu ilmî dayanağından uzaklaştırdığı kanaatini uyandırmaktadır. Bununla birlikte Sünbül Efendi’nin kullandığı kaynaklar Şafî mezhebinin muteber kaynaklarıdır.⁷⁵⁷ Ancak kaynaklarda yukarıda görüldüğü gibi aslî itibarıyla mubah görülmekle beraber, uygulanış azlık ve çokluk durumuna göre şahitliği düşürücü bir durum olarak görülmüştür.⁷⁵⁸ Bu delilleri de kullanarak karşıt görüş sahiplerinin iddia ettiği icmânın varlığının aslında olmadığını kanıtlamak üzere kullanmıştır. Fakat destekler mahiyetteki alıntılarını sadece sahih hadislere dayandırarak yapmış olmasının konuya daha kuvvetli bir şekilde açıklık getireceği ve Şafî mezhebi kaynaklarının icmâya aykırı olmadığı kanaatini taşımaktayız.

3.3.1.2.2.2.5. Osmanlı Müftülerinin Onayı

Sünbül Efendi’nin eserini kaleme aldıktan sonra devrinin ulemâsına eserini gönderdiğini hayatı hakkındaki menkıbelerinden bilmekteyiz. Ancak kimlere gönderdiği tam olarak bilinmemektedir. Çalışmamız kapsamında *Risâle-i Tahkîkiyye*’nin nüshaları incelenirken eserlerin ferağ kayıtlarından sonra kimi âlimlerin eser hakkında değerlendirmelerine ve fetvâlarına rastlanmıştır. Bu fetvâlar eserin bir parçası olmamakla birlikte eser sonlarına konulduğu ve muhteva bakımından raksa cevaz veren fetvâlar olması sebebiyle ayrı bir başlık açılarak işlenmiştir. Fetvâlarına rastlanan âlimler ve fetvâları ise şu şekildedir:

Efdalzâde’den şu fetvâ nakledilmiştir:

Eimme-yi Hanefiyyeden cevab-ı ve vechledir ki, beyan buyrulup musâb oluna. Cemâât ayak üzere durup zikrullah ederken ihtiyarlarıyla döne döne zikrullah eyleseler caiz midir beyan buyrulup musâb oluna. el-Cevap: Allahu A’lem, caizdir sahihdir zikrullahda ta’yîn-i vaz’ yoktur. Ketebehu el-Fakîr eş-Şehîr bi-Efdalzâde.⁷⁵⁹

Zenbilli Ali Cemâlî’den şu fetvâ nakledilmiştir:

Bu risâlede zikrolunanın cümlesi sahihdir. Kütüb-i mu’tebireden ulemâ-yı allâmeden menkuldür. Bu risâle-yi inkâr edub hilâfete i’tikâd edub ısrâr edenler küfrü mürtekib olurlar. Küfrün âkibetin sanursa tecdîd-i imân ve tecdîd-i nikâh ide. Zâkir olan mü’minleri küfre nisbet edüb kendi dinlerin bozmak taassubla hiçbir vechle câiz değildir. Ezmine-i sâlifeden meşâyih-i kibârada gelmişlerdir ve ‘ayân-ı ulemâ taarruz etmediler. Belki tazarru’ ile duaların almağa

⁷⁵⁶ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 28a.

⁷⁵⁷ Eserlerin muteberlik durumuyla ilgili “*Risâle-i Tahkîkiyye*’nin Kaynakları” bölümüne bakınız.

⁷⁵⁸ Konu hakkında kaynaklar “*Raks/Devran ve Semâ Tartışmaları*” bölümünde zikredildiği için tekrar burada zikredilmeyecektir.

⁷⁵⁹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkîkiyye*, Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi, db.: 00385-001, vr. 37b; İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_1130/01, vr. 49a.

rağbet etmişlerdir. Şimdiki halde mübtedî' kimesneler zuhur bulub kenduları lâıyk olmayan terviç edub avâm-ı nâsı dalalet'e düşürmekden gayri nesne görünmez. Allahu a'lem. Harrarahû Efkaru İbâdillah ve muhibbu İbâdillah Ali el-Cemâlî, ufiye anhu.⁷⁶⁰

Muhammed Sa'deddîn'den şu fetvâ nakledilmiştir:

Eimmeyi Hanefiyyeden cevâb-ı ne vechledir ki, beyan buyrulup musâb oluna. Zira vecd ile semâ ile zikrullah ederken Amr, Zeyd'e 'niçin edersiniz?' dese Amr'a şer'an ne lâzım olur? el-Cevap: Allahu A'lem, İbn Mesûd'dan nakledilen rivayette, Allah Teâlâ “فاذكر الله قياما و قعودا و ” علي جنوبيهم” ayetinde yani hastayken, sıhhatliyen, gizliden ve açıktan, hareketliyen ve dururken ve tüm haller muktezâsınca ol zâkir-i âsim me'cûr olur. Amma Amr'a ta'zîr-i şedîd ve salâha gelince teşdîd lazım olur. Ketebehû el-Fakîr Muhammed Sa'deddin, ufiye anhu.⁷⁶¹

Muhammed el-Fenârî'den şu fetvâ nakledilmiştir:

Şahitlik ederim ki, bu metinde birleştirilen bütün harfler ve yazılan satırlar, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin kitaplarında yazılıdır. İçerisinde ifrat ve tefrit yoktur. Aksine metindekilerin tamamı mütekaddimîn ve müteahhirînden olan müçtehit fakihlerin büyük kelimeleridir. Kim ki bu eserde yazılanları inkâr ederse, hâkim tarafından te'dibi gerekir. Kim ki söver ve alay ederse, şiddetli bir şekilde cezalandırılması, hapsedilmesi ve imanını ve nikâhını tazelemesi gerekir. [Ayrıca] Osmanlı Devleti topraklarından da sürgünü gerekir. Harrarahû el-fakîr Muhammed el-Fenârî, ufiye anhu.⁷⁶²

Ebüssuûd'dan şu fetvâ nakledilmiştir:

Eimme-i Hanefiyyeden cevabı ne vechiledir ki, beyan buyrula. Bir alay fukara-yı muvahhidîn zikrullah ederek ayak üzerine kalkıp Allah Teâlâ'yı zikredip kâhî nasihate mütezammin ilahi sözleri okuyup kâhî ağlayıp kâhî inleyip “فاذكر الله قياما و قعودا و علي جنوبيهم” muktezâsınca döne döne tevhid ederler şer'an ne lâzım gelir? Beyan beyan buyrulup musâb oluna. Allâhu A'lem sevâb-ı cezîl lazım gelir. Ketebehu el-Fakîr Ebüssuûd, ufiye anhu.⁷⁶³

Yukarıda nüshaların sonunda zikredilen fetvâlarda zikir ehlinin zikir şekillerine cevaz veren fetvâlar nakledilmiştir. Kronolojik açıdan Sünbül Efendi'nin eserini kaleme almadan önce yaşayanların (Efdalzâde gibi) fetvâsı olduğu gibi, kendisinden sonra yaşayan Ebüssuûd gibi âlimlerin fetvâları vardır. *Risâle-i Tahkikiyye*'nin sonuna eklenen Zenbilli Ali Cemâlî'den, “Bu risâlede zikrolunanların cümlesi sahihtir. Bu risâleyi inkâr edip hilâfına i'tikad edip itiraz eden küfre mürtekib olur”⁷⁶⁴ şeklinde Türkçe bir kısım zikrolunmuştur. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'den (ö. 954/1548) de benzer bir Arapça ifadeler zikrolunmuştur.⁷⁶⁵ Ayrıca Ebüssuûd'da Sünbül Sinan'ın risâlesini incelemiş ve “Vaktâkim şu üzerime arz olundise, nazar ettim ve buldum. Şer- 'î kavîme muvafik buldum.

⁷⁶⁰ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, Beyazıt Yazma Eserler Ktp.: Veliyüddin Efendi, db.: 03602, vr. 93a; Reşif Efendi, db.: 00385-001, vr. 36a; Bu nüshada Ali Cemâlî ismiyle değil Ali el-Kemalî ismiyle zikredilmiştir, *a.mlf.*, *a.g.e.*, İBB Atatürk Ktp., db.: OE_Yz_1130/01, vr. 48b;

⁷⁶¹ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_1130/01, vr. 49a.

⁷⁶² Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, Süleymaniye Ktp.: Kemânkeş, db.: 00240-007, vr. 83a; Âtîf Efendi, db.: 1398-001, vr. 41a; Reşif Efendi, db.: 00385-001, vr. 36a. *a.mlf.*, *a.g.e.*, İBB Atatürk Ktp.: db.: 0980/2, vr. 32a; db.: OE_Yz_1130/01, vr. 48a; *a.mlf.*, *a.g.e.*, Beyazıt Yazma Eserler Ktp.: Veliyüddin Efendi, db.: 03602, vr. 93a; *a.mlf.*, *a.g.e.*, Türk Dil Kurumu Ktp., db.: Yz. A 527, vr. 61b-62a.

⁷⁶³ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi, db.: 00385-001, vr. 37b-38a; İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_1130/01, vr. 48b

⁷⁶⁴ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi, db.: 00385, vr. 36b-37a-b; İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_1037, vr. 21b-23b; db.: OE_Yz_1130, vr. 49a.

⁷⁶⁵ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp.: Kemânkeş, db.: 240, vr. 83a; İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_0980, vr. 32a; db.: OE_Yz_1130, vr. 48a.

*Kabul ettim, razı oldum ve dahi onlara ırza eyledim” diyerek hakkında olumlu görüş beyan etmiştir.*⁷⁶⁶

3.3.2. Cehrî Zikir

“*Zikir ehlinin halkalar halindeki devranı rakstır*” küçük önermesi altındaki ikinci alt konu başlığı, cehrî zikirdir. Sünbül Efendi, cehrî zikir konusunu devrandan hemen sonra bahsederek uzun yer vermesi, zikir ehlinin devranını cehrî zikirle bir bütün halinde değerlendirdiğini göstermektedir.

3.3.2.1. Haramlık İddiası

Sünbül Efendi, “*Cehrî zikir, bir kısım konularda haramdır*” iddiasına şu şekilde cevap vermektedir:

“*Cehrî zikir, bir kısım konularda haramdır*” diyenler, görüşlerini yaymak (kabul ettirmek) için, [bunu] Ebû Hanîfe (r.a.)’ye isnad ediyorlar. Bu ise ona isnad edilen fasit bir görüştür. Haşa! O iddiayı ortaya atan büyük bir iftira etmiştir. Aksine Ebû Hanîfe ve Şâfiî (Allah ikisine de rahmet etsin) de açıklaması detaylı şekilde geleceği üzere, kimi yerlerde cehrî (açık) zikrin mi hafî (gizli) zikrin mi daha evlâ olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. İftirayı atan büyük bir hata etmiştir. Buna, ancak gafiller razı olur. Bu isnada ise ayetler, kudsî ve nebevî hadisler ile fıkıh kitaplarındaki rivayetler üzerine akıl yormayan cahiller yönelir.”⁷⁶⁷

3.3.2.2. Haramlık İddiasına Cevaplar

Sünbül Efendi, ikinci alt başlık olarak işlediği cehrî zikir konusu, *Risâle-i Tahkikiyye*’de üzerinde en geniş ele aldığı konudur. Cehrî zikir konusunda delilleri detaylı olarak zikretmiştir. Bu konuda kendi görüşlerini ayet, hadis, fıkıh ve tasavvuf kaynaklarına dayandırmıştır.

3.3.2.2.1. Ayet

Sünbül Efendi cehrî zikre delil olarak şu ayetleri zikretmiştir:

1) el-Bakara 2/152⁷⁶⁸

İlk olarak, “*ze-ke-ra*” lafzındaki emir sigasının genelliğine değinmiş ve şunları zikretmiştir:

Çünkü ayetteki نَكَر [ze-ke-ra] lafzı, mutlak ve âmm (kapsamlı, genel) bir lafızdır. Aralarında fark gözetmeksizin cehrî ve hafî zikri kapsar. Mutlak ve âmm bir lafız ise kendisini tahsis edici bir delil olmadığı zaman, medlûlüne [yani kendisine delil kabul edilen şeye], Hanefî mezhebinde hâs lafızda olduğu ve usûl ilminde açıklandığı gibi, kat’î delil olur.”⁷⁶⁹

⁷⁶⁶ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, Milli Ktp.: db.: 06 Mil Yz. A 3316, vr. 57b; Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi, db.: 00385, vr. 37b-38a; İBB Atatürk Ktp.: db.: OE_Yz_1130, vr. 49b.

⁷⁶⁷ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 7a.

⁷⁶⁸ “Beni zikredin ki, bende sizi zikreylim.”

⁷⁶⁹ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 7a.

Bu ifadelerde görüldüğü gibi, Sünbül Efendi konuyu âm lafzın tahsisi bakımından değerlendirmiş ve “*Zikredin!*” lafzıyla, Allah Teâlâ’yı zikretmenin emredildiğini göstermiştir. Kurtubî, siganın emir olduğunu ve zikretmenin emredildiğini söyleyerek, Ebu Hayyan el-Endülüsî (ö. 745/1345)’de benzer ifadelere yer vererek Sünbül Efendi’yi desteklemiştir.⁷⁷⁰

Sünbül Efendi ayeti fıkıh usûlü açısından yorumlamıştır. Fıkıh usûlü eserlerinde, herhangi bir tahsise uğramayıp umûm anlam üzere kalan âmm lafız, kapsamı dâhilinde bütün fertlere delalet ederek, emirden doğan hüküm bütün fertleri kapsamaktadır. Bu şekilde âm bir lafzın delaleti, hâs lafzın delaletinde olduğu gibi katîdir.⁷⁷¹ “*Zikredin*” lafzıyla da Sünbül Efendi’nin bahsettiği gibi, bütün hallerde Allah Teâlâ’yı zikretmeyi kapsayan bir anlam kastedilmiştir. Ayrıca “*Zikredin*” lafzı emir kipidir, sigası da kendisi delalet edilen durumun direkt yapılmasını yani vücûbunu ifade etmektedir. “*Zikredin*” lafzından çıkarılan anlam, kesin ve bağlayıcı şekilde emrin talep edildiğini de göstermektedir.⁷⁷²

2) Âl-i İmrân 3/190-191⁷⁷³

Sünbül Efendi, bu ayeti Zemahşerî, Kadı Beyzâvî, Kurtubî ve Nesefî tefsirinden alıntılarla yorumlamıştır. Sünbül Efendi, ayette zikredilen “*ayakta, oturarak ve yatarak Allah’ı zikreden...*” kısmını kendisine delil alarak, devran ve zikir konusunda karşı delil zikreden Zemahşerî’nin tefsirinden alıntı yapmıştır. Zemahşerî, *Keşşâf*’da “*Ayaktayken, otururken, yatarkenki her hallerinde Allah Teâlâ’yı zikretmekten geri kalmadıklarını*”⁷⁷⁴ söylediği ayetin tefsirini, Abdullah b. Amr, Urve b. Zübeyr ve sahabeden bir grubun naklettiği rivayetle desteklemiştir. Sünbül Sinan şu açıklamalara yer vermiştir:

Abdullah b. Amr, Urve b. Zübeyr ve sahabenin bir grubundan (r.a.) nakledilen bu rivayet, zikrin cehrî yapılmasına cevaz verildiği, gündelik hayatta yapıldığı ve zikir halkalarının sünnette yerinin olduğuna en açık ve yerinde delille ispatıdır. Peygamber (s.a.v.)’in, ‘*Cennet bahçelerine uğradığınız zaman oralardan istifade edin.*’ deyince, sahabe; ‘*Cennet bahçeleri nedir Ya Resulallah!*’ diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, ‘*Zikir halkalarıdır*’ hadisinde verdiği cevapta olduğu gibidir.⁷⁷⁵

Konu hakkında Kurtubî’de “*Her hallerinde Allah’ı zikrettiklerini*” vurgulamış ve Hz. Aişe’den nakledilen “*Peygamber (s.a.v.) her halinde Allah Teâlâ’yı zikrederdi*” hadisini eklemiştir. Ancak “*her yerden*” kastedilene helânın da girmesi sebebiyle bu konuda âlimlerin ihtilafı olduğunu, Abdullah b. Amr, İbn-i Sîrîn ve en-Nehâî cevaz verirken, İbn Abbas, Atâ ve eş-Şuabî mekruh kabul etmişlerdir. Kurtubî de ilk görüşü kabul ettiğini beyan etmiş, zikir halkası konusuna girmemiştir.⁷⁷⁶

⁷⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi’u’l-Ahkâm*, II, 459-62; Muhammed b. Yusuf eş-Şehirî bi-Ebî Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru’l-Muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1413/1993, I, 617-19.

⁷⁷¹ Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari’l-Menâr*, s. 71-2; Şaban, *Usûlü’l-Fıkıh*, s. 353-54.

⁷⁷² ed-Debûsî, *Takvîmu’l-Edille*, s. 38; Şaban, *a.g.e.*, s. 329-30.

⁷⁷³ “Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardından gelip gidişinde akıl sahipleri için [ibret alınacak] deliller vardır. Ayakta, oturarak ve yatarak Allah’ı zikreden göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunan (o akıl sahipleri derler ki): “Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni (her türlü noksan sıfatlardan) tenzih ederiz. Bundan dolayı bizi cehennem azabından koru!”

⁷⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 675-76.

⁷⁷⁵ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 7b.

⁷⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi’u’l-Ahkâm*, V, 465-66.

Sünbül Efendi, Kadı Beyzâvî'nin ayeti “*Yani Allah Teâlâ'yı her türlü halde daima anarlar*”⁷⁷⁷ şeklindeki tefsiriyle, ikinci ayetteki açıklamalarını destekleyen alıntıda bulunmuştur.

Son olarak Nesefî ise insanın tüm hallerinde Allah'ı zikretmesinin kastedildiğini diyerek Zemahşerî'nin naklettiği hadisleri aktarmıştır.⁷⁷⁸ Yukarıdaki ifadelerde Sünbül Efendi, Zemahşerî'nin naklettiği hadisteki sahabelerin çok olmasını esas alarak, Hanefî fıkıh usûlündeki “*meşhur haber*” sınıfına hadisi dâhil etmiş ve ahabın topluca Allah Teâlâ'yı zikrettiğine, gündelik hayatta devamlı yapıldığına ve bu hadisi temel alarak zikir halkalarının sünnette yeri olduğunu söylemiştir. Fıkıh usûlü eserlerinde meşhur haber, kesine yakın bir bilgi sağlamaktadır. Ayrıca usûl âlimleri, mütevatir haberde olduğu gibi meşhur haberin de âm lafzı tahsis ve mutlakı takyid edebileceğini söylemişlerdir.⁷⁷⁹ Usûl eserlerinde geçen bilginin Sünbül Efendi'yi desteklediği görülmektedir. Bununla birlikte naklettiği hadisin *Mesâbîhu's-Sünne* ve Abdürezzak Kâşânî'nin tefsirinde nakledildiğini belirtmiştir.

3) el-Ahzâb 33/41⁷⁸⁰

Sünbül Efendi, bu ayeti el-Kevâşî, Begavî, es-Sa'lebî, Abdullah b. Abbas ve Mücahid'den yaptığı alıntılarla yorumlamıştır. Ayeti ilk başta *el-Kevâşî* adlı eserde “*Her hal ve zamanda Allah'ı zikretmeyi*”, Begavî ve es-Sa'lebî (ö. 427/1035)'nin ise “*Allah'ı her zaman ve durumda zikredilmesinin gerektiği*” tefsirlerini nakletmiştir. Tefsirleri zikrettikten sonra şu açıklamada bulunmuştur:

Abdullah b. Abbas ve Mücâhid (r.a.)'in ayet-i kerimeyi tefsirleri, cehrî zikri ispat eden delillerin en açıklarından. Buna ek olarak cehrî zikrin müstehab olduğunun da delilidir. Çünkü Allah Teâlâ'yı zikretmek, farziyyet ifade eden cümlelerden olduğu için hem farz ibadetlerin ağırlığından yapılması hem de ibadetleri ağırlıktan yapma töhmetten koruması bakımından daha evlâdır.⁷⁸¹

Ayet hakkında Nesefî, “*Kastedilenin Allah'ı çokça zikretmek ve kulluk olduğu*”⁷⁸², Zemahşerî, “*Allah'ı çokça zikretmeyi*”⁷⁸³, Ebû Hayyân da “*Allah'ı çok zikretmek*”⁷⁸⁴ şeklinde tefsir etmişlerdir. Bununla birlikte Sünbül Efendi, Abdullah b. Abbas ve Mücahid'in ayeti açıklayan tefsirlerini, cehrî zikri ispat eden açık delil olarak nitelemiştir. Bu hadise dayanarak cehrî zikrin müstehab olduğunu söylemiştir. Ayrıca ayette geçen emir sigasının farziyyet ifade ettiğini söyleyerek, emir sigasının umumu kapsayan bir emir olarak vücub ifade ettiğini de dile getirmiştir. Ayrıca fazilet bakımından cehrî zikri, bahsettiği deliller ışığında, hafî zikirden daha evlâ olduğunu göstermeye çalışmıştır. Cehrî

⁷⁷⁷ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 54-5.

⁷⁷⁸ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 321.

⁷⁷⁹ Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, s.121; Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşimî, Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye/İstanbul: İrşad Kitabevi, 1414/1994, s.87-8; ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, thk. Abdülcelil el-Ata, Dımaşk: Dârü'n-Nu'man li'l-Ulûm, 1426/2005, s. 211; Şaban, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 77.

⁷⁸⁰ “Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.”

⁷⁸¹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 8a.

⁷⁸² Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 35-36.

⁷⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1430/2009, s. 858.

⁷⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, VII, 228-30.

zikrin faziletini göstermek bakımından ek olarak Zemahşerî'nin Maun suresindeki şu ifadelerine yer vermiştir:

Nafileleri gizliden yapmak evlâdır. Ancak gizli yapılma amacı yoksa açıktan ve cehrî olarak yapılması daha evlâdır. İnsanların bu nafile ibadete uymasıyla, onları hem gafletten uyandırmayı hem de kalplerine Allah Teâlâ'nın zikrini nakşetmeyi amaçladığında ise daha da faziletli olur. Bunun dışındakiler ise cehren yapılmasının faydalarındandır.⁷⁸⁵

Sünbül Efendi, Zemahşerî'nin Tevbe suresindeki (9/114) tefsirinden alıntı yaparak ve *Dürerü'l-Meânî* adlı tefsir eserinde “evvâh” lafzı için, “Çokça Kurân okuyan, cehrî olarak Allah Teâlâ'yı zikreden ve dua eden” anlamına geldiğini söyleyerek, görüşünü bir başka kaynakla desteklemiştir.

4) el-Bakara 2/200⁷⁸⁶

Dördüncü ve son ayeti Sünbül Efendi, hiçbir tefsir kaynağından alıntıda bulunmadan tefsir ilmindeki yetkinliğine dayanarak doğrudan kendisi yorumlamıştır:

Yani [bu ayet], hac ibadetinde kurbanınızı kestikten ve Mina'da kalıp şeytan taşladıktan sonra, atalarınızın kahramanlıklarını ve iyiliklerini aşırı derecede andığınız gibi hatta daha da aşırıya gidecek şekilde Allah Teâlâ'yı anın anlamındadır. Kureyşliler ve diğer kabileler, hac ibadetlerini yerine getirdikten ve Mina'da ki mescitle dağ arasında durduktan sonra atalarının faziletlerini, iyiliklerini yâd ediyorlardı. Ayetin devamında “*Hatta daha kuvvetli anın*” bölümü, yani atalarını sizden daha kuvvetli bir şekilde anan kavimden daha fazla anın, anlamındadır. Bu kat'î delil, cehrî zikrin müstehab olduğuna işaret eden açık ve net delillerdendir. Çünkü Araplar, Kâbe'nin yakınında atalarının kahramanlıklarını cehrî ve alenî olarak anlatmalarıyla bilinirler. Arapların bunu yapmalarındaki niyeti, atalarının kahramanlıklarını diğer kabilelere iltisam ettirmektir. Yoksa Allah Teâlâ onlara, atalarını andıkları gibi kendisini de öyle anmalarını emretmiştir.

...

Allah Teâlâ'nın, “*Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli anın*”⁷⁸⁷ ayetinde buyurduğu “fe (ف)” harfi, harf-i ta'kibiyye (hemen akabinde yapılması gerektiği) anlamındadır. Bu ayetteki zikirden de teşrik tekbirleri kastedilmiştir. Hac ibadetinin yerine getirilmesinin ardından başka bir zikrin yapılması burada da gerekmez. Bu zikirden, farz namazlarının akabinde belli vakitlerde yapılması gereken teşrik tekbirleri kastedilmiştir.⁷⁸⁸

Ne var ki Sünbül Efendi'nin kaynak vermeden yaptığı bu yorumlar Râzî'de aynısıyla geçmektedir. Nesefî ve Kurtubî'de benzeri olan bu yorum⁷⁸⁹, Kurtubî'ye göre cumhur-u müfessirin görüşüdür.⁷⁹⁰ Fahreddin er-Râzî ise “fe” harfi konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini, konudan kastedilenin zikir mi yoksa kurban keserken Allah'ın adını anmak mı olduğu konusunu tartışmış, sonuç olarak bundan zikrin kastedildiğini ifade etmiştir.⁷⁹¹ Zikredilen ayetin tefsirinden Sünbül Efendi, cehrî zikrin müstehab olduğunu gösteren en açık ve net delil olduğunu söylemiştir. En açık ve net delil olmasının sebebini, cahiliye arap

⁷⁸⁵ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 8a.

⁷⁸⁶ “Hac ibadetinizi bitirince, Allah'ı, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli anın.”

⁷⁸⁷ el-Bakara 2/200.

⁷⁸⁸ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 8b.

⁷⁸⁹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 172-73.

⁷⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u'l-Ahkâm*, III, 355-56.

⁷⁹¹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 198-200.

toplumunun uygulamasından örnek vererek açıklamıştır. Ayeti açıkladıktan sonra muhtemel soruları ve cevaplarını şöyle sıralamıştır:

[Bunlara karşılık] şunu sorabilirsin: “Bütün vakitlerde Allah Teâlâ’yı cehren zikretmeye bu ayeti delil getirmek nasıl doğru kabul edilebilir?”

Bu soruya cevabımız şöyle olur:

“Allah Teâlâ’yı bütün vakitlerde anmaları değil belirli zamanların çoğunda böbürlenerek atalarıyla övündükleri gibi Allah Teâlâ’yı da anmaları kastedilmiş ve bütün vakitlerinde atalarını öveceklerine, Allah Teâlâ’yı anmaları emredilmiştir.” Konu hakkında *el-Kâfî şerhu’l-Vâfî* adlı eserin ‘*Teshrik tekbirleri*’ bölümüne bakın!

Şayet, “[Övgüye] hakkı daha çok olan Allah Teâlâ varken ondan daha aşağıda olan ebeveynle neden eşit tutulmuştur?” diye bir soru gelirse, cevabımız şöyle olur:

“Araplar, atalarını yâd edip övünürken aşırıya kaçıyorlardı. Allah Teâlâ’yı da imkânları ölçüsünde, verdiği nimetlere ve ihsanda bulunmasından dolayı aşırı derecede zikretmeleri emredildi. Bu iki hakkın derecesi arasında da haddi zatında büyük farklar vardır.”⁷⁹²

Son olarak ayette vurgunun emir sigasıyla yapıldığı için cehrî zikrin farz bir ibadet olduğuna, ayrıca kimi zaman hafî zikrin kimi zaman da cehrî zikrin müstehab olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁹³

3.3.2.2.2. Hadis

Sünbül Efendi, cehrî zikir başlığı altında iki tür hadis nakletmiştir: Kudsî ve nebevî. Ayrıca hadisleri naklederken hadislerin sıhhat durumu hakkında da bilgi vermiştir.

3.3.2.2.2.1. Kudsî Hadis

Risâle-i Tahkîkiyye’de kudsî hadis olarak nakledilen ilk hadis şudur:

- 1) “Allah Teâlâ buyurdu ki, *Ey Âdemoğlu, Beni tek başına andığında, Ben de seni tek başına anarım. Eğer Beni bir mecliste anarsan, Ben de seni Beni zikredenlerden daha hayırlı bir mecliste anarım.*”

Sünbül Efendi bu hadisi el-Bezzâr’ın *Müsned*’inden sahih isnadla nakledildiğini söylemiştir. Yapılan araştırmalarda hadisin el-Beyhakî⁷⁹⁴, el-Heysemî⁷⁹⁵ ve el-Münziri⁷⁹⁶ tarafından sahih isnadla nakledildiğini görülmüştür.

- 2) “Allah Teâlâ buyurdu ki: *Beni kişi kendi içinde anınca, Ben onu meleklerle dolu bir mecliste anarım. Kişi, Beni bir mecliste anarsa, Ben de onu Refikü’l-Âlâda anarım.*”

⁷⁹² Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 8b-9a.

⁷⁹³ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 9a.

⁷⁹⁴ el-Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, thk. Ebû Haver Muhammed Zaglûl, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990, 1, 4069.

⁷⁹⁵ Ebû’l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecma’ü’l-Bahreyn fî Zevâidi’l-Mu’cemeyn*, Thk. Abdülkuddûs b. Muhammed Nezîr, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1992, 10, 78.

⁷⁹⁶ Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münziri, *et-Tergîb ve’t-Terhîb*, Kahire: Dâru’t-Turâs, t.y., 2, 252.

Sünbül Efendi bu hadisi, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inden hasen isnadla naklettiğini söylemiştir. Yapılan araştırmalarda hadisin el-Heysemî ve el-Münzîrî tarafından hasen isnadla nakledildiği görülmüştür.⁷⁹⁷

- 3) “Allah Teâlâ buyurdu ki, Ben kulumun zannı yanıdayım. Beni zikrettiği zaman da onunla beraberim. Beni kendi başına anarsa, Ben de onu tek başına anarım. Eğer, Beni bir toplulukla beraber anarsa, Ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.”

Sünbül Efendi bu hadisin sıhhat durumu hakkında bilgi vermemiştir. Ancak hadis yapılan araştırmalarda Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tirmizî ve Dârimî'de rivayet edilmiştir. Ayrıca hadis Müslim'de nakledilen hadisin bir benzeridir.⁷⁹⁸ Hadisin sıhhat durumu hakkında ise, Müslim “*En sahih rivayet*”⁷⁹⁹, Tirmizî “*Hasen Sahih*”⁸⁰⁰ ve ed-Dârimî “*Hasen*”⁸⁰¹ yorumunu yapmışlardır.

Sünbül Efendi'nin hadisleri naklederken hem muteberlik sırasına göre hem de kaynaklarıyla zikrettiğini görmekteyiz. Naklettiği kudsî hadisler de içerik ve anlam bakımından cehrî zikri vurgulayan hadislerdir. İleride gelecek açıklamasında da görüleceği üzere cehrî zikrin müstehaplığına bu hadislerin delil olacağını şu şekilde söylemiştir:

Bu Rabbanî hadisler, cehrî zikre ve zikrin alenî yapılmasının müstehaplığına işaret eder. Aklı başında insaf sahibi hiç kimse, toplu halde zikrin cehrî ve alenî yapılması konusunda bahsedilen ayetlerdeki gibi, “*Beni tek başına zikreden, Ben de tek başına anarım*” kudsî hadisinde işaret edilenleri görmezlikten gelemaz. Bunlar rüşdü talep edene güçlü birer delildir.⁸⁰²

- 4) “Eğer kulum vaktinin çoğunda Benimle meşgul olursa, onun bütün himmetini ve lezzetini zikrimde yapacağım. Artık o, hep beni sevecek, Ben de onu seveceğim. Aramızdaki perdeyi kaldıracığım. İnsanların gaflet gösterdiği zaman onlar gaflet göstermezler. İşte onların konuşması peygamber kelimadır ve onlar gerçek kahramanlardır. İşte onlar öyle kimselerdir ki yeryüzündekilere ceza veya azap vermeyi istediğim zaman, onları hatırlar ve o azap veya cezayı onlardan çeviririm.”

Dördüncü ve son olarak Sünbül Efendi, *Avârifü'l-Maârif*'te kudsî hadis olarak nakledilen bu hadise yer vermiştir. Hadisin sıhhati hakkında Ahmed b. Muhammed es-Siddîk el-Hanefî (ö. 1380) *Avârifü'l-Maârif*'in hadislerini tahrîcinde bu hadisi bulamadığını zikretmiştir.⁸⁰³ Ebu Nuaym ise *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde ise bu hadisi isnadıyla zikretmiş ve “*Abdülvâhid'in el-Hasan'dan naklettiği hadisin mürsel*”, “*Muhammed b. el-Fazl ve Abdülvâhid'in naklettiği hadisi zayıf*” olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁴ Sünbül Efendi'nin

⁷⁹⁷ el-Heysemî, *Mecma'ü'l-Bahreyn*, 10, 78; el-Münzîrî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 3, 20.

⁷⁹⁸ Müslim Zikir, *Dua, Tevbe, İstiğfâr*, 1, 6.

⁷⁹⁹ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y., IV, 2061

⁸⁰⁰ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992, IV, 596, h.n.: 2387.

⁸⁰¹ Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992, II, 612, h.n.: 2734.

⁸⁰² Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 9b.

⁸⁰³ Sühreverdî, *Avârif*, I, 136-38.

⁸⁰⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire: Matbaâtü's-Saâde, 1399/1979, VI, 165.

kudsî hadisleri naklederken yaptığı sıralama, hadisleri naklederken sıhhat derecelerine dikkat ettiğini göstermektedir.

3.3.2.2.2. Nebevî Hadis

Sünbül Efendi “*Nebevî hadis*” başlığı altında şu hadisleri nakletmiştir:

- 1) “*Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır.*”, “*Ya Resulallah müferridun nedir?*” diye sorunca, Peygamber (s.a.v.) “*Onlar Allah’ı çok zikreden erkekler ve kadınlardır*”⁸⁰⁵ buyurmuştur.

Sünbül Efendi bu hadisi, *Mesâbîhu’s-Sünne*’de nakledildiğini söylemiş ve sıhhat durumu hakkında bir açıklama yapmamıştır. Eserin şerhinde hadisin sıhhat durumu hakkında bilgi verilmemiş şerhi yapılmıştır.⁸⁰⁶ Ayrıca hadis, *Sahîh-i Müslim*’de de nakledilmektedir.⁸⁰⁷

- 2) “*Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır.*”, “*Ya Rasulallah onlar kimdir?*” diye soruldu. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. “*Onlar seher vaktinde Allah’ı zikirle meşgul olan kimselerdir. Zikir onların ağırlıklarını yani günahlarını kaldırdığından kıyamet günü hafif bir şekilde geleceklerdir.*”

Sünbül Efendi bu hadisi Gazzâlî’nin *İhyâ*’sından nakletmiştir. Irâkî bu hadis hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Bu hadis hakkında Tirmizî Sünen’inde “hasen garib”; et-Taberânî’nin el-Mu’cemu’l-Kebîr’inde ve el-Musannef’te Ebu’d-Derdâ’dan zikredilen rivayetlerde hadisin “zayıf” olduğu söylenmiştir.*”⁸⁰⁸ Irakî’nin açıklamalarında da görüldüğü gibi hadisin zayıf olduğu vurgulanmıştır.

- 3) *Resûlullah* (s.a.v.) “*Yürüyün, müferridler yarışı kazanmıştır.*” deyince, ashabı, “*Ya Rasulallah onlar kimdir?*” diye sormuş, Peygamber’de (s.a.v.), “*Onlar kimselere aldirmeden hareket eden kimselerdir ki, -(Allah Teâlâ’yı zikretme de kimseye aldirmeden hareket etmeyi arzulayan kimselerin dışında öyle kimseleri görmedim)*”⁸⁰⁹ - *Kıyamet günü zikirleri ağır basıp hafif getirirler*” buyurmuştur.

Sünbül Efendi’nin naklettiği bu hadisin ilk kısmı *Sahîh-i Müslim*’de geçmektedir. Hadis *Kenzu’l-Ummâl*’da şu şekilde rivayet edilmiştir: “*Ebu’d-Derdâ şöyle rivayet etmiştir: ‘Yürüyün! Müferridler yarışı kazanmıştır.’* buyurunca ashabı, ‘*Ya Rasulallah, müferridler kimdir?*’ diye sormuş, Peygamber (s.a.v.) de ‘*O kimseler Allah Teâlâ’yı zikrederken kendilerine denilenleri umursamayan kimselerdir. Zikirleri onların günahları ve hatalarına kefarettir olur. Böylece de kıyamet günü hafif olarak getirirler*’ buyurmuştur. İlgili rivayetin *Müsned-i Ebi’d-Derdâ*’da nakledildiği zikredildikten sonra bu rivayetin zayıf olduğu da ayrıca nakledilmiştir.⁸¹⁰ *Sahîh-i Müslim*’in şerhinde ise sıhhat durumu

⁸⁰⁵ Müslim, *Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar*, 1.

⁸⁰⁶ Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh şerh-i Mişkâtü’l-Musâbîh*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-Attâr, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1412/1992, V, 33-35.

⁸⁰⁷ Hadis hakkında detaylı açıklama “*Nebevî Hadis*” kısmında üçüncü hadiste zikredilmiştir.

⁸⁰⁸ el-İrâkî, *Tahrîcu İhyâ*, I, 714, h.n.: 2606; I, 1000, h.n.: 3641.

⁸⁰⁹ Ara bölümde zikredilen kısım, nüshada olduğu için eklenmiştir. Ancak *İhyâ*’da bu kısma rastlanmamıştır.

⁸¹⁰ Alâuddin Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-Ummâl*, II, 244.

hakkında bir açıklama yapılmamıştır.⁸¹¹ Sünbül Efendi bu hadisi naklettikten sonra şunu söylemiştir:

Zikirde hareket etmenin caiz olduğuna bu hadiste, açık işaret edilmektedir. Zikretmeye riya karışmadığı zaman, riya bütün ibadetlerde haramdır, o halde zikirde hareket etmek, -bu konuda bir görüşte yokken- nasıl helal olmaz? Riya, gizli bir iştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı çokça zikreden müminlere riyayla hükmedilmesi doğru olamaz. Aksine müminlerin sâlih kimselerden olduğuna hükmedilir.⁸¹²

Bu açıklamada görüldüğü gibi, hadise istinaden cehrî zikrin müstehaplığına dikkat çekilmiş, riya tespitiyle cehrî zikir esnasında yapılan devranın/raksın da câiz olduğunu vurgulamıştır. Sünbül Efendi, açıklamalarına ek olarak, *Meâlimu't-Tenzîl*'den Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Tevrat'taki özelliklerini anlatan bir hadis ve *Avârifü'l-Maârif*'den ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ümmetinden "*Lâ ilâhe illallah*" diyenlerinin hem cennete gireceğini hem de Allah Teâlâ'ya yakınlaşacağını anlatan bir rivayete yer vermiştir.

4) "*Başkaları size deli (mecnun) deyinceye kadar Allah Teâlâ'yı çok zikredin.*"

Sünbül Efendi bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve İbn Hibban'ın hadisi eserlerinde zikrettiklerini, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin de hadise "*Sahih*" kaydını düştüğünü nakletmiştir.⁸¹³

5) "*Münafıklar size gösterişçi (riyakâr) deyinceye kadar Allah'ı çokça zikredin.*"

Sünbül Efendi, bu hadisi Taberânî ve Beyhakî'nin Ebû'l-Cevzâ'dan naklettiklerini belirtmiştir. Bu hadisi naklettikten sonra, şunu söylemiştir: "*Bu iki sahih hadiste, zikir ehlini hareketleri ve durumlarından dolayı kınayan kimseler için büyük bir azar vardır. Şayet müminlerden iseniz bundan sakının.*"⁸¹⁴ Sünbül Efendi'nin "*sahih*" dediği bu hadise, Taberânî ravinin "*müderric*" olduğunu belirterek zayıf olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁵

6) "*Peygamber (s.a.v.), namazda selam verince yüksek sesle, لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير ولا حول ولا قوة الا بالله لا اله الا الله ولا نعبد الا اياه له duasını okumuştur.*"

Bu hadisi Sünbül Efendi *Mesâbîhu's-Sünne*'den nakletmiştir. Hadis kaynaklarından incelediğimizde hadisin Müslim, Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'de nakledildiğini görmekteyiz. Hadisin sıhhat durumu hakkında bir açıklamada bulunmamıştır.

7) Nevevi'nin *el-Bustân* adlı eserinin "*el-Ezkâr*" bahsinde, Peygamber'in (s.a.v.) sahabeyle birlikte namazlardan sonra zikirleri, tehlili ve tesbihi yüksek sesle yaptığı nakledilmiştir.

⁸¹¹ Muhammed b. Muhammed b. Yusuf es-Senûsî el-Hasenî, *Mükemmilü İkmâli'l-İkmâl – Sahîh-i Müslim*, Thk. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994, IX, 72-3.

⁸¹² Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 10a.

⁸¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 68, h.n.: 11671; III, 71, h.n.: 11692; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 521, h.n.: 1376; Alâuddin Ali b. Belbân, *Sahîh-i İbn Hibban*, III, 99, h.n.: 817; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 677.

⁸¹⁴ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 11a.

⁸¹⁵ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407/1987, s. 1631, h.n.: 1859.

- 8) *Ravzatu'l-Ulemâ* adlı eserin “seksen birinci bölümünde”, Abdullah b. Ömer (r.a.), Peygamber'den (s.a.v.) şunu rivayet etmiştir: “*Kim Allah yolunda yüksek sesle 'Allahu Ekber' derse, Allah Teâlâ ona en büyük hoşnutluğunu gösterip, onu dâru'l-celâlde İbrahim ve diğer peygamberler (a.s.) arasında bulundurup, sabah akşam Rabbi'ni gören kimselerden kılacaktır.*”
- 9) *Dürer* tefsirinde ve onun şerhinin *Haşiye*'sinde ise şöyle zikredilmiştir: “*İki adam Peygamber'in (s.a.v.) yanına davacı olarak geldiler. Onlardan biri, arkadaşının iddiasına karşı yemin etti: 'Kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki...' Yalan yere yemin ettiği halde 'Allah' kelimesini uzatarak okudu. Yemini bitince Cebrail (a.s.) indi ve şöyle dedi: 'O kişi yemininde yalancıydı. Ancak Allah Teâlâ, 'Allah' kelimesini uzatarak okumasına karşılık onu affetti.*”

Bu başlık altında zikredilen diğer hadisler (7, 8 ve 9), Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı, *Ravzatu'l-Ulemâ* ve *Dürer* tefsirinden alıntılanarak nakledilmiştir. Bu rivayetler *Risâle-i Tahkikiyye*'nin bazı nüshalarında yer almakta bazı nüshalarında yer almamaktadır.

3.3.2.2.3. Fıkıh Eserleri

Sünbül Efendi, cehrî zikir başlığı altında konuyla ilgili ayet ve hadisleri zikrettikten sonra fetvâ eserlerinde konuya nasıl bakıldığını aktarmaktadır. Konu bağlamında incelediği fıkıh eserleri şunlardır: *Mecmû'u'n-Nevâzil*, *el-Hâniye*, *el-Hüsâmî*, *el-Kübrâ*, *es-Süğrâ*, *Câmiu'l-Muzmerât*, *el-Hâsiye*, *el-Hâsiye*'nin *Mülahhası*, *Fetâvâ-yı Sirâciyye*, *el-Mültekat*, *et-Tecnîs* ve *'l-Mezîd*, *en-Nisâb*, *en-Nevâzil*, *es-Sayrefiyye*, *et-Tecnîsü'l-Burhânî*, *er-Rüknî*, *Muhtasaru'l-Kübrâ* ve *Fetâvâ-yı Sûfiyye*.

Görüldüğü üzere Sünbül Efendi, cehrî zikir konusunda on beş (15) adet fıkıhâ dair eserden yararlanmıştı. Yararlandığı eserlerde kronolojik sıraya tabi olmadığını görmekteyiz. Yararlandığı eserlerin tamamı Hanefî âlimleri arasında muteber eserlerdendir. Sadece *Fetâvâ-yı Sûfiyye* adlı eser hakkında muteber olmadığına dair şerh düşülmüştür.⁸¹⁶

Cehrî zikir konusu bağlamında görüşlerine gelirsek Sünbül Efendi, *Mecmû'u'n-Nevâzil*, *el-Hâniye*, *el-Hüsâmî*, *el-Kübrâ*, *es-Süğrâ*, *Câmiu'l-Muzmerât*, *el-Hâsiye*, *el-Hâsiye*'nin *Mülahhası*, *Fetâvâ-yı Sirâciyye*, *el-Mültekat* ve *et-Tecnîs* ve *'l-Mezîd* adlı eserlerde, “*Hamamda Kur'an-ı Kerim'i yüksek sesle okumanın mekruh olduğu, kısık sesle okumanın ise mekruh olmadığı zikredilmiş ve mezhebin fetvâsının bu yönde olduğunun*” söylendiğini nakletmiştir. Bu eserlere ek olarak *Câmiu'l-Muzmerât*, *en-Nisâb*, *en-Nevâzil*, *el-Hüsâmî*, *es-Sayrefiyye* ve *el-Mültekat*'ta “*Yüksek sesle bile olsa tesbih ve tehlil getirmenin mekruh olmadığı*” zikredilmiştir. *es-Sirâciyye*, *Muhtasaru'l-Kübrâ* adlı eserde ise “*Şayet yüksek sesli olsa bile, hamamda tehlil ve tesbih getirmekte bir beis olmadığı*” söylenmiştir. Sünbül Efendi, bu eserlerde nakledilenlere binâen cehrî zikir getirme bir beis olmadığını söylemiştir. Sünbül Efendi, “*beis olmadığı*” ifadesi hakkında ise şunu söylemiştir: “*Usûl ilminde bilindiği gibi 'لا بأس' kavramı kerahiyet ve haramiyet içermediğini belirtir.*”⁸¹⁷ “*Lâ*

⁸¹⁶ Detayı hakkında “*Risâle-i Tahkikiyye'nin Kaynakları*” bölümüne bakınız.

⁸¹⁷ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 12a.

Be's” kavramı ise terkedilmesi yapılmasından daha evlâ olduğu vurgulanan ayrıca mendub anlamında da kullanılan bir kavramdır.⁸¹⁸

Sünbül Efendi’nin bu ifadelerinden cehrî zikir konusunun başında zikrettiği “*Cehrî zikir bir kısım konularda haramdır*” iddiasına karşılık olarak Hanefî fetvâ eserlerinde konuya böyle yaklaşmadığını zikredilen eserlerden olmadığını göstermeye çalışmıştır. Kaynaklarından nakiller yaptıktan sonra özetle şunları söylemiştir:

Ayetler, kudsî ve nebevî hadisler ve fıkıh kitaplarından -senin işittiğin gibi-, Allah Teâlâ’yı cehrî zikretmenin kerih olmayıp caiz, dahası müstehab olduğu kesin bir şekilde anlaşılmıştır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) ve ashabı (r.a.), [Allah Teâlâ’yı] hem ferdi hem de cemaat halinde (toplu olarak) cehren zikrettikleri -senin işittiğin gibi-, ayetlerden ve bazı hadislerden anlaşılmaktadır. Çünkü zikir lafzı, âmm (genel, kapsamlı) bir lafızdır. Bu yüzden cehrî ve hafî zikrin anlamını aynı seviyede içerir. [Hatta] zikir lafzından ilk akla gelen ise, cehrî zikirdir. Hanefî âlimlerine göre âmm lafzının hükmü ise; hâs lafzın hükmünün kat’î ve kesin [olduğu gibi] âmm lafzın hükmü de kat’î ve kesindir. [Bu konu] usûl kitaplarında, bazı hadislerde ve bahsi geçen güvenilir fıkıh kitaplarında biraz önce -senin de işittiğin gibi-, açık bir şekilde bahsedilmiştir.⁸¹⁹

3.3.3. Evleviyet Bakımından Cehrî Zikir

Sünbül Efendi eserinde cehrî zikrin cevazı konusunda tartışmalara yer verdikten sonra, cehrî zikrin mi hafî zikrin mi evlâ olduğu konusundaki tartışmalara geçmiştir. Cehrî zikrin evlâ olduğunu savunduğu delil ve görüşler şöyledir:

3.3.3.1. Ayet

Sünbül Efendi ayet olarak şu delilleri zikretmiştir:

- Meryem 19/3⁸²⁰

Zemahşerî, el-Kâşânî, Fahreddin Râzî ve el-Beyzâvî’nin tefsirlerinde cehrî ve hafî zikrin icabet bakımından aynı olup hafî zikrin daha evla olduğu görüşlerine şeklinde tefsir etmişlerdir. el-Kâşânî’nin tefsiri ise tasavvufî yani işârî bir tefsirdir. İşârî tefsir, “*Sadece tasavvuf erbabına ayân olan ve birtakım gizli anlamlar ve işaret yollarıyla Kur’an-ı Kerim’i tefsir etmek*” demektir.⁸²¹ İşârî tefsir sûfî ekollere göre caiz kabul edilmiştir. Ancak batinî bir yorum içermesi sebebiyle her zaman yorumun doğru kabul edilmesi mümkün olamamaktadır. Kabul edilebilir olması için, batinî mananın zahirî anlama ters düşmemesi, batinî anlamı destekleyen başka bir nass veya karinenin bulunması ve batinî manaya ters düşen şerî veya aklî bir delil/karine bulunmama şartıyla olabileceği söylenmiştir.⁸²² Sünbül Efendi’nin naklettiği tefsirde, batinî bir anlam yüklenmemiş zahirî anlamla tefsir edilmiştir. Sünbül Efendi tefsiri naklettikten sonra konuyu şu şekilde özetlemiştir: “*Hülâsa, iki hakikat arasındaki ihtilaf; cehrî ve hafî zikrin hangisinin daha evlâ olduğu hakkında*

⁸¹⁸ Erdoğan, *Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

⁸¹⁹ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 12a-b.

⁸²⁰ “Hani, o (Zekerîyya) Rabbine sessizce yalvarmıştı.”

⁸²¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, II, 352.

⁸²² Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yay., 1974, s. 29; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2012, s. 212-14.

olmuştur. Hangisinin haram ve kerih olduğu veya haram ve kerih olmadığı hakkında olmamıştır.”⁸²³

- er-Rahmân 55/60⁸²⁴/Yunus 10/26⁸²⁵

Sünbül Efendi ayetlerde geçen “*ihsan*” lafzı hakkında tefsirlerde “*Dünyada kelime-i tevhid, ahirette cennettir*” dendiğini söylemiş kaynak belirtmemiştir. Ancak yapılan incelemede bu yorumun Kurtubî⁸²⁶ ve Neseî⁸²⁷’de geçtiği görülmüştür. Zemahşerî ise tabiri “*İyilik yapan iyilik yapma, kötülük yapana da kötülük yapma*”⁸²⁸ olarak tefsir etmişlerdir.

- el-Mâun 107/4-6⁸²⁹

Zemahşerî tefsirinde farz ibadetlerin açıktan yapılmasına riyâ girmediğini belirtmiş, konu hakkında delillerini sıralamıştır. Kurtubî ve Neseî de benzer ifadeler yer vermiştir.⁸³⁰ Sünbül Efendi bu delilini kuvvetlendirmek için şu iki ayeti zikretmiştir:

- el-Ahzâb 33/41⁸³¹
- en-Nisâ 4/142⁸³²

Sünbül Efendi bu iki ayeti, Allah Teâlâyı çokça zikretmenin farz olmasına delil olarak zikretmiştir. Az yapmayı ise Allah Teâlâ’nın en-Nisâ sûresinde dayandırarak münafıklık alametlerinden saydığına dikkat çekmiştir. Ayrıca zikrin açıktan yapılmasıyla ilgili şu ifadeler yer vermiştir:

Emir kipinden ilk akla gelen vücûbiyettir. Bununla beraber Allah Teâlâ, zikrin azlığını münafıklık alametlerinden saymıştır. [Allah Teâlâ’yı] çokça zikretmek ya farz olur –zahir olan da budur- o zaman bunun hakkı, diğer farzlar gibi açıktan ve herkesin gözü önünde yapılmasıdır. Eğer [farz değil de] nafil ise, bu kabûle göre, diğer nafileler gibi herkesin gözü önünde yapılması caiz olur. Özellikle de zikrin açıktan yapılmasıyla başkalarına örnek olma, gafilleri uyarma, günahlarının silinmesi ve bağışlanması için dirilere ve ölümlere telkinde bulunma, kalplerindeki pasın silinmesi ve bunun gibi faydalı bir niyetle yapıldığı zaman hem güzel olup hem de en güzel başarılmış olur.⁸³³

- el-A’râf 7/201⁸³⁴

Sünbül Efendi, “[Bu ayetten] kalbin açıklığının ve cilasının ancak Allah Teâlâ’yı zikretmekle olacağı anlaşılır”⁸³⁵ diyerek ayetin tefsirini yapmıştır. Sünbül Efendi’nin ifadelerinin benzeri Neseî’nin eserinde geçmektedir.⁸³⁶

⁸²³ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 12b.

⁸²⁴ “İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir.”

⁸²⁵ “İyi iş yapanlara (mükâfât olarak) daha iyisi ve fazlalık vardır.”

⁸²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’u l-Ahkâm*, XX, 157.

⁸²⁷ Neseî, *Medâriku’t-Tenzil*, III, 417.

⁸²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru’l-Marife, 1430/2009, s. 1073.

⁸²⁹ “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, namazlarını önemsemezler.”

⁸³⁰ Kurtubî, *el-Câmi’u l-Ahkâm*, XXII, 517-518; Neseî, *Medâriku’t-Tenzil*, III, 684-85.

⁸³¹ “Ey İman edenler, Allah’ı çokça zikredin.”

⁸³² “Onlar namaza kalktıklarında tembellik ederler. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah’ı da az zikrederler.”

⁸³³ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 13b-14a.

⁸³⁴ “Her halde Allah’tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir tayf iliştiği zaman bir tezekkür ederler, derhal basiretlerine sahip olurlar.”

⁸³⁵ Sünbül Efendi, *a.g.e.*, vr. 14a.

⁸³⁶ Neseî, *a.g.e.*, I, 627.

3.3.3.2. Hadis

Sünbül Efendi evleviyet konusunda hadis olarak şu delilleri zikretmiştir:

- “Gafiller yanında Allah’ı zikreden, kurumuş ağaçların ortasındaki yeşil ağaç gibidir.”, “Gafiller yanında Allah’ı zikreden, savaştan kaçanların yanındaki savaşçı gibidir.”, “Gafiller yanında Allah’ı zikreden, ölümler arasındaki diri gibidir.”
- “Her biriniz cennete girdirileceksiniz. Ancak imtina eden, girmemeye direten ve bir devenin sahibine karşı gösterdiği azgınlık gibi Allah Teâlâ’ya karşı azgınlık gösteren kimseler bunun dışındadır. Bunun üzerine, ‘Direten kimseler kimdir?’ diye sorulunca Peygamber (s.a.v.) şu cevabı vermiştir; ‘لا إله إلا الله’ demeyen kişidir. Sizinle onun arasına bir engel girmeden önce ‘لا إله إلا الله’ sözünü diyerek Allah’ı çokça zikredin. Çünkü o; tevhid, ihlas, takva ve tayyib kelime olduğu gibi hakka davet, en sağlam kulp ve cennet meyvesidir.”

Sünbül Efendi’nin naklettiği bu hadis, el-Cürcânî’nin *el-Kâmil fî Zuâfai’r-Ricâl* adlı eserinde zayıf olarak nakledilmiştir.⁸³⁷

- Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ey Ebû Hureyre! Ölülere kelime-i tevhid’i telkin et. Şüphesiz ki kelime-i tevhid bütün günahları siler” Ebu Hureyre devamında, ‘Ya Rasulallah, bu ölümler içindir; peki diriler için nasıl olacak?’ deyince, Peygamber (s.a.v.)’de, ‘Kelime-i tevhid, en iyi silicidir, en iyi silicidir.’”

Bu hadis, “[İslâm’a] davet ancak cehrî yapılır” diyen Sünbül Efendi’nin akabinde zikrettiği hadistir. Yapılan incelemeler sonucunda *Ma’rifetü’s-Sahabe*’de *merfû* olarak nakledildiği ve sahih olduğu söylenmiştir.⁸³⁸ Sünbül Efendi hadisi naklettikten sonra görüşünü destekler mahiyette “Buradan kelime-i tevhidi telkin etmenin ancak cehrî olarak yapılacağı anlaşılır”⁸³⁹ diyerek cehrî zikrin evlâ olduğuna dikkat çekmiştir.

- Peygamber (s.a.v.)’den, şu hadis rivayet edilmiştir: “Muhakkak ki demirin pas tuttuğu gibi kalpler de pas tutar.”; ashab, ‘Ya Rasulallah, onun cilası nedir?’ deyince; Peygamber (s.a.v.), ‘Allah Teâlâ’yı zikretmek, Kur’an okumak ve ölümü hatırlamaktır’ buyurmuştur.

Bu hadis, et-Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Evsat*’ında ve el-Beyhakî’nin *Şuabu’l-Îmân*’ında nakledilmiş, et-Taberânî (ö. 360/971) hadisin “hasen” olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁰

- Peygamber (s.a.v.)’den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Kalpler dört çeşittir; Birincisi, hiçbir pürüz olmadan yanan lambanın ki gibi, işte bu mü’minin kalbidir.

⁸³⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Zuâfai’r-Ricâl*, thk. Mâzin es-Sersâvî, Cidde: el-Mektebetü’r-Rüşd, 2012, VI, 350.

⁸³⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Ma’rifetü’s-Sahabe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azezî, Riyad: Dâru’l-Vatan, 1419/1998, IV, 2189, h.n.: 5488.

⁸³⁹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 13b.

⁸⁴⁰ et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, thk. Târik b. İvezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hâsibî, Kahire: Dâru’l-Harameyn, 1415/1995, VII, 74, h.n.: 6894.

İkincisi, tersine dönmüş, siyah kalptir ki, işte bu kâfirin kalbidir. Üçüncüsü, dışı kabukla kaplanmış kalptir ki, işte bu münafığın kalbidir. Dördüncüsü, her tarafa açık kalptir ki, hem imanı hem münafıklığı içinde barındırır. İmanın misali, temiz suyla can bulan baklanın misali gibidir. Münafıklığın misali ise, irin ve sarı suyla kaplanan yaranın misali gibidir. Bu iki durumdan hangisi üstünlük sağlarsa, yaranın hükmü de ona göre olur.”

Sünbül Efendi, nakledilen hadisi cehrî zikrin sûfilik yolundaki önemine dikkat çekmek için nakletmiştir. Ancak hadisin sıhhat durumu hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

- “*Muhammed (s.a.v.)’in ümmetinden iki sınıf insan vardır. Onlar salih olduğu zaman insanlar da salih olur. Onlar bozulduğu zaman, insanlar da bozulur. Bunlar yöneticiler ve fakihlerdir.*”

en-Nemerî, hadisin “sahih” olduğunu söylemiştir.⁸⁴¹

- Peygamber (s.a.v.) başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Âlemin düzeni dört şey üzerinedir.*” Bunlar: *Verâ’ sahibi âlim, cömert zengin, sabırlı fakir, adalet sahibi sultandır. Şayet bu kimseler de bozulursa, insanlar kime uyacaklar!*”⁸⁴²
- Adamın biri Peygamber (s.a.v.)’e şer hakkında soru sordu. Peygamber (s.a.v.) de, “*Bana hayırdan sorun!*” dedi ve bunu üç kere tekrar ettikten sonra şunları buyurdu: “*Şerlilerin en şerlisi, âlimlerin şerlileridir. Hayırların en hayırlısı, âlimlerin hayırlısıdır.*”⁸⁴³

Sünbül Efendi, yukarıda zikredilen hadisi Dârimî’den nakletmiştir. Darimî’nin şerhinde hadisin “sahih” olduğu söylenmiştir.⁸⁴⁴

3.3.3.3. Fıkıh Eserleri

Evleviyet konusunda Sünbül Efendi iki adet fıkıh eserinden faydalanmıştır: *Şir’atü’l-İslâm* ve *el-Kunye*. *Şir’atü’l-İslâm* adlı eserde ve şerhinde insanların çok olduğu yerlerde zikrin dışardan yapılması gerektiği zikredilirken, *el-Kunye*’de ise fıkla uğraşılan yerlerde Allah Teâlâ’yı zikretmenin önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.⁸⁴⁵

3.3.3.4. Tasavvufi Kaynaklar

Sünbül Efendi bu başlık altında sadece Gazzâlî’nin *İhyâ*’sından yararlanmıştır. Ancak yaptığımız incelemeler sonucunda rivayet *İhyâ* metninde bulunamamıştır. Sonuç olarak Sünbül Efendi konuyu zikrettikten sonra cehrî zikrin evleviyetini şu ifadelerle özetlemiştir:

⁸⁴¹ Ebû Nuaym, *el-Ma’rifetü’s-Sahabe*, IV, 96; Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlih*, Thk. Ebu’l-Eşbâl ez-Zuheyri, ed-Dumâm: Dâru İbni’l-Cevziyye, 1414/1994, I, 641, h.n.: 1108-9.

⁸⁴² Bu hadise taramalarımız sonucunda rastlanmamıştır.

⁸⁴³ Dârimî, *Mukaddime*, 34, h.n.: 376.

⁸⁴⁴ Ebû Âsım Nebîl b. Hişâm el-Gamrî, *Fethu’l-Mennân*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Suudi Arabistan: el-Mektebetü’l-Mekkiyye, 1419/1999, III, 116-118, h.n.: 390.

⁸⁴⁵ Kaynakların detayları hakkında “*Risâle-i Tahkikiyye’nin Kaynakları*” bölümüne bakınız.

Bahsedilen şeylerden cehrî zikrin sahilhliğı ile cenazenin önünde ve arkasında ölüye telkin etme, ölülere ve dirilere telkinde bulunma, gafilleri ve zalimleri uyarma, dünya ve makam-mevki sevgisi ile kalpleri katılaşımları özellikle de zamanımızda ki âlim ve yöneticileri uyarmanın sahilhliğı tam olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁴⁶

3.3.4. Muarızlardan Gelebilecek İtirazlara Verilecek Cevaplar

Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkikiyye*'sinde muhtemel itirazlara yönelik cevaplara yer vermiştir. Bu meyanda üç adet itiraz zikretmiş ve her itiraza tek tek cevap vermiştir. Bu itirazlar şunlardır:

3.3.4.1. Birinci İtiraz

Cehrî zikre karşı gelmiş veya gelebilecek itiraz olarak birinci itirazı zikrettikten sonra Sünbül Efendi, ikinci itirazı “bunun yanında şunu da sorarsan” şeklinde vererek naklettiğı için iki itiraz birleştirilerek vermek uygun olacaktır:

[Birinci İtiraz:]

eş-Şir'at kitabında, “Ölünün arkasında hiçbir şekilde ses yükseltilemeyeceğı, çünkü o vaktin, mahşer gününe benzeyip Allah Teâlâ'nın, ‘*Rahman için sesler kısılır. Fısıltıdan başka hiçbir şey işitemezsin*’⁸⁴⁷ ayetinden de seslerin kısılacağı ve sesli konuşulamayacağı anlaşılır”, *el-Hülâsa* ve şerhinde, “Yüksek sesle zikir çekmek ve cenazeyi uğurlarken Kur'an okumak mekruhtur. Çünkü bunlar ehl-i kitabın yaptıklarına benzemektedir” denildiğı şayet itiraz olarak ileri sürülürse, biz de şunları söyleriz:

[İkinci İtiraz:]

Uyarıcı ve açık bir delille reddiyesi yapılacak iki konuda ve diğer bahsedilecekler hakkında biz bir açıklama yapmadan önce, şayet sen şunu da sorabilirsin:

Ebu Musa el-Eş'ârî'nin Peygamber'den (s.a.v.), “*Ey İnsanlar! Kendinize gelin! Siz ne sağır ne de uzakta olan birine dua ediyorsunuz. Aksine siz her şeyi hakkıyla işiten, hep size yakın ve sizinle birlikte bulunan birine dua ediyorsunuz*” hadisi, Peygamber (s.a.v.) bir sefer esnasında ashabı yüksek sesle tekbir getirirken söylemiştir. Bu da cehrî zikrin kerahetine dahası haramlığına işaret etmez mi?⁸⁴⁸

Sünbül Efendi, birinci itirazda zikredilenlere cevap vermemiş sadece ikinci itirazda zikredilenlere cevap vermiştir. İkinci itirazda ise Sünbül Efendi, itirazda zikredilen hadisin şerhlerinden cevap vermiştir. Bu minvalde İbn Firişte'ye göre Ebû Musa el-Eş'ârî'nin naklettiğı hadiste, “*Gizli zikrin müstehaplığına*” işaret edildiğı söylenmiştir. et-Tibî hadisin şerhinde, “*Mürşidin tarikata yeni giren müridinden içinde kökleşen kimi duyguları atması için sesini yükseltmesini isteyebileceğini*” dile getirmiştir. el-Herevî ise hadiste “*Bayram ve hac tekbirleri dışında dualarda kısık sesle dua etmenin mendupluğına işaret edildiğini*” söylemiştir. Zikredilen bu hadis, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, ve İbn Mâce'de nakledilmiş ve hadisin “*sahih*” olduğu zikredilmiştir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 14a-b.

⁸⁴⁷ Tâhâ 20/108.

⁸⁴⁸ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 15a.

⁸⁴⁹ Hatip et-Tebrîzî, *Mişkât*, II, 723, h.n.: 2303.

3.3.4.2. İkinci İtiraz

Sünbül Efendi, ikinci itiraza yukarıdaki itirazların tersine daha detaylı yer vermiş ve cevabını da detaylı tutmuştur. İkinci itiraz şöyledir:

Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) şu nakledilmiştir:

Bir topluluk, toplu halde yüksek sesle tehlîl (kelime-i tevhid) getirirken İbn Mesûd onlara, “Ben sizi bid’atçiler olarak görüyorum” demiş hatta onları mescitten çıkartmıştır” şeklinde sahih bir rivayet bulunmaktadır. Bu ise el-Bezzâzî’nin (r.h.) *Kitâbu’l-İstihsân*’ında naklettiği gibi *yüksek sesle zikrin mekruluğuna dahası haramlığına* işaret etmektedir. *Fetâvâ-yı Kâdîhân* da ise zikredilen: “*Yüksek sesle zikir çekmek, haramdır*” ifadesi de bunu desteklemektedir. Abdullah b. Mesûd’dan (r.a.) sahih rivayetle nakledilen, “Bir topluluğu mescitte toplanıp yüksek sesle tehlîl ve salavat getirdiklerini işitince, hemen oraya gidip onlara, ‘*Biz bu yaptığımızı Peygamber’in (s.a.v.) zamanında görmedik. Ben sizi bid’atçiler olarak görüyorum*’ demiş ve sözünü onları mescitten çıkarıncaya kadar da söylemeye devam etmiştir” ifadesi de bahsedilen durumu desteklemektedir. Peki, sen bu konu hakkında ne dersin?⁸⁵⁰

Bu itirazda dile getirilen maddeler şu şekildedir:

- 1) Abdullah b. Mesûd’dan gelen mevkuf kadîs, kavî-i Sahabî’dir.
- 2) Bezzâzî, cehrî zikre karşı haram hükmünü vermiştir.
- 3) Kâdîhân, cehrî zikre haram demiştir.
- 4) Abdullah b. Mesûd bu tür bir olayı yeni yaşanması sebebiyle bidat olarak değerlendirmiştir.

Sünbül Sinan, yapılan itirazlara cevabını dört madde halinde vermiş ve şunları söylemiştir:

Biz **ilk** olarak, Abdullah b. Mesûd (r.a.)’dan nakledilen bu rivayet hakkında, rivayetin sahih olmadığını söyleriz. Çünkü bu rivayet önceden belirttiğimiz gibi Kur’an’ı Kerim’in ayetleri, kudsî ve nebevî sahih hadisler, fıkıh kitapları ve Kerûbî meleklerinin fiillerinin geneline aykırı olmadığı gibi Allah Teâlâ’nın “*Allah’ın mescitlerinde O’nun ismini anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*”⁸⁵¹ ayetine de aykırı değildir. Dahası bu tür iddialar, kendi iddialarına meşruluk kazandırmak için Abdullah b. Mesûd’a yapılmış büyük bir iftiradır.

İkincisi, şayet böyle bir olay vaki’ olsa bile, kat’î deliller karşısında tek bir rivayet olduğu için değer taşımaz.

Üçüncüsü, Kâdî (Kâdîhân) ve diğerlerinin “*Yüksek sesle zikir çekmek haramdır*” görüşündeki “*haramdır*” ifadesi, “*Ahirette sahibi (Rabbi) tarafından cezalandırılır ve azaba çaptırılır*” anlamındadır. Cehrî zikir çekmenin haram oluşu ise akıl ile sabit olmaz. Aksine nakil ile sabit olur. Herhangi bir ayette, hadiste, eserde kıyamet günü cehrî zikir getirmelerinden, Allah Teâlâ’nın tevhidini ortaya çıkartmalarından, ilah-i kelimetullahı yüceltmelerinden ve yaymalarından, gafilleri gafletten uyandırmalarından ve müminlerin kalplerine tevhid inancını ekmelerinden dolayı azap edileceği haber verilmiş hiçbir kavim işittin mi?

Cehrî zikirde gösteriş (riya) ihtimali, cehrî zikrin haram olmasını gerektirmez. Aksine cehrî zikrin amacı, salih ve meşru bir niyetle, bayram, ihram, hac, ezan, hutbe tekbirleri, gafilleri gafletten uyandırma, canlılara ve ölümlere telkinde bulunma ve bunların dışındaki şeylerde olduğu gibi, aynı anda olmadığı zaman hafî zikrin daha evlâ (üstün) olduğunu göstermektir. Bu bahsedilenlerle cehrî zikir aynı anda yapılabilir olduğu zaman ise cehrî zikir, hafî zikirden daha evlâdır.

Hülâsa, diğer ibadetlerdeki gibi Allah Teâlâ’yı zikretmek, diğer ibadetlere göre daha faziletli bir ibadettir. Allah Teâlâ’nın; “*Allah’ın zikri en büyüktür*”⁸⁵² ayetindeki buyruğu da bunun en

⁸⁵⁰ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 15b.

⁸⁵¹ el-Bakara 2/114.

⁸⁵² el-Ankebût 29/45.

büyük ibadet olduğunun göstergesidir. Diğer ibadetleri açıktan ve gizliden yapmanın caiz olduğu gibi Allah Teâlâ'yı zikretmek de caizdir. Bunu Allah Teâlâ'nın şu ayeti de desteklemektedir; “Şayet sadakalarınız açıktan yaparsanız, gerçekten güzel bir şey olur. Yok, eğer onu gizlice fakirlere verirsiniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”⁸⁵³ Allah Teâlâ'yı zikretmek ise sadakaların en hayırlısıdır.

Dördüncüsü, Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'un görüşü –ki bu da doğru ise- kat'î delil türünden değildir. Çünkü şerî delil; kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan ibarettir. O fiilin açıktan yapılmasının onlarla da bir ilgisi yoktur. Aksine yukarıda geçtiği üzere, ilgili tespitlere aykırıdır.⁸⁵⁴

Sünbül Efendi'nin yukarıda zikredilen itiraza cevapları, şu maddeler altında değerlendirilebilir:

- 1) Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayet sahih değildir. Bu iddiasına dayanak zikretmemiştir. Hadis taramalarımız sonucunda sadece Dârimî'den nakledildiğini görmekteyiz. Ayrıca hadis, 2/114'e karşı zikredilmiştir ki bu bir teâruzdur. Kavli-i sahabi, kendisinden daha güçlü bir delil olan ayetle teâruz edince de şâz olur ki Sünbül Efendi de buna işaret etmiştir. Ayrıca bu hadisin Abdullah b. Mes'ûd adına uydurulduğuna dikkat çekmiştir.
- 2) Sünbül Efendi, uydurma kabul ettiği hadisin sahih olması halinde, subûtü ve delaleti kat'î bir delille teâruz ettiği ve haber-i vahid olması sebebiyle üzerine hüküm bina edilemeyeceğini dile getirmiştir.
- 3) Zikredilen Bezzâzî ve Kâdîhân'ın görüşlerinin nakle dayanmayıp aksine akla dayanan birer fetvâ olduğunu söylemiştir. Fıkıh ilminde bilinen “*Mevrid-i nassda içtihadı mesağ yoktur*” kuralından hareketle fakihlerin yer alan görüşlerinin mevrîd-i nassda olması sebebiyle geçersizliğine dikkat çekmiştir. Ek olarak Sünbül Efendi burada, hiçbir şahıs ya da kavmin tarih boyunca kelime-i tevhidi yaymalarından ötürü azap edileceğine dair bir nass da olmadığını, soruyu ters bir şekilde sorarak belirtmiştir. “*Cehrî zikride riya ihtimali, cehrî zikrin haram olmasını gerektirmez*” sözlerinden fakihlerin ibadette riya ihtimali sebebiyle böyle bir hüküm verdiklerine vurgu yapmaktadır.
- 4) Rey ve içtihatla kavranamayan bir görüş olduğunda mevkuuf haberin kabul edilmesi hakkında görüş birliği olduğu zikredilmiştir. Bundan dolayı da rey ve içtihatla kavranabilen bir görüş olduğunda ve amelî meselelerde mevkuuf haberin delil olamayacağı dile getirilmiştir.⁸⁵⁵

Sünbül Efendi, bu itiraza verdiği cevapta ilmî üslûbunu ön plana çıkarmıştır. Haber-i vahidin kat'î naslara tearuzunun sonucu olarak, cehrî zikrin haramlığına fetvâ verilemeyeceğini söylemiştir.

3.3.4.3. Üçüncü İtiraz

Üçüncü ve son itiraz ise şöyledir:

⁸⁵³ el-Bakara 2/271.

⁸⁵⁴ Sünbül Sinan, a.g.e., vr. 15b-16b.

⁸⁵⁵ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 177-78; Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, s. 159-60; Şabân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 214-15.

Allah Teâlâ'nın, “*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesli olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma*”⁸⁵⁶ ayetinde, cehrî zikrin mekruh dahası haram olduğuna işaret edilmektedir. Bu ayeti yukarıda cehrî zikrin haram veya mekruh olduğunu iddia edenler de delil getirmişlerdir. İşaret edilen ayetlerin, cehrî ve hafî zikrin sıhhat olarak aynı derecede olduğuna işaret eden ayetlerle tahsis edilmeleri hakkında ne söylersin?⁸⁵⁷

İtiraza ise şu şekilde cevap vermiştir:

Bu ayet diğer ayetleri tahsis edemez. Çünkü bu ayetlerin bir kısmı Bakara sûresinden, bir kısmı Âl-i İmrân sûresinden, bir kısmı da Ahzâb sûresindendir. Bu surelerin tamamı da Medenî sûrelerdir. Bu ayet ise Mekkî sûrelerdendir. Mekkî sûre ise Medenî sûreyi tahsis edemez. Çünkü Mekkî sûrenin iniş sırası daha öncedir. Bu yüzden önce inen daha sonra ineni tahsis edemez. Yukarıda bahsedilen durum ise bunun tam tersidir. Bundan dolayı da zikredilen ayetler ve hadisler umumiyet [manası] üzerine kalırlar. Hanefî mezhebine göre bu deliller nass ve kat'î delildir.

İkinci olarak, bu ayet ve hadislerin cehrî zikrin mekruh ya da haram olduğunu iddia edenler için delil olabilmesi, ancak, şahıs, zikir ve zaman açısından bir genelleme yapılması ile cehrî zikrin haram olarak yasaklanmaması [şartlarını taşıması] halinde mümkün olabilecektir. Bu dört şart, yukarıdaki iddianın neresindedir?⁸⁵⁸

Yukarıdaki itirazda görüldüğü gibi konu derece bakımından aynı olan katî nasların tearuzu ve âmm lafzın tahsisi konusu hakkında olmuştur. Bu bağlamda zikredilen ayet şudur (A'raf 7/205):

“واذكر ربك في نفسك تضرعا وخيفة و دون الجهر من القول بالغدو والاصال ولا تكن من الغافلين”

Bu ayeti bu konuda fetvâ verenlerinde kullandığını söyleyerek yapılan itiraz kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Ayeti delil getirerek sorulan soru ise “*A'raf suresinden nakledilen ayet ile cehrî ve hafî zikir hakkında sıhhat bakımından aynı olan ayetler arasında yapılacak tahsisin nasıl olacağı*” hakkında olmuştur.

Sünbül Efendi, üçüncü itiraza karşılık olarak konuyu ayetlerin nüzul sıraları bağlamında ele almıştır. Temellendirmesini, tüm fertleri umum mana üzere mükellef tutan Bakara (2/152), Âl-i İmrân (3/190-91) ve Ahzâb (33/41) surelerinde geçen medenî ayetler kapsamında yapmıştır. Sünbül Efendi, bu zikredilen ayetin (7/205) Mekkî ayetlerden olduğunu dile getirerek fıkıh usûlü eserlerinde bilindiği üzere daha önce inen ayetin sonra inen ayeti nesh/tahsis edemeyeceğini dile getirmiştir.⁸⁵⁹ Ayrıca Sünbül Efendi, zikredilen itirazda konunun tahsis kısmıyla ilişkilendirilmesine, ayetin nesih durumunu esas alarak cevap vermiştir. Fıkıh usûlü eserlerinde zikredilen âm lafzın tahsisi konusu ise üç kısımda ele alınmıştır: nesih, tahsis ve bu ikisi dışında kalan anlam daraltmaları (takyid).⁸⁶⁰ Sünbül Efendi, usûl kurallarını esas alarak âm lafzın tahsisine ayet bağlamında cevap olacak bir delil olmaması sebebiyle, zikredilen üç ayetteki “zikredin” lafzındaki emir sigasının, mana bakımından kat'î anlam üzerine kaldığını dile getirmiştir. Aynı itiraza ikinci cevabını ise ayetlerde geçen âm lafızlara karşı, şahıs, zikir, zaman bakımından genelleme ve zikrin haram olarak yasaklandığını gösteren tahsis veya nesh edici delillerle mümkün

⁸⁵⁶ el-A'raf 7/205.

⁸⁵⁷ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 16b.

⁸⁵⁸ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 17a.

⁸⁵⁹ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 243-44; Şabân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 428-29.

⁸⁶⁰ ed-Debûsî, *a.g.e.*, s. 106-7; es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993, s. 132; Şabân, *a.g.e.*, s. 312-13.

olabileceğini söylemiş ve zikredilen itirazda bu şartları kapsayan bir delilin bulunmadığını vurgulamıştır.

Sünbül Efendi, itiraza usûl ilmi açısından cevap verdikten sonra müfessirler tarafından nasıl yorumlandığını zikretmiştir. Müfessirler A'râf suresindeki ayeti şu şekilde yorumlamışlardır: Begavî ve *Teysîr* sahibi, “*Yüksek sesli olmadan*” ifadesini, namazda Kur'an-ı Kerim okunurken aşırı yüksek sesli okumama şeklinde ifade etmişlerdir. Zemahşerî, el-Kâşânî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kâdî Beyzâvî; “*Yüksek sesli olmadan*” ifadesini, “*Namaz esnasında kıraat sesinin manaya uygun düşmesi ve mutedil olması*” anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Fahreddin er-Râzî ise eserinde bu konu hakkında kimi meselerin olduğunu söylemiştir. Ayetin bir önceki (204) ayetle siyak sibak bağlantısını kurarak, “*Çıt sesi bile çıkarmayın*”⁸⁶¹ ayetinde Kur'an okumaya başlayan kişinin Peygamber (s.a.v.) olması sebebiyle Müslümanlar bir sonraki ayette uyarılarak sessiz olmalarının emredildiğini vurgulamıştır. Allah Teâlâ'nın Peygamber (s.a.v.)'e birtakım kayıtlar koyarak zikretmesini istemesi ise diliyle zikrettiği esnada Allah Teâlâ'nın sıfatlarını aklıyla zikretmesini istemesinden kaynaklandığını söylemiştir.⁸⁶²

Sünbül Efendi bu ayeti şu şekilde açıklamıştır:

Aynı şekilde, “*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesle olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma*”⁸⁶³ ayetindeki “*zikret*” lafzı, Kur'an okumak, dua, tesbih, tehlîl vb. şeyler gibi bütün zikirleri kapsayan âm bir lafızdır. ‘تضرعا’ ve ‘خيفة’ lafızlarının anlamı ise yalvarma ve korkmadır. ‘دون الجهر’ lafzı ise *kısıp sesle konuşmaya* denir. Çünkü gizlilik (sesin kısık olması), ihlasa ve güzelce tefekkür etmeye en yakın olandır. ‘بالغنى والاصل’ (sabah ve akşam)’ lafzı da bu iki vaktin daha faziletli olduğuna veya zikirde sürekliliğin/devamın olması anlamını içerir.⁸⁶⁴

Sünbül Efendi bu ayeti, sözlük ve kalıp (siğa) üzerinden tefsir ederek açıklamıştır. Üzerinde durduğu anlam, emir kipinin usûl açısından hükmünün umum ifade eden bir lafız olmasıdır. Ayrıca ayette geçen diğer kelimelerin sözlük anlamlarını vermiştir. Bu bağlamda Allah Teâlâ'yı zikretmenin farz olduğunu söylemiştir. Lafız manası verdikten sonra “*Sabah ve akşam*” lafızlarından kastedilenin, iki vakitte zikretmenin fazileti sebebiyle, devamlı/sürekli olarak yapılmasının vurgulandığına dikkat çekmiştir.

Sünbül Efendi itiraza cevap olarak, A'râf suresindeki “*Rabbimize yalvararak ve gizlice dua edin. O haddi aşanları asla sevmez*”⁸⁶⁵ ayetini zikretmiştir. Ayette geçen “*gizlice*” ifadesiyle dua kastedildiği için ibarenin âm lafızdan kaynaklı bir durum olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca ayette (7/205) zikredilen emirlerin sadece, “*Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olup bunlar onun ümmetini eğitmek, örnek olmak ve kendi konum ve derecesini ümmetine gösterdiği*” söylenmesi halinde Sünbül Efendi cevap olarak şunları söylemiştir:

⁸⁶¹ el-A'râf 7/204.

⁸⁶² er-Râzî, a.g.e., XV, 110-11; Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 17b-18a.

⁸⁶³ el-A'râf 7/205.

⁸⁶⁴ Sünbül Sinan, a.g.e., vr. 17b-18a.

⁸⁶⁵ el-A'râf 7/55.

...ayet, zikrin mertebesi ve zikredenlerin konumlarında farklılıklar oranında derecelerine işaret etmiş olur. Allah Teâlâ'nın, "*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak zikret*"⁸⁶⁶ ayeti, mertebelerin en üstününe işaret etmektedir. Bu mertebe ise hakka vasil olmuş müşahede ehlinin aldığı tattır. Allah Teâlâ'nın 'دون الجهر' (sessiz) ifadesi orta dereceyi ifade eder ki, o da müşahede makamına doğru yol almak isteyenlerin mertebesidir. Allah Teâlâ'nın '*Gafillerden olma*'⁸⁶⁷ ayeti de seyrüsülûkte derece kaybedenlere işaret eder.⁸⁶⁸

Yukarıdaki açıklamalarından sonra Sünbül Efendi, A'râf suresindeki ayeti (7/205) tasavvufî olarak şu şekilde yorumlamıştır:

Allah Teâlâ'nın "*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak zikret*" ayetindeki emir siğası vücub (farziyyet) ifade eder. "*Sessizce*" lafzı, övgüde derinleşmesini ifade eder. "*Gafillerden olma*" lafzındaki nehiy siğası ise, heyecana kapılıp ve tutuşma haliyle yani makamını daha hızlı yükseltmek için sesini yükseltmede aşırı bir gayrete girmemeyi ifade eder. Çünkü senin makamın bundan daha üstündür. Sen hakikatin özüne vasil olmuşlardansın. [Ki bu hakikat] mukarrabin zümresine dâhil olanların [makamı olan] şühûd makamında ifadesini bulmuştur. [Bu makama dâhil olanlar] nefsânî düşüncelerini yok etmek ve arzu kirlerinden arınmak için cihad edenlerdir. "خوف" (korku) kelimesinin zikredilmesi, Allah Teâlâ'nın Celâl sıfatındaki heybetin hissedilmesine işaret içindir.⁸⁶⁹

Bu ayetten sonra birinci itiraz olarak zikredilen ve cevaplarında üzerinde önemle durduğu hadisi, cehrî zikir konusu kapsamında görüşüne uygun olarak şöyle yorumlamıştır:

Peygamber'in (s.a.v.), Buhârî, Müslim, Tirmîzî ve Ebû Davud'un Ebû Musa'dan (r.a.) rivayet ettiği "*yasaklayıcı*" hadis de bu türdendir. Ebû Musa el-Eş'ârî'nin rivayeti şöyledir: Bizler Peygamber'le (s.a.v.) beraber seferdeyken insanlar yüksek sesle tekbir getiriyorlardı ki Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: "*Kendinize gelin! Siz ne sağır olan birini ne de uzakta olan birini dua ediyorsunuz. Aksine siz her şeyi hakkıyla işiten, hep size yakın ve sizinle birlikte bulunan birini dua ediyorsunuz. O ki sizden birine şah damarından daha yakındır.*"

Yeni başlayan kimsenin durumu da işte budur. Sâlikin [bu yolda mesafe alanın] hali, mürşidi olan şeyhinin görüşlerine bağlıdır. Bazen şeyhi, zikir esnasında sesini yükseltmesini emreder ki bununla, işin başında içinde kök salmış nefsinin hevasını ve kötü isteklerini söküp atmayı amaçlar. "*Gafillerden olma*" ayeti de bu makama işaret eder.⁸⁷⁰

Sünbül Efendi, hadisin zikredilen kaynaklarını birinci itirazda detaylı olarak vermemiş, ancak bu kısımda detaylı bir şekilde vermiştir.⁸⁷¹ *Yasaklayıcı* olarak zikrettiği Ebû Musa'nın rivayetini, A'râf suresindeki ayeti (7/205) yorumladığı gibi, seyrüsülûka başlayan yeni birisinin talim metodu olarak göstermiş ve görüşüne uygun bir biçimde yorumlamıştır. Sünbül Efendi, bu hadisi zikrettikten sonra Sühreverdi'nin *Avârif* adlı eserinde zikir hakkında bahsedilen alıntılarını bu kısma eklemiştir. Alıntılardan sonra, "*Sözünü açık söyleyen bile O, gizliyi de en gizliyi de bilir*"⁸⁷² ayetinin Kâdî Beyzâvî ve Kâşânî'nin tefsirlerinden açıklamalarıyla hadisten çıkardığı anlamı destekler mahiyette olarak zikretmiştir. Bu kısımdan sonra cehrî zikir konusunun fikhî durumundan farklı olarak Sünbüliyye tarikatının Allah Teâlâ'nın Cebrâil'e (a.s.) öğrettiği zikirle başlayarak Sünbül

⁸⁶⁶ el-A'râf, 7/205.

⁸⁶⁷ el-A'râf 7/205.

⁸⁶⁸ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 19a.

⁸⁶⁹ Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye*, vr. 19a.

⁸⁷⁰ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 19b.

⁸⁷¹ Sünbül Efendi'nin zikrettiği kaynaklara ek olarak hadis, İbn Mâce'de de geçmektedir.

⁸⁷² Tâhâ 20/7.

Sinan’a kadar gelen silsileyi vermiştir.⁸⁷³ Silsile bittikten sonra Sünbül Efendi, birinci bölümün sonucu olarak cehrî zikir konusunu şu şekilde özetlemiştir:

[**Sonuç olarak**] bu bahsedilen ayrıntılı bilgilerden anlaşılmıştır ki, ihtilaf öncelikle zikrin cehrî mi hafî mi olacağı konusundadır. Meşâyih’tan bir kısmı, cehrî zikri tercih etmiş ve onun baştan sona tüm insanlık için daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü cehrî zikir, daha çok ameli barındırır ve sevabı da o yönde büyüktür. Diğer bir kısım meşâyih ise, hafî zikrin daha evlâ olduğunu tercih etmişlerdir. Çünkü hafî zikir, riyadan (gösterişten) daha uzak ve ihlâsa daha yakındır. Bazı meşâyih ise, zikredenine haline bakmış, zâkir riyadan arınmış ise cehrî zikri, riyadan arınmamış ise hafî zikri daha evlâ görmüşlerdir. Muhakkık meşâyih’e göre ise halkın önünde Kur’an-ı Kerim okuma ve zikir çekmeleri ile yeni seyrüsülûk yoluna girenler için, cehrî zikir evlâdır. Yeni başlayanların nefislerindeki kötülüklerin ve pisliklerin söküp atılması ve kalplerinde zikrin perçinleşmesi için cehrî zikir evleviyetten öte zorunludur. Kalp makamına geldiklerinde kalplerinde zikir ortaya çıktığı zaman gizli zikir daha evlâdır. Dahası zatın kendisine ulaştığında [cehrî zikir] vacip olur. Böylece zikredenine vücudu zikredilenine aynında yok olur biter geriye yalnızca Hak kalır. Kişi kendini tanıyınca Rabbini de tanımış olur. Bu durumda da hafî zikir, Allah Teâlâ’nın “*Rabbini, içinden, yalvararak, korkarak ve fakat yüksek sesli olmaksızın sabah akşam zikret; gafillerden olma*”⁸⁷⁴ ayetinde Peygamber’e (s.a.v.) emrettiği gibi gerekli hale gelir. Ayette geçen “*Gafillerden olma*” ifadesi, bid’atçı inkârcılardan olma demektir.⁸⁷⁵

Sünbül Efendi, sonuç olarak verilen bu kısımda, cehrî zikir konusu hakkında evleviyet konusuna girmiş ve bazı meşâyih’in cehrî zikri, bazı meşâyih’in ise hafî zikri tercih ettiğini söylemiştir. Bu noktada cehrî zikrin daha çok ameli barındırması ve sevabının da büyük olması sebebiyle daha evlâ olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak bu vurgusu hafî zikri tercih eden meşâyih’i dışlayıcı tarzda olmamış seyrüsülûka yeni giren kimsenin haline göre belirleneceğine dikkat çekme şeklinde olmuştur.

3.4. Risâle-i Tahkîkiyye’nin Kaynakları

Sünbül Sinan’ın eserini kaleme alırken kullandığı kaynaklar kronolojik bir tasnifle şöyledir:

3.4.1. Tefsir Kaynakları

1. Mücâhid, Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721), *Tefsîr-i Mücâhid*, Kâhire: Dârü’s-Selâm, 2010.
2. İbn Cüreyc, Ebü’l-Velîd Abdülmelik b. Abdilâzîz b. Cüreyc el-Kureşî (ö. 150/767), *Tefsîr-i İbn Cüreyc*, Kahire: Mektebetü’t-Türâsi’l-İslâmî, 1413/1992.
3. es-Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî en-Nisâbü’rî (ö. 427/1635), *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsiri’l-Kur’ân*, Cidde: Dârü’t-Tefsir, 1436/2015.

el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsiri’l-Kur’ân: es-Sa’lebî’nin Kur’an’ı Kur’an’la, Kur’an’ı sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsir eden eseridir. Eser, sahih bir tefsir olarak görülmekle birlikte, sûre

⁸⁷³ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 21a-22a.

⁸⁷⁴ el-A’râf 7/205.

⁸⁷⁵ Sünbül Sinan, *a.g.e.*, vr. 22a.

fazileti hakkında uydurma hadisleri kullanması, isrâiliyyât ve Şia kaynaklarında zikredilen mevzu rivayetleri kullanması sebebiyle eleştirilmiştir.⁸⁷⁶

4. Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122), *Tefsîru'l-Begavî ev Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad: Dâru Taybe: 1414/1993.

Tefsîru'l-Begavî: Begavî bu eserinde ayetleri hadislerle ve sahâbe ve tabîinden olan müfessirlerin görüşlerini naklederek açıklamaktadır. Hadisçi kimliği sebebiyle kendisinden önce yazılan tefsir eserlerini eserinde eleştirmiştir. Hadis konusunda titiz davranması, akîde ve ahkâm konusu haricinde İsrâiliyattan fazlaca yararlanması eleştirilen yönlerindendir. Rivayet zenginliği, dil, akaid, fıkıh vb. konularda hem rivayet hem de dirayet metodunu kullanma özelliğiyle dikkat çekmiştir. Bununla birlikte *Meâlimü't-Tenzîl* birçok eseri kaynaklık etmiştir.⁸⁷⁷

5. Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144), *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmızı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.

Keşşâf: Zemahşerî, eserini dirâyet metoduna göre kaleme almıştır. Eserinde müşkil ayetler arasında ayetlerin tevili üzerinde durarak böyle olmadığına dair açıklamalarda bulunur. Ayrıca eserini Mûtezile itikadî mezhebinin ilkelerine göre de kaleme almıştır. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseri lûgat, nahiv, belagat, icâz yönlerinin yorumlanması ve manaların tasvir ve temsil metodunun kullanarak aktarılması sebebiyle çok beğenilerek birçok müfessir tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. *el-Keşşâf*'ın eleştirilen yönü Mutezile'nin ilkelerine uygun ayetlerin zahiri manalarını terk etmesi, sûfîlerin ağır tenkitlerle eleştirilmesi ve Ehl-i Sünneti eleştirmesidir.⁸⁷⁸

6. Fahrüddîn Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihi'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

et-Tefsîru'l-Kebîr: Fahreddin er-Râzî, tefsir ilminde dirâyet metodunu uygulamış ve kendisinden sonra gelen müfessirlere kaynak olmuştur. Kendisine göre en doğru tefsir Kur'an'ın Kur'an'la yapılan tefsiridir. Eserini kaleme alma sebebi aklî metotlar ve istidlal yollarıyla Kur'an'a yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek, İslâm inancının istidlal yollarını

⁸⁷⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 5-35; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 182; M. Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *DİA*, 2009, XXXVI, 28-9.

⁸⁷⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 195, 397; II, 1040, 1726; Muhammed Seyyid Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1381/1961, I, 234-38; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1960, II, 462; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *DİA*, 1992, V, 341; Saffet Bakırcı, "Meâlimü't-Tenzîl", *DİA*, 2003, XXVIII, 203-204.

⁸⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1475-84; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 429-482; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988, I, 350-386; Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, 2002, XXV, 329-30; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, 2013, XXXIV, 236.

kuvvetlendirmek ve İslâm'a karşı yapılan fikirleri reddetmektir. Kur'an'da herşeyin mevcut olduğunu iddia ettiği için eserinde birçok ilimden bilgiler bulmak mümkündür.⁸⁷⁹

7. Necmeddin-i Dâye, Ebû Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256), *et-Te'vilâtü'n-Nücemiyye fî't-Tefsîri'l-İşâri's-Sûfî: el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
8. el-Kevâşî, Ahmed b. Yusuf b. el-Hasen el-Kevâşî (ö. 680/1281), *Tebsıratu'l-Mütezekkır ve Tezkiretü'l-Mütebassır/Tefsîrü'l-Kevâşî*, Süleymaniye Ktp.: Mesih Paşa, db.: 00050-57.

el-Kevâşî: Ahmed b. Yusuf b. el-Hasen el-Kevâşî'nin (ö. 680/1281), *Tebsıratu'l-Mütezekkır ve Tezkiretü'l-Mütebassır* isimli tefsir eseridir. el-Kevâşî'nin kıraat âlimi olması sebebiyle eserinde kıraat konularına ağırlık vermiş ve tefsir konularına eserinin başında değinmiştir. Aynı eserin *Telhîs*'i muhtasar bir çalışma olması sebebiyle ders olarak okunmuştur. Ancak, zayıf ve uydurma rivayetlere çokça yer verildiği ve metotsuz olması sebebiyle eleştirilmiştir.⁸⁸⁰

9. Beyzâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl el-Ma'rûf bi-Tefsîri'l-Beyzâvî*, Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

Tefsîrü'l-Beyzâvî: Beyzâvî, tefsir eserinde kendinden önce kaleme alınan tefsir kitaplarının hem özetini sunmuş hem de ayetlere yaptığı dilsel yorumlarla tefsir kabiliyetini de kanıtlamıştır. Beyzâvî'nin bu eseri, ayetlere yüklediği manaların çelişmesi ve bazı hataların olması, sûre sonlarında zayıf hadisleri kullanması, ayetleri felsefî yorumlar/re'y ile açıklaması, mecâz ve kinayelerine dayanarak yaptığı açıklamalardaki tevillerde Sünnî tefsirden uzaklaşması ve İsrâiliyât'ı (az da olsa) kullanması sebebiyle eleştirilmiştir. Ayrıca Kadı Beyzâvî kendisinden sonra gelen birçok tefsir eserine de kaynak olmuş ve meşhur bir eser olmuştur.⁸⁸¹

10. Kâşânî, Kemalüddin Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî (ö. 736/1335), *el-Câmi' Beyne Tefsîri'l-Kur'an ve Te'vîlihi/ Te'vilâtü'l-Kur'an*, (Trc. Ali Rıza Doksanyedi) Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1987.

el-Kâşânî: ismiyle Sünbül Efendi zikretmiştir. Kâşânî'nin eseri İbnü'l-Arabî'nin türettiği kavramlara dayanarak oluşturulan bir tefsirdir. Tefsir eserinde ayet ayet tefsir yerine sûre sırasına göre bir kısım ayetlerin tefsiriyle oluşturulmuştur.⁸⁸²

⁸⁷⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 262, 359; Zehebî, a.g.e., I, 293-96; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, 1995, XII, 89, 92; Lütfullah Cebeci, "Mefâtihi'l-Gayb", *DİA*, 2003, XXVIII, 348-50.

⁸⁸⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 339, 457; Mehmet Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 2002, XXV, 341-42.

⁸⁸¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 187-88, 392; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 296-304; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 295-314; Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, 1992, VI, 101; Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *DİA*, 1995, XI, 260-61.

⁸⁸² Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzâk", *DİA*, 2002, 5-6.

11. Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), *Futûhu'l-Gayb fî Keşfi an Kinâ'i'r-Rayb*, Ürdün: Caizetü Duba'd-Devleti li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1434/2013.

Şerhu't-Tîbî: Tîbî'nin eseri Zemahşerî'nin en güzel hâşiyesi olarak bilinmektedir. Buna sebep olan özellikleri ise şunlardır: Kıraat vücûhatını zikretmesi, hadisleri doğru nakletmesi, kelime anlamlarında detaya inmesi gibi. Ancak beyân ilmine aşırı önem vermesi sebebiyle eleştirilmiştir.⁸⁸³

3.4.2. Hadis Kaynakları

Sünbül Efendi, on dört hadis kaynağı kullanmıştır. Hadis kaynaklarından meşhur olmayan eserler tanıtılmaya çalışılmıştır.

1. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
2. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîh-i Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992.
3. Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîh-i Müslim*, İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992.⁸⁸⁴
4. Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992.⁸⁸⁵
5. Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992.
6. el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahru'z-Zehhâr el-ma'rûf bi-müsnedi'l-Bezzâr*, Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1427/2006.
7. Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsannâ et-Temîmî el-Mevsılî (ö. 307/919), *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-turâs, 1410/1990.
8. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Sahîh-i İbn Hibbân bi Tertîb-i Belbân*, Kahire: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
9. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
10. Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

⁸⁸³ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1478; Halit Özkan, "Tîbî", *DİA*, 2012, 125-27.

⁸⁸⁴ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, 1993, VII, 124-26.

⁸⁸⁵ Kandemir, "es-Sünen", *DİA*, 2010, XXXVIII, 145-47; a.mlf., "es-Sünen", *DİA*, 2010, XXXVIII, 143-45; a.mlf., "Kütüb-i Sitte", *DİA*, 2003, XXVII, 6-8.

11. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Kahire: Merkezu Hecr(?) li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011.
12. Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferra' el-Begavî (ö. 516/1122), *Mesabihu's-Sünen*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407/1987.

Zeynü'l-Arab'ın *Mesâbih* şerhi, el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne* isimli eseri üzerine yazılan şerhtir. *Mesâbihu's-Sünne*, *Kütüb-i sitte*, *Sünen-i Dârimî*, *el-Muvatta*, Şâfiî'nin *es-Sünen*'i, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen*'i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-İmân*'ı ve es-Sarakustî'nin *et-Tecrîd li's-Sihah ve's-Sünen*'i esas alınarak sahih ve hasen hadisleri esas alarak konu ve bablarına ayırarak hazırlanan eserdir. Eserin en meşhur şerhi, Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340)'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'idir.⁸⁸⁶

13. Radıyyüddin es-Sağânî (ö. 650/1252), *Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye*, y.y., t.y.

Şerhu'l-Meşârik: Radıyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252)'nin *Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye* adlı eserine yazılan şerhtir. *Meşârikü'l-Envâr*, bazı sahih hadislerin nahiv konularına istinaden tasnifini içeren bir eserdir. Arap olmayan toplumlara Arapça'yı öğretirken hadislerle meşgul olmalarını sağlayan ve sünnetin topluma yayılmasını sağlayan bir eserdir. Eserin şerhi çok olduğu için Sünbül Efendi'nin hangisini kastettiği anlaşılamamıştır.⁸⁸⁷

14. Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtü'l-Mesâbih el-Müsemma bi'l-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

Şerhu't-Tîbî: *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in şerhi olarak kaleme almıştır. Şerhi haşiye olarak anılmış ve *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtü'l-Mesâbih* adıyla tanınmıştır. Tîbî şerhinde kendisine göre Arapça bilmeyen ravilerin ifade bozukluklarından kaynaklanan hataları da eserinde düzeltmiştir. Şerhi yazarken Nevevî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinden de çokça yararlanmışır.⁸⁸⁸

3.4.3. Fıkıh Kaynakları

Fıkıh alanında eser içerisinde geçen kaynakları da mezheplere ayırarak şu şekilde sıralayabiliriz:

⁸⁸⁶ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkât*, I, 1-25; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1071; Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *DİA*, 2004, XXIX, 258-260.

⁸⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1688-89; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, 115-16; İbrahim Hatiboğlu, "Meşârikü'l-Envâri'n-Nebeviyye", *DİA*, 2004, XXIX, 361-62.

⁸⁸⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1478; Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, nşr. Nâim Eşref, Karaçi: y.y., 1413/1993, I, 35-6; Özkan, "Tîbî", 125-27.

3.4.3.1. Hanefî Mezhebi

Müellif, Hanefî mezhebinden yirmi kaynağa atıfta bulunmuştur:

1. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) *Fetâva'n-Nevâzil*, (Thk. Seyyid Yusuf Ahmed), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

en-Nevâzil: Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî (ö. 373/983)'nin fıkha dair kaleme aldığı eseridir. Bazı kaynaklarda eseri *el-Fetâvâ* şeklinde de anılmaktadır.⁸⁸⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüşlerinin aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Mezhep imamlarından sonra gelen fakihlerin görüşlerinin aktarılması ve bir araya getirmek için uğraşmış ve nevâzil türünün ilk örneğini ortaya koymuş⁸⁹⁰ ve eseri muteber eserlerden sayılmıştır.⁸⁹¹

2. Rükneddin, Ebu'l-Fadl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 543/1149), *et-Tecrîdü'r-Rüknî/el-Fetâva'r-Rüknîyye fî'l-Mesâili's-Şer'iyye*, Süleymaniye Ktp.: Ayasofya, db.: 01567-001.

er-Rüknî: Ebu'l-Fadl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 457-543/1065-1149) adlı Hanefî fakihinin asıl ismi *et-Tecrîdü'r-Rüknî* olan eseridir.⁸⁹² Ancak Süleymaniye kütüphanesinde rastlanan nüshada müellif Rükneddin İsmail b. Yahya b. İsmail (ö. ?) adıyla anılmaktadır. Eserinin ismi ise *el-Fetâva'r-Rüknîyye fî'l-mesâili's-Şer'iyye* şeklinde nakledilmektedir. Müellifin hayatı hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.⁸⁹³

3. Hâherzâde, Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî el-Adîdî (ö. 483/1090), *et-Tecnîsü'l-Burhânî*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, 00599, vr. 147a.

et-Tecnîsü'l-Burhânî: Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî (ö. 483/1090)'nin fıkha dair eseridir.⁸⁹⁴ Esere kütüphane kayıtlarında rastlayamadığımız için hakkında detaylı bilgi verilememektedir.

4. Sadrü's-Şehîd, Ebû Hafs Hüsamedüddîn es-Sadrü's-Şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141), *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 02412.
5. a.mlf., *el-Fetâva's-Süğrâ*, Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa, db.: 00434.
6. a.mlf., *el-Vâkı'ât/Vâkı'atü'l-Hüsâmî*, Süleymaniye Ktp.: Yeni Cami, db.: 00689.

⁸⁸⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1210, 1981; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 348.

⁸⁹⁰ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, 2009, XXXVI, 473-75.

⁸⁹¹ Pehlül Düzenli, Osmanlı Fetvâsında "Muteber Kaynak" ve "Müftâ Bih Mesele" Problemi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, İstanbul, 2013, c. 11, sy. 22, s. 27.

⁸⁹² Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 72-3.

⁸⁹³ Süleymaniye Ktp.: Ayasofya, db.: 01567-001.

⁸⁹⁴ Taşköprizâde, *Tabakât*, II, 276; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1223, 1580; Koca, "Hâherzâde", *DİA*, 1997, XV, 135.

el-Kübrâ, *es-Süğra* ve *el-Hüsâmî*: Ebû Hafs Hüsamedüddîn es-Sadrü's-şehid Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'nin (ö. 536/1141) eserleridir. *el-Kübrâ* ve *es-Süğrâ*, kaynaklarda *el-Fetâva'l-Kübrâ* ve *el-Fetâva's-Süğrâ* şeklinde geçmektedir. Kendisinden daha önce kaleme alınan bazı fetvâ kitaplarını bir araya getirerek kaleme aldığı eserleridir. *el-Hüsâmî* ise kaynaklarda *el-Vâkı'ât/Vâkı'atü'l-Hüsâmî* ismiyle de zikredilmektedir. Bu eserini ise daha önce kaleme aldığı eserlerden yaptığı seçme alıntılarla oluşturduğu eseridir. Sadrüşşehîd fıkıh alanında uzman âlimlerden sayılmıştır.⁸⁹⁵

7. İftihârüddîn, İftihârüddîn Tahir b. Ahmed b. Abdîrreşîd el-Buhârî (ö.542/1147), *en-Nisab/ Hulâsatu'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp.: Murad Molla, db.: 01207.

en-Nisâb: İftihârüddîn Tahir b. Ahmed b. Abdîrreşîd el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) eseridir. *en-Nisâb* adlı eserleriyle beraber *Hizânetü'l-Vâkıât* adlı eserini de kısaltarak, *Hulâsatu'l-Fetâvâ* adlı eserinde iki eserini birleştirmiş ve meseleleri öz ve kısa bir şekilde ele almıştır. Müellifin bu eseri, meşhur ve itibar görmüş bir eserdir.⁸⁹⁶ Ayrıca İftihârüddîn zamanının Hanefîlerinin önde gelenlerindendir.⁸⁹⁷

8. Keşşî, Ahmed. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155), *Mecmû'u'n-Nevâzil ve'l-Havâdis ve'l-Vâkıât*, Süleymaniye Ktp.: Çorlulu Ali Paşa, db.: 00255.

Mecmû'u'n-Nevâzil: Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155)'nin bazı âlimlerin fetvâlarını bir araya getirerek oluşturduğu eseridir. Kâtip Çelebi, fûru' meseler hakkında güzel bir kitap olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁸

9. Semerkandî, Ebu'l-Kasım Nasruddin Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161), *el-Mültekat fî'l-Fetâva*, (Thk. Mahmud Nassâr, Seyyid Yusuf Ahmed), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.

el-Mültekat: Ebu'l-Kasım Nasruddin Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161) adlı Hanefî fakihin eseridir. Eserinin asıl adı *el-Mültekat fî'l-Fetâva'l-Hanefiyye*'dir. Müellifin bu eseri, *el-Câmiu'l-Kebîr fî'l-Fetâvâ* ismiyle kaleme aldığı eserinden seçmeler bir araya getirmesiyle oluşmuştur.⁸⁹⁹ Eseri Hanefîler arasında meşhur olmuştur.⁹⁰⁰

10. Muhammed b. Ebî Bekr, Ebu'l-Mehâsin Rûknülislam Seîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim eş-Şargî el-Buhârî (ö. 573/1177), *Şir'atü'l-İslâm ilâ Dâri's-Selâm*, (Mâzın Kâmil Hasûne, İmamzâde Mahmud b. Ebî Bekr eş-Şergî el-Buhârî el-

⁸⁹⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 46; II, 1169; Özel, "Sadrüşşehîd", *DİA*, 2008, XXXV, 425-27; a.mlf., *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 65-6; Düzenli, "Osmanlı Fetvâsı", s. 27.

⁸⁹⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 702-3, 718; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 318; Düzenli, *a.g.m.*, s. 25.

⁸⁹⁷ Özel, *a.g.e.*, s. 72.

⁸⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1606.

⁸⁹⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1574, 1697, 1813, 1861, 1921-22; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 22-3; Nâsirüddin Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yusuf el-Hüseynî el-Semerkandî, *el-Mültekat fî'l-Fetâva'l-Hanefiyye*, thk. Mahmud Nassâr, Yusuf Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1420/2000, s. 3-15; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 76-77.

⁹⁰⁰ Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yusuf", *DİA*, 2009, XXXVI, 479-80.

Haneffî'nin *Şir'atu'l-İslâm* adlı eseri, Gazze: İslam Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Fakültesi), (Basılmamış yüksek lisans tezi), Gazze: İslam Üniversitesi, 1423/2002.

Şir'atü'l-İslâm ilâ Dâri's-Selâm: İmamzâde'nin (ö. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm* Osmanlı âlimleri arasında muteber görülen bir ilmihal ve ahlak kitabı olmuştur. İçerisinde münker ve mevzû hadis bulunması sebebiyle eleştirilmiştir.⁹⁰¹ Her ne kadar meşhur eser de olsa muteber eserlerden olmadığına dikkat çekilmiştir.⁹⁰²

11. Üşî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî (ö. 575/1179), *Fetâvâ-yı Sirâciyye*, Thk. Muhammed Osmân el-Büstevî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye/Line Şiya, Güney Afrika: Dâru Ulûm-i Zekeriyya, 1432/2011.

Fetâvâ-yı Sirâciyye: adında iki âlimin eseri bulunmaktadır. Biri Sirâcüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Üşî (ö. 575/1179)'dir. Kendisi *el-Emâlî* akaid risâlesini kaleme almış Maturidî bir kelimcidir.⁹⁰³ Diğerisi ise Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426)'dır. Kendisi *el-Hidâye* adlı eseri Ekmeleddin el-Bâbertî'den çok okuduğu için "*Kâriülhidâye*" ismiyle de anılmaktadır.⁹⁰⁴ İki müellifinde Süleymaniye Kütüphanesinde birçok yazma eseri bulunmaktadır. Kayapınar, Kâtip Çelebi'nin *Fetâvâ-yı Kâriülhidâye (Fetâvâ-yı Sirâciyye)* Sirâcüddin Ömer b. İshak el-Gaznevî'ye (ö. 773/1372) ait olduğunu söylemesinin⁹⁰⁵ yanlış olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁶ Bununla birlikte ilgili eserleri incelediğimizde, Sünbül Efendi'nin alıntı yaptığı eser ise el-Üşî'nin *Fetâvâ-yı Sirâciyye*'sidir. Bu tespitimizi Kâtip Çelebi'nin *Münyetü'l-Müftî* adlı maddenin altında "*el-Fetâvâ-yı Sirâciyye birçok kitapta bulunmayan nevâdir meseleler bulunmaktadır*"⁹⁰⁷ şeklinde yaptığı açıklaması da bunu desteklemektedir. Ayrıca *Fetâvâ-yı Sirâciyye*'nin tahkikli nüshasının girişinde eserin nevâdir meselelere katkılarından da detaylı olarak bahsedilmektedir.⁹⁰⁸

12. Mergînânî, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197), *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fî'l-Fetâva*, Pakistan: İdâretü'l-Kurân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1424,2004.

et-Tecnîs ve'l-Mezîd: Ebu'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) vakıât türüne dair kaleme aldığı eseridir. Eserin asıl adı *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fî'l-Fetâva*'dır. *et-Tecnîs*, klasik fıkıh metotlarına göre yazılan vâkıât türüne dair el-Mergînânî'nin eseridir. el-Mergînânî, "imam, hafız, muhakkik" vb. sıfatlarla

⁹⁰¹ Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, II, 1044, 1156; Abdülhay el-Leknevî, *en-Nâfiu'l-Kebîr li-Men Yutâliu'l-Camia's-Sagîr*, Karaçi: İdâratu'l-Kurân, 1999, s. 26-31; Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, 2000, XXII, 210-11.

⁹⁰² Düzenli, "Osmanlı Fetvâsı", s. 29.

⁹⁰³ Mehmet Sait Toprak, "Üşî", *DİA*, 2012, XXXXII, 230-31.

⁹⁰⁴ Hüseyin Kayapınar, "Kâriülhidâye", *DİA*, 2001, XXIV, 495.

⁹⁰⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1207.

⁹⁰⁶ Özel, *Haneffî Fıkıh Âlimleri*, s. 172-3; Kayapınar, "Kâriülhidâye", XXIV, 495.

⁹⁰⁷ Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, II, 1887.

⁹⁰⁸ Sirâcüddîn el-Üşî, *el-Fetevâ*, s. 1-50; M. Sait Toprak, Ali b. Osman Sirâceddin el-Üşî Hayatı ve Eserleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XXIII, İzmir, 2006, s. 80-1.

kaynaklarda zikredilmekte ve ilmî üstünlüğü hakkında bilgiler verilmektedir.⁹⁰⁹ Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*'da el-Merginânî'yi “*Ashâbü't-tercîh*” arasında zikretmesi⁹¹⁰ bunu göstermektedir.

13. Kâdîhân, Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196), *Fetâvâ/el-Hâniye/el-Fetevâ-yı Alemkiriyye el-Ma'rûf bi'l-Fetevâ-yı Hindîyye ve bi-Hâmişihâ Fetevâ-yı Kâdîhân*, Bolak, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310/1893.

el-Hâniye: Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî'nin (ö. 592/1196) *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, *Fetâvâ-yı Kâdîhan* adlarıyla bilinen eseridir. Konuları özlü olarak ele almıştır. Eser hayatta gerçekleşmiş konuları ele almayarak nazârî konulara değinmiştir. Hanefî mezhebi âlimleri arasında çokça kendisine atıfta bulunulmuş muteber bir eserdir.⁹¹¹

14. el-Hâsî, Necmüddin Yusuf b. Ahmed b. Ebu Bekir el-Hâsî (ö. 634/1236), *el-Fetâvâ's-Suğrâ/Fetâvâ'l-Hâsî*, Süleymaniye Ktp., Fatih Koleksiyonu, db.: 2375-001.

el-Hâsiye: Necmüddin Yusuf b. Ahmed el-Hanefî el-Hâsî'ye (ö. ?) atfedilen *el-Fetâvâ's-Suğrâ/Fetâvâ'l-Hâsî* adlı eserdir.⁹¹² Sünbül Efendi eserin mülâhhasından da *Risâle-i Tahkîkiyye*'sinde yararlanmıştır. Müellif ve eserin mülâhhası hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Düzenli makalesinde muteber eserler içerisinde nakledildiğini vurgulamıştır.⁹¹³

15. ez-Zâhidî, Necmüddin Muhtar b. Mahmud el-Gazminî el-Hanefî ez-Zâhidî (ö. 658/1260), *Kunyetü'l-Münîye li-Tetmîmi'l-Gunye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, db.: 01354.

el-Kunye: ez-Zahidî'nin (ö. 658/1260) *el-Kunyetü'l-Münîye alâ Mezhebi Ebî Hanîfe* adlı eseridir. Eser hakkında Birgivî Mehmed Efendi, “*Muteber olmayan eserler arasındadır. Âlimler arasında rivayetlerinin zayıf olmasıyla meşhurdur. Ayrıca müellifi de Mutezîlî'dir*”⁹¹⁴ diye söylemiştir. Ayrıca eserin muteber olduğu da söylemiştir.⁹¹⁵

16. Muhammed b. Eyyüb, Muhammed b. Eyyüb Fazlullah el-Mültânî/el-Macvî el-Hanefî (ö.666/1268), *Fetâvâ-yı Sûfiyye*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 002377.

⁹⁰⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 2032; Zirikli, *el-A'lâm*, V, 73; Koca, “Merginânî, Burhâneddin”, *DİA*, 2004, XXIX, 182-83; Düzenli, “Osmanlı Fetvâsı”, s. 27.

⁹¹⁰ Ebü'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*, thk. Kâmil Bekri, Abdülvehhab Ebu'n-Nûr, Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1968, II, 264; Özel, *a.g.e.*, s. 86-8.

⁹¹¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1227; Özel, “Kâdîhan”, *DİA*, 2001, XXIV, 121-23; Düzenli, *a.g.m.*, s. 26.

⁹¹² Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 2375-001.

⁹¹³ Düzenli, “Osmanlı Fetvâsı”, s. 25.

⁹¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1357.

⁹¹⁵ Düzenli, *a.g.m.*, s. 28.

Fetâvâ-yı Sûfiyye: Muhammed b. Eyyüb, Fazlullah el-Macvî (ö.666/1268)'nin eseridir.⁹¹⁶ Bu eser hakkında Birgivî (ö. 981/1573), muteber kitaplardan olmadığını ve usûle uygun olmadıkça içerisindeki bilgilerle amel edilmemesi gerektiğini söylemiştir.⁹¹⁷

17. Yûsuf es-Sayrafi, Hüseyin b. Mübârek b. es-Sika Yûsuf es-Sayrafi el-Mevsîlî (ö. 742/1341), *el-Fetâva'n-Nebeviyye fi'l-Mesâili'd-Diniyye ve'd-Dünyeviyye/es-Sayrefiyye*, Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, db.: 00801.

es-Sayrefiyye: Mecdüddin Esad b. Yusuf b. Ali el-Buhârî es-Sayrafi (ö. VIII/XIV. yy) adlı âlimin eseridir. Sayrafi ismiyle birde Hüseyin b. Mübârek b. es-Sika Yûsuf es-Sayrafi el-Mevsîlî (ö. 742/1341) adlı âlimin fıkıh ilmine dair eseri vardır. Eserinin asıl adı *el-Fetâva'n-Nebeviyye fi'l-Mesâili'd-Diniyye ve'd-Dünyeviyye*'dir.⁹¹⁸

18. el-Bezzâzî, Hâfizüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, Thk. Mahmud Matraci, Diyubend: Mektebetü'l-İttihâd, t.y.

el-Bezzâzî: Bezzâzî'nin fûru fıkıhda mahir olduğu nakledilmiştir. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (*el-Câmi'u'l-Vecîz/Fetâvâ'l-Kerderî*) adlı eserinde Hanefî âlimlerin fetvâ verdiği muteber kitapları özetleyerek vermiştir. Eseri hakkında Ebüssuûd'a önemli meseleleri içeren bir eser kaleme almamasının sebebi sorulduğunda “*el-Fetâva'l-Bezzâziyye mevcutken böyle bir eser kaleme almaktan hayâ ederim*” cevabını verdiği nakledilmiştir.⁹¹⁹

19. Nebîre-i Ömer, Yusuf b. Ömer b. Yusuf es-Sûfî el-Kudûrî el-Bezzâr, (ö. 832/1429), *Câmiu'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât*, Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa, db.: 00339.

Câmiu'l-Muzmerât: Yusuf b. Ömer b. Yusuf es-Sûfî el-Kâdûrî el-Bezzâr, Nebîre-i Ömer (ö. 832/1429)'in *Câmiu'l-Muzmerât ve'l-Müşkilât* adlı eseridir. *Câmiu'l-Muzmerât*, *Muhtasar'ul-Kudûrî* adlı eserin şerhidir.⁹²⁰ Kâtip Çelebî müellifin muteber müelliflerden olduğuna dikkat çekmiştir.

20. *Muhtasaru'l-Kübrâ*, ismiyle de Sünbül Efendi bir esere atıf yapmıştır.

Ancak *Muhtasar* ismiyle müellifin hangi eseri kastettiği anlaşılamadığı için bir bilgi aktarılamamıştır.⁹²¹

3.4.3.2. Şâfiî Mezhebi

Müellif, Şâfiî mezhebinden sekiz kaynağa atıfta bulunmuştur:

⁹¹⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 47.

⁹¹⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1225; Düzenli, *a.g.m.*, s. 29.

⁹¹⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 345; II, 1225, 1981; Cemil Akpınar, “İbnü's-Sika es-Sayrefî”, *DİA*, 2000, XXI, 209-10; Özel, *a.g.e.*, s. 318.

⁹¹⁹ Mecdî, *Şekâyik*, s. 53-54; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 242; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 274; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 92.

⁹²⁰ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1632-33; Özel, *a.g.e.*, s. 173-74.

⁹²¹ Özel, *a.g.e.*, s. 9-779.

1. Maverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî (ö. 450/1088), *el-Havî'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.

el-Havî: el-Maverdî (ö. 450/1088)'nin *el-Havî'l-Kebîr* isimli eserini Müzenî (ö. 264/878)'nin *el-Muhtasar*'ına şerh olarak kaleme alarak, mezhepteki görüşleri ve ihtilaflı konuları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁹²² Eser içerisinde sadece Şâfiî mezhebinin görüşlerini değil, Malikî, Hanefî, Hanbelî ve Zahirî mezheplerinin de görüşlerine yer vermektedir. *el-Havî'l-Kebîr*, Şâfiî mezhebinin önemli kaynaklarından görülerek kendisinden sonra gelen âlimlere kaynak olmuştur.⁹²³

2. Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-Vasîfî'l-Mezheb*, Thk. Ali Muhyiddin el-Karadâgî, Katar: Şirketü Dirâseti li-Buhûsi ve'l-İstişârâtî'l-Masrafîyyetî'l-İslâmiyye, 1436/2015.

el-Vasîfî: kullandığı kaynaklar, telif yöntemi, metodu ve müellifi sebebiyle şöhret bulmuştur. Ayrıca Nevevî'ye gelinceye kadarki dönemde, Şâfiî mezhebinin öğretildiği yerlerde ana kaynaklardan kabul edilmiştir.⁹²⁴

3. Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfiî el-Kavzînî (ö. 623/1226), *el-Muharrer fî fûrû'î's-Şâfiyye*, Thk. Ebû Yakûb Neş'et b. Kemal el-Mısırî, Kahire: Dâru's-Selâm, 1434/2013.

el-Muharrer: er-Rafiî'nin *el-Muharrer fî fûrû'î's-Şâfiyye* adlı eseridir. er-Rafiî, mezhep kaynaklarında farklı tariklerle zikredilen rivayetleri inceliyor birleştirilmesi ve mezhep içerisinde dağınık bilgileri toplayarak veciz ifadelerle nakleden âlim olarak bilinmektedir.⁹²⁵

4. Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfiî el-Kavzînî (ö. 665/1266), *el-Lübâb*, Süleymaniye Ktp.: Mikrofilm, db.: 05535.
5. a.mlf., *el-Ucâb fî Şerhi'l-Lübâb*, Riyad: Merkezü'l-Melik-i Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, t.y.; Süleymaniye Ktp.: Carullah, db.: 00697.

el-Lübâb ve şerhi: Abdülkerim b. Abdilgaffâr el-Kazvînî adlı müellifin *el-Lübâb* ve ona yazdığı *el-Ucâb fî şerhi'l-Lübâb* adlı şerhidir. Kazvînî hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Eserini Şâfiî imamların görüşlerine dayanarak kaleme almıştır.⁹²⁶

⁹²² Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I, 132.

⁹²³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 628; Maverdî, *el-Havî'l-Kebîr*, I, 1-40; Hasan Ali Görgülü, "el-Havî'l-Kebîr", *DİA*, 1997, XVI, 534-35; Özel, *a.g.e.*, s. 382.

⁹²⁴ Gazzâlî, *el-Vasîfî*, I, 75-98; Özel, *a.g.e.*, s. 398-99; Aybakan, "el-Vasîfî", *DİA*, 2012, XXXII, 551-552.

⁹²⁵ Nevevî, *Ravzatü't-Talibîn*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992, I, 112-13; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1612-13; Bilal Aybakan, "Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed", *DİA*, 2007, XXXIV, 394-96.

⁹²⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 625-27; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 142; a.mlf., "Kazvînî, Abdülgaffâr b. Abdülkerim", *DİA*, 2002, XXV, 155.

6. Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *Minhâcû't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, Thk. Muhammed Tahir Şa'bân, Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1426/2005.

el-Umde: Sünbül Efendi eseri bu isimler zikretmiştir. Ancak eserin doğru ismi *Minhâcû't-Tâlibîn*'dir. Nevevî'nin bu eseri, er-Rafî'nin *el-Muharrer* adlı eserinin muhtasarıdır. Eserinde *el-Muharrer*'i ezberlemeye kolaylaştıran ve kapalı yerlerini açıklayan bir eser olarak kaleme almıştır. Müteahhirîn dönem Şâfiî fakihleri arasında muteber görmüş bir eserdir.⁹²⁷

7. Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî (ö. 779/1377), *el-Envâr li-'Amâli'l-Ebrâr*, Thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak, Cidde, Dâru'z-Ziya', 1427/2006.

el-Envâr: Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'nin (ö. 779/1377) *el-Envâr li-'Amâli'l-Ebrâr* adlı eseridir. Kendinden önceki eserlerin birçok konuyu ihmal etmeleri, açıklığa kavuşturamamaları, nâdir meseleleri ele almaları sebebiyle eleştirmiş ve başka kaynaklardan da yararlanarak eserini oluşturmuştur.⁹²⁸

8. Aclî, (ö. ?), *Şerhü'l-Vecîz*, y.y., t.y.

Şerhü'l-Vecîz: Sünbül Efendi'nin diğer naklettiği eser Aclî'nin (ö. ?) *Şerhu'l-Vecîz*'idir. Ancak kaynaklarda Aclî ismiyle nakledilen bir müellif bulunamamıştır. Bu şekilde zikredilen ismin müntensih hatasıyla yanlış yazıldığını, burada nakledilenin el-Aclî olmayıp Şâfiî mezhebi fıkıh kitaplarından Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfî'nin *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz* adlı eseri olduğu kanaatini taşımaktayız.⁹²⁹

3.4.4. Tasavvuf Kaynakları

Müellif, özü itibariyle tasavvufî bir eser olan *Risâle-i Tahkîkiyye*'de dokuz esere atıfta bulunmuştur:

1. Herevî, Hâce Abdullah-ı Ebû İsmail el-Herevî (ö. 481/1089), *Menâzilu's-Sâirîn ile'l-Hakkı'l-Mubîn*, Thk. Abdülhafız Mansur, Tunus: Dâru't-Türkî, 1989.⁹³⁰

Menâzilu's-Sâirîn: Ebû Bekr Necmeddin Abdullah b. Şahaver er-Râzî'nin *Menârâtü's-Sâirîn ve Makâmâtü't-Tâirîn* adlı eseriyle karıştırılmıştır. Necmeddin er-Râzî'nin eseri olması gerekmektedir.

⁹²⁷ Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, I, 5-25; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1873-76; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Minhâcû't-Tâlibîn", *DİA*, 2005, XXX, 111-12.

⁹²⁸ Ebû's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed b. Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Hafız Abdülhalim Hân, Beyrut: Âlemi'l-Kütüb, 1987, III, 138; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 195, Saffet Köse, "Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim", *DİA*, 1995, XI, 279-80.

⁹²⁹ Aybakan, Râfî, "Abdülkerim b. Muhammed", *DİA*, 2007, XXXIV, 394-96.

⁹³⁰ Konunun detayı için dipnot 327'ye bakınız.

2. Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.

İhyâ: Sünbül Efendi, Gazzâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserini eserinde çokça kullanmıştır. *İhyâ*, Gazzâlî'nin ümmeti ıslah için yazdığı bir proje eseridir. Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı hakkında Katip Çelebi, “İslâm'a ait bütün kitaplar kaybolup sadece *İhyâ* kalsa diğer kitapları aratmazdı” demiştir.⁹³¹ *İhyâ* hakkında olumlu yorumlar yapılırken olumsuz eleştirilerde yapılmıştır. En ağır eleştiriyi getiren kişi ise *Telbîsü İblîs* ve *el-Muntazam* adlı eserlerinde Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir. *İhyâ*'da zamanında başlayan eleştirilere cevap olarak açıklamayı Gazzâlî'nin kendisi *el-İmlâ 'alâ İşkâlâtî'l-İhyâ* adlı risâlesinde yapmıştır. Gazzâlî *İhyâ*'sıyla birçok tasavvufî düşünürü etkilemiş ve kitabının metotlarını kullanmışlardır.⁹³²

3. Kadı Hemedânî, Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131), *Zübdetü'l-Hakaik*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016.
4. Ferîdüddîn Attâr, Ebû Hamid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim-i Nîsâbü'rî (ö. 618/1222), *Tezkiretü'l-Evliya*, y.y.: Çaphâne-i Matbûat, 1324/1906, II, 12-3; (İstanbul: Kabalcı Yay., 2007).

Tezkiretü'l-Evliyâ: Attâr, eserini toplumun ve âlimlerin Kur'an ve sünneti açıklaya âriflerin sözlerinden faydalanmalarını gaye edinerek kaleme almıştır. Soyut ve akli yorumları eserinde kullanmak yerine duygu dolu ifadelerle durumu eserinde anlatmıştır.⁹³³

5. Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234), *el-Avârifü'l-Maârif*, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001.

Avârif: Sühreverdî, eserini yaşadığı asırda şeriata uymayan sûfilerin çoğalması sebebiyle, şeriata uygun sûfiliğin gayesini ortaya koymak için kaleme almış ve şeriata uygun sûfiliği tanıtmıştır.⁹³⁴

6. İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali B. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî (ö. 638/1241), *Fütuhât-ı Mekkiyye*, Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, t.y.; (Çev., Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2012).

el-Fütûhatü'l-Mekkiyye: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüşlerini açıkladığı eseridir. Eseri yazıldığı günden bu zamana kadar önem verilerek okunmuştur. İbnü'l-

⁹³¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 23; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *İftâhü's-Sâdeti'l-Muttâkîn bi-Şerh-i İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, y.y.: Dâru'l-Fikr, t.y., I, 27

⁹³² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 1-4; Mustafa Çağrıç, “İhyâü Ulûmi'd-Dîn”, *DİA*, 2000, XXII, 10-13.

⁹³³ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 11-30; M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Ferîdüddîn”, *DİA*, 1991, IV, 95-98; Öngören, “Tezkîretü'l-Evliyâ”, *DİA*, 2012, XXXI, 74-5.

⁹³⁴ Sühreverdî, *Avârif*, I, 5-40; Uludağ, “Avârifü'l-Maârif”, *DİA*, 1991, IV, 109-110; Hasan Kâmil Yılmaz, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 40-42.

Arabî'nin görüşleri hakkında ise lehte ve aleyhte ciddi eleştiriler yapılmıştır. Eserinin okunup okunmamasının câiz olup olmadığı dahi tartışılmalıdır.⁹³⁵

7. Necmeddin-i Dâye, Ebû Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256), *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde' ile'l-Me'âd*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
8. Herevî, Şemsülemme Muhammed b. Atâillâh el-Herevî (ö. 829/1426), *Metâli'u'l-Esrâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr*, Süleymaniye Ktp.: Turhan Valide Sultan, db.: 00062.
9. Vecihüddin, Vecihüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî (ö. 871/1467), *Hadâ'iku'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriku'l-Envâr*, Süleymaniye Ktp.: Fatih, db.: 00985.

3.4.5. Lügat Kaynakları

Sünbül Efendi, sözlük olarak iki esere atıfta bulunmuştur:

1. Kazvinî, Ahmed b. Faris b. Zakeriyya el-Kazvinî er-Râzî (ö. 395/1004), *el-Mücmelü'l-Lüga*, Süleymaniye Ktp.: Hamidiye, db.: 01428; Mesih Paşa, db.: 00006.

el-Mücmel: İbn Fâris'in de *Mücmelü'l-Lüga* (*el-Mücmel*, *el-Mücmel fi'l-Lüga*) adlı eseridir. İbn Fâris, bu eserinde Cevherî'nin *es-Sihâh*'ındaki gibi sahih kelimelere yer vermiştir. Kelimeleri zikrederken âlimlerin isimlerini zikretmiş ancak kaynaklarını zikretmemesi sebebiyle eleştirilmiştir.⁹³⁶

2. Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecmüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-Mûhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

el-Kâmûs: Fîrûzâbâdî'nin meşhur *el-Kâmûsü'l-Mûhît* adlı sözlük eseridir. Bu esere birçok şerh, haşiye ve tercümesi yapılmıştır. Eserini Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh*'ını tamamlamak ve ikmal etmek üzere yazmıştır. Eserinde Cevherî'nin düştüğü hataları eleştirmiştir. Ancak kendisi de aynı hatalara düşmüştür.⁹³⁷ Muhammed Sadullah b. Nizameddin el-Hindî el-Murâdâbâdî (ö. ?) *el-Kavlü'l-Me'nûs fi Sifâril-Kâmûs* adlı eserinde *el-Kâmûsü'l-Mûhît*'i otuz beş yönden eleştiri getirmiştir. Ayrıca Fîrûzâbâdî eserini *Lisânu'l-Arab*'tan sonra kaleme aldığı için onun gerisinde kalmıştır.⁹³⁸

⁹³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II; 1238-39; Vassâf, *Sefîne*, I, 76; Mahmud Erol Kılıç, “el-Fütûhatü'l-Mekkiyye”, *DİA*, 1996, XIII, 251-258; Mahmud Erol Kılıç, Cağfer Karadaş, Mahmut Kaya, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, 1999, XX, 493-522.

⁹³⁶ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zakeriyya İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, thk. Abulmuhsin Sultan, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984, I, 33-50; Kılıç, “Mücmelü'l-Lüga”, *DİA*, 2006, XXXI, 455.

⁹³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1306-10; Mütercim Asım Efendi, *Okyanusu'l-Besît*, 10-25.

⁹³⁸ Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, 1996, III, 144.

SONUÇ

Çalışmamızda Osmanlı'da semâ, devran, raks ve cehrî zikir konularındaki tartışmaları XV. ve XVI. yüzyıl bağlamında Sünbül Efendi'nin eseri üzerinden anlamayı hedefledik. Bu bağlamda tasavvufî konulara cevaz veren fıkıh âlimleri olduğu gibi karşı durup cevaz vermeyen fıkıh âlimleri de vardır. Bu meyanda Kemalpaşazâde, İbrahim el-Halebî gibi âlimler, raks, devran ve cehrî zikrin haramlığına fetvâ vermişlerdir. Sünbül Efendi ise bu tür görüş ve fetvâlara karşı çıkmış ve *Risâle-i Tahkikiyye* adlı eseriyle cevap vermiştir. Çalışmamızda vardığımız sonuçların belli başlıklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Sünbül Efendi'nin asıl adı Yusuf b. Ali b. Kaya Bey'dir. Doğum tarihi hakkında 886/1462, 869/1464 veya 880-85/1475-1480 arasında doğduğuna yönelik görüşler mevcuttur. Doğum yeri kaynaklarda Merzifon'un Borlu veya Hamid/Isparta ilinin Borlu veya Uluborlu kazasında olarak zikredilmiştir. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş ve medreseye kaydolarak akli ve nakli ilimlerde eğitim almıştır. Hangi medreseye kaydolduğu hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Eğitim esnasında Efdalzâde'den eğitim almıştır. Medresede *Hidâye* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* ı hıfzetme seviyesine çıkmıştır.

Medrese eğitimi esnasında tasavvufa karşı bir tutum içindeyken Cemâl-i Halvetî'nin sohbetine katılmasıyla bu durum değişmiş ve seyrüsülûk yoluna girmiştir. Sıkı bir riyazet ve mücadele eğitimiyle üç veya dört yılda halifelik icazetini almıştır. Halifelik icazetini almasıyla şeyhi tarafından Mısır'a irşad vazifesiyle gönderilmiştir. Mısır'da kaldığı süre kaynaklarda net olarak belirtilmemiştir. Cemâl-i Halvetî, II. Bayezid tarafından İstanbul'da yaşanan afetler sebebiyle Kâbe'de dua etmek üzere yola çıktıktan sonra Şam yolunda Tebük ya da Tabut Korosu mevkiinde 899/1495 yılında vefat etmiştir. Vefat etmeden evvel üç şey vasiyet etmiştir: Sünbül Sinan'ın İstanbul'a gelerek postnişine oturması, kızı Safiye Hatun ile evlenmesi ve mezarının hac yolu üzerine yapılması. Sünbül Efendi şeyhinin vasiyetini öğrendikten sonra İstanbul'a gelerek hem şeyhinin kızıyla evlenmiş hem de postnişine oturmuştur. Koca Mustafa Paşa Cami'sindeki dergâha şeyh olmasıyla beraber otuz üç yıl süren şeyhlik dönemi başlamıştır.

Sünbül Efendi, şeyh olduğunda Çelebi Halife gibi Halvetî tarikatından kendi kolu olan Sünbüliyye kolunu kurmuştur. Şeyh olmasıyla beraber II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman'ın saltanat dönemlerinde şeyhlik yapmıştır. Şeyhliği esnasında ilk başlarda I. Selim'in karşı tutumları olmasına rağmen üç padişahdan da kendisine hürmet gösterildiği kaynaklarda nakledilmiştir. Şeyhliği dönemi ayrıca Zenbilli Ali Cemâlî Efendi ve Kemalpaşazâde'nin şeyhülislam olduğu dönemlerdir. Zenbilli Ali Efendi tasavvufa meyli ile bilinip bu konuda risâlesi bulunmakta –tartışma olmakla birlikte-, Kemalpaşazâde menkıbelerde Sünbül Efendi'ye karşı yumuşak bir tutum içerisinde olmakla birlikte raks, devran ve cehrî zikrin haramiyeti konusunda risâlesi ve fetvâları bulunmaktadır. Bu dönemde İbrahim el-Halebî de yaşamış ve *Risâle-i Tahkikiyye*'de kaleme alınan konular hakkında karşı tutum gösteren bir risâle yazmıştır.

Sünbül Efendi, 936/1529 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Fatih Cami'sinde cenaze namazı Kemalpaşazâde tarafından kıldırılarak Koca Mustafa Paşa Cami'sine

defnedilmiştir. Vefatına dair İbn Kemal, “*Nûr ola Sünbül Sinan’ın kabri hep*” diyerek 936/1529 tarihini düşürmüştür. Vefat tarihine bununla birlikte şu terkiplerde düşülmüştür: “*Cânına Sünbül Sinan’ın Fatiha*”, “*Eyledi bostân-ı zühdiin Sünbül’ü me’vâya azm*”, “*Cennete azm eyledi Pîr-i azîz*” gibi beyitlerle veya “*üstâd-ı ışk*”, “*feyz-i ilahî*”.

Sünbül Efendi’nin meşhur halifeleri şunlardır: Şeyh Cemâleddin-i Akşehrî, Şeyh Maksûd Dede, Şeyh Çavdârlı Ahmed Dede, Merkez Muslihiddin Musâ Efendi, Cem Şâh Efendi, Cemâl Efendi, Şeyh Ali Kefevî Alâeddin Efendi ve Yakub Germiyânî.

Sünbül Efendi’nin *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eseri başta olmak üzere hem Arapça hemde Türkçe muhtelif risâleleri bulunmaktadır ki tespit edebildiklerimiz şunlardır:

No	Eser İsmi	Tespit Edilen Nüsha Sayısı
1	Risâle-i Tahkîkiyye	24
2	Atvârü’s-Seb’a	4
3	Risâle fî Hakkı’t-Tevhîd	2
4	Risâle fî Hakkı’d-Devran	13
5	Tarikatnâme	3
6	Vasiyetnâme	1
TOPLAM		47

Kütüphane kayıtlarında *Risâle fî Hakkı’t-Tevhîd* ve *Risâle fî Hakkı’d-Devran* adlı eseri Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’nin eseriyle karıştırılmıştır. Araştırmalarımız sonucunda kendisine atfedilen *Vasiyetnâme*’si de tespit edilerek tezimizde zikredilmiştir.

Sünbül Efendi’nin kurduğu Sünbülüyye kolunun ayırıcı özellikleri ise şunlardır: Zikirlerini devranla yapmaktadırlar. “*Sünbülî Salâtı*” denen özel bir besteli salâtları vardır. Zikir esnasında Halvetî ayinlerinde Mülk süresi okunduktan sonra zikir yapıp devrana kalkılırken, Sünbülüyye tarikatında Mülk süresi okunduktan sonra devrana kalkılarak Sünbülî Salâtı okunur. Sünbülî tacı; Halvetî taçlarına göre baş tarafı sivridir. Sünbülî tacının tepesi beyaz, sarıgı yeşildir. Ayrıca çalışmamızda Sünbülî silsilesi, Sünbül Efendi’yle başlatılıp Mehmed Râzi Efendi (Yüce Sünbül)’ye kadar kaynaklarda zikredilmiştir. Ayrıca Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkîkiyye*’de kendisine kadar gelen silsileyi aktararak menâkıb ve silsile eserlerinde rastlamadığımız Sünbülüyye silsilesini de yer vermiştir.

Sünbül Efendi’nin *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eseri, tarih boyunca tartışıla gelen raks, devran ve cehrî zikir konularında kaleme alınan bir eserdir. Bu bağlamda Sünbül Efendi’nin eserinin dönemindeki tartışmalar bağlamında bir fetvâ eseri olup olmadığı tezimizde tespit edilmeye çalışılmıştır. Sünbül Efendi, *Risâle-i Tahkîkiyye* adlı eserini menkıbelerde nakledildiğine göre Sarıgörez Nureddin Efendi’yle olan tartışmadan sonra kaleme almıştır. Sünbül Efendi’nin eserinin mukaddimesinde Sultan Süleyman’a dua cümleleriyle başlaması, eserini I. Süleyman döneminde kaleme aldığını göstermektedir.

Raks, devran ve cehrî zikrin haram olmadığını ve aksi iddiaların ilmî olmaktan uzak olduklarını ispata yönelik eserini kaleme almıştır. Zemahşerî, Kurtubî ve Bezzâzî gibi âlimleri eleştiren Sünbül Efendi, bu âlimlerin eserlerinden faydalanarak raks, devran ve cehrî zikrin haram olmadığını savunmuştur. Ayet, kudsi ve nebevi hadis ve fetvâ eserlerinden faydalanarak cehrî zikrin hafî zikirden daha evlâ olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Sünbül Efendi'nin görüşlerini *edille-i şeriyye*'ye dayandırdığını, fikhî nakillerde ise dört mezhepten yararlandığı görülmektedir. Ayrıca yaptığı nakil ve yorumlarında kimi zaman tahrîc kimi zaman da tercih metodunu uyguladığı görülmüştür. Bunlarla birlikte Sünbül Efendi eserinde ayetleri ayetle, hadisle veya kendi yorumuyla tefsir ettiği de görülmüştür. Hadisleri naklederken uyguladığı sıralama ve hadislerin sıhhat durumuna değinmesi hadisleri usûl esaslarına göre aktardığını göstermektedir. Fıkıh eserlerini naklederken ise kronolojik sıraya uymamaktadır. Yaptığı alıntıları ise kaynaklar incelendiğinde doğru aktardığı ve tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin usûl kaidelerini uyguladığı görülmüştür.

Sünbül Efendi eserinin birinci bölümünde, devran, cehrî zikir ve muhtemel veya sorulmuş sorulara fıkıhın kazuistik yapısını göstererek cevap vermiştir. Bu bağlamda devran konusunda “*Ne lügatte ne şeriatta ne de örfte*” iddia edildiği gibi sûfilerin devranının raksa benzemediğini söylemiş, “*Allah Teâlâ'yı zikredenlerin devranına, hiç kimse tarafından raks denmediği ancak fetvâ verenlerin ve gafillerin şüpheleri*” olduğuna vurgu yapmıştır. İddia edildiği gibi raks, devran ve cehrî zikrin haramlığı konusunda icmâ olmadığını tespit etmiş ve delillerini sunmuştur. Sünbül Efendi delillerde Allah Teâlâ'yı zikretmeyi vurgulayan ayet ve hadislerin umum üzere vücut ifade ettiği belirterek cehrî zikre cevaz verildiğini ve hafî zikre göre daha evlâ olduğunu söylemiştir. Evleviyeti konusunda da ona göre kulun her halinde Allah Teâlâ'yı zikretmesi farz, bunu cehrî yapması ise müstehabtır.

Çalışmamızda Sünbül Efendi'nin muteberliği tartışmalı kaynaklar kullandığı görülmekle birlikte bu eserleri sahih deliller ve muteber eserlerden sonra zikrettiği dikkat çekmektedir. Sünbül Efendi'nin metodu *Resmü 'l-Müftî* bağlamında incelendiğinde, fetvâ verecek kişinin takip etmesi gereken metotlara bağlı kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte Sünbül Efendi'nin *Risâle-i Tahkikiyye*'de görüşünü destekleyecek zayıf rivayetlere ve sûfi görüşlere yer vermiş olmasının kendisini *edille-i şeriyye* sıralamasının dışına çıkartmadığını görmekteyiz. Sünbül Efendi, birinci hipotezimiz bağlamında eserini incelediğimiz de tasavvuf ehlinin görüşlerini savunmak üzere eserini kaleme aldığını görmekteyiz. İkinci hipotezimiz bağlamında *Risâle-i Tahkikiyye*'yi incelediğimizde raks, devran ve cehrî zikre karşı verilen fetvâları çürütmek için ilmî olarak konuyu incelemiş ve delillerini nakletmiştir. Üçüncü hipotezimiz bağlamında raks, devran ve cehrî zikir konularının haram olmasına yönelik aleyhte verilen fetvâların tam tersi, *Risâle-i Tahkikiyye* raks, devran ve cehrî zikir konularına cevaz veren bir fetvâ eseridir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, C. (2000). İbnü's-Sika es-Sayrefî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. XXI, 209-10). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Alizâde, S(eyyid). (1315/1897). *Şerh-i Şir'âtî'l-İslâm*. İstanbul: Der Saâdet.
- Alâuddin, A(li el-Muttakî b. Hüsamiddin el-Hindî el-Burhân Fevrî). (1405/1985). *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl*. (Thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakkâ). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Anay, H. (1994). Devvânî. *DİA*. (c. IX, 261). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Apaydın, H. Y. (1999). İbn Kayyım el-Cevziyye. *DİA*. (c. XX, 109-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Apaydın, Y. (2017). Kemalpaşazâde'nin "Tabakâtü'l-Fukahâ"sı Neyi Anlatıyor?. *Sahn-ı Seman'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVI. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.
- Arabî, M. (t.y./2012). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. (Çev. Ekrem Demirli). Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye/İstanbul: Litera Yay.
- Araz, N. (1958). *Anadolu Evliyalari*. İstanbul: Fatış Yay.
- Arslantaş, N. (2003). *İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri*. İstanbul: Gelenek Yay.
- Asım, M(ütercim) E. (1250/1835). *el-Okyanusu'l-Besît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l Muhit*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi.
- Aşkar, M. (t.y.). Bir Türk Tarihi Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara. (sy. XXXIX).
- Ata, M. M. (2002). Kevâşî. *DİA*. (c. XXV, 341-42). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ataç, A. (1993). *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atâî, M. (1989). *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şekâik*. (Nşr. Abdülkadir Özcan). İstanbul: Çağrı Yay.
- Atar, F. (2002). Kaza. *DİA*. (XXV, 113-15). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ateş, S. (1974). *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Attar, F. (1324/1903). *Tezkiretü'l-Evliyâ*. (Çev. Süleyman Uludağ). y.y.: Çaphâne-i Matbûat/(1991). a.g.e. İstanbul: Erdem Yay.
- Avaz, F. Y. (2015). *Memlükler*. İstanbul: İsam Yay.
- Aybakan, B. (2007). Râfîî, Abdülkerim b. Muhammed. *DİA*. (c. XXXIV, 394-96). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aybakan, B. (2012). el-Vasît. *DİA*. (c. XXXXII, 551-552). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Aydınlı, A. (1986). *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Ayış, M. Ş. (2017). Sünbül Sinan ve Atvâr'ı Seb'a Risâlesi Bağlamında Nefis Mertebeleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (sy.13), (c.VII, 119-137)
- Ayvansarayî, H., Sâtî', A., Besîm, S. (1281/1865) *Hadikatü'l-Cevâmî'*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Bakırcı, S. (2003). Meâlimü't-Tenzîl. *DİA*. (c. XXVIII, 203-204). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Baktır, M. (1999). İbn Melek. *DİA*. (c. XX, 175-76). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Baltacı, C. (1982). *Sünbül Efendi, Merkez Efendi ve Ramazan Efendi*. İstanbul: Sünbül Sinan Câmii Koruma Derneği.
- Baltacı, C. (1997). Hamidüddîn Efendi, Efdalzâde. *DİA*. (c. XV, 476-77). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Baltacı, C. (2005). *xv-xvi Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İFAV Yay.
- Bardakçı, M. N. (1999). Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar. *Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları*. y.y. (yıl 1, sy. 2).
- Bedir, M. (2006). Neseî, Ebü'l-Berekât. *DİA*. (c. XXXII, 567-68). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Begavî, M. (1414/1993). *Tefsîru'l-Begavî ev Meâlimu't-Tenzîl*. (Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr). Riyad: Dâru Taybe/(1423/2002). a.g.e. (Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs.
- Belbân, A. (t.y.). *Sahîh-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*. (Thk. Şuayb el-Arnâvût). Kahire: Müessesetü'r-Risâle.
- Beşir Efendi, E. (t.y.). *Semâ ve Devran Risâlesi*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi. db. 1352.
- Beyhakî, H. (1410/1995). *Şuabu'l-İmân*. (Thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye/(1990). a.g.e. (Thk. Ebû Haver Muhammed Zağlûl). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye/(1424/2003). *el-Câmiu li-Şuabi'l-İmân*. (Thk. Hamdî ed-Dimrâş, Muhammed el-Adl). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Beyhakî, A. (1432/2011). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî). Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye.
- Beyzâvî, N. (t.y.). *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil el-Ma'rûf bi-Tefsîri'l-Beyzâvî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Bezzâr, A. (1427/2006). *el-Bahru'z-Zehhâr el-Ma'rûf bi-Müsne'di'l-Bezzâr*. (Thk. Adil b. Sa'd). Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- Bezzâzî, M. (t.y.). *el-Fetâva-yı Bezzâziyye*. (Thk. Mahmud Matracı). Diyubend: Mektebetü'l-İttihâd.
- Bilmen, Ö. N. (1960). *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Bilmen, Ö. N. (t.y.). *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye*. İstanbul: Bilmen Neşriyat.
- Bozkurt, N. (1994). Eğlence. *DİA*. (c. X, 483-88). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bozkurt, N. (2007). Oyun. *DİA*. (XXXIV, 15-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Buhârî, E. A. (1413/1992). *el-Câmi 'u's-Sahîh/Sahîh-i Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn.
- el-Buhârî, İ(fthîhârüddin). (t.y.). *Hülâsatü'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Ktp.: Amcazade Hüseyin. db.: 00255.
- el-Buhârî, T(ahir b. Ahmed). (t.y.). *Nisâbü'l-Fukahâ*. Süleymaniye Ktp.: Murad Molla. db.: 01207.
- Bursalı, Mehmed T. (1333/1914) *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa'-i Âmire.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yay.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- el-Cessâs, R. (1414/1994). *el-Fusûl fi'l-Usûl*. (Thk. Uceyl Câsim en-Neşimî). Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye/İstanbul: İrşad Kitabevi.
- Ceyhan, S. (2009) Semâ. *DİA*. (XXXVI, 455-57). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ceyhan, S. (2012). Vecd. *DİA*. (c. XXXXII, 583-84). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Cezar, M. (1963). *Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Afetler*. İstanbul: Türk Sanat Tarihi Araştırmaları I.
- el-Cezîrî, A. (t.y.). *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi.
- Cici, R. (2000). İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir. *DİA* (c. XXII, 210-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- el-Cündî, H(alil b. İshâk). (1433/2012). *Muhtasarı Halîl ve ma'ahû Şifâu'l-Galîl fî Halli Makfelî Halîl*. (Thk. Ömer b. Abdülkerim bi-Hübeybî). Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye.
- el-Cürcânî, E(bû Ahmed Abdullah b. Adiyy). (2012). *el-Kâmil fî Zuâfai'r-Ricâl*. (Thk. Mâzin es-Sersâvî). Cidde: el-Mektebetü'r-Rüşd.
- Çağrı, M. (1996). Gazzâlî. (c. XIII, 530-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (2000). İhyâü Ulûmi'd-Dîn. *DİA*. (c. XXII, 10-13). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Cebeci, L. (2003). Mefâtihi'l-Gayb. *DİA*. (c. XXVIII, 348-50). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Cerrahoğlu, İ. (1995). Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl. *DİA*. (c. XI, 260-61). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çelebi, E. (2003). *Seyahatnâme*. (Haz. Yücel Dağlı ve diğ.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Çelebi, K. (1310/1892). *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. Dersaadet: Âlem Matbaası.
- Çelebi, L(âmiî). (1289/1872). *Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns*. İstanbul: y.y.
- Dârimî, F. (1413/1992). *Sünen-i Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus Dâru Sahnûn.
- ed-Debûsî, U(beydullah b. Ömer b. İsa). (1421/2001). *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*. Thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye/(1426/2005). a.g.e. (Thk. Abdülcelil el-Ata). Dimaşk: Dârü'n-Nu'man li'l-Ulûm.
- ed-Deştî, E(bû Muhammed Mahmûd b. Ebi'l-Kâsım b. Bedrân). (1428/2007). *en-Nehyü ani'r-Raksi ve's-Semâ*. (Thk. Ali Mısrî, Simcân Futrâ, Suudi Arabistan: Dârü's-Sünne).

- Demirci, M. (2012). *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Dindar, B. (1992). Bedreddin Simâvî. *DİA*. (V, 331-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Dönmez, İ. K. (2010). Şer'u Men Kablenâ. *DİA*. (c. XXXIX, 15-9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Düzdağ, M. E. (1983). *Şeyhülislam Ebussuûd Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Düzenli, P. (2013). Osmanlı Fetvâsında “Muteber Kaynak” ve “Müftâ Bih Mesele” Problemi. İstanbul: *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*. (c. 11, sy. 22).
- Düzenli, P. (2014). *İslâm Kültür Tarihinde Musiki*. İstanbul: Kayıhan.
- Ebherî, E. (2016). *İsâgûcî*. (Thk. Hüseyin Sarıoğlu). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Ebû Dâvûd, S. (1413/1992). *Sünen-i Ebû Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn.
- Ebû Hayyân, M. (1413/1993). *el-Bahru'l-Muhît*. (Thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebû Nuaym, I. (1416/1996). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- Ebû Ya'lâ, A. (1410/1990). *Müşned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. (Thk. Hüseyin Selim Esed). Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-turâs).
- Emecen, F. (2002). Koca Mustafa Paşa. *DİA*. (c. XXVI, 131-33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Emecen, F. Ak, C. (2010). Süleyman I. *DİA*. (XXXVIII, 62-78). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV Yay.
- Erbaş, A. (2004). Melek. *DİA*. (c. XXIX, 37-39). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Erdebîlî, İ. (1427/2006). *el-Envâr li- 'Amâli'l-Ebrâr*. (Thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak). Cidde: Dâru'z-Ziya'.
- Erdoğan, M. (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yay.
- Erginli, Z. (ed.). (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yay.
- Ertürk, M. (1996). Gelenek ve Yenileşme Açısından Tecdid Hadisi Hakkında Bir Değerlendirme, İslam, Gelenek ve Yenileşme. İstanbul: *1. Uluslararası “Kutlu Doğum” İlmi Toplantısı*.
- Ertürk, M. (1997). Tecdid Hadisinin Metin Tenkisi Açısından Değerlendirilmesi. y.y.: *İslami Araştırmalar*. (c. 10, Sayı: 1-2-3).
- Eyice, S. (1996). Gül Camii, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. XIV, 223-25). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eyice, S. (2000). İmrahor İlyas Bey Camii. *DİA*. (c. XXII, 228-231). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eyice, S. (2002). Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi. *DİA*. (c. XXVI, 133-36). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- el-Fârîsî, A. (t.y.). *Sahih-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*. (Thk. Şuayb el-Arnâvut). Kahire: Müessesetü'r-Risâle.

- el-Fîrûzâbâdî, M. (1426/2005). *el-Kâmûsu 'l-Muhît*. Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle.
- el-Gamrî, E(bû Âsım Nebıl b. Hişâm). (1419/1999). *Fethu'l-Mennân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Suudi Arabistan: el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- Gazzâlî, E. H., (1432/2011). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Cidde: Dâru'l-Minhâc/(1971). *a.g.e.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Gazzâlî, E. H. (1436/2015). *el-Vasît fî'l-Mezheb*. (Thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğî). Katar: Şirketu Dirâseti li'l-Buhûsi ve'l-İstişârâtî'l-Masrafıyyetî'l-İslâmiyye.
- Gökbilgin, T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yay.
- Gönül, M. ve M. Yıldırım. (2017). İslâm Dininde Mûsikîye Karşıt Görüşlere Musikî Penceresinden Bir Bakış. *İstem*. (yıl: 15, sayı: 30).
- Görgülü, H. A. (1997). el-Hâvi'l-Kebîr. *DİA*. (c. XVI, 534-35). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Görgün, T. (2011). Tecdîd. *DİA*. (c. XXXX, 234-39). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Görmez, M. (2008). Sâgânî, Radiyyüddin. *DİA*. (c. XXXV, 487-89). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gümüş, S. (1993). Cürcânî, Seyyid Şerif. *DİA*. (c. VIII, 134-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gümüş, S. (2007). Radî el-Esterâbâdî. *DİA*. (c. XXXIV, 387-88). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Güngör, M. (1992). Begavî, Ferrâ. *DİA*. (c. V, 340-41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gürer, D. (2010). Osmanlılar'da Semâ, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risâlesi. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. İstanbul. (sy. 26, 2010/2).
- Hadîmî, M. (t.y.). *el-Bureygatü'l-Muhammediyye fî Şerhi'l-Tarîkatî'l-Muhammediyye*. (Thk. Ahmed Fethî Abdurrahman Hicâzî). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hakîmî, A. (t.y.). *Telhîsu'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Süver*. Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye. db.: 00248.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: y.y.
- Halebî, İ. (t.y.). *Risâletü'r-rahs ve'l-raks li-müstehillî'r-raks*. Süleymaniye Ktp.: M. Hafid Efendi. db.: 453.
- el-Halîmî, E(bû Abdullah). (1399/1979). *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*. Kahire: Dâru'l-Fikr.
- Hallâf, A. (1423/2003). *İlmu Usûli'l-Fıkıh*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Hanbel, A. (1416/1995/t.y./1418/1997). *el-Müsned*. (Thk. Hamza Ahmed ez-Zîn/Şuayb el-Arnâvût). Kahire: Dâru'l-Hadîs/Müessesetü'l-Kübrâ/Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hanbel, A. (1429/2008). *Tarîh-i Dimeşk*. (Thk. Muhammed Ali). Cidde: Mektebetu Kenûzî'l-Ma'rife.
- Harîrizâde, A. (t.y.). *Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fî Beyânî Selâseti't-Târik*. Süleymaniye Ktp.: İbrahim Efendi. db.: 00431.

- Haseballah, A. (1982). *Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Hasûne, M(âzin). K(âmil). (1423/2002). *İmamzâde Mahmud b. Ebî Bekr eş-Şergî el-Buhârî el-Hanefî'nin Şir'atu'l-İslâm Adlı Eseri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İslâm Üniversitesi Usûlu'd-Dîn Fakültesi. Gazze.
- el-Hâsî, N(ecmüddin). (t.y.). *el-Fetâvâ's-Süğrâ/Fetâvâ'l-Hâsî*. Süleymaniye Ktp.: Fatih. db.: 2375-001.
- Hatiboğlu, İ. (2004). Mesâbîhu's-Sünne. *DİA*. (c. XXIX, 258-260). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hatiboğlu, İ. (2004). Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye. *DİA*. (c. XXIX, 361-62). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Hemedânî, K. (2016). *Zübdetü'l-Hakâik Şekvâ'l-Garib*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- Herevî, E. (1989). *Menâzilu's-Sâirîn ilâ Hakkı'l-Mubîn Şerhi-i Afîfüddin Süleyman b. Ali el-Tilimsânî*. (Thk. Abdulfazîl el-Mansûr). Tunus: Dâru'l-Türkî.
- el-Heysemî, E(bü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman). (1992). *Mecma'ü'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn*. (Thk. Abdülkuddûs b. Muhammed Nezîr). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- <https://www.istanbuldakicamiler.com/haci-huseyin-aga-camii-fatih>, Erişim tarihi: 28.11.2017-14.58.
- <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=371613>, Erişim tarihi: 15.01.2017-17:57.
- <http://www.boyutpedia.com/871/7360/el-akmar-camisi>, Erişim Tarihi: 15.01.2017-18:10.
- Hulvî, C. (t.y.). *Lemezât-ı Hulviye*. Süleymaniye Ktp.: Hacı Mahmud Efendi. db.: 04536.
- Hücvirî, E(bu'l-Hasen). (1980). *Keşfu'l-Mahcûb*. (Thk. İs'ad Abdülhâdî Kindil). Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye/(t.y.). *a.g.e.(Hakikat Bilgisi)*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yay.
- Hüsameddin, Amasyalı H. (1327-30/1909-11). *Amasya Tarihi*, İstanbul: Matbâa-i İslâmiyye.
- el-İrâkî, E. Z. (1415/1995). *Tahrîcu İhyâi Ulûmi'd-Din el-Müsemma el-Mugnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâi Mine'l-Ahbâr*. (Thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd). Riyad: Mektebetü Taberiyye.
- Işın, E. (1994). Sünbülilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (c. VII, 107-12). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Işın, E. (1994). Yusuf Sinan Efendi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*. (c. VII, 537-38). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İbn Âbidin, A. (1423/2003). *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr: Şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr*. (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz). Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütub.
- İbn Âbidîn, A. (2016). *Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî*. (Terc. Şenol Saylan). İstanbul: Klasik Yay.
- İbn Battuta, A. (2004). *İbn Battuta Seyahatnâmesi*. (Çev. A. Sait Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yay.

- İbnü'l-Cevzî, E(bu'l-Ferec). (1368/1949). *Telbîsü İblîs*. Kahire: İdâretü't-Tıbbâ'atî'l-Münîriyye/(1414/1994). *Telbîsü İblîs*. (Thk. Seyyid Cümeily). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî/
- İbn Fâris, E(bü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zakeriyya). (1404/1984). *Mücmelü'l-Luga*. (Thk. Abulmuhsin Sultan). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Kemal, Ş. A. (1308/1890). *Risâletü'l-Münîra*. y.y.: Matbaai Cemâl.
- İbn Kemal, Ş. A. (1404/1983). *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*. (Haz. Şerafettin Turan). Ankara: TTK Yay.
- İbn Kemal, Ş. A. (1439/2018). *Mecmû' Risâle – Risâletü fî Beyânî'r-Raksi ve'd-Devran*. (Thk. Ahmed Fevvâz el-Humeyr). İstanbul: Dâru'l-Lübâb.
- İbn Kemal, Ş. A. (t.y.). *Risâle fî Tahkîki'l-Hak ve İbtîlâi Re'yi's-Sûfiyye fî'r-Raks ve'd-Devran*. Süleymaniye Ktp.: Düğümlü Baba. db.: 446.
- İbn Kemal, Ş. A. (t.y.). *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi. db.: 118/Esad Efendi. db.: 696/ Nuru Osmaniye. db.: 1967.
- İbn Kemal, Ş. A. (t.y.). *Risâle fî Tahkîki'r-Raks ve'd-Devran*. Konya Bölge Yazmalar Ktp.: y.y. db.: 859/9.
- İbn Kemal, Ş. A. (t.y.). *Risâle fî Devrani's-Sûfiyye*. India Office Library and Records. db.: Or. 12933.
- İbn Kesîr, E. (1418/1997). *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*. (Thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme). Suudi Arabistan: Dâru Taybe.
- İbn Kudâme, M(uvaffakiddîn). (1418/1998). *el-Kâfî*. (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî). y.y.: Dâru'l-Hicr.
- İbn Kudâme, M(uvaffakiddîn). (1419/1999). *el-Muğnî*. (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Halvâ). Suudi Arabistan: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Mâce, K. (1413/1992). *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus Dâru Sahnûn.
- İbn Melek, A. (1415/1995). *Mebâriku'l-Ezhâr şerhi Meşâriku'l-Envâr*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- İbnü'l-Mezîn, A(hmed Ömer b. İbrahim Ebî Abbâs el-Ensârî el-Kurtûbî). (1412/1992). *Keşfu'l-Gına' 'an Hükmi'l-Vecdi ve's-Semâ*. Batanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs.
- İbn Teymiyye, T(akıyyüddin). (1323/1905). *Mecmûatü'r-Resâili'l-Kübrâ – fî's-Semâ ve'r-Raks*. Mısır: el-Âmiretü's-Şerefiyye.
- İbn Teymiyye, T. (1381/1962). *Mecmûu Fetevâ: Kitabü't-Tasavvuf*. (Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî). Riyad: Matabiü'r-Riyad.
- İbn Teymiyye, T(akıyyüddin). (1408/1988). *Hükümü's-Semâ*. (Thk. Hammâd Selâme, Muhammed Uveyza). Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.
- İbn Teymiyye, T(akıyyüddin). (1425/2004). *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. (Thk. Abdurrahman Muhammed b. Kâsım ve Oğlu Muhammed). Suudi Arabistan: Vezarâti Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'vâ ve'l-İrşâd.
- İmâdüddin, E(bü'l-Fedâ İsmâil). (1424/2003). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî). y.y.: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb.

- İnancık, H. (1996). Filori. *DİA*. (c. XIII, s. 106-7).
- İnançer, Ö. T. (1994). Zikir Usulü ve Musiki: *Sünbülilik* içinde, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (c. VII, 112-13). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İnanır, A. (Temmuz-Aralık 2010). Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen "Risâle fi Hakkı'd-Devran ve'r-Raks"ın Aidiyet Sorunu. *Usûl-İslam Araştırmaları*. (sy.14). İstanbul.
- İnanır, A. (2001). *Şeyhülislâm İbn Kemal'in Fetvâları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.
- İnanır, A. (2012). İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Erzurum. (sy. 37).
- İnanır, A. (2013). XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerin Semâ, Raks ve Devran Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi. İstanbul: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (c. XVII, sy. 2).
- el-İfbehânî, E(bû Nuaym). (1399/1979). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. Kahire: Matbaâtü's-Saâde.
- İsfahânî, E. N(uaym). (1419/1998). *el-Ma'rifetü's-Sahabe*. (Thk. Âdil b. Yusuf el-Azezî). Riyad: Dâru'l-Vatan.
- İsfahânî, R. (1431/2010). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- İspirli, M. (2009). Sarıgörez Nûreddin Efendi. *DİA*. (c. XXXVI, 151-2). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kâdîhân, M. (1310/1893). *el-Fetevâ-yı Alemkiriyye el-Ma'rûf bi'l-Fetevâ-yı Hindîyye ve bi-Hâmişihâ Fetevâ-yı Kâdîhân*. Bolak, Mısır: el-Matbaâtü'l-Kübra'l-Emîriyye.
- Kâdî Şühbe, E(bû's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed). (1987). *Tabakâtü's-Şafiyye*. (Thk. Hafız Abdülhalim Hân). Beyrut: Âlemi'l-Kütüb.
- Kallek, C. (2001). Kaffâl, Muhammed b. Ali. *DİA*. (c. XXIV, 146-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kallek, C. (2003). Mâverî. *DİA*. (c. XXVIII, 180-86). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kallek, C. (1999). İbn Asâkir, Ebu Mansûr. *DİA*. (c. XIX, 319-20). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (1993). el-Câmiu's-Sahîh. *DİA*. (c. VII, 124-26). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hadis. *DİA*. (c. XV, 27-64). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (2003). Kütüb-i Sitte. *DİA*. (c. XXVII, 6-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (2007). Nevevî. *DİA*. (c. XXXIII, 45-9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (2010). es-Sünen. *DİA*. (c. XXXVIII, 145-47). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kara, M. (1999). İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *DİA*. (c. XX, 391-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kara, M. (2004). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yay.

- Karafi, A. (1928). *el-Fürûk: Envârü'l-Bürûk fî Envâi'l-Fürûk*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb.
- el-Karâfi, Ş. (1415/1994). *ez-Zahîra*. (Thk. Muhammed Bûhubze). Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Karaman, H. (1996). *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: Yeni Şafak Yay.
- Karaman, H., İ. K. Dönmez, M. Çağrı ve S. Gümüş. (2017). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: DİB Yay.
- Karaman, H. (t.y.). *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Bilmen Neşriyat.
- el-Kârî, A. (1412/1992). *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerh-i Mişkâtî'l-Mesâbih*. (Thk. Sıdkî Muhammed Cemil el-Attâr). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-Kâşânî, K(emâlüddin Abdürrezzâk). (t.y.). *Te'vîlatü'l-Kâşâniyye*. Mısır: Matbaaü'l-Meymeniyye.
- el-Kâşânî, A. (1424/2002). *Bedâyiü's-Sanâi'î fî Tertîbi's-Şerâi'*. (Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kâşânî, A. (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*. (Çev.: Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yay.
- Kayaoğlu, İ. (5-6 Mayıs 2003). Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar. *III.Uluslararası Mevlana Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kayapınar, H. (2001). Kâriühidâye. *DİA*. (c. XXIV, 495). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kazım, H. (1333/1914). Terâcim: Gülizâr Hakikatte Bülbül Pîr-i Tarikât-i Hazret Sünbül. *Ceride-i Sûfiyye*. İstanbul. (c. IV), (sy.111), (173-74).
- el-Kazvinî, F(aris b. Zekerîyya). (t.y.). *el-Mücmelü'l-Lüga*. Süleymaniye Ktp.: Hamidiye. db.: 01428/Mesih Paşa. db.: 00006.
- el-Kazvinî, N(ecmüddin). (t.y.). *el-Lübâb*. Süleymaniye Ktp.: Mikrofilm. db.: 05535.
- el-Kazvinî, N(ecmüddin). (t.y.). *el-Ucâb fî şerhi'l-Lübâb*. Süleymaniye Ktp.: Carullah. db.: 00697.
- el-Kelâbâzî, E(bû Bekr). (1960). *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. (Thk. Abdülhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Surûr). Kahire: Neşrüt-Türâsi's-Sûfi.
- Kemikli, B. (1997). Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri. Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (c. XXXVII).
- el-Keşşî, A. (t.y.). *Mecmû'u'l-Havâdis ve'n-Nevâzil ve'l-Vakiât*. Süleymaniye Ktp.: Çorlulu Ali Paşa. db.: 00255.
- el-Kevâşî, M. (t.y.-a). *Tefsîrû'l-Kevâşî*. Süleymaniye Ktp.: Mesih Paşa. db.: 00050-57.
- el-Kevâşî, M. (t.y.-b). *Telhîsu Tebsiratü'l-Mütezekkir*. Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye. db.: 00420.
- Kılıç, H. (1996). Fîrûzâbâdî. *DİA*. (c. XIII, 142-45). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kılıç, M. E. (1996). el-Fütûhatü'l-Mekkiyye. *DİA*. (c. XIII, 251-258). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kılıç, M. E., Karadaş, C., Kaya, M. (1999). İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *DİA*. (c. XX, 493-522). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kılıçer, M. E. (1991). Ashabü't-Tercih. *DİA*. (III, 471-72). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Kılıçer, M. E. (1991). *Ashâbü't-Tahrîc. DİA.* (III, 470-71). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kılıçer, M. E. (1992). Buhârî, Tâhir b. Ahmed. *DİA.* (c. VI, 376). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Knysh, A. (2011). *Tasavvuf Tarihi (Islamic Mysticism: A Short History)*. (Trc.: İhsan Durdu). İstanbul: Ufuk Yay.
- Koca, F. (1997). Hâherzâde. *DİA.* (c. XV, 135). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Koca, F. (2002/I). Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakılar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi.
- Koca, F. (2004). Mergînânî, Burhâneddin. *DİA.* (c. XXIX, 182-83). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Koca, F. (2004). Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları. Ankara: *Tasavvuf*. (yıl 5, sy. 13).
- Köprülü, F. (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Yay. Orhan F[uad] Köprülü). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Köse, S. (1995). Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim. *DİA.* (c. XI, 279-80). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Köse, S. (1998). Herevî, Muhammed b. Atâullah. *DİA.* (c. XVII, 226-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- el-Kudûrî, E. (1418/1997). *Muhtasaru'l-Kudurî fî Fıkhı'l-Hanefî* (Thk. Kâmil Muhammed, Muhammed Uveyza). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- el-Kudûrî, Y(usuf b. Ömer). (t.y.). *Câmiu'l-Muzmerât (Şerh-i Muhtasari'l-Kudûrî)*, Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa. db.: 00339.
- el-Kurtûbî, E. (1427/2006). *el-Câmi'u'l-Ahkâmî'l-Kur'ân ve el-Mübeyyinü li-mâ Tezammanehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*. (Thk. Kâmil Muhamed el-Harrât, Gıyâs el-Hâc Ahmed). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Kuşeyrî, E(bu'l-Kâsım). (t.y.). *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, (Thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerafâvî). Cidde: Dâru'l-Minhâc/(1981). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yay.
- Kutluboğa, Z(eynüddin). (t.y.). *Şerhu Muhtasaru'l-Menâr el-Müsemma Hülâsatü'l-Efkâr Şerhu Muhtasaru'l-Menâr*. (Thk. Züheyr b. Nâsiru'n-Nâsir). Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Darü'bnü-Kesîr.
- Kübrevî, N. (2009). *et-Te'vilâtü'n-Nücemiyye fî't-Tefsîri'l-İşâri's-Sûfî*. (Thk. Muhammed Ferîd el-Mezîdî) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Küçük Ali Haydar, E(minefendizâde). (1319). *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Küçükdağ, Y. (1994). *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*. Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yay.
- Küçükdağ, Y. (1995). *Cemâlî Ailesi*, İstanbul: Aksarayî Vakfı Yay.
- Küçükdağ, Y. (2001). Karamanî Mehmed Paşa. *DİA.* (c. XXIV, 449-51). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Küey, E. (2004). Merkez Efendi ve Sünbül Sinan. *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay.
- el-Leknevî, A(bdülhay). (1999). *en-Nâfiu'l-Kebîr li-Men Yutâliu'l-Camia's-Sagîr*. Karaçi: İdâratu'l-Kurân.
- Manzûr, M. (t.y.). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Mardin, E(bu'l-Ulâ). (1977). Fetvâ. *İslam Ansiklopedisi*. (c. IV, 582-85). Ankara: MEB Yay.
- el-Mâverdî, E(bu'l-Hasen). (1414/1994). *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhı Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî (r.a.) ve hüve şerhu Muhtasarü'l-Müzenî*. (Thk. Muhammed Bekir İsmâil, Abdulfettâh Ebû Sünne). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye/ (1414/1994). *el-Hâvi'l-Kebîr*. (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz). Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- el-Mavsîlî, A. (t.y.). *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. (Thk. Mahmûd Ebû Dakîka). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mecdî Efendi, M. (1979). *Tercüme-i Şekâyiki'n-Nûmâniyye*. İstanbul: Çağrı Yay.
- el-Mekkî, E. T(âlib). (1422/2001). *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*. (Thk. Mahmud İbrahim Muhammed er-Rizvânî). Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs/ (1412/1991). a.g.e. (Thk. Abdülmün'im el-Hıfî). Kahire: Dârü'r-Reşâd.
- el-Menbîcî, M(uhammed b. Muhammed el-Hanbelî). (1413/1993). *Risâletü fî's-Semâ ve'r-Raks*. (Thk. Muhammed Subhî, Hasan Hallâk). Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- el-Merginânî, B(urhânüddîn). (t.y.-a). *el-Hidâye Şerh-i Bidâyetü'l-Mübtedî*. (Thk. Muhammed Adnan Dervîşî). Beyrut: Dâru'l-Erkâm.
- el-Merginânî, B. (t.y.-b). *et-Tecnîs ve'l-Mezîd fî'l-Fetâvâ*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi. db. 00599.
- Mertoğlu, M. S. (2009). Sa'lebî. *DİA*. (c. XXXVI, 28-9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Muhammedî, K., Deştî, M. (1406/1986). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâz-ı Nehci'l-Belâgâ*. Beyrut: Dâru'l-Evzâi.
- Mücâhid, b. Cebr. (2010). *Tefsîr-i Mücâhid*. (Thk. Ahmed el-Umrânî). Kahire: Dâru's-Selâm.
- el-Münzîrî, E(bû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî). (t.y.). *et-Tergîb ve't-Terhîb*. Kahire: Dârü't-Turâs.
- Müslim, E. H. (1413/1992). *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahih-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn/(t.y.). a.g.e. (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- en-Nemerî, E(bû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr). (1414/1994). *Câmiu Beyânî'l-İlm ve fazlih*. (Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyri). ed-Dumâm: Dâru İbni'l-Cevziyye.
- en-Nemerî, E. (1434/2013). *el-Kâfi fî Fıkhı Ehli'l-Medîneti'l-Malikî*. (Thk. Ebû Üsâme Selim b. Aydü'l-Hilâlî es-Selefî). Beyrut: Dâru İbn-i Hazm.
- en-Nesefî, E(bu'l-Berekât). (1326/1908-a). *el-Menâr fî Usûli'l-Fıkh*. Der Saâdet: Matbaa-i Ahmed Kâmil.
- en-Nesefî, E(bu'l-Berekât). (1419/1998-b). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku'l-Te'vîl*. (Thk. Yusuf Ali Bidyevî). Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.

- en-Nesefî, E(bu'l-Berekât). (1436/2011-c). *Kenzu'd-Dekâik*. (Thk. Sâid Bekdâş). Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Medîne-i Münevvere: Dâru's-Sirâc.
- en-Nesefî, N(ecmüddin). (t.y.-a). *et-Teyssîr fî't-Tefsîr*. Süleymaniye Ktp.: Carullah. db.: 00140.
- en-Nesefî, N. (t.y.-b). *el-Kâfî fî şerhi'l-Vâfî*. Süleymaniye Ktp.: Ayasofya. db.: 01306.
- en-Nevevî, E. (1423/2003-a). *Kitâbu'l-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzebi li'ş-Şirâzî*. (Thk. Muhammed Necîb el-Matî'î). Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub.
- en-Nevevî, E. (1423/2003-b). *Ravzatü't-Talibîn*. (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz). Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- en-Nevevî, E. (1424/2003-c). *Sahîh-i Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî* (Thk. Hasan Abbas Kutub). Suudi Arabistan: Dâru Alemlî'l-Kutub.
- en-Nevevî, E. (1426/2005-d). *Minhâcü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*. (Thk. Muhammed Tahir Şa'bân). Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- en-Nevevî, E. (1428/2007-e). *Riyâzü's-Sâlihîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*. (Thk. Mahir Yasin el-Fahl). Beyrut: Dâru'bnü Kesîr.
- en-Nisâbü'rî, H. (t.y.). *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*. (Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nûreddin Efendi, E. (t.y.). *Silsiletü'n-Nûr*. Fransa Milli Kütüphanesi: Schefer Kataloğu. db. 09655.
- Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yay.
- Okuyan, M. (2006). Necmeddîn-i Dâye. *DİA*. (c. XXXII, 496-97). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öngören, R. (2000). *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süfîler, Devlet, Ulemâ (XVI.yy)*. İstanbul: İz Yay.
- Öngören, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*. İstanbul: İnsan Yay.
- Öngören, R. (2006). Muslihuddin Mustafa. *DİA*. (XXXI, 269-71). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Öngören, R. (2010/1). Osmanlılar Döneminde Semâ ve Raks Tartışmaları. *Tasavvuf Dergisi*. (sy.25), (123-32).
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *DİA*. (c. XXXX, 119-126).
- Öngören, R. (2012). Tezkîretü'l-Evliyâ. *DİA*. (c. XXXXI, 74-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özcan, N. (1994). Devran. *DİA*. (c. IX, 248-50). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özcan, N. (1997). Hânende. *DİA*. (c. XVI, 27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özcan, T. (2005). Molla Arap. *DİA*. (c. XXX, 240-41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özek, A. (2002). el-Keşşâf. *DİA*. (c. XXV, 329-30). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özel, A. (2001) Kâdîhan. *DİA*. (c. XXIV, 121-23). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özel, A. (2002). Kazvînî, Abdülgaffâr b. Abdülkerim. *DİA*. (c. XXV, 155). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Özel, A. (2004). Merverrûzî, Ebû Ali. *DİA*. (c. XXIX, 232-33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özel, A. (2008). Sadrüşşehîd. *DİA*. (c. XXXV, 425-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özel, A. (2009). Semerkandî, Muhammed b. Yusuf. *DİA*. (c. XXXVI, 479-80). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özel, A. (2017). *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. İstanbul: TDV Yay.
- Özen, Ş. (2002). Kemalpaşazâde. *DİA*. (c. XXV, 238-240). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özen, Ş. (2017). 16. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları. *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.
- Özer, S. (1991). *İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri (Tahkik ve Tahlil)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Özervarlı, S. (2004). Melek. *DİA*. (c. XXIX, 40-42). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özkan, H. (2012). Tîbî. *DİA*. (c. XXXXI, 125-27). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özköse, K.(ed.), (2012). *Tasavvuf*. Ankara: Grafiker Yay.
- Öztoprak, F. (1994). *Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazarlar: ilk kaynaklara göre 1412-1481*. İstanbul: Kamer Yay.
- Öztürk, A. (2003) *16. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Öztürk, M./Mertoğlu, M. S. (2013). Zemahşerî. *DİA*. (c. XXXXIV, 235-38). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- er-Râfî, M. (1417/1997). *el-Azîz şerhu'l-vecîz*. (Thk. Ali b. Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdulmerhum). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- er-Râfî'î, E(bu'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kazvînî). (1434/2013). *el-Muharrer fî Fıkhi'l-İmâmi's-Şâfiî*. (Thk. Ebû Yakûb Neş'et b. Kemal el-Mısırî). Kahire: Dâru's-Selâm.
- Rasim Efendi, M. (2008) *Tasavvuf Sözlüğü*. (Haz.: İhsan Kara). İstanbul: İnsan Yay.
- er-Râzî, F. (1401/1981). *et-Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtihi'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikir/(1411/1990). a.g.e. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye/(t.y.). a.g.e. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- er-Râzî, N(ecmeddin Ebû Bekr Abdullah b. Şahaver). (1419/1999). *Menârâtü's-Sâirîn ve Makâmâtü't-Tâirîn*. (Thk. Saîd Abdulfettâh). Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb İdâreti't-Türâs.
- Rüknüddin, İ(smail b. Yahya). (t.y.). *el-Fetâva'r-Rükniyye fî'l-Mesâili's-Şer'iyye*. Süleymaniye Ktp.: Ayasofya. db.: 01567-001.
- Sabbağ, A., Afyoncu, E. (2000). Mirâhur. *DİA*. (c. XXX, 141-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sâdeddin Efendi, H. (1280/1864). *Tâcü't-Tevârih*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- es-Sadrü's-Şehîd, H(üsameddin). (t.y.). *Vâkı'atü'l-Hüsâmî*. Süleymaniye Ktp.: Yeni Cami, db.: 00689.

- es-Sadrü'ş-şehîd, H(üsameddin). (t.y.). *el-Fetâva'l-Kübrâ*. Süleymaniye Ktp.: Fatih. db.: 02412.
- es-Sadrü'ş-şehîd, H(üsameddin). (t.y.). *el-Fetâva's-Suğra*. Süleymaniye Ktp.: Hacı Selim Ağa. db.: 00434.
- Sakin, O. (2002). *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Sa'lebî, İ. (1436/2015). *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsir-i'l-Kur'ân*. (Thk. Abdullah b. Arrâr el-Cühenî, Hâşim b. Muhsin Bâsıra). Cidde: Dâru't-Tefsir.
- Sâmî, Ş. (1311/1894). *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- es-Sanânî, E. A. (1403/1983). *el-Musannef*. (Thk. Habiburrahman el-Azamî). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Sancaklı, N. (2004). *Marmara Bölgesi Depremleri*. İstanbul: Kastaş Yay.
- Sandıkçı, K. (1994). Ebü'l-Cevzâ. *DİA*. (c. X, 309). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sarûhânî, L(âli Ahmed Efendi b. Mustafa). (t.y.). *Mecmau'l-Mesâilî's-Şer'iyye fi Ulûmi'd-Dîniyye*. İstanbul: İBB Atatürk Ktp. db.: MC_Yz_K_0026.
- es-Sayrafî, M(ecdüddin Esad b. Yusuf). (t.y.). *el-Fetâva's-Sayrafiyye*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi. db.: 00801.
- el-Semerkandî, N(âsirüddin Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yusuf el-Hüseynî). (1420/2000). *el-Mültekat fi'l-Fetâva'l-Hanefiyye*. (Thk. Mahmud Nassâr, Yusuf Ahmed). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Semerkandî E(bü'l-Leys). (1425/2004). *Fetâva'n-Nevâzil*. (Thk. Yusuf Ahmed). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- es-Senûsî, M(uhammed b. Muhammed b. Yusuf el-Hasenî). (1415/1994). *Mükemmilü İkmâli'l-İkmâl – Sahîh-i Müslim*. (Thk. Muhammed Sâlim Hâşim). Beyrut: Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Serahsî, E. (1414/1993). *Usûlü's-Serahsî*. (Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- es-Serahsî, E(bû Sehl). (2008). *Mebsût*. (ed. Mustafa Cevat Akşit). İstanbul: Gümüşev Yay.
- es-Serrâc, E(bû Nasr et-Tûsî). (t.y.). *el-Luma' fi't-Tasavvuf*. (Thk. Reynold Alleyne Nicholson). Leiden: E. J. Brill/ (1996). *a.g.e.* (Çev. Hasan Kamil Yılmaz). İstanbul: Altınoluk Yay.
- Sezen, T. (2006) *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Sühreverdî, Ş. (1422/2001/t.y.). *Avârifu'l-Maârif*. (Thk. Edîb el-Kemedânî, Muhammed Mahmud el-Mustafa)/(Thk. Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. eş-Şerîf). Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye/ Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *Risâle-i Tahkikiyye*. Süleymaniye Ktp.: Laleli. db.: 3731/Kemânkeş. db.: 00240-007/ Kasidecizâde. db.: 340/Esad Efendi. db.: 1761/Hekimoğlu. db.: 438/Reşid Efendi, db.: 00385-001/ Âtîf Efendi. db.: 1398-001/İBB Atatürk Ktp.: Osman Ergin Yazma Katalogu. db.: OE_Yz_098/OE_Yz_1130/OE_Yz_0980-2/OE_Yz_1037/Kastamonu İl Halk Ktp.: 37 Hk 385/4/ Beyazıt Yazma Eserler Ktp.: Velîyüddin Efendi. db.: 03602/Türk Dil Kurumu Ktp. db.: Yz. A 527/ Milli Ktp. db.: 06 Mil Yz. A 3316.
- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *Risâle fi Hakkı'd-Devran*. İBB Atatürk Kitaplığı: Osman Ergin Yazma Kataloğu. db. OE_Yz_0667.

- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *el-Atvâtü's-Seb'a*. İBB Atatürk Kitaplığı: Osman Ergin Yazma Kataloğu. db. Oe_Yz_1458.
- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *Risâle fî Hakkı't-Tevhîd*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi. db. 1761.
- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *Risâle fî Hakkı'd-Devran*. Süleymaniye Ktp.: Âtîf Efendi. db.1398.
- Sünbül Sinan, Y. (t.y.). *Tarikatnâme*. İBB Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin Yazma Kataloğu. db.1561/2.
- Süreyya, M. (1311/1894). *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matbâa-i Âmire.
- Şa'ban, Z. (2012). *İslam Hukuk İlminin Esasları*. (Çev. İbrahim Kafi Dönmez). Ankara: TDV Yay.
- eş-Şâfiî, M. (1422/2001). *el-Ümm*. (Thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib). Cidde: Dâru'l-Vefâ.
- Şahin, M. (2000). İslam Hukukunda Fetvâ ve Osmanlılar Dönemi Fetvâ Mecmûaları. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa.
- Şahin, O. (2002) *İslam Hukukunda Fetvâ Usulü*. (Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *DİA*. (c. IV, 95-98). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). Cem Sultan. *DİA*. (c. VII, 284-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Şapolyo, E. B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yay.
- eş-Şâfiî, N. (1971). *Usûlu's-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- eş-Şehrekânî, İ(brahim). (1423/2002). *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-Fıkhiyye*. Beyrut: Müessesetü'l-Hidâye.
- Şerafettin Turan, Ş. (1992). Bayezid II. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. V, 234-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- eş-Şîrâzî, E. (1417/1996). *el-Mühezzebe fî Fıkhu'l-İmami's-Şâfiî*. (Thk. Muhammed ez-Zuhaylî). Dimeşk: Dâru'l-Kalem, Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.
- et-Taberânî, A. (1407/1987). *ed-Duâ*. (Thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî). Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye/(1413/1992). *a.g.e*. (Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Taberânî, A. (1415/1995). *el-Mu'cemu'l-Evsat*. (Thk. Târık b. İvezullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hâsîbî). Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- Taberânî, A. (t.y.). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. (Thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberî, E. C. (1405/1984). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- et-Taftazânî, S. (t.y.). *Şerhu'l-Keşşâf*. Süleymaniye Ktp.: Hafız Ahmed Paşa. db.: 00003.
- et-Tahavî, E(bû Cafer). (1370/1950). *Muhtasaru't-Tahavî*. (Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî). Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Tanman, M. B. (1994). Sünbül Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (c. VII, 105-7). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- Tanman, Mehmet B. (2014). Osmanlı Sûfiliğinde Çiçek Sembolizminin Sanata Yansıması. *Nurhan Atasoy'a Armağan*. İstanbul: Lale Yay.
- Taşköprizâde, M. (1961). *Tabakâtu'l-Fukaha*. (Thk. Ahmed Neyle). Musul: y.y.
- Taşköprizâde, A. (1968). *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*. (Thk. Kâmil Bekri, Abdülvehhab Ebu'n-Nûr). Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadîse.
- Tayşi, M. S. (1993). Cemâl-i Halvetî. *DÎA*. (c. VII, 302-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tayşi, M. S. (1995) Sünbül Efendi. *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay.
- Tebrizî, H. (1432/2011). *Mişkâtü'l-Mesâbih*. (Thk. Abdülhamid el-Hindâvî). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Tekindağ, C. Ş. (1968). Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi. İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. İstanbul. (c. XVII, sy. 22).
- et-Temîmî, A. (1410/1990). *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. (Thk. Hüseyin Selim Esed). Dimeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-turâs.
- et-Tenûhî, S(ahnûn b. Saîd). (1323/1905). *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*. (Thk. Muhammed Efendi Sâsî el-Magribî et-Tunusî). Mısır: Matbaatü's-Sa'âdet.
- et-Tîbî, Ş. (1413/1993). *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*. (Nşr. Nâim Eşref). Karaçi: y.y.
- et-Tîbî, Ş. (1417/1997). *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtü'l-Musâbih el-Müsemma bi'l-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*. (Thk. Abdülhamid el-Hindâvî). Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- et-Tîbî, Ş. (1434/2013). *Futûhu'l-Gayb fî Keşfi an Kinâ'i'r-Rayb*. Ürdün: Câizetü Duba'd-Devleti li'l-Kur'ânî'l-Kerîm.
- Tirmizî, S. (1413/1992). *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dârü Sahnûn.
- Toprak, M. S. (2006). Ali b. Osman Sirâceddîn el-Ûşî Hayatı ve Eserleri. İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (sayı: XXIII).
- Toprak, M. S. (2012). Ûşî. *DÎA*. (c. XXXXII, 230-31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Türcan, T. (2016). Dini ve Dini Temsil Eden Kaynakları Tanımlayıcı Bir Yöntem Olarak Sahâbe İcmâı. İstanbul: *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. (sy. 27).
- Tüccar, Z. (2006). Mücmelü'l-Luga. *DÎA*. (c. XXXI, 454-55). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tülücü, S. (2002). Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *DÎA*. (c. XXV, 204-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Türcan, T. (2016). Dini ve Dini Temsil Eden Kaynakları Tanımlayıcı Bir Yöntem Olarak Sahâbe İcmâı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. (sy. 27). İstanbul.
- Uğur, M. (1994). Ebû Ya'lâ el-Mevsilî. *DÎA*. (c. X, 258-59). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uğur, M. (1996). *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (1991). Avârifü'l-Maârif. *DÎA*. (c. IV, 109-110). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.
- Uludağ, S. (1994). Devran. *DÎA*. (IX, 24849). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Uludağ, S. (2000). İbnü'l-Fârız. *DİA*. (c. XXI, 40-43). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (2002). Kâşânî, Abdürrezzak. *DİA*. (c. XXV, 5-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *DİA*. (c. XXXII, 526-531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Uludağ, S. (2017). *İslâm ve Musiki*. İstanbul: Dergah Yay.
- Ûşî, S(irâcüddîn). (2011). *el-Fetevâ's-Sirâciyye*. (Thk. Rıza el-Hakk). Line Şiya/Güney Afrika: Dâru'l-Ulûm-i Zekerîyya/ (1432/2011). a.g.e. (Thk. Muhammed Osmân el-Büstevî). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye/Line Şiya, Güney Afrika: Dâru Ulûm-i Zekerîyya.
- Uyar, G. (2009). Bir Risâle, Bir Menkıbe: İmam Süyûtî'ye Ait Risâlenin Işığında Çifte Sultanlar Türbesi'ne Bir Bakış. *Osmanlı Araştırmaları*. İstanbul. (sy.XXXIV), (231-82)
- Uzunçarşılı, İsmail H. (1975/1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi.
- Vassâf, O. H. (t.y.). *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*. Süleymaniye küt.: Yazma Bağışlar. db. 2306.
- Vecihüddin, Ö. (t.y.). *Kitâbu Hadâ'iki'l-Ezhâr fi Şerhi Meşâriku'l-Envâr*. Süleymaniye Ktp.: Fatih. db.: 00985.
- Vicdâni S. (1337-41/1918-22). *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası.
- Yakub, Yusuf S. (t.y.) *Menâkıb-ı Şerîf ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Küt.: Osmanlıca Kitap. db. K.01038/1.
- Yaman, A. (2017). *Fetvâ Usulü ve Adabı*. İstanbul: İFAV Yay.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). Beyzâvî. *DİA*. (c. VI, 100-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). Fahreddin er-Râzî. *DİA*. (c. XII, 89-95). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yaşaroğlu, M. K. (2005). Minhâcü't-Tâlibîn. *DİA*. (c. XXX, 111-12). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yayla, M. A. (14-17 Mayıs 2015). Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak. İstanbul: *İlmi Etüdler Derneği (İlem) IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – III (Edebiyat - Tarih)*.
- Yazıcı, T. (1956) Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*. İstanbul. sy.2.
- Yazıcı, T. (1970). Sünbülüye, *İslam Ansiklopedisi (İA)*. (c. XI, 236-38). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay.
- Yazıcı, İ. (2009). Semerkandî, Ebü'l-Leys. *DİA*. (c. XXXVI, 473-75). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yazır, E(lmalılı). (1997). *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılâhları Kâmusu*. (Haz. Sıtkı Güllü). İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yemânî, İ. (1415/1994). *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*. (Thk. Şuayb el-Arnâvut). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Yılmaz, H. K. (2002). Kudsî Hadis. *DİA*. (c. XXVI, 318-20). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yılmaz, H. K. (2010). Sühreverdî, Şehâbeddin. *DİA*. (c. XXXVIII, 40-42). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. *DİA*. (c. XXIX, 97-100). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yurdagür, M. (1997). Halîmî, Ebû Abdullah. *DİA*. (c. XV, 340-41). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yücer, Hür M. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19.yy*. İstanbul: İnsan Yay.
- Yücer, Hür M. (2010). Sünbül Sinan. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. (Cilt: XXXVIII, 135-6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yücer, Hür M. (2010). Sünbüliyye. *DİA*. (c. XXXVIII, 136-40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- ez-Zâhidî, N(ecmüddin). (t.y.). *Kunyetü'l-Münîye li-Tetmîmi'l-Gunye*. Süleymaniye Ktp.: Ayasofya. db.: 01354.
- Zebîdî, E(bû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed). (t.y.). *İftâhü's-Sâdeti'l-Muttâkin bi-Şerh-i İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. y.y.: Dâru'l-Fikr.
- Zehebî, M(uhammed Seyyid Hüseyin). (1381/1961). *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Matbaatü's-Saâde.
- Zekerîyya, F(âris). (1429/2008). *Mekâyîsu'l-Luga*. (Thk. Enes Muhammed eş-Şâmî). Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Zemahşerî, C. (1984/1419). *Esâsu'l-Belâgâ*. Beyrut: Dâru't-Tenvîri'l-Arabî/(1419/1998). a.g.e. (Thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Su'ûd). Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye.
- Zemahşerî, C. /(1403/1983). *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*. Kahire: Dâru'l-Fikr/(1418/1998). a.g.e. (Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz). Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân/Beyrut: Dâru'l-Marife/(1430/2009). a.g.e. (1430/2009). (Thk. Halil Me'mûn Şihâ). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife/(1430/2009). Beyrut: Dâru'l-Marife/(1437/2016). a.g.e. (Ed. Murat Sülün). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- Zenbilli, A. C. (t.y.). *Risâle fî Devrani's-Sûfiyye*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi. db.: 01456.
- ez-Zendevistî, H. (t.y.). *Ravzatü'l-Ulemâ*. Süleymaniye Ktp.: Reşid Efendi. db.: 01269.
- Zeynü'l-Arab, A. (t.y.). *Şerhu'l-Mesâbihi's-Sünne*. Süleymaniye Ktp.: Nuru Osmaniye. db.: 01109.
- Zirikli, H. (2002). *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn.
- Ziyaoğlu, R. (1971). *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi*. İstanbul: Hak Kitabevi.
- Zuhaylî, V. (1996). *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Dimeşk: Dâru'l-Fikir.

ÖZGEÇMİŞ

Yunus BOZBUĞA

1993 yılı Niğde-Merkez doğumludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Zeytinburnu Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden 2011 yılında mezun olmuştur. Lisans eğitimini 2011-16 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. 2016 yılında Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi'nden Pedagojik Formasyon eğitimi almıştır. 2016 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başlamıştır. Evlidir. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

Cep : +90 551 159 39 64

Emâil : yunusbozbuga@gmail.com